

e-ISSN 1309-1387

MEHMET AKİF ERSOY ÜNİVERSİTESİ

SOSYAL

BİLİMLER

ENSTİTÜSÜ

DERGİSİ

Sayı/Issue: 35
Mayıs/May, 2022

Mehmet Akif Ersoy University Journal of Social Sciences Institute

BURDUR

Sahibi / Owner

Burdur Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi adına / On behalf of Burdur Mehmet Akif Ersoy University

Prof. Dr. Adem KORKMAZ
ademkorkmaz@mehmetakifedu.tr

Editör / Editor

Doç. Dr. Ahmet Buğra HAMŞIOĞLU
Burdur Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi
abhamsioglu@mehmetakif.edu.tr

Editör Yardımcıları / Assistant Editors

Doç. Dr. Melek ZUBAROĞLU YANARDAĞ
Burdur Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi
mzyanardag@mehmetakif.edu.tr

Arş. Gör. Faruk TEMEL
Burdur Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi
ftemel@mehmetakif.edu.tr

Arş. Gör. Hasan Fatih SEVAL
Burdur Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi
hfseval@mehmetakif.edu.tr

Alan Editörleri / Field Editors

Psikoloji/Psychology
Prof. Dr. Özlem TAGAY
ozlemtagay@mehmetakif.edu.tr

Antropoloji/Anthropology
Dr. Ayşe YILDIRIM
ayseyildirim@mehmetakif.edu.tr

İktisat/Economics
Doç. Dr. Murat BELKE
mbelke@mehmetakif.edu.tr

İşletme/Business Administration
Doç. Dr. Ali Murat ALPARSLAN
alimurat@mehmetakif.edu.tr

Maliye/Public Finance
Doç. Dr. Düriye TOPRAK
dtoprak@mehmetakif.edu.tr

Sağlık Yönetimi/Health Management
Dr. Nurdan ORAL KARA
nokara@mehmetakif.edu.tr

Kamu Yönetimi/Public Adm.
Prof. Dr. Mustafa LAMBA
mlamba@mehmetakif.edu.tr

Sosyal Hizmet/Social Work
Doç. Dr. Umut YANARDAĞ
uyanardag@mehmetakif.edu.tr

Din Bilimleri/Science of Religion
Doç. Dr. Nurettin ÇALIŞKAN
ncaliskan@mehmetakif.edu.tr

Güzel Sanatlar/Fine Arts
Doç. Dr. Murat KARA
muratkara@mehmetakif.edu.tr

Spor Bilimleri/Sport Sciences
Prof. Dr. Kadir PEPE
kpepe@mehmetakif.edu.tr

Turizm/Tourism
Doç. Dr. Olcay KILINÇ
olcaykilinc@mehmetakif.edu.tr

Arkeoloji/ Archaeology
Doç. Dr. Şükrü ÖZÜDOĞRU
sozudogru@mehmetakif.edu.tr

Dil Bilimleri/Linguistic Sciences
Dr. Hakan YILMAZ
hyilmaz@mehmetakif.edu.tr

Felsefe/Philosophy
Dr. S. Ertan TAĞMAN
setagman@mehmetakif.edu.tr

İstatistik/Statistics
Dr. Bekir ÇETİNTAV
bekircetintav@mehmetakif.edu.tr

Sosyoloji/Sociology
Dr. F. Gaye GÖKALP YILMAZ
fgyilmaz@mehmetakif.edu.tr

Tarih/History
Prof. Dr. Zafer GÖLEN
zgolen@mehmetakif.edu.tr

Türk Dili ve Edebiyatı/Turkish Language and Literature
Dr. Didem AKYILDIZ AY
didemakyildiz@mehmetakif.edu.tr

Bankacılık ve Finans/Banking and Finance
Doç. Dr. İsmail ÇELİK
ismailcelik@mehmetakif.edu.tr

Bilimsel Yayın Danışma Kurulu/Scientific Publication Advisory Board

Prof. Dr. Adem KORKMAZ
Burdur Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi
ademkorkmaz@mehmetakif.edu.tr

Prof. Dr. A. Şevki DUYMAZ
Süleyman Demirel Üniversitesi
sevkiduyamaz@sdu.edu.tr

Prof. Dr. Betül KARAGÖZ YERDELEN
Giresun Üniversitesi
drbetulkaragozyerdelen@gmail.com

Prof. Dr. Fevzi OKUMUŞ
University of Central Florida
fevzi.okumus@ucf.edu

Prof. Dr. Haluk SOYDAN
University of Southern California
soydan@usc.edu

Prof. Dr. Levent AYTEMİZ
Karabük Üniversitesi
laytemiz@bandirma.edu.tr

Prof. Dr. Muammer ÇETİNGÖK
Tennessee University
muammercetingok@yahoo.com

Prof. Dr. Mustafa Zihni TUNCA
Süleyman Demirel Üniversitesi
tunca@hotmail.com

Prof. Dr. Özcan GÜNGÖR
Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi
ozcangungor@yahoo.com

Prof. Dr. Saffet KÖSE
İzmir Katip Çelebi Üniversitesi
saffet.kose@ikc.edu.tr

Prof. Dr. Sevil ATASOY
Üsküdar Üniversitesi
sevil.atasoy@uskudar.edu.tr

Prof. Dr. Valentin BLANDUL
University of Oradea
bvali73@yahoo.com

Prof. Dr. Yüksel METİN
Süleyman Demirel Üniversitesi
yukseletin@sdu.edu.tr

Prof. Dr. B. Ayça POLAT BECKS
Burdur Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi
aycapolat@mehmetakif.edu.tr

Doç. Dr. Gökhan ÖZDEMİR
Burdur Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi
gozdemir@mehmetakif.edu.tr

Doç. Dr. Mykhaylo YAKUBOVYCH
The National University of Ostroh Academy
mykhaylo.yakubovych@oa.edu.ua

Doç. Dr. Ummahan KAYGISIZ
Burdur Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi
ukaygisiz@mehmetakif.edu.tr

Doç. Dr. Elif Ayşe ŞAHİN İPEK
İzmir Katip Çelebi Üniversitesi
elifasahin@gmail.com

Prof. Dr. Aşkın KESER
Bursa Uludağ Üniversitesi
askin@uludag.edu.tr

Prof. Dr. Belkıs ÖZKARA
Afyon Kocatepe Üniversitesi
bozkara@aku.edu.tr

Prof. Dr. Durmuş ACAR
Burdur Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi
dacar@mehmetakif.edu.tr

Prof. Dr. Hakan DEMİRGİL
Süleyman Demirel Üniversitesi
hakandemirgil@sdu.edu.tr

Prof. Dr. Hasan BABACAN
Burdur Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi
babacan@mehmetakif.edu.tr

Prof. Dr. Metin TOPÇUOĞLU
Ankara Sosyal Bilimler Üniversitesi
metin.topcuoglu@asbu.edu.tr

Prof. Dr. Murat KAYALAR
Burdur Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi
kayalar@mehmetakif.edu.tr

Prof. Dr. Nesrin DEMİR
İzmir Katip Çelebi Üniversitesi
nesrin.demir@ikc.edu.tr

Prof. Dr. Ramazan ERDEM
Süleyman Demirel Üniversitesi
raerdem@yahoo.com

Prof. Dr. Sanela BAŠIĆ
University of Sarajevo
sanela.basic@fpn.unsa.ba

Prof. Dr. Ümit ARKLAN
Süleyman Demirel Üniversitesi
umitarklan@sdu.edu.tr

Prof. Dr. Veli ATMACA
Burdur Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi
vatmaca@mehmetakif.edu.tr

Prof. Dr. Zeynep KOÇEL ERDEM
Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi
zerdem@gmail.com

Doç. Dr. Eugene KENNEDY
Louisiana State University
ekennedy@lsu.edu

Doç. Dr. Jana MALI
University of Ljubljana
Jana.Mali@fsd.uni-lj.si

Doç. Dr. Oğuzhan ZENGİN
Karabük Üniversitesi
oguzhanzengin@karabuk.edu.tr

Doç. Dr. Zafer YILDIZ
Karamanoğlu Mehmetbey Üniversitesi
zyildiz@kmu.edu.tr

Doç. Dr. Gökhan KALAĞAN
Burdur Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi
gkalagan@mehmetakif.edu.tr

Dil Editörleri / Language Editors

İngilizce/English
Öğr. Gör. Gürsel AYRAK
gayrak@mehmetakif.edu.tr

Türkçe/Turkish
Arş. Gör. Faruk TEMEL
ftemel@mehmetakif.edu.tr

35. SAYI HAKEM LİSTESİ / ACADEMIC REFEREES OF THE ISSUE 35

- Prof. Dr. **Abdulkadir BARAN** Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi
Prof. Dr. **Abdullah ÇALIŞKAN** Toros Üniversitesi
Prof. Dr. **Arda ARIKAN** Akdeniz Üniversitesi
Prof. Dr. **Cengiz TORAMAN** İnönü Üniversitesi
Prof. Dr. **Erkan Turan DEMİREL** Fırat Üniversitesi
Prof. Dr. **Güneş YILMAZ** Alanya Alaaddin Keykubat Üniversitesi
Prof. Dr. **Harun TAŞKIRAN** Ankara Üniversitesi
Prof. Dr. **Hasan UYGURTÜRK** Karabük Üniversitesi
Prof. Dr. **İhsan Cemil DEMİR** Afyon Kocatepe Üniversitesi
Prof. Dr. **İsmail BAYKARA** Gaziantep Üniversitesi
Prof. Dr. **Mahmut ZORTUK** Kütahya Dumlupınar Üniversitesi
Prof. Dr. **Mehmet Erol ALTINSAPAN** Anadolu Üniversitesi
Prof. Dr. **Mehmet ERYİĞİT** Bolu Abant İzzet Baysal Üniversitesi
Prof. Dr. **Mehmet GÜMÜŞ** Alanya Alaaddin Keykubat Üniversitesi
Prof. Dr. **Metin TİMUÇİN** Sakarya Üniversitesi
Prof. Dr. **Murat KAYALAR** Burdur Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi
Prof. Dr. **Mustafa LAMBA** Burdur Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi
Prof. Dr. **Mücahit KAĞAN** Erzincan Binali Yıldırım Üniversitesi
Prof. Dr. **Onur EROĞLU** Zonguldak Bülent Ecevit Üniversitesi
Prof. Dr. **Osman ERAVŞAR** Akdeniz Üniversitesi
Prof. Dr. **Sedat BOSTAN** Karadeniz Teknik Üniversitesi
Prof. Dr. **Şakir SAKARYA** Balıkesir Üniversitesi
Prof. Dr. **Şeniz ANBARLI BOZATAY** Balıkesir Üniversitesi
Prof. Dr. **Şevkiye KAZAN NAS** Akdeniz Üniversitesi
Prof. Dr. **Şükrü ÖZEN** İzmir Ekonomi Üniversitesi
Prof. Dr. **Tolga ULUSOY** Kastamonu Üniversitesi
Prof. Dr. **Tülin GÜNDÜZ** Bursa Uludağ Üniversitesi
Doç. Dr. **Hakan CANDAN** Karamanoğlu Mehmetbey Üniversitesi
Doç. Dr. **İrfan Deniz YAMAN** Aksaray Üniversitesi
Doç. Dr. **Kadir Caner DOĞAN** Gümüşhane Üniversitesi
Doç. Dr. **Kürşad Emrah YILDIRIM** Anadolu Üniversitesi
Doç. Dr. **Mehmet BİLGİN** Çukurova Üniversitesi
Doç. Dr. **Oğuzhan ZENGİN** Karabük Üniversitesi
Doç. Dr. **Savaş Selahattin ATEŞ** Eskişehir Teknik Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi **Abdulkadir BARUT** Harran Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi **Hakan TUNÇ** Burdur Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi **Nilcan MERT** Ardahan Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi **Sayra LÖTFİ** İstanbul Medipol Üniversitesi

İÇİNDEKİLER / CONTENTS

ARAŞTIRMA MAKALELERİ / RESEARCH ARTICLES

- AĞIR SANAYİ ÇALIŞANLARININ DEMOGRAFİK ÖZELLİKLERİNİN YAŞAM KALİTELERİ ÜZERİNDEKİ ETKİSİNİN ANALİZİ**
Analysis of the Effect of Heavy Industry Workers' Demographic Characteristics on Their Life Quality **1-13**
Fatma Betül BAĞLAN, Hüseyin BAŞLIGİL, Canan Hazal AKARSU, Umut Hulusi İNAN
- AHMET PAŞA'NIN ŞİİRLERİNDE "BAYRAM"**
"Feast" in Ahmet Pasha's Poems **14-31**
Murat KEKLİK, Özcan TUNÇADAM
- BURDUR PALEOLİTİK ÇAĞ YÜZEY ARAŞTIRMASI-2021**
Burdur Paleolithic Era Survey-2021 **32-49**
Betül FINDIK, Serdar MAYDA, F. Arzu DEMİREL, Rıdvan Can PARMAK
- COVID-19 SALGINININ EKONOMİK FAALİYETLERİN SÜRDÜRÜLEBİLİRLİĞİ VE UYGULANAN EKONOMİ POLİTİKALARININ YETERLİLİĞİNE YÖNELİK BİR ARAŞTIRMA**
A Research on the Sustainability of Economic Activities and Adequacy of Economic Policies of the COVID-19 Pandemic **50-65**
İsmail BEKÇİ, Ali APALI, Elif ÖZER
- COVID-19 SÜRECİNDE HABER ETKİSİNİN BIST30 ENDEKSİ ÜZERİNDE AŞIRI REAKSİYON HİPOTEZİYLE TEST EDİLMESİ**
Testing News Effect in the COVID-19 Process with Overreaction Hypothesis on BIST30 Index **66-84**
İlknur Ülkü ARMAĞAN, Murat Ali DULUPÇU
- FENOMENAL İFŞANIN İNŞASI OLARAK POSTYÖNETİM: BİR DİSTOPİK YÖNETİMBİLİM DENEMESİ**
Postmanagement as the Construction of Phenomenal Disclosure: A Dystopian Managementology Essay **85-103**
Gürcan PAPATYA
- İRAN'DAKİ DİK KENARLI YİVLERLE ÇEVİRİLİ KULE-MEZAR YAPILARININ GELİŞİMİ**
The Development of Cylindrical Tomb-Towers Surrounded by Triangular Flanges in Iran **104-125**
Sepideh ŞAN
- KRONİK HASTALARIN E-SAĞLIK OKURYAZARLIK DÜZEYLERİ ÜZERİNE BİR ARAŞTIRMA**
A Research on e-Health Literacy Levels of Chronic Patients **126-136**
İrem KURTOĞLU, Necla YILMAZ, Mehmet Ali TAŞ
- SENDİKAL HAKLARIN HUKUKİ NİTELİĞİ**
Legal Nature of Trade Union Rights **137-150**
Nematollah AGHABALEİ FANID

- THOMAS MÜNTZER: A HISTORICAL CATALYST
IN GERMAN PEASANTS WAR** 151-161
Thomas Müntzer: Alman Köylüler Savaşı'nda Tarihsel Bir Katalizör
Emre TAŞKIRAN
- X, Y VE Z KUŞAĞININ İŞ ARAMA KANALLARINI KULLANMA
FARKLILIKLARINA YÖNELİK BİR ALAN ARAŞTIRMASI** 162-178
*A Field Research on the Differences of the Generations X, Y and Z
Using Job Searching Channels*
Bora BALUN, İsmail Hakkı DİNÇAY
- YETİŞKİNLERDE SOSYAL MEDYA BAĞIMLILIĞININ YORDAYICISI
OLARAK PSİKOLOJİK ESNEKLİK VE PROBLEM ÇÖZME BECERİLERİ** 179-192
*Psychological Flexibility and Problem Solving Skills
as Predictors of Social Media Addiction in Adults*
Mehmet Enes SAĞAR
- YÜKSEK TEKNOLOJİ İHRACATI BELİRLEYİCİLERİNİN
PANEL ARDL ANALİZİ İLE İNCELENMESİ** 193-204
Examination of High-Tech Export Determinants by Panel ARDL Analysis
Yusuf KALKAN, Fahrettin PALA

DİZİNLER / INDEXING

Dergimiz, hâlihazırda DOAJ, EBSCO, SOBIAD ve DRJI dizinleri tarafından taranmakta olup; başta TR Dizin ve ESCI olmak üzere diğer dizinlerle ilgili başvuru süreçlerimiz devam etmektedir.

Our journal is currently covered and abstracted by DOAJ, EBSCO, SOBIAD and DRJI; the application processes of TR Dizin and ESCI, with others, are in progress.

AĞIR SANAYİ ÇALIŞANLARININ DEMOGRAFİK ÖZELLİKLERİNİN YAŞAM KALİTELERİ ÜZERİNDEKİ ETKİSİNİN ANALİZİ

ANALYSIS OF THE EFFECT OF HEAVY INDUSTRY WORKERS' DEMOGRAPHIC CHARACTERISTICS ON THEIR LIFE QUALITY

Fatma Betül BAĞLAN¹, Hüseyin BAŞLIGİL², Canan Hazal AKARSU³, Umut Hulusi İNAN⁴

1. Arş. Gör., İstanbul Esenyurt Üniversitesi, fatmabetulbaglan@esenyurt.edu.tr, <https://orcid.org/0000-0001-5072-104X>
2. Prof. Dr., İstanbul Esenyurt Üniversitesi, huseyinbasligil@esenyurt.edu.tr, <https://orcid.org/0000-0002-3478-5948>
3. Arş. Gör., İstanbul Esenyurt Üniversitesi, hazalakarsu@esenyurt.edu.tr, <https://orcid.org/0000-0003-1692-7727>
4. Dr., İstanbul Esenyurt Üniversitesi, umutinan@esenyurt.edu.tr, <https://orcid.org/0000-0001-7316-1700>

Makale Türü **Article Type**
Araştırma Makalesi ResearchArticle

Başvuru Tarihi/Application Date
01.03.2022

Yayına Kabul Tarihi/Acceptance Date
01.05.2022

DOI
10.20875/makusobed.1080416

Öz

Bazı meslekler, barındırdığı zorluklar sebebiyle diğer meslek gruplarından ayrışabilmektedir. Ağır sanayi çalışanlarının yaşam kaliteleri, barındırdığı zorluklar sebebi ile önemli bir konudur. Bu çalışmada demir-çelik ve makine sanayinde çalışan 38 ağır sanayi çalışanı ile yapılan anketler değerlendirilerek demografik özelliklerinin yaşam kaliteleri üzerindeki etkisi analiz edilmiştir. Kurulan hipotezler, Kısmi En Küçük Kareler Yapısal Eşitlik Modeli (KEKK-YEM) ve Smart PLS 3 paket programı ile test edilmiştir. Analiz sonucunda kabul edilen hipotezleri etki derecelerine göre sıralamak için çok kriterli karar verme tekniklerinden yararlanılmıştır. Çalışmada bulanık karar verme yaklaşımı olarak AHP bütünlük TOPSIS yöntemi kullanılmış ve hipotezlerin etki derecelerine göre sıralamasının KEKK-YEM analizinin sonuçlarını desteklediği görülmüştür. Analiz sonucunda 7 hipotez kabul edilmiştir. Her iki yöntemde de H20 hipotezinin yani eğitim düzeyinin çevresel koşullar üzerindeki etkisinin en yüksek etkiye sahip olduğu görülmüştür. Çalışmamızda ele aldığımız KEKK-YEM analizi ve bulanık AHP bütünlük TOPSIS yöntemi, ağır sanayi çalışanlarının demografik özelliklerinin yaşam kaliteleri üzerindeki etkisini belirleme probleminde literatürde ilk defa kullanılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Yaşam Kalitesi, Ağır Sanayi, Kısmi En Küçük Kareler Yapısal Eşitlik Modeli (KEKK-YEM), Bulanık Mantık, AHP, TOPSIS.

Abstract

Some professions may be differentiated from other occupational groups due to difficulties. The life quality of heavy industry workers is an important issue due to the difficulties it has. In this study, the effect of demographic characteristics of 38 heavy industry workers working in iron-steel and machinery industry on their life quality has been analyzed. The research hypotheses have been tested with the Partial Least Squares Structural Equation Model (PLS-SEM) and the Smart PLS 3 package program. Multi-criteria decision making techniques have been used to rank the accepted hypotheses according to their degree of impact. AHP integrated TOPSIS method has been used as a fuzzy decision-making approach and it has been seen that the ranking of the hypotheses according to their degree of impact supports the results of the KEKK-YEM analysis. As a result of the analysis, 7 hypotheses have been accepted. It has been observed that the H20 hypothesis, that is, the effect of education level on environmental conditions, has the highest effect. To the best of our knowledge, KEKK-YEM and fuzzy AHP integrated TOPSIS method have been used for the first time in the literature for the problem of determining the effect of demographic characteristics of heavy industry workers on their life quality.

Keywords: Life Quality, Heavy Industry, Partial Least Squares Structural Equation Model (PLS-SEM), Fuzzy Logic, AHP, TOPSIS.

Bu makaleye atf yapmak için:

Bağlan, F. B., Başligil, H., Akarsu C. H. ve İnan, U. H. (2022). Ağır sanayi çalışanlarının demografik özelliklerinin yaşam kaliteleri üzerindeki etkisinin analizi. *MAKU SOBED*, (35), 1-13. <https://doi.org/10.20875/makusobed.1080416>

EXTENDED SUMMARY

Research Problem

Every profession has its own challenges. However, some professions may be differentiated from other occupational groups due to psychological or physical difficulties. Iron and steel workers who are exposed to high temperatures and mine workers who stay away from the sun for a long time can be given as examples to these occupational groups. These areas can be generalized under the heavy industry title. Due to the difficulties it has, the life quality of heavy industry workers is an important issue. Life quality is a concept that not only focuses on the health status of people, but also focuses on the whole life of people and is concerned with their well-being. There are many studies on variables that affect people's life quality. In this study, the effect of demographic characteristics of heavy industry workers working in the iron-steel and machinery industry sector on their life quality was analyzed.

Methodology

There are many scales that have been used to measure life quality from past to present. The most widely used among these is WHOQOL, which has been developed by WHO, which has been carrying out studies to measure and evaluate life quality since the 1980s. Next to the WHOQOL-BREF-TR survey used in this study, a section has been added to collect the demographic characteristics (gender, age, marital status, education level, work position and monthly earnings range) of the individuals. Firstly, the reliability and validity analyzes of the data have been made, and then the relationship between demographic characteristics and quality of life has been examined. Partial Least Squares Structural Equation Model (PLS-SEM) and, a second generation statistical software (Smart PLS 3 package program) have been used for reliability and validity tests and hypothesis tests of the collected data.

Findings

In the study, 30 research hypotheses have been established. 38 survey results have been evaluated. As a result of the analysis, it has been seen that the 7 hypotheses were accepted and the other 23 hypotheses were rejected. It has been observed that the H20 hypothesis, that is, the effect of education level on environmental conditions, has the highest effect. This hypothesis is followed by H16, H22, H7, H14, H29 and H2 hypotheses, respectively. Multi-criteria decision making methods have been used to rank the hypotheses accepted as a result of the PLS-SEM analysis according to their degree of impact and to compare the results with the results of our study. The fuzzy AHP approach has been used to determine the importance weights of the criteria, and the fuzzy TOPSIS method has been used to rank the alternatives according to the criteria. The ranking of the hypotheses according to their degree of impact supports the results of the PLS-SEM analysis.

Conclusions

H2: It has been observed that gender has a negative relationship with physical health. It has been observed that the physical health of male employees is better than female employees.

H7: It has been observed that age has a negative relationship with physical health.

H14: It has been observed that marital status has a negative relationship with social relations. It is possible to say that the level of happiness in people's bilateral relations affects their social relations within and outside the family.

H16: It has been observed that education has a positive relationship with general health.

H20: It has been observed that education has a positive relationship with environmental conditions.

H22: It has been observed that the position has a negative relationship with physical health. When the working position changes from white collar to other positions, there is a decrease in the level of physical health.

H29: It has been observed that income has a positive relationship with social relations.

PLS-SEM analysis and fuzzy AHP integrated TOPSIS method, which we discussed in our study, were used for the first time in the literature in the problem of determining the effect of demographic characteristics of heavy industry workers on their life quality.

1. GİRİŞ

Hastalık, ölüm gibi sağlık ölçümünde kullanılan standart göstergeler bireylerin sağlık düzeylerini tanımlamada yetersiz kalmaktadır (Altıparmak, 2006). Bunun yanı sıra toplumsal ve bireysel refah düzeyinde de ekonomik olmayan göstergelerin önemi artmıştır (Bayless ve Bayless, 1982). Bu sebepler doğrultusunda karmaşık ve çok yönlü bir yapıda olan yaşam kalitesi kavramı ortaya çıkmış ve bu konulara açıklık getirmeyi başarmıştır. Günümüzde yaşam kalitesi kavramı sosyoloji, sağlık vb. birçok alanda yaygın olarak kullanılmaktadır (Dedeoğlu vd., 2016).

Kişilerin yaşam kalitesini etkileyen değişkenler üzerine yapılmış birçok çalışma bulunmaktadır. Çetiner ve Yayla (2021) aktivite bağlılığının yaşam kalitesi üzerindeki etkilerini, Karagün (2016) öğretmenler üzerine yaptığı çalışmada beden eğitimi öğretmenleri ile diğer branş öğretmenlerinin yaşam kalitelerinin farkını, Altıparmak (2006) gebelerin sosyo-demografik özellikleri ile yaşam kaliteleri arasındaki ilişkiyi, Barahmand vd. (2014) obsesif-kompulsif hastaların inanç ve semptom şiddetlerinin yaşam kaliteleri üzerindeki etkisini, Dedeoğlu vd. (2016) işe gömülmüşlüğü yaşam kalitesi üzerindeki etkisini, Yıldırım ve Hacıhasanoğlu (2011) sağlık çalışanlarının depresyon, tükenmişlik gibi durumlarının yaşam kaliteleri üzerindeki etkisini, Seo vd. (2018) üniversite öğrencileri üzerine yaptıkları çalışmada stres ve yaşam kalitesi arasındaki ilişkiyi incelemiştir.

Bu çalışmada ise kendine özgü birçok psikolojik ve fiziksel zorluk barındıran ağır sanayi sektörü çalışanlarının yaşam kalitelerine odaklanılmış olup, ağır sanayi çalışanlarının demografik özelliklerinin yaşam kaliteleri üzerindeki etkisi analiz edilmiştir. Çalışmanın devamı şu şekilde ilerlemektedir: Bölüm 2’de konunun incelendiği ve literatürün özetlendiği kavramsal çerçeve bulunmaktadır. Bölüm 3 çalışmada kullanılan gereç ve yöntemi, Bölüm 4 çalışmaya ait bulguları içermektedir. Son olarak Bölüm 5’te ise çalışmanın sonuçları ve geleceğe yönelik öneriler sunulmuştur.

2. KAVRAMSAL ÇERÇEVE

2.1. Yaşam Kalitesi

Yaşam kalitesi, kişilerin yalnızca sağlık durumuna odaklanmakla kalmayıp aynı zamanda kişilerin yaşamının bütününe odaklanan, onların refahları ile de ilgilenen bir kavramdır (Altıparmak, 2006; Küçükaya ve Kahyaoğlu, 2021; Rice vd., 1985). Yaşam kalitesi “bireyin algıladığı bedensel kapasite sınırları içinde başardığı tatmin edici sosyal durum” şeklinde tanımlanabilir (Bowling, 1993). DSÖ ise yaşam kalitesini “bireyin amaç, istek, beklenti ve kaygılarına bağlı olarak, kültür ve değer sistemi içerisindeki durumlarına ilişkin algısı” olarak tanımlamıştır (WHOQOL Group, 1998).

Yaşam kalitesi ölçülerek, kişilerin fiziksel, sosyal, psikolojik vb. birçok yönü ölçülebilmektedir (Demirbağ vd., 2017). Geçmişten günümüze bu ölçümü yapmak için kullanılmış birçok ölçek bulunmaktadır. Bunlar arasında en yaygın kullanılanı 1980’li yıllardan bu yana yaşam kalitesini ölçmek ve değerlendirmek için çalışmalar gerçekleştiren DSÖ tarafından geliştirilen WHOQOL’dur. Ölçeğin uzun (WHOQOL-100) ve kısa (WHOQOL-BREF) formatta iki çeşidi bulunmaktadır. Bu çalışmada ise WHOQOL-BREF-TR kullanılmıştır. WHOQOL-BREF-TR’nin geçerlilik ve güvenilirlik analizleri Eser vd. tarafından 1999 yılında gerçekleştirilmiştir (Eser vd., 1999). 27 sorudan oluşan anket fiziksel sağlık, psikolojik sağlık, sosyal ilişkiler ve çevre konularında ölçüm yapmayı sağlamaktadır. Fiziksel sağlık başlığı, günlük aktiviteler, ilaçlar, tedaviye uyum, canlılık, rahatsızlık, uyku, dinlenme ve yorgunluk ile ilgili sorular içermektedir. Psikolojik sağlık başlığı, olumlu ve olumsuz duygular, benlik saygısı, beden imajı, kişisel inançlar ve ilgi ile ilgili sorular içermektedir. Sosyal ilişkiler başlığı, diğer bireylerle olan ilişkiler, arkadaşlık, sosyal destek ve cinsel yaşam ile ilgili sorular içermektedir. Çevre ise ev içi çevre, fiziksel güvenlik, emniyet, ekonomik durum, sağlık hizmetlerinin satın alınması, boş zaman etkinlikleri için fırsatlar ve fiziksel çevre ile ilgili sorular içermektedir (Küçükaya ve Kahyaoğlu, 2021).

2.2. Ağır Sanayi

Ağır sanayi kavramı, makinelerin yani diğer sanayi kuruluşları tarafından kullanılan üretim araçlarının yapıldığı, bu amaç için yüksek sermaye ve yüksek enerji kullanan ve yüksek donanımlara sahip mühendis ve işçi istihdam eden sanayi kolu olarak tanımlanmaktadır (Kalaycı vd., 2019). Ağır iş kolları ise hizmet verdiği alanlar gereği madencilik, makine sanayi, savunma sanayi, kimya endüstrisi ve enerji olarak

bilinmektedir. Ağır sanayiler tarafından kullanılan makineler yalnızca gelişmiş ülkeler tarafından üretilebileceği için, bir ülkenin ağır sanayi sektörü o ülkenin gelişmişlik düzeyi hakkında yorum yapılabilmesine de olanak tanımaktadır (Mallı, 2017).

Her mesleğin kendine özgü zorlukları bulunmaktadır. Ancak bazı meslekler barındırdığı psikolojik zorluklar ya da fiziksel ağırlıklar sebebiyle diğer meslek gruplarından ayrışabilmektedir. Bu meslek gruplarına, yüksek sıcaklıklara maruz kalan demir-çelik çalışanları ve uzun süre güneşten uzak kalan maden çalışanları örnek gösterilebilmektedir. Bu alanlar ise ağır sanayi başlığı altında genellenebilmektedir.

Barındırdığı zorluklar sebebi ile de ağır sanayi çalışanlarının yaşam kaliteleri üzerine günümüzde yapılmış birçok çalışma bulunmaktadır. Şahin (2017), ağır sanayi kuruluşlarındaki erkek çalışanların iş stresleri, yeme tutumları, anksiyete ve depresyon düzeyleri arasındaki ilişkiyi, Beslem (2018) demografik değişkenlerin iş tatmini üzerindeki etkisini, Özdemir ve Demir (2019) sigara içme, beden kitle endeksi vb. değişkenlerin yaşam kalitesi üzerindeki etkisini, Küçükaya ve Kahyaoğlu (2021) maden çalışanı kadınlar ile ev kadınlarının yaşam kaliteleri arasındaki farkı incelemiştir.

3. GEREÇ VE YÖNTEM

3.1. Araştırma Etiği

Bu çalışma için İstanbul Esenyurt Üniversitesi Etik Kurul Başkanlığından 28.01.2022 tarihli ve E-12483425-299-12502 sayılı etik kurul onayı alınmıştır.

3.2. Örneklem ve Veri Toplama

Veriler anket yoluyla toplanmış olup, araştırmanın örneklemini ağır sanayi çalışanlarından oluşmaktadır. Kullanılan anket formu iki kısımdan oluşmaktadır. Birinci kısımda kişilerin yaş, cinsiyet vb. demografik özelliklerine yönelik sorular bulunmaktadır. İkinci kısım ise WHO tarafından geliştirilmiş olan WHOQOL-BREF-TR anketidir. Bu çalışmada kullanılan WHOQOL-BREF-TR anketinin yanına kişilerin demografik özelliklerinin (cinsiyet, yaş, medeni durum, eğitim seviyesi, çalışma pozisyonu ve aylık kazanç aralığı) toplandığı bir bölüm eklenmiştir. Anket verileri Excel ortamına aktarıldıktan sonra SMART PLS 3 paket programı kullanılarak öncelikle verilerin güvenilirlik ve geçerlilik analizleri yapılmıştır. Devamında ise demografik özellikler ile yaşam kalitesi arasındaki ilişki incelenmiştir. Çalışmada demir-çelik ve makine sanayi çalışanları tarafından doldurulan toplam 38 adet anket sonucu değerlendirilmiştir.

3.3. Kısmi En Küçük Kareler Yapısal Eşitlik Modellemesi (KEKK-YEM)

Bu çalışmada toplanan verilerin güvenilirlik ve geçerlilik testleri ve hipotez testleri için Kısmi En Küçük Kareler Yapısal Eşitlik Modeli (KEKK-YEM) ve ikinci nesil bir istatistiksel yazılım olan Smart PLS 3 paket programı kullanılmıştır.

KEKK-YEM, kişisel araştırmalar için sıklıkla tercih edilen bir modeldir (Chin vd., 2010). KEKK ilk kez 1982'de Wold tarafından ele alınmış ve sonrasında Löhmöller vd. tarafından 2005'de KEKK-YEM geliştirilmiştir (Yılmaz ve Kınaş, 2020). KEKK-YEM gözlenen değişkenler ve gizil değişkenler arasındaki çok değişkenli karmaşık ilişkilerin modellenmesinde kullanılan bir istatistiksel yaklaşımdır (Yılmaz ve Kınaş, 2020). Diğer yöntemlerle kıyaslandığında yumuşak bir modelleme tekniği olduğu görülmektedir (Schneeweiss, 1991). Şöyle ki, normallik varsayımı gerektirmemekte, küçük örneklem boyutlarında çalışabilmekte ve kompleks model tahminlerinde başarılı ölçümler gerçekleştirebilmektedir (Henseler vd., 2009). Bunlar KEKK-YEM'in günümüzde sıklıkla tercih edilmesine açıklık getiren nedenlerdir.

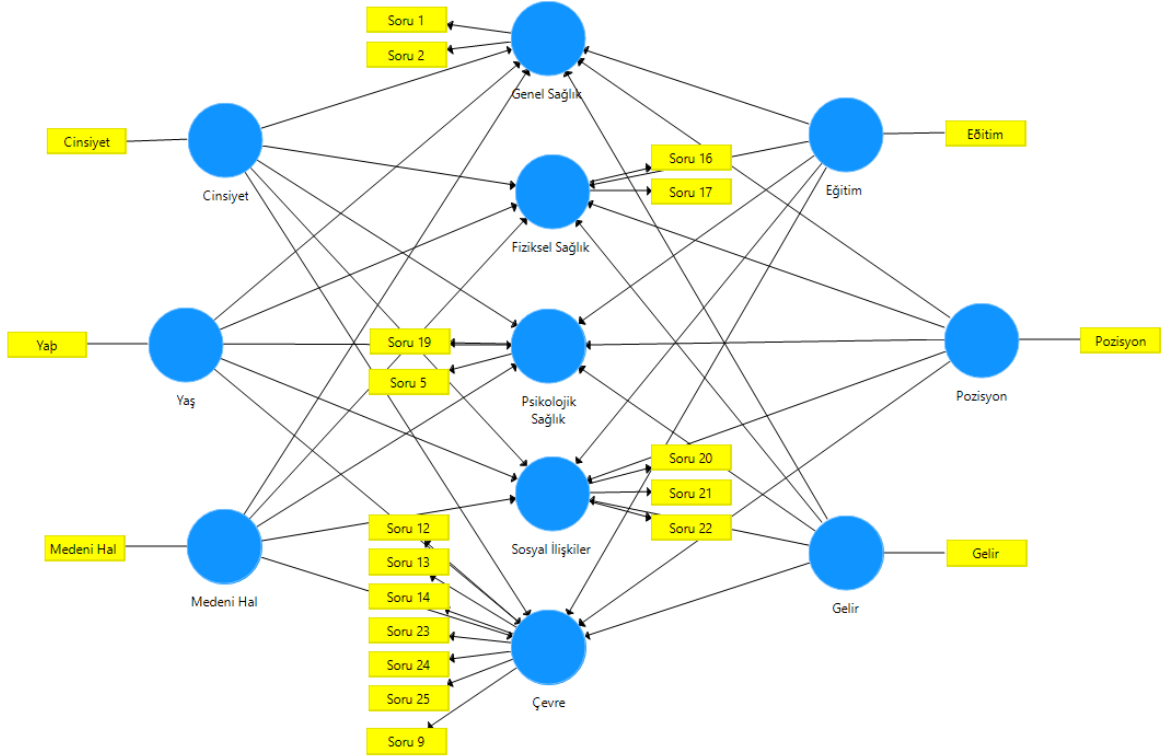
KEKK-YEM'in ilk yazılım paketleri 1980'lerde ortaya çıkmaya başlamış ve günümüze kadar birçok alternatif (PLS-GUI, VisualPLS, PLS-Graph vb.) geliştirilmiştir (Temme vd., 2006). PLS varyansa dayalı bir yapısal eşitlik modelleme tekniğidir (Nejad vd., 2021) ve veri analizi için günümüzde oldukça popüler olan yöntemlerden biridir (Singkheephapha vd., 2021; Xu vd., 2021). KEKK-YEM modeli ölçüm modelinin değerlendirilmesi ve yapısal modelin değerlendirilmesi olmak üzere iki aşamadan oluşmaktadır (Karababa, 2021). İlk aşamada teorik olarak kurulan modelin güvenilirlik ve geçerlilik analizleri yapılmaktadır. İkinci aşama ise yapısal modelin değerlendirildiği yani hipotezlerin test edildiği yol analizi aşamasıdır.

KEKK-YEM'in araştırma modelini bütünsel olarak değerlendirilebilmesi ve buna bağlı olarak ölçüm hatalarını azaltıp, değişkenler arasındaki ilişkileri güvenilir şekilde açıklayabilmesi ve küçük örneklem sayılarında da doğru sonuçlar verebilmesi bu çalışma için uygun yöntem olarak seçilmesini sağlamıştır.

3.4. Araştırma Modeli ve Hipotezler

Şekil 1'de araştırmanın yapısal modeli görülmektedir. Demografik özelliklerin ağır sanayi çalışanlarının yaşam kaliteleri üzerindeki etkisine yönelik kurulan araştırma hipotezleri ise Tablo 1'deki gibidir.

Şekil 1. Araştırmanın Yapısal Modeli

Tablo 1. Araştırma Hipotezleri

H1	Cinsiyet, genel sağlığı etkilemektedir.	H16	Eğitim, genel sağlığı etkilemektedir.
H2	Cinsiyet, fiziksel sağlığı etkilemektedir.	H17	Eğitim, fiziksel sağlığı etkilemektedir.
H3	Cinsiyet, psikolojik sağlığı etkilemektedir.	H18	Eğitim, psikolojik sağlığı etkilemektedir.
H4	Cinsiyet, sosyal ilişkileri etkilemektedir.	H19	Eğitim, sosyal ilişkileri etkilemektedir.
H5	Cinsiyet, çevreyi etkilemektedir.	H20	Eğitim, çevreyi etkilemektedir.
H6	Yaş, genel sağlığı etkilemektedir.	H21	Pozisyon, genel sağlığı etkilemektedir.
H7	Yaş, fiziksel sağlığı etkilemektedir.	H22	Pozisyon, fiziksel sağlığı etkilemektedir.
H8	Yaş, psikolojik sağlığı etkilemektedir.	H23	Pozisyon, psikolojik sağlığı etkilemektedir.
H9	Yaş, sosyal ilişkileri etkilemektedir.	H24	Pozisyon, sosyal ilişkileri etkilemektedir.
H10	Yaş, çevreyi etkilemektedir.	H25	Pozisyon, çevreyi etkilemektedir.
H11	Medeni hal, genel sağlığı etkilemektedir.	H26	Gelir, genel sağlığı etkilemektedir.
H12	Medeni hal, fiziksel sağlığı etkilemektedir.	H27	Gelir, fiziksel sağlığı etkilemektedir.
H13	Medeni hal, psikolojik sağlığı etkilemektedir.	H28	Gelir, psikolojik sağlığı etkilemektedir.
H14	Medeni hal, sosyal ilişkileri etkilemektedir.	H29	Gelir, sosyal ilişkileri etkilemektedir.
H15	Medeni hal, çevreyi etkilemektedir.	H30	Gelir, çevreyi etkilemektedir.

4. BULGULAR

4.1. Demografik Bulgular

Araştırma örneklemine ait demografik bulgular Tablo 2'de özetlenmiştir.

Tablo 2. Demografik Bulgular

Demografi Özelliği		Frekans	Yüzde	Demografi Özelliği		Frekans	Yüzde
Cinsiyet	Kadın	9	23,7	Pozisyon	Beyaz Yaka	12	31,6
	Erkek	29	76,3		Diğer	26	68,4
	Toplam	38	100,0		Toplam	38	100,0
Yaş	18-30	12	31,6	Eğitim	İlkokul-Ortaokul	14	36,8
	30-40	15	39,5		Lise	12	31,6
	40-50	10	26,3		Üniversite	7	18,4
	50+	1	2,6		YL-Doktora	5	13,2
	Toplam	38	100,0		Toplam	38	100,0
Medeni Hal	Evli	15	39,5	Gelir	2000-3000 TL	4	10,5
	Bekar	15	39,5		3000-4000 TL	19	50,0
	Boşanmış	7	18,4		4000-5000 TL	10	26,3
	Eşi Vefat Etmiş	1	2,6		5000 TL +	5	13,2
	Toplam	38	100,0		Toplam	38	100,0

4.2. Ölçüm Modelinin Değerlendirilmesi

Araştırma başlangıcında belirlenen hipotezlerin test edilme aşamasından önce ölçüm modelinin geçerlik ve güvenilirlik analizleri yapılmıştır. Başlangıçta 27 anket sorusu ve 6 demografik özellik olmak üzere 33 faktör ve 11 değişken ile oluşturulan ölçüm modelinde 11 adet faktörün faktör yükünün yetersiz kalması (<0,6) sebebiyle ölçüm modeli 22 faktör ve 11 değişken ile sınırlandırılmıştır. Smart PLS programı ile yapılan analiz sonuçları Tablo 3'te verilmiştir.

Tablo 3. Ölçüm Modeli Sonuçları

Faktör/ Değişken	Faktör Yüğü	T-value	R ²	Cronbach Alpha	Composite Reliability	Rho_A	AVE
<i>Cinsiyet</i>	1,000			1,000	1,000	1,000	1,000
<i>Eğitim</i>	1,000			1,000	1,000	1,000	1,000
<i>Gelir</i>	1,000			1,000	1,000	1,000	1,000
<i>Medeni Hal</i>	1,000			1,000	1,000	1,000	1,000
<i>Pozisyon</i>	1,000			1,000	1,000	1,000	1,000
<i>Yaş</i>	1,000			1,000	1,000	1,000	1,000
Genel Sağlık			0,523	0,684	0,861	0,723	0,760
Soru 1	0,787	15,458					
Soru 2	0,829	6,131					
Fiziksel Sağlık			0,572	0,543	0,812	0,561	0,684
Soru 16	0,869	4,987					
Soru 17	0,784	4,192					
Psikolojik Sağlık			0,525	0,732	0,881	0,743	0,788
Soru 5	0,869	13,665					
Soru 19	0,905	22,607					
Sosyal İlişkiler			0,571	0,602	0,810	0,607	0,554
Soru 20	0,765	6,632					
Soru 21	0,690	3,295					
Soru 22	0,782	8,360					
Çevre			0,627	0,831	0,837	0,842	0,502
Soru 9	0,704	6,488					
Soru 12	0,787	11,287					
Soru 13	0,634	4,061					
Soru 14	0,677	6,459					
Soru 23	0,692	7,003					
Soru 24	0,670	6,199					
Soru 25	0,758	8,866					

Faktör yüklerinin 0,70'den büyük olmasını savunan araştırmacılar olmasına karşın (Hair vd., 2016) 0,60 değerini de kabul eden araştırmalar mevcuttur (Chin vd., 2010). Kurulan modelin faktör yükleri incelendiğinde tüm ifadelerin 0,60 ve üzerinde olduğu görülmektedir. Araştırma güvenilirliği ile ilgili literatürde genellikle Cronbach's Alpha içsel tutarlılık güvenilirliği kullanılmasına rağmen KEKK-YEM'de Bileşik Güvenilirlik (Composite Reliability – CR) ve Rho_A değerleri de sıklıkla kullanılmaktadır (Bagozzi ve Yi, 1988; Wong, 2013). Bileşik güvenilirlik değerinin 0,80 ve üzerinde olması araştırma modelinin güvenilir olduğunu göstermektedir (Nunnally ve Bernstein, 1994). Diğer değerlerin ise 0,60 ve üzerinde olması modelin güvenilirliğinin oldukça yüksek olduğunu göstermektedir. Ancak 0,40 ve 0,60 arası değerlerde düşük güvenilirlik olarak bilinmektedir (Terzi, 2019). Modelin sonuçları incelendiğinde Bileşik Güvenilirlik

değerinin minimum 0,810, Cronbach Alpha değerinin minimum 0,543 ve Rho_A değerinin ise minimum 0,561 olduğu görülmektedir. Bu sonuçlar araştırmanın düşük güvenilirlikte olduğunu göstermektedir. Çalışma düşük örneklem sayısında yapıldığı için sonuçların düşük güvenilirlikte çıkması olağandır. Yapısal modelde incelenmesi gereken bir diğer gösterge ise R² değeridir. Modelin açıklama gücünü ve kararlılığını analiz etmek amacıyla bakılan bu değer 0,75'den büyükse model güçlü tahmin, 0,50 ve 0,75 aralığında ise orta tahmin, 0,25 ve 0,50 aralığında ise zayıf tahmin gücüne sahiptir (Çark ve Marşap, 2019). Analiz sonuçlarına göre R² değerleri 0,523 ile 0,627 arasında değerler almaktadır ve modelin tahmin/açıklama gücü orta seviyededir.

Araştırmanın geçerliliği ile ilgili uyum (construct validity) ve ayrışım (discriminant validity) geçerlikleri ayrı ayrı incelenmiştir. Uyum geçerliliğinin sağlanması için AVE (Average Variance Extracted) değerinin en az 0,50 olması gerekmektedir (Fornell ve Larcker, 1981). Araştırma sonuçları incelendiğinde değişkenlere ait AVE değerlerinin minimum 0,502 olduğu görülmektedir. Ayrışım geçerliliğine yönelik önemli ölçütler ise HTMT (Heterotrait-Monotrait Ratio) ve Fornell-Larcker değerleridir. HTMT değeri tüm değişkenlere ait ifadelerin korelasyonlarının ortalamasının aynı değişkene ait ifadelerin korelasyonlarının geometrik ortalamalarına oranlarını ifade etmektedir (Çetiner ve Yayla, 2021) ve 1,0'ın altında bir değerde olmaları beklenmektedir (Karababa, 2021). Tablo 4'te araştırma modelindeki değişkenlerin HTMT değerleri verilmiştir ve tüm değerlerin 1,0'ın altında bir değer almasından dolayı modelin geçerlilik değerleri uygundur.

Tablo 4. Ayrışım Geçerliliğine Yönelik HTMT Değerleri

	Cinsiyet	Eğitim	Fiziksel Sağlık	Gelir	Genel Sağlık	Medeni Hal	Pozisyon	Psikolojik Sağlık	Sosyal İlişkiler	Yaş	Çevre
Cinsiyet											
Eğitim	0,256										
Fiziksel Sağlık	0,231	0,491									
Gelir	0,162	0,622	0,088								
Genel Sağlık	0,191	0,650	0,907	0,431							
Medeni Hal	0,044	0,077	0,189	0,173	0,135						
Pozisyon	0,421	0,823	0,554	0,598	0,545	0,007					
Psikolojik Sağlık	0,409	0,444	0,941	0,386	0,961	0,039	0,625				
Sosyal İlişkiler	0,333	0,523	0,769	0,361	0,960	0,491	0,526	0,902			
Yaş	0,075	0,338	0,578	0,300	0,287	0,235	0,205	0,110	0,308		
Çevre	0,407	0,793	0,753	0,600	0,779	0,324	0,736	0,934	0,790	0,196	

Fornell ve Larcker (1981)'e göre ise AVE değerlerinin karekökü araştırmada yer alan yapılar arasındaki korelasyonlardan yüksek olmalıdır (Çetiner ve Yayla, 2021). Tablo 5'te koyu renk ile sunulan değerler AVE'nin karekök değerleridir. Tüm bu değerler korelasyon katsayılarından yüksek olduğundan modelin geçerlilik değerleri uygundur.

Tablo 5. Ayrışım Geçerliliğine Yönelik Fornell Larcker Değerleri

FORNELL LARCKER	Cinsiyet	Eğitim	Fiziksel Sağlık	Gelir	Genel Sağlık	Medeni Hal	Pozisyon	Psikolojik Sağlık	Sosyal İlişkiler	Yaş	Çevre
Cinsiyet	1,000										
Eğitim	0,256	1,000									
Fiziksel Sağlık	-0,061	0,362	0,827								
Gelir	0,162	0,622	0,059	1,000							
Genel Sağlık	0,176	0,540	0,555	0,360	0,870						
Medeni Hal	-0,044	0,077	-0,058	0,173	-0,099	1,000					
Pozisyon	-0,421	-0,823	-0,408	-0,598	-0,466	0,007	1,000				
Psikolojik Sağlık	0,360	0,377	0,580	0,331	0,700	-0,035	-0,535	0,888			
Sosyal İlişkiler	0,268	0,406	0,449	0,282	0,615	-0,375	-0,409	0,603	0,757		
Yaş	-0,075	-0,338	-0,433	0,300	-0,242	0,235	0,205	-0,095	-0,237	1,000	
Çevre	0,393	0,701	0,484	0,576	0,595	0,208	-0,685	0,703	0,565	-0,106	0,705

4.3. Yapısal Modelin Değerlendirilmesi

Tablo 6’da araştırma modeli için geliştirilen hipotezlere ilişkin yol katsayıları, örneklem ortalamaları, standart sapmalar, t testi değerleri ve p değerleri verilmiştir. KEKK yol katsayılarının anlamlılıklarını değerlendirebilmek için yeniden örnekleme (bootstrapping) ile örneklemden 1000 adet alt örneklem alınarak t ve p değerleri hesaplanmıştır. Analizde eşik t testi değeri %95 anlamlılık düzeyi ($p \leq 0,05$) için 1,96 olarak değerlendirilmiştir (Hair vd., 2011).

Tablo 6. Yapısal Modele Ait Analiz Sonuçları

Hipotez	Yol Katsayısı	Örneklem Ortalaması	Standart Sapma	T Değeri	P Değeri	Sonuç
H1	0,023	0,038	0,174	0,134	0,894	Ret
H2	-0,299	-0,303	0,150	2,001	0,046	Kabul
H3	0,157	0,152	0,166	0,946	0,344	Ret
H4	0,131	0,147	0,219	0,599	0,549	Ret
H5	0,229	0,244	0,127	1,797	0,073	Ret
H6	-0,115	-0,088	0,253	0,456	0,649	Ret
H7	-0,367	-0,379	0,127	2,903	0,004	Kabul
H8	-0,110	-0,105	0,264	0,417	0,677	Ret
H9	-0,138	-0,114	0,285	0,485	0,628	Ret
H10	0,037	0,024	0,175	0,210	0,834	Ret
H11	-0,153	-0,131	0,163	0,941	0,347	Ret
H12	0,032	0,025	0,174	0,181	0,856	Ret
H13	-0,007	-0,012	0,155	0,046	0,963	Ret
H14	-0,452	-0,458	0,163	2,775	0,006	Kabul
H15	0,187	0,188	0,118	1,582	0,114	Ret
H16	0,550	0,540	0,112	4,901	0,000	Kabul
H17	-0,190	-0,200	0,312	0,609	0,543	Ret
H18	-0,186	-0,214	0,295	0,633	0,527	Ret
H19	0,193	0,210	0,403	0,480	0,632	Ret
H20	0,652	0,647	0,093	7,024	0,000	Kabul
H21	0,030	0,033	0,336	0,090	0,928	Ret
H22	-0,455	-0,455	0,111	4,098	0,000	Kabul
H23	-0,575	-0,617	0,309	1,859	0,063	Ret
H24	-0,021	0,006	0,347	0,060	0,952	Ret
H25	-0,119	-0,107	0,291	0,408	0,683	Ret
H26	0,166	0,138	0,281	0,592	0,554	Ret
H27	-0,058	-0,054	0,276	0,210	0,833	Ret
H28	0,078	0,066	0,208	0,377	0,706	Ret
H29	0,367	0,365	0,145	2,442	0,015	Kabul
H30	0,108	0,124	0,192	0,563	0,574	Ret

Tabloda yer alan değerler incelendiğinde H2, H7, H14, H16, H20, H22 ve H29 hipotezlerinin kabul edildiği ve diğer 23 hipotezin reddildiği görülmektedir. Kabul edilen hipotezlerin önem derecelerine göre sıralaması ise aşağıdaki Tablo 7’de verilmiştir.

Tablo 7. Kabul Edilen Hipotezlere İlişkin Değerler

Hipotez	Sıra No	Yol Katsayısı	Sıra No	Örneklem Ortalaması	Sıra No	T Değeri	Sıra No	P Değeri
H2	7	-0,299	7	-0,303	7	2,001	7	0,046
H7	5	-0,367	5	-0,379	4	2,903	4	0,004
H14	4	-0,452	3	-0,458	5	2,775	5	0,006
H16	2	0,550	2	0,540	2	4,901	2	0,000
H20	1	0,652	1	0,647	1	7,024	1	0,000
H22	3	-0,455	4	-0,455	3	4,098	3	0,000
H29	6	0,367	6	0,365	6	2,442	6	0,015

Tablo incelendiğinde H20 hipotezinin yani eğitim düzeyinin çevresel koşullar üzerindeki etkisinin en yüksek etkiye sahip olduğu görülmektedir. Bu hipotezi sırasıyla H16, H22, H7, H14, H29 ve H2 hipotezleri takip etmektedir.

4.4. Bulguların Bulanık Karar Verme Yaklaşımı Olarak AHP Bütünleşik TOPSIS Yöntemi ile Değerlendirilmesi

KEKK-YEM analizi sonucunda kabul edilen hipotezleri etki derecelerine göre sıralamak ve sonuçları çalışmamızın sonuçları ile karşılaştırmak için çok kriterli karar verme yöntemlerinden faydalanılmıştır. Karar vericinin öznel değerlendirmesinden kaynaklanan bulanıklıktan dolayı çalışmada bulanık AHP bütünleşik TOPSIS yöntemi tercih edilmiştir. H2, H7, H14, H16, H20, H22 ve H29 hipotezleri alternatifleri oluşturmaktadır ve bu alternatifler KEKK-YEM analizi sonucunda ortaya konulmuş olan alternatiflerdir. Bu alternatiflere ulaşmak için kullanılan teknik Gereç ve Yöntem bölümünde açıklanmıştır. Kriterlerimiz ise Demografik Özellikler, Genel Sağlık, Fiziksel Sağlık, Psikolojik Sağlık, Sosyal İlişkiler ve Çevre olarak belirlenmiştir. Kriterlerin önem ağırlıklarının belirlenmesinde Buckley (1985)'in önerdiği bulanık AHP yaklaşımı uygulanmıştır. Üç karar verici tarafından ikili kıyaslamalarda kullanılan dilsel değişkenler ve üçgensel bulanık sayı karşılıkları Tablo 8'deki gibidir.

Tablo 8. Dilsel Değişkenler ve Üçgensel Bulanık Sayı Karşılıkları

Dilsel Değişkenler	Bulanık Sayılar
Mutlak önemli (MÖ)	(2, 5/2, 3)
Çok önemli (ÇÖ)	(3/2, 2, 5/2)
Önemli (Ö)	(1, 3/2, 2)
Az önemli (AÖ)	(1, 1, 3/2)
Eşit önemli (E)	(1, 1, 1)
Az önemsiz (AZ)	(2/3, 1, 1)
Önemsiz (ÖZ)	(1/2, 2/3, 1)
Çok önemsiz (ÇZ)	(2/5, 1/2, 2/3)
Mutlak önemsiz (MZ)	(1/3, 2/5, 1/2)

Kaynak: Kaya ve Kahraman, 2011.

Üç uzman karar verici tarafından oluşturulan karşılaştırma matrislerin elemanlarının geometrik ortalamaları alınarak tek bir karşılaştırma matrisi oluşturulmuş ve her bir kriterin bulanık ağırlık vektörleri hesaplanmıştır. Hesaplanan bulanık ağırlık vektörleri Tablo 9'da verilmiştir.

Tablo 9. Kriterlerin Bulanık Ağırlık Vektörleri

Kriterler	Ağırlıklar		
Demografik Özellikler	0,08	0,12	0,19
Genel Sağlık	0,16	0,26	0,39
Fiziksel Sağlık	0,14	0,22	0,33
Psikolojik Sağlık	0,10	0,15	0,21
Sosyal İlişkiler	0,09	0,12	0,17
Çevre	0,10	0,14	0,20

Alternatiflerin kriterlere göre sıralanmasında ise bulanık TOPSIS yöntemi kullanılmıştır. Karar verici, yedi hipotezden oluşan alternatifleri karar kriterlerine göre dilsel değişkenler kullanarak değerlendirmiştir. Kullanılan dilsel değişkenler ve üçgensel bulanık sayı karşılıkları Tablo 10'daki gibidir. Bulanık karar matrisi, normalize edilmiş bulanık karar matrisi ve ağırlıklı normalize edilmiş bulanık karar matrisi sırayla oluşturulmuştur. Bulanık pozitif ideal ve negatif ideal çözümler belirlenmiştir. Alternatiflerin sıralamasını belirleyebilmek için her alternatife ilişkin yakınlık katsayıları (CC_i) hesaplanmış ve bulanık TOPSIS sonuçlarına göre alternatiflerin etki derecelerine göre sıralaması Tablo 11'de verilmiştir. Bu sıralamaya göre en yüksek etki derecesine sahip hipotez **H20** olarak belirlenmiştir. Bulanık AHP bütünleşik TOPSIS yöntemi ile hipotezlerin etki derecelerine göre sıralaması KEKK-YEM analizinin sonuçlarını destekler niteliktedir.

Tablo 10. Alternatifler için Dilsel Değişkenler ve Üçgensel Bulanık Sayı Karşılıkları

Dilsel Değişkenler	Bulanık Sayılar
Çok zayıf (ÇZ)	(0, 0, 1)
Zayıf (Z)	(0, 1, 3)
Orta-zayıf (OZ)	(1, 3, 5)
Orta (O)	(3, 5, 7)
Orta-iyi (Oİ)	(5, 7, 9)
İyi (İ)	(7, 9, 10)
Çok iyi (Çİ)	(9, 10, 10)

Kaynak: Kaya ve Kahraman, 2011; Chen, 2000.

Tablo 11. Bulanık AHP Bütünleşik TOPSIS Yöntemi ve PSL-SEM Analizine Göre Alternatiflerin Sıralaması

Alternatifler	CC _i	Bulanık AHP TOPSIS Sıralaması	PSL-SEM Sıralaması
H2	0,139	5	7
H7	0,133	7	4
H14	0,143	3	5
H16	0,144	2	2
H20	0,153	1	1
H22	0,142	4	3
H29	0,135	6	6

5. SONUÇ VE TARTIŞMA (CONCLUSION AND DISCUSSION)

Bu araştırmada ağır sanayi çalışanlarının demografik özelliklerinin yaşam kaliteleri üzerindeki etkisi analiz edilmiştir. Araştırma kapsamında kurulan hipotezler Kısmi En Küçük Kareler Yapısal Eşitlik Modeli (KEKK-YEM) ve ikinci nesil bir istatistiksel yazılım olan Smart PLS 3 paket programı ile test edilmiştir. Analiz sonucunda ilk etapta ortaya atılan 30 hipotezden 7 tanesi kabul edilirken 23 tanesi reddedilmiştir. Kabul edilen hipotezlere ilişkin sonuçlar ise aşağıdaki gibi özetlenmiştir:

H2: Cinsiyetin fiziksel sağlık ile negatif yönlü bir ilişkisi olduğu gözlemlenmiştir. Bu doğrultuda erkek çalışanların⁽¹⁾ kadın çalışanlara⁽²⁾ göre fiziksel sağlığının daha iyi düzeyde olduğu görülmüştür. Çalışanların cinsiyetlerine göre çalışma pozisyonu dağılımlarına bakacak olursak aslında kadın çalışanların %89'unun beyaz yaka olduğu ve bu sebeple daha hafif çalışma şartlarında (masa başı ve fiziksel güç gerektirmeyen işler) çalıştıkları görülmektedir. Buradan ve mevcut teorik bilgilerimizden yola çıkarak bu ilişkinin pozitif yönlü olması beklenirken negatif yönlü olarak sonuçlanmıştır. Bunun sebebi örneklem sayısının azlığı sebebiyle çalışma sonuçlarının örneklem özelinde olması şeklinde değerlendirilmektedir.

H7: Yaşın fiziksel sağlık ile negatif yönlü bir ilişkisi olduğu gözlemlenmiştir. İleri yaştaki çalışanların⁽³⁻⁴⁻⁵⁾ genç yaştaki çalışanlara⁽¹⁻²⁾ göre fiziksel sağlık seviyeleri düşüktür. Bu sonucun sektör yada örneklem özelinde bir sonuç olmadığını, insanın fizyolojisi gereği olduğunu söylemek mümkündür.

H14: Medeni halin sosyal ilişkiler ile negatif yönlü bir ilişkisi olduğu gözlemlenmiştir. Bu sonuca göre evli ve bekar çalışanların⁽¹⁻²⁾ sosyal ilişkilerinin boşanmış ve eşi vefat etmiş çalışanlara⁽³⁻⁴⁾ göre daha iyi düzeyde olduğu söylenebilmektedir. Kişilerin ikili ilişkilerindeki mutluluk seviyesinin aile içi ve aile dışı sosyal ilişkilerini etkilediğini söylemek mümkündür.

H16: Eğitimin genel sağlık ile pozitif yönlü bir ilişkisi olduğu gözlemlenmiştir. Eğitim seviyesi yüksek çalışanlar⁽³⁻⁴⁾, eğitim seviyesi düşük çalışanlara göre⁽¹⁻²⁾ daha sağlıklı çevresel koşullar altında (yüksek ısı, kimyasal vb. barındıran çalışma sahalarından ziyade ofis ortamları) ve daha hafif çalışma şartlarında (masa başı ve fiziksel güç gerektirmeyen işler) çalışmaktadır. Çevresel koşullar ve çalışma şartları açısından daha iyi düzeyde bulunan bu çalışanların genel sağlık düzeyleri de diğer çalışanlardan yüksek olmaktadır.

H20: Eğitimin çevresel koşullar ile pozitif yönlü bir ilişkisi olduğu gözlemlenmiştir. Eğitim seviyesi yüksek çalışanlar⁽³⁻⁴⁾, eğitim seviyesi düşük çalışanlara⁽¹⁻²⁾ göre daha sağlıklı çevresel koşullar altında (yüksek ısı, kimyasal vb. barındıran çalışma sahalarından ziyade ofis ortamları) çalışmaktadır. Ayrıca eğitim seviyesindeki artış çalışanların gelir düzeylerini de etkilediği için iş dışı yaşam alanlarının konforu da yükselmektedir. Buradan yola çıkarak çalışanların eğitim seviyesi arttıkça çevresel koşullarının da iyileştiğini söylemek mümkündür.

H22: Pozisyonun fiziksel sağlık ile negatif yönlü bir ilişkisi olduğu gözlemlenmiştir. Beyaz yaka çalışanların⁽¹⁾ çalışma şartlarının diğer çalışanlara⁽²⁾ göre daha hafif olması (masa başı ve fiziksel güç gerektirmeyen işler) sebebiyle çalışma pozisyonu beyaz yakadan diğer pozisyonlara geçtiğinde fiziksel sağlık düzeyinde bir azalma yaşanmaktadır.

H29: Gelirin sosyal ilişkiler ile pozitif yönlü bir ilişkisi olduğu gözlemlenmiştir. Gelir düzeyi yüksek çalışanların aile içi ve aile dışı ilişkilerinin daha güçlü olduğu görülmüştür. Kişilerin gelir düzeyleri arttıkça maddi problemleri de giderek azalmaktadır. Bu durum, sosyal ortamlarda daha aktif ve pozitif olmayı da beraberinde getirmektedir. Böylelikle gelir düzeyi düşük olan çalışanlardan⁽¹⁻²⁾ yüksek olan çalışanlara⁽³⁻⁴⁾ doğru ilerledikçe sosyal ilişkilerin güçlendiği görülmektedir.

Kabul edilen hipotezler, çok kriterli karar verme tekniklerinden yararlanılarak etki derecelerine göre sıralanmış ve sonuçları KEKK-YEM analizinin sonuçları ile karşılaştırılmıştır. Bulgularımızda, karar verme yaklaşımı olarak bulanık AHP bütünleşik TOPSIS yöntemi ile elde edilen sonuçların KEKK-YEM analizinin sonuçlarını destekler nitelikte olduğu görülmüştür. Her iki yöntemde de H20 hipotezinin yani eğitim düzeyinin çevresel koşullar üzerindeki etkisinin en yüksek etkiye sahip olduğu ve H16 hipotezinin yani eğitim düzeyinin genel sağlık üzerindeki etkisinin 2. sırada yer aldığı görülmüştür. KEKK-YEM analizi sonucuna göre 3. sıradaki H22 yani çalışma pozisyonunun fiziksel sağlık üzerindeki etkisi bulanık AHP bütünleşik TOPSIS yönteminde 4. sırada çıkmıştır. KEKK-YEM analizi sonucuna göre 4. sıradaki H7, 5. sıradaki H14 ve 7. sıradaki H2 hipotezleri bulanık AHP bütünleşik TOPSIS sıralamasında 7., 3. ve 5. sırada yer almıştır (bkz. Tablo 11).

Çalışmamızda ele aldığımız KEKK-YEM analizi ve bulanık AHP bütünleşik TOPSIS yöntemi, ağır sanayi çalışanlarının demografik özelliklerinin yaşam kaliteleri üzerindeki etkisini belirleme probleminde literatürde ilk defa kullanılmış olup, bu açıdan bilim dünyasına gerek metot olarak gerekse uygulama alanı açısından önderlik yapabilecek niteliktedir.

Kullanılan yöntem ve paket programın tercih edilme sebeplerinden ve en temel özelliklerinden biri düşük örneklem boyutlarında da doğru sonuçlar elde edebilmesidir. Ancak yine de araştırmadan elde edilen sonuçlar, kullanılan örneklemin dar kapsamlı olması göz önünde bulundurularak değerlendirilmelidir. Bu sebeple gelecekte daha yüksek örneklem boyutlarıyla araştırmalar yapılabilir. Farklı iş kolları, sektörlerde, mühendislikte ve toplulukların sosyal, psikolojik, pazarlama, beşeri ilişkiler, iletişim vb. bilim dallarında çeşitli etki derecesi ve ölççekler ile de önerilen yöntem kullanılabilir.

Bu çalışma için İstanbul Esenyurt Üniversitesi Etik Kurul Başkanlığından 28.01.2022 tarihli ve E-12483425-299-12502 sayılı etik kurul onayı alınmıştır.

Makale araştırma ve yayın etiğine uygun olarak hazırlanmıştır. Yazarlar arasında herhangi bir çıkar çatışması bulunmamaktadır.

Makale ile ilgili notlar

Araştırmanın birinci ve üçüncü yazarları önerilen yöntemin uygulanması, sonuçların analiz edilmesi ve makale yazımında görev almış; araştırmanın ikinci yazarı metodolojinin geliştirilmesi, çalışmanın yönetimi ve iş bölümünde görev almış; araştırmanın dördüncü yazarı verilerin toplanmasında görev almıştır.

KAYNAKLAR

- Altıparmak, S. (2006). Gebelerde sosyo-demografik özellikler, öz bakım gücü ve yaşam kalitesi ilişkisi. *TSK Koruyucu Hekimlik Bülteni*, (5), 416-423.
- Bagozzi, R.P. ve Yi, Y. (1988). On the evaluation of structural equation models. *Journal of the Academy of Marketing Science*, 16(1), 74-94.
- Barahmand, U., Tavakolian, E. ve Alaei, S. (2014). Association of metacognitive beliefs, obsessive beliefs and symptom severity with quality of life in obsessive-compulsive patients. *Archives of Psychiatric Nursing*, (28), 345-351.
- Bayless, M. ve Bayless, S. (1982). Current quality of life indicators: some theoretic and methodological concerns. *American Journal of Economics and Sociology*, 41(4), 421-437.
- Beslem, N. (2018). *Emografik değişkenlerin iş tatminine etkileri: Hatay Dörtüol'da bir demir-çelik fabrikasına yönelik uygulama*. [Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi]. Çağ Üniversitesi.
- Bowling, A. (1993). *Measuring health, a review of quality of life measurement*. Open University Press, 1-23.
- Buckley, J.J. (1985). Fuzzy hierarchical analysis. *Fuzzy Sets And Systems*, 17(1), 233-247.
- Chen, C-T. (2000). Extensions of the TOPSIS for group decision making under fuzzy environment. *Fuzzy Sets And Systems*, 114, 1-9.
- Chin, W. W. (2010). How to write up and report PLS analyses. V. Esposito Vinzi, WW Chin, J. Henseler, & H. Wang (Eds.) içinde, *Handbook of Partial Least Squares Concepts, Methods and Applications* (ss. 655-690).
- Çark, Ö. ve Marşap, A. (2019). Kurumsal kaynak planlama kullanıcıları açısından sistemin faydalarını etkileyen faktörler. *Üçüncü Sektör Sosyal Ekonomi Dergisi*, 54(2), 992-1013.
- Çetiner, H. ve Yayla, Ö. (2021). Aktivite bağlılığının yaşam tatmini ve yaşam kalitesi üzerine etkisi: bisiklet kullanıcılarına yönelik bir araştırma. *Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 42, 209-222.
- Dedeoğlu, T., Özdevecioğlu M. ve Oflazer S. (2016). Örgütlerde işe gömülmüşlüğü (job embeddedness) çalışanların iş ve yaşam kalitesi üzerindeki etkisi: iyimserliğin rolü. *Erciyes Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, (47), 135-146.
- Demirbağ, B.C., Bayrak, B., Özkan, Ç.G. ve Çaylak, E. (2017). Evaluation of the life quality of workers in a cement factory. *Social and Behavioral Sciences*, 237, 1462-1467.
- Eser, E., Fidnner, H., Fidaner, C., Eser, S.Y., Elbi, H. ve Göker, E. (1999). Psychometric properties of the WHOQOL-100 and WHOQOL-BREF. *3P Dergisi*, (7), 5-13.
- Fornell, C. ve Larcker, D.F. (1981). Structural equation models with unobservable variables and measurement error: algebra and statistics. *Journal of Marketing Research*, 18(3), 328-388.
- Hair, J.F., Hult, G.T.M., Ringle, C. ve Sarstedt, M. (2016). *A primer on partial least squares structural equation modeling (PLS-SEM)*. Sage Publications.
- Hair, J.F., Ringle, C.M. ve Sarstedt, M. (2011). PLS-SEM: indeed a silver bullet. *The Journal of Marketing Theory and Practice*, 19(2), 139-152.
- Henseler, J., Ringle, C.M. ve Sinkovics, R.R. (2009). The use of partial least squares path modeling in international marketing. R. R. Sinkovics ve P. N. Ghauri (Eds.) içinde, *New Challenges to International Marketing* (ss. 277-319). Emerald Group Publishing Limited.
- Kalaycı, İ., Kaya, M., Çokgüngör H. Ö. (2019). Atatürk döneminde ağır sanayi sorunsalı. *Adam Akademi Sosyal Bilimler Dergisi*, 9(2), 307-328.
- Karababa, A.G. (2021). *Kadın çalışanların algıladıkları sosyal desteğin, iş ile yaşam doyumları üzerinde iş-aile yaşam ve aile-iş yaşam çatışmasının düzenleyici rolü*. [Yayımlanmamış Doktora Tezi]. Hasan Kalyoncu Üniversitesi.

- Karagün, E. (2016). Beden eğitimi öğretmenleri ile diğer branş öğretmenlerin yaşam kaliteleri üzerine bir araştırma. *Kastamonu Eğitim Dergisi*, 24(1), 53-64.
- Kaya, T. ve Kahraman, C. (2011). Multicriteria decision making in energy planning using a modified fuzzy TOPSIS methodology. *Expert Systems With Applications*, 38(6), 6577-6585.
- Küçükkaya, B. ve Kahyaoğlu, Süt H. (2021). The relationship between stress and quality life of women working in the washing tape of magnesite mine and home women. *Bezmialem Science*, 9(2), 140-147.
- Mallı, O. (2017). Ağır Sanayi Nedir? *Mühendis Beyinler*. Erişim Tarihi: 27 Aralık 2020, <https://www.muhendisbeyinler.net/agir-sanayi-nedir>
- Nejad, N.S., Vakilimofrad, H., Fazli, F., Saberi, M.K., Doulani, A. ve Mazloum, J. (2021). Developing a model to identify the factors contributing to user loyalty of university libraries. *The Journal of Academic Librarianship*, 47.
- Nunnally, J.C. ve Bernstein, I.H. (1994). *Psychometric theory*. Mc Graw-Hill.
- Özdemir, R. ve Demir, Ç. (2019). Demir çelik fabrikasında işçilerin yaşam kalitesi ve ilişkili faktörler: kesitsel araştırma. *Turk Journal Public Health*, 17(3), 263-278.
- Rice, R.W., MCFarlin, D.B., Hunt, R.G. ve Near J.P. (1985). Organizational work and the perceived quality life: toward a conceptual model. *The Academy of Management Review*, 10(2), 296-310.
- Schneeweiss, H. (1991). Models with latent variables: LISREL versus PLS. *Statistica Neerlandica*, 45(2), 145-157.
- Seo, E.J., Ahn, J.A., Hayman, L.L. ve Kim C.J. (2018). The association between perceived stress and quality of life in university students: the parallel mediating role of depressive symptoms and health-promoting behaviors. *Asian Nursing Research*, 12, 190-196.
- Singkheepapha, P., Jumani, Z.A. ve Sukhabot, S. (2021). Is Islamic brand attitudes influence Thai Muslims' buying behavioural intentions: a quantitative analysis using Smart-PLS. *Journal of Islamic Marketing*.
- Şahin, G. (2017). *Ağır sanayi kuruluşunda çalışan erkeklerde iş stresi, yeme tutumu, anksiyete ve depresyon düzeyleri arasındaki ilişkinin incelenmesi*. [Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi]. Işık Üniversitesi.
- Temme, D., Kreis, H. ve Hildebrandt, L. (2006). PLS path modeling - a software review. *SFB 649 Economic Risk*, 84, 1-20.
- Terzi, Y. (2019). *Anket, Güvenilirlik-Geçerlilik Analizi Ders Notları*. Erişim Tarihi: 25 Aralık 2020, https://personel.omu.edu.tr/docs/ders_dokumanlari/1030_32625_1500.pdf
- WHOQOL Group. (1998). Development of the world health organization WHOQOL-BREF quality of life assessment. *Psychological Medicine*, 28(03), 551-558.
- Wong, K.K.K. (2013). Partial least squares structural equation modeling (PLS-SEM) techniques using smart PLS. *Marketing Bulletin*, 24(1), 1-32.
- Xu, X., Xue, K., Wang, L., Gursoy, D. ve Song Z. (2021). Effects of customer-to-customer social interactions in virtual travel communities on brand attachment: the mediating role of social well-being. *Tourism Management Perspectives*, 38.
- Yıldırım, A. ve Hacıhasanoğlu, R. (2011). Sağlık çalışanlarında yaşam kalitesi ve etkileyen değişkenler. *Psikiyatri Hemşireliği Dergisi*, 2(2), 61-68.
- Yılmaz, V. ve Kinaş, Y. (2020). Kısmi en küçük kareler yapısal eşitlik modellemesiyle bir elektrik dağıtım şirketinin hizmet kalitesinin araştırılması. *Eskişehir Osmangazi Üniversitesi İİBF Dergisi*, 15(2), 437-456.

AHMET PAŞA’NIN ŞİİRLERİNDE “BAYRAM”

“FEAST” IN AHMET PASHA’S POEMS

Murat KEKLİK¹, Özcan TUNÇADAM²

Öz

İslam dünyasında dinî bayramlar hem ramazan ayını ibadetle geçiren Müslümanlar için bir şölen hem Hz. İbrahim’in adanmışlığını anmadır. İslami geleneğe dayanan klasik Türk edebiyatı, bayramı sahip olduğu bu özellikleriyle şiirin muhtevasına dâhil eder. Sevgilinin merkezde olduğu bu edebiyatta bayram, taşıdığı dinî özelliklerle birlikte sevgiliye yaklaşma veya onun güzelliğini dile getirme vasıtası olarak da işlenir. Bunun yanı sıra şairler, bayram günlerinde devletin ileri gelenlerine bayramı konu edinen kasideler sunarak caize almayı amaç edinirler. Ahmet Paşa, Fatih döneminin önemli şairlerindedir. Hayattayken sultanü’ş-şuara unvanını alır. 15. yüzyılda Anadolu sahasının Şeyhî’den sonraki en büyük şairi olarak kabul edilir. Yaşadığı yüzyılın en büyük kaside şairlerindedir. O, kasidelerinde ve diğer şiirlerinde bayram (ıyd) imgesine yer verir. Kaside, gazel, kıt’a ve müfretlerinde bayramı işlediği; bir gazelinde ve ıydiye türünde yazdığı kasidesinde ıyd redifini kullandığı görülür. Bu çalışmada Ahmet Paşa’nın bayramı konu edinen şiir ve beyitleri ele alınmış, bayram etrafında söyledikleri tespit edilmeye çalışılmıştır.

Anahtar Kelimeler: *Klasik Türk Şiiri, Ahmet Paşa, Bayram, İyd, Kaside.*

Abstract

Religious feasts in the Islamic world are the rituals for Muslims who spend the month of Ramadan with worship while at the same time, it is a commemoration of Abraham's dedication to God. Classical Turkish literature, based on the Islamic tradition includes the feast times with these features in the content of the poem. In this literature, where the darling is at the center, the feast is also treated as a means of approaching the darling or expressing her beauty, together with its religious characteristics. In addition to this, poets have aimed to make it permissible by presenting eulogies about the feast to the notables of the state on feast days. Ahmet Pasha was one of the important poets of Sultan Fatih period. He evenly received the title of sultanü’ş-suara while he was alive. In the 15th century, he was considered the greatest poet of the Anatolian field after Şeyhî. He was also one of the greatest ode poets of his century. As far as we see, he uses the image of feast (ıyd) in his odes and other poems. He mentions the eid in his ode, ghazal, kıt’a and mufret; it is seen that he uses the ıyd redif in one of his ghazals and in his odes that he wrote in the ıydiye style. In this study, Ahmet Pasha's poems and couplets which are about the eid have been discussed while trying to determine what he said around the bayram rituel.

Keywords: *Classical Turkish Poetry, Ahmet Pasha, Feast, İyd, Qasida.*

1. Dr. Öğretim Üyesi, Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi, muratkeklik@yyu.edu.tr, <https://orcid.org/0000-0002-8579-772X>
2. Bağımsız Araştırmacı, ozcantuncadam@gmail.com, <https://orcid.org/0000-0003-4280-1909>

Makale Türü **Article Type**
Araştırma Makalesi ResearchArticle

Başvuru Tarihi/Appliation Date
01.04.2022

Yayına Kabul Tarihi/Acceptance Date
21.04.2022

DOI
10.20875/makusobed.1097086

Bu makaleye atıf yapmak için:

Keklik, M. ve Tunçadam, Ö. (2022). Ahmet Paşa'nın şiirlerinde “bayram”. *MAKU SOBED*, (35), 14-31.
<https://doi.org/10.20875/makusobed.1097086>

EXTENDED SUMMARY

The word “bayram” is based on the Persian word “bedram”. Eids are the feasts which have been celebrated in various societies since ancient times. In polytheistic religions, the arrival of spring and the revival of nature were celebrated as holidays. Jews have celebrated special days based on their historical background as eids. Christians have celebrated on important days existing around the lives of Jesus and Mary. Before Islam, the society of Mecca used to organize entertainments to sanctify the idols they worshiped. They used to do these events in the form of holidays. After Islam, fasting became a religious order from the 2nd year of Hijri. However, Ramadan and Sacrifice Feasts began to be celebrated in the same year. This religious tradition was also practiced in the following Muslim societies. Two religious holidays have been celebrated each year, named Ramadan and Sacrifice. In the Ottoman Empire, this religious holiday was celebrated by fulfilling all its traditions. During the reign of Sultan Mehmet the Conqueror, the way to celebrate the feast was determined by law.

Divan poetry is shaped around the religion of Islam. Many aspects of life are treated as subjects in this poem. Eid is also one of the most discussed topics in divan poetry. Because it has got an important place in Islam. Muslims who fast during Ramadan celebrate the end of the fast as a feast presented to them by Allah. They celebrate Eid al-Adha to commemorate the wish of the Prophet Abraham to sacrifice his son for God. Divan poetry considers these important days the subject of poetry around some dreams. These issues are generally as follows: performing Eid prayers, wearing Eid clothes, giving tips, applying henna, playing the drums, sacrificing sacrifices, forgiving prisoners, decorating and illuminating cities, eating sweets, going out on tours, feeding the hungry, organizing entertainment.

Ahmet Pasha was an important divan poet. He played an important role in completing the foundation of Divan poetry. He lived in the Ottoman Empire during the reigns of Fatih Mehmet the Conqueror and Sultan Bayezid II. He was expelled from the presence of Fatih Sultan Mehmet because of some gossip. He never returned to Istanbul until the end of his life. While studying, it can easily be seen that this great poet of Divan poetry includes the feast in many of his poems. He uses the word ıyd (bayram) as a redif in one ode and one ghazal. Many traditions in Islam and the Ottoman Empire are seen in Ahmet Pasha's poems. These traditions are mostly processed around some dreams. Since the beloved is in the center of the Divan poetry, the beloved is also in the center when the subject of the feast is being handled.

Ahmet Pasha generally refers to the feast as follows: The face of the loved one is likened to a place of feast. Eids are days of beauty. The lover's face also carries this beauty. The beauties are decorated during the holidays and go on eid trips. In these excursions, the lover is likely to see the lover, maybe even talk to him. Lovers can meet at the feast or at the festival places. The state of the sultan is like a holiday place. In the sultan's state, which is the place of feast, criminals are forgiven. There is happiness and joy during the feast. People get what they want. The crescent, which heralds the coming of the feast, is likened to the eyebrow of the lover. Seeing his eyebrow is a harbinger of seeing his face. The festive crescent is sometimes compared to the horseshoe of the praised sultan's horse.

Kissing hands, offering rose water, smelling good scents in censers, greeting the eids, forgiving the prisoners, emptying the prisons, decorating the holiday places, offering sweets and food, and giving tips are the eid traditions seen in Ahmet Pasha's poems. The entertainments, walks, çeşme game, drumming in the feast areas are also seen in the poems of the poet. Making donations by the elders and setting the table to feed the hungry are other reflections of the social life seen in the poem. Sacrifice, fasting, Eid prayer and Nevruz Feast are also seen in Ahmet Pasha's poems. Ahmet Pasha's poems about the eid generally include the above topics. While these subjects are being handled, some clues about the poet's life are reflected in the poem. Especially the exile of the poet by Fatih Sultan Mehmet can be read between the lines of the poems.

1. GİRİŞ

Ahmet Paşa, 15. yüzyılın önemli şairlerindedir. Yaklaşık olarak 1426 yılında doğduğu tahmin edilir. Babası, II. Murat'ın (1421-1451) tanınmış kazaskerlerinden Velîyüddîn bin İlyâs'tır. Ahmet Paşa, Edirne'de tahsilini tamamlar; önce Bursa, sonra Edirne'de müderrislik ve kadılık yapar. Şiirleriyle Fatih Sultan Mehmet'in (1451-1481) dikkatini çeker; bu sayede kazaskerlik, vezirlik, Fatih'in musahipliği ve hocalığı mertebelerine yükselir. Bir süre sonra padişahın gözünden düşerek önce hapsedilir, sonra yazdığı "Kerem Kasidesi"yle affedilerek Bursa'ya sürgün edilir. Bursa'da kadılık ve müderrislik gibi görevleri ifa eder, bazı vilayetlerde sancak beyliği yapar. II. Bayezid (1481-1512) zamanında tekrar ilgi göreyerek Bursa sancak beyi olur ancak bu ilgi onun İstanbul'a dönmesine yetmez. Ömrünün sonuna kadar Bursa'da sancak beyi olarak bulunur ve 1496/1497'de orada vefat eder (Kut, 1989; Karabey, 2014). Ahmet Paşa'nın Fatih'in gözünden düşükten sonra idam edileceğine dair yorumlar yapılmıştır (Kılıç, 2018, s. 112; İpekten vd., 2017, s. 25; Kut, 1989; Poyraz, 2014, s. 701; Öntürk, 2014, s. 122). Ancak Fatih ile şairin kişiliklerini ve "Kerem Kasidesi"nin muhtevasını göz önünde bulunduran Ali Nihat Tarlan, bunun doğru bir iddia olamayacağını belirtir (1992, s. 12). Ahmet Atilla Şentürk de aynı hususa değinir, şairin "Kerem Kasidesi"nde "asla ölüm tehlikesini anlatmak gibi bir ruh hâli içinde bulunmadığını" ifade eder (2014, s. 46). Lâtîfî de şaire verilen cezayı "haps-i ebedî" olarak tarif eder (Canım, 2018, s. 114). Şairlerin sahip oldukları konumları sebebiyle bazen iftiralara uğradıkları, bunun sonucunda da sürgün edildikleri veya sahip oldukları görevlerden azledildikleri görülür (Erbay, 2016, ss. 93-100). Ahmet Paşa'nın gözden düşerek yaşadığı sürgünün de kendisine atılan iftirallardan kaynaklandığı belirtilmiştir.

Ahmet Paşa, 15. yüzyılın Şeyhî'den (ö. 1431?) sonraki en büyük şairi kabul edilir. Yaşadığı dönemin en büyük kaside şairi olur, sultanü'ş-şuara unvanını alır. Tezkireler kendisinin zeki ve nüktedan olduğunu vurgular. Klasik Türk şiirini, İran şiiri seviyesine çıkarma amacı güder. Öte yandan Çağatay sahasını ve Alî Şîr Nevâyî'yi takip ederek Nevâyî'ye nazireler yazar. Klasik Türk şiirinin kuruluşunda büyük yeri olan Ahmet Paşa, kendisinden sonraki pek çok şair tarafından üstat sayılır ve kendisine nazireler yazılır (Tarlan, 1992, ss. 11-18; Karabey, 2014).

Bayram sözcüğünün köken bakımından Farsça bedram sözcüğüne dayandığı ve Oğuzlara bayram olarak geçtiği düşünülür. Oğuzlar, bu sözcüğü "şenlik ve şölen günü" anlamında kullanır (Kaşgarlı Mahmûd, 2005, s. 166). "Âdet hâlini alan sevinç ve keder" anlamındaki Arapça ıyd (îd) sözcüğü de "tekrar dönmek" anlamındaki ıvd sözcüğünden türemiştir. "Geri dönme, tekrar gitme" anlamındaki hac sözcüğüyle ıvd sözcüğü arasında bu bağlamda ilgi vardır. İslamiyet'ten önce çok tanrılı dinlere mensup toplumlarda özellikle baharın başlamasıyla canlanan tabiat, çeşitli düşüncelerle bayram olarak kutlanır. Cahiliye Dönemi Mekke toplumunda her kabilenin taptığı putu takdis etmek amacıyla tertiplelediği eğlenceler, dinî bayram olarak kutlanır ve bu kutlamalarda şiir, müzik, içki, kadınlar yer alırdı. Kabilelerin toplu olarak kutladığı en önemli ve büyük bayram ise hacdır. Medineliler, İranlılardan aynen aldıkları iki Mecusi bayramını (Nevruz ve Mihrican) ilkbahar ve sonbaharın gelişi adına kutlardı. Yahudilerde ise önemli tarihi olaylara dayanan *Pesah*, *Şavuot*, *Roş-ha-şanah*, *Yom Kipur*, *Hag-ha-sukkot*, *Purim*, *Hanukkah* bayramları bulunur. Hristiyanlarda Hz. İsa ve Hz. Meryem'in hayatları etrafında şekillenen *Noel*, *Paskalya*, *Transfigürasyon*, *Meryem Ana Yortusu* ve *Haç Yortusu* kutlanan bayramlardır. İslamiyet'ten önceki Türklerde de tanrılar için kurbanların kesildiği veya Ötüken'de bir mağarada ataların ruhlarını takdis merasiminin yapıldığı bayramlar bulunur (Erdem, 1992). Bayramlar; doğadaki değişikliklerin tezahürleri, önemli hatıraların canlı tutulması, tanrılara kurban sunma vb. sebeplerle İslamiyet'ten önceki çeşitli inanışlara sahip toplumlarda kutlanan merasim ve anma günleridir. Yiyip içme, eğlenme, müzik, şiir, içki içme, suçluları affetme bu merasimlerin hemen hepsinde görülür ve bunların çoğuna günümüzde de yer verilir.

İslamiyet'ten sonra hicri 2. yılda oruç farz kılınır, yine bu yıldan itibaren Ramazan ve Kurban bayramları kutlanmaya başlar. Ramazan Bayramı, ibadetle geçirilen bir aydan sonra Allah'ın rıza ve rahmetine erişmenin mutluluğu olarak; Kurban Bayramı, Hz. İbrahim ve oğlu Hz. İsmail'in sadakatlerinin hatırası olarak kutlanır. Bu bayramlara hazırlıklı olmak, o günlerde temiz ve güzel elbise giymek, güzel koku sürünüp güler yüz göstermek, namazdan önce tatlı bir şey yemek, Kurban Bayramı'nda önce kurban etini yemek uygulanagelen âdetlerdir. İslami ölçülerden çıkılmadığı sürece bayramlarda bazı eğlence ve oyunlar da hoş görülür (Bayraktar, 1992).

Bayramlarda güzel elbise giyme, bazı yarışlar düzenleme, kölelere çaldırılan çalgılar eşliğinde dans etme vb. etkinliklerin kökeni İslamiyet'ten önceki Araplara dayanır. Bunlardan İslami ölçülere uyanlar daha sonra devam ettirilir. Günümüzde görülen tatlı yeme âdeti, Hz. Peygamber'in Ramazan Bayramı'nda namazdan önce hurma yemesiyle ilişkilidir ve bu durum zaman geçtikçe diğer tatlılarla zenginleşerek bugüne

gelir. Nevruz ve Mihrican bayramlarını da kutlayan Abbasiler, Kurban ve Ramazan bayramlarına daha çok önem gösterirler. Bayram kutlamalarını özellikle Bizanslılara karşı birer güç gösterisi olarak görürler. Bu sebeple kutlamaları büyük bir ihtişamla yerine getirirler. Abbasiler; bayramlarda fener alayları düzenler, nehirlere süslü kayıklar bırakır, kıyılarda kandiller yakar, sarayları ışıklarla donatırlar. Fatımiler zamanında da bayramlar çeşitli merasimlerle icra edilir. Halife, Ramazan Bayramı'nda namaza giderken yolların kenarlarına platformlar konular. Bu platformlarda yer alanlar, halifenin ihtişamlı resmigeçidi sırasında tekbirler getirir. Halk, halifeyi görmek ve onun önünde sergilenen gösterileri izlemek için toplanır, ayrıca devlet memurlarına tatlı ikram edilir ve büyük sofralar kurulur. Kurban Bayramı'nda halife, kurban kesmeye gitmeden önce tebrikleri kabul eder, bu sırada şairler de bayram kasidelerini sunmak için huzura girerler. Kesilen kurbanlar halka ve memurlara dağıtılır, memurlara elbiseler verilir. Abbasi ve Fatımiler gibi Nevruz ve Mihrican bayramlarını da kutlayan Selçuklularda Kurban ve Ramazan bayramları büyük bir ihtişamla karşılanır, kurban etleri halka dağıtılır, sarayın önünde davul ve zurnalar çalınır. Memluklerde arife günü hilalin görülmesiyle bayram hazırlıkları başlar. Bayram gecelerinde helvacı ve mumcu dükkânlarında yoğunluk yaşanır, sabahları büyük bir bayram namazı alayı oluşur. Gün içinde evlerde devam eden kutlamalar, tatlı ve şeker ikramıyla gerçekleşir. Kadınları erkekleri kabir ziyaretleri gerçekleştirilir, mesire yerlerinde eğlenceler düzenlenir, Nil'de gezinti için kayıklar kiralanır. Kutlamalarda Kur'an'ın yanı sıra şarkıların okunduğu da görülür (Bozkurt, 1992). Bu dönemlerde gerçekleştirilen birçok kutlama, zamanla birer âdet hâlini alır, bunların çoğu Osmanlı'da da yaşatılır.

Osmanlı'da, bayram merasimlerinin düzenlenişi Fatih döneminde kanunla belirlenir. Belli usullere bağlanan bayram kutlamaları, devlet ileri gelenlerinin padişahın bayramını kutlamasıyla başlar, helva dağıtımı ve kurulan büyük sofralarla devam eder. Daha sonra eğlence ve gösteriler düzenlenir, herkes yer aldığı meslek grubunun gereğince yeteneklerini sergileyip tertiplenen gösterilere katılır. Bulunulan makama göre padişahın elini, eteğini ya da eşiğini öpme; diğer devlet adamı, memur ve halk arasında el öpme olarak icra edilir. Namazdan sonra kapıya gelen davulcu, bekçi, çöpçü gibi çalışanlara; el öpüp tebrikte bulunan küçüklere bahşiş veya hediyeler verilir. Memurlar daire amirlerinin evini ziyaret edip, ellerini öperek bahşiş veya hediye alır (Nutku, 1992).

İslami temellere dayanan ve toplum hayatının hemen hemen her alanını şiire dâhil eden klasik Türk şiirinde bayram ve bayram merasimleri ayrıntısıyla işlenen konulardandır. Şiirin muhtevasına göre bayram günlerinde bahşişler dağıtılır, bayramlıklar giyilir, bayram namazı kılınır, kına yakılır, davul çalınır, bayram tebriki için kucaklaşıp öpüşülür, kurbanlar kesilir, mahkûmlar affedilir, salıncaklar kurulur, şehir süslenir, tatlılar yenir. Sevgilinin merhabası alınır. Süslenilir, gezintilere çıkılır, bolca şeker ve tatlı yenir, bayramda yerine getirileceği söylenen vaatlerin yerine getirilmesi beklenir, vuslat gerçekleşir. Süslenen bayram yerlerinde atlıkarıncalar ve dönme dolaplar kurulur, gül suyu serpilir, gösteriler yapılır. Meyhane müdavimleri için de bayram şaraba dönme vesilesi olarak görülür (Şentürk, 2017, ss. 131-138). Klasik Türk şiirinde bayramda gerçekleşen bu merasimlerle beraber âşıklık ve sevgilinin güzelliği, bayramla ilgili söz ve benzetmelere yer verilerek şiirlerde dile getirilir. Sevgilinin kaşı bayramda görünen hilalle, yüzü bayram yeriyle, çene çukuru mahkûmların bayram günü salıverildiği hapisle ilişkilendirilir. Bayram yeri sevgiliyi görme veya sevgiliye kavuşma mekânı, bayram günü vuslat vadinin yerine getirilme ve vuslata erişme zamanı tasavvuruyla şiire konu olur. Öte yandan bayram, şairler için bahşiş elde etme günüdür. Şairler bu günlerde devlet büyüklerine erişebilir ve tebriklerini sunabilirler. Hem tebriklerle hem de yazdıkları kasidelerle bahşiş veya caize alırlar.

İydiyyeler, padişah veya devlet büyüklerinin bayramını tebrik için yazılan kasidelerdir. Sözlük anlamı bayramlık, bayram hediyesidir (Canım, 2011, s. 90). Ahmet Paşa, ilk iydiyye örneklerini yazanlardan biri olarak kabul edilir (Uzun, 1999). Bayramın sahip olduğu değerleri ve geleneği şiirlerinde konu edinen bir şair olarak *Divan*'ında bayrama geniş çerçevede yer verir. II. Bayezid övgüsünde yazdığı bir kasidesi (K. 34, ss. 97-99) iydiyyedir. Gazellerinden biri (G. 28, ss. 132-133) ıyd redifiyle yazılmıştır. Bunların yanı sıra kaside, gazel ve kıt'alarındaki kimi beyitlerde bayramı sevgiliyle ilgili hayallerine konu eder. Bu itibarla bayramı işlediği beyitleri *Divan*'ında büyük bir yekûn tutar. *Divan*'ındaki bu yekûndan hareketle bayram imgesinin anlam ve çağrışımları incelenmeye, bayramın Ahmet Paşa'nın sanatındaki ve üslubundaki yeri tespit edilmeye çalışılacaktır. Şairin ıyd (bayram) sözcüğüyle kurduğu tamlamalara ilişkin bir tablo, konunun bütünlüğünün görülmesi bakımından işlevsel olacaktır.

Tablo 1: İyd (Bayram) Sözcüğüyle Kurulan Tamlamalar

hilâl-i İyd (5 defa)	cemâlin İyd (1 defa)	İyidin safâsı (1 defa)
İyd ayı (3 defa)	cevlân-ı İyd (1 defa)	i'lân-ı İyd (1 defa)
mevdân-ı İyd (3 defa)	dâl-i devlet-i devrân-ı İyd (1 defa)	kâse-i İhsân-ı İyd (1 defa)
rûz-ı İyd (3 defa)	dîvân-ı İyd (1 defa)	kaşların İydi (1 defa)
çevgân-ı İyd (2 defa)	erkân-ı İyd (1 defa)	nâmâz-ı İyd (1 defa)
devrân-ı İyd (2 defa)	eyvân-ı İyd (1 defa)	nân-ı İyd (1 defa)
gül-âb-efşân-ı İyd (2 defa)	eyyâm-ı mâh-ı İyd (1 defa)	pinhân İyd (1 defa)
hûbân-ı İyd (2 defa)	ezmân-ı İyd (1 defa)	sabâh-ı İyd (1 defa)
İyd-i cemâlin (2 defa)	feth İydi (1 defa)	şâdî-i devrân-ı İyd (1 defa)
İyd-i ekber (2 defa)	halvâ-yî şîrin-şân-ı İyd (1 defa)	şeb-i İyd (1 defa)
İyd-i hüsnün (2)	hân-ı İyd (1 defa)	şeker-rîzân-ı İyd (1 defa)
İyd-i nevrüz (2 defa)	hânında İyidin (1 defa)	tûtî-i midhat-hân-ı İyd (1 defa)
İhsân-ı İyd (2 defa)	hilâl-i İyd-ı feth (1 defa)	vasl İyidin (1 defa)
micmere-gerdân-ı İyd (2 defa)	hüsnünün İydi (1 defa)	vaslın İydi (1 defa)
pâyân-ı İyd (2 defa)	İyd-ı âlem (1 defa)	visâlin İydi (1 defa)
seyrân-ı İyd (2 defa)	İyd-ı devlet (1 defa)	yüzü İyidinde (1 defa)
şâdân-ı İyd (2 defa)	İyd-ı ferhunde (1 defa)	
bârân-ı İyd (1 defa)	İyd-ı safâ (1 defa)	

2. AHMET PAŞA'NIN ŞİİRLERİNDE BAYRAM

2.1. Sevgili-Bayram

Sevgili, klasik Türk şiirinde genel itibariyle şair tarafından yazılan şiirlerin muhatabıdır. Bununla birlikte şairin kaside veya başka formlarda övgü şiirlerini yönelttiği herkes, yine sevilen/sevgili hüviyetine sahiptir. Bu şiirde “Allah’ın, peygamberin, padişahın yahut mürşidin sevgili konumunda” tutulduğu görülür (Şentürk, 2019, s. 451). Dolayısıyla Ahmet Paşa’nın kasidelerinde de padişah bir sevgili/sevilen portresiyle çizilir. Sevgilinin padişaha benzetilmesi veya padişahın sevgili portresine sahip olması “saray istiaresi” bağlamında değerlendirilir (Tanpınar, 2007, s. 23).

2.1.1. Sevgilinin Yüzü ve Bayram

Sevgilinin yüzünü görmek âşık için asıl bayramdır. Onun güzelliği bayramdır, bayram süsüdür. Hilal kaşı, bayram ayı; lal dudakları, bayram tatlısıdır. Ahmet Paşa, sevgilinin kendisine bayram ayını (hilalini) göstermesini istemez. Çünkü onu yüzü zaten bayramdır, yüzünü göstermesi kâfidir:

*Sen bana İyd ayını gösterme ey meh-pâre kim
Yüzünü ne gün görürsem bilirim ben anı İyd* G. 28/8

Ahmet Paşa, sevgilinin beni ile lalenin ortasındaki siyahlık arasında ilgi kurar. Gül yüzlü sevgilinin bayram gecesine benzeyen beni, lalenin bağrında dağ olmuştur. Bayramlarda sokakların kandillerle aydınlatıldığından hareketle de sevgilinin yanaklarını bayram gecelerini aydınlatan bir kandile benzetmiştir:

*Hâlin ey gül yüzlü komuş lâlenin bağrında dâğ
Haddin uyarılmış şeb-i İyd içre bir sîmîn çerâğ* G. 141/1

Sevilenin güzelliğinin bayramı söz konusu olduğunda yanaklarıyla Gülgün, saçlarıyla Şebdîz arasında benzerlik kurulur. Şebdîz, Hüsrev-i Pervîz’in; Gülgün, Şirin’in atının adıdır (Pala, 2002, s. 436). Güzellik bayramında at yarışları yapılmış, kazanan Gülgün ile Şebdîz’e ay tarafından melâhat ödülü verilmiştir. Beyit, bayram kutlamalarının gerçekleştiği alanlarda at yarışlarının yapıldığını hatırlatır:

*Aldı mehden hüsn İyidinde melâhat ögdülün
Şol ruh-ı Gülgün ile bu zülf-i Şeb-dîzin senin* G. 162/4

Sevgili güzellik bayramıyla yeryüzünü ve yaşanan zamanı hararetlendirmek için yanağının Gülgün’uyla saçının Şebdîz’ini yarışırır:

*Zülfü Şeb-dîzine koşdu ruhu Gül-gûnunu kim
Hüsnünün İydine germ ede zemîn u zemeni* G. 305/3

Sevgilinin yüzü bayram sabahına benzer, gönüllere ferahlık ve neşe getirir:

*Sabâh-ı ıyd benzer tal'atin kim
Verir cânâ safâlar tâze tâze*

G. 266/4

Ahmet Paşa'nın şiirlerinde yüz, secde edilecek bir güzellik olarak da sunulur ve yüze edilecek secde, bayram namazı kılmayla ilişkilendirilir. Şair, sevgilinin bayram yeri olan yüzüne gönülleri toplayarak âşıkları çene çukuruna hapsettiğini; âşığın ise bayram günü hapsedilmeyi değil bağışlanmayı umduğunu dile getirir. Ayrılığın oruca benzetildiği tasavvurlarda sevgilinin yüzünü görmek bayram olarak düşünülür. Âşığın bayram günü, ay yüzlü sevgiliyi gördüğü güne denk gelir. Sevgilinin güzel yüzüne öykünen hilalin sevgiliyi görünce utanarak aylarca saklanması, hüsn-i talillere konu olur.

2.1.2. Bayramın Güzelliği ve Güzelleri

Bayram, getirdiği güzelliklerle beraber anılır. Güzellik sahibi, övülen veya âşık olunandır. Sevilenden kendi güzellik bayramında vuslat nakdine muhtaç olan âşığa karşı cömert davranması, o müflisin gönlünü hoş tutması istenir:

*İhtiyâcım hadden aşmıştır visâlin nakdine
İyd-i hüsnündür bu gün müflis-nevâz ol ganî*

G. 347/6

Sevgili, kendi güzellik bayramında ipekli elbiseler üzerine kaftanını kuşanarak dilberlerle salınıp gezmelidir:

*İyd-i hüsnünde salın dil-ber-i ra'nâlar ile
Donatıp serv-i kabâ-püşunu dîbâlar ile*

Kt. 48/1

Âşık, sevgiliden kendisini bayram günü yağmur gibi gözyaşlarıyla ağlatmamasını ister. Çünkü o, süslü güzelliğiyle bayramı yaşatmaktadır ve bayram gününe de yağmur yakışmaz:

*Beni ağlatma kim zeyn oldu hüsnün
Bu rûz-ı ıyde bârân yaraşmaz*

G. 112/3

Bayram, sevgilinin güzelliğine öykündür. Ancak ondaki güzelliğe nazar edince utanıp aylarca görünmez. Beyitte bayramların yılda iki defa gerçekleşmesi, bayram ayının yılda iki defa görünmesi güzel bir nedene bağlanarak ifade edilmiştir:

*Yüzüne öykünmüş evvel görmüş âhır hüsnünü
Şöyle utanmış ki aylarla olur pinhân ıyd*

G. 28/3

Âşık, sevgilinin güzelliğini bayramdan; saçlarını Kadir Gecesi'nden üstün tutar. Bayramın bir sonu vardır. Kadir Gecesi de uzun değildir. O sebeple sevgilinin güzelliğine bayram, saçlarına Kadir Gecesi demeyi istemez:

*Kadr derdim ben bu zülfe kadr eger olsa dırâz
İyd derdim ben bu hüsnе olmasa pâyân-ı ıyd*

G. 28/2

Ahmet Paşa, "hûbân-ı ıyd" ibaresiyle bayram güzellerinin hilelerine işaret eder. Sultan Bayezid'in devrinde çengin telleri dışında kimse inlemez, onun adaletinde bayram güzelleri haricinde kimse hileye başvuramaz:

*Kimse ahdinde figân etmez meger evtâr-ı çeng
Kimse adlinde firîb etmez meger hûbân-ı ıyd*

K. 34/22

Bayram güzelleri aynada güzelliklerini temaşa ederler. Şair, buna karşılık sevgilinin âşıkların gönlünü niçin temaşa etmediğinden, güzelliğini seyrettirmediğinden yakınır:

*N'için etmezsın nazar sen gönlüne âşıkların
Çünkü hüsnün seyr eder âyinede hûbân-ı ıyd*

G. 28/4

2.1.3. Sevenlerin Buluşması

Bayram günleri, âşıkların bayram meydanlarında veya gezintiler sırasında sevgiliye yaklaşılabildiği günlerdir. Bayram günlerinde vuslata erme ümidi Ahmet Paşa'nın şiirlerine farklı tasavvurlarla yansır. Gönül, sevgiliye olan büyük arzunun şevkine şükretmek için onun vuslat bayramına bin canla kurban olur.

Şair, “dedim dedi”li ifade tarzını kullanarak bayramla kavuşma arasında ilgi kurar. Sevgili, âşığa bayramın hangi gün olacağını sorar. Âşık, “Ey ay yüzlü sen hangi gün gelirsen bayramımız o güne denk gelir.” karşılığını verir:

Dedi kim ıyd ne gündür dedim ey mâh-ı cemâl
Sen ne gün kim gelesin ıydımız ol rûza gele G. 288/9

2.1.4. Devlet

Ahmet Paşa, övgü şiirlerinde memduhlarının saltanatını, sevinç ve mutluluğun yaşandığı günler olan bayram günlerine benzetir. Fatih, daima ululuk ve izzetle, zafer ve saadetle şen olmalıdır. Çünkü düşmanlar onun bayram yeri olan devletinin kurbanlarıdır:

Dâ'imâ izz ü celâl ü nusrat u ikbâl ile
Hurrem ol kim hasm ıyd-ı devletin kurbânıdır K. 15/45

Bayram, Sultan Bayezid'in saltanatının davulunu çalmıştır. Ay sakisi ise eline altın süslemeli kadeh almıştır. Bayramın gelişi davulla ilan edilirdi. Beyitte bu hususa işaret edilmiştir:

Şeh Bâyezid devletine nevbet urdu ıyd
Aldı eline sâkî-i meh câm-ı zer-nigâr K. 33/20

Ahmet Paşa, bayram yeri olan padişahın devletinde lütufla diğer kullar gibi azat olma isteğinden, mutluluğa erme dileğinden söz eder. Hükümdarın devletini görmek de bayramdır. Onun devletini ve kendisini görmek, ayağını öpebilmek üç bayramı birden yaşatır. Ancak; *ıyd derdim devletine olmasa pâyân-ı ıyd* (K. 34/15) ifadeleriyle bayramın bir sonu olduğunu, padişahın bayram yeri olan devletinin sonunun olmadığını dile getirir. Onun için memduhun devletine bayram demek doğru değildir.

2.1.5. Bayram Zamanı

Ahmet Paşa, “devir, devrân, ezmân, zamân” kelimelerini “ıyd” ile birleştirerek bayram zamanlarına yönelik hayaller kurar. Bayram zamanı; mutluluğun yaşandığı, halkın muradına erdiği zamandır. Âşık, bayram günlerinde sevgilinin dudaklarından dökülecek sözlere nail olmak ister. Sevilen, yüzünü açmalı ki yanaklarının devrinde bayram zamanı yaşansın, söz söylemeli ki dudakları bayramın meşhur tatlı helvasını versin. Zira âşık için gerçek bayram, sevgilinin yüzünü görmek; asıl tatlı ise sevgilinin dudaklarından dökülen sözlere:

Aç yüzün kim göstere devr-i ruhun devrân-ı ıyd
Söyle kim vere lebin halvâ-yi şîrîn-şân-ı ıyd K. 34/1

Bayram sabahı memduhun yüzünü göstermesi, bütün bayram günlerini sevinçle geçirmeye vesile olur:

Subh-ı dîdârın zamânı şöyle şâdân etti kim
Ol beşâretten müzeyyendir henüz ezmân-ı ıyd K. 34/16

Ahmet Paşa, bayramlarda padişah namına hutbe okunduğuna atıfta bulunarak padişahı över. Eğer bayram, padişahın namına hutbe okutmasaydı zamanın sultanı olamazdı:

Pâdişâhâ nâmına okutmasaydı hutbesin
Olmaz idi rûzigâr eyyâmının sultânı ıyd K. 34/30

2.2. Bayram Gelenekleri

2.2.1. Bayram-Hilal

Bayramın gelip gelmediğine Ay'a bakılarak karar verilir. Ramazan veya bayram hilali, şiirlerde bayramın habercisidir. Şekli itibarıyla hilalle sevgilinin kaşısı arasında benzerlik ilgisi kurulur. Hilalin görünmesi, sevgilinin hilale benzeyen kaşısının görünmesi tasavvurlarını doğurur: *Eyyâm-ı mâh-ı ıyddir ebrû-nümâ ol ey sanem* (G. 207/1). Sevgiliyi görmek, âşık için bayram addedilir. Hilali görmek nasıl bayrama kavuşmanın habercisi ise sevgilinin kaşısını görmek de yüzünün bayramına erişmenin habercisi olarak düşünülür. Söz konusu tasavvur, Ahmet Paşa'da çeşitli yönlerden müşahede edilir. Hükümdar da bir sevgili

gibi tasvir edilir. II. Bayezid için yazdığı ıydiyye kasidesinde Ahmet Paşa, hükümdarı bu doğrultuda över. Hilal kaşlı bir dilber olan hükümdar/sevgili, kaşını yani kendisini göstererek halkı mutlu etmelidir. Çünkü bayram sevinci, hilali görünce başlar:

*Dil-berâ göster hilâl ebrûnu şâd et halkı kim
Mâh-ı nev görmekten olur şâd-i devrân-ı ıyd* K. 34/11

Sevgilinin saçlarının kaşları örtüp gizlediği düşüncesi şiirlerde işlenir. Sevgilinin yüzü güzellik meydanı, saçları bayram çevgânıdır. Saçlar, kaşları örtünce bayram hilali görünmez. Sevgili kaşlarını göstermeli, hilalle birlikte bayram zamanını yaşatmalıdır. Beyitte geçen “çevgân-ı ıyd” tamlamasıyla bayramlarda çevgân oynandığına da işaret edilir:

*Ey ruhun meydân-ı hüsn ü kâkülün çevgân-ı ıyd
Aç hilâl ebrûnu olsun şüphesiz devrân-ı ıyd* G. 28/1

Şair, Emir Seyyid Sultan övgüsüne yönelik yazdığı terciibente Hz. Peygamber’in övgüsüne yer verir. Şiirin ilk bendinde Hz. Peygamber övülür. Hz. Peygamber’in kaşıyla hilal arasında benzerlik kurulur. Onun hilal kaşı görününce gam orucu bitmiş, mutluluk bayramı başlamıştır:

*Zeyn oldu ıyd şâdi vü hatm oldu savm-ı gam
Şol gün ki doğdu kaşı hilâli Muhammedin* Trc. I/6

Hilal, kimi zaman şekli itibariyle övülen kişinin atının nalına benzetilir. Övülen kişi ise genellikle padişah veya devlet büyüğüdür. Benzerlik ilgisi kurulurken hilalin parlaklığı altın bir nal tasavvurunu ortaya çıkarır. Bahsedilen kişi bir padişah olunca bu tasavvurun gerçek olduğu da düşünülebilir. Ahmet Paşa’nın ifadesine göre hilal, II. Bayezid’in atının nalını gökyüzüne altın suyuyla yazmıştır. Tabii gökyüzünde hilalin görünmesi, bayrama delalettir:

*Na’l-i esbin şeklin altın suy ile yazdı hilâl
Gök yüzünde k’ola dâl-i devlet-i devrân-ı ıyd* K. 34/14

Aşağıdaki beyitlerin ilkinde bayram hilali, padişahın atının ayak izine benzetilirken ikincisinde gökyüzünün küpesidir. Ancak onun gökyüzüne küpe olması II. Bayezid’in atına nal olması dolayısıyladır:

*Benzer ki âsumanda görünen hilâl-i ıyd
Atın ayağı izidir ey Şâh-ı kâm-kâr* K. 41/2

*Hey’ette na’l-i esbine benzer hilâl-i ıyd
Anunçün âsumân anı edindi gûş-vâr* K. 33/24

Osmanlı’da fetihlerden sonra kutlamalar yapılır, bunlar fetih bayramı adıyla anılırdı. Ahmet Paşa, Güneş Kasidesi’nde hilali Fatih Sultan Mehmet’in atının nalı olarak yansıtır. Fatih’in fetih bayramının hilali, âdeta hızlı atının nalıdır. O nalın mihî ise zafer burcundaki yıldız değil, güneşin kendisidir:

*Güyyâ na’l-i semendindir hilâl-i ıyd-ı feth
Mihî ahterdir zafer burcunda ne ahter güneş* K. 19/33

Nalla hilal ilgisi aşağıdaki beyitte yol gözlemenin göstergesi olarak geçer:

*ıyd ayı gibi kaşını gözettiğim bu kim
Na’l-i semend-i Şâh-ı cihândan haber verir* G. 87/9

Ahmet Paşa, “cev” redifli kıt’asında fetih bayramının hilaliyle fethite yer alan bir atın nalı arasında ilgi kurar. Söz konusu kıt’ada Paşa, arpa talebini dile getirir. “Hüsrevâ” hitabıyla seslendiği kişiden arpayı sorduğunda ayıplamamasını söylerken arpa çuvalının altın kesesinden değerli olduğunu belirtir. Arpasını istediği atın nalı, fetih bayramının hilalidir. Ancak şimdi at değersiz bir köşeye terk edilmiştir. Söz konusu dönem düşünüldüğünde ulaşım ve nakliye at, katır gibi binek hayvanlarıyla sağlanmaktaydı. Onların da temel gıdası arpaydı. Ulaşım ve nakliyenin sürekliliği arpaya bağlıydı. Dolayısıyla arpa çuvalı, altın kesesi kadar değerliydi. “Cev” redifli kıt’anın “ayb etme hüsrevâ” hitabıyla başlaması, Ahmet Paşa’nın şiirini kızgın ve kırgın bir ruh hâliyle kaleme aldığına işaret olarak yorumlanabilir:

*Ayb etme husrevâ ger edersem su’âl-i cev
K’olur azîz kîse-i zerden çuvâl-i cev
Şol at ki feth ıydine na’li hilâl idi
Saff-ı ni’âle saldı anı infisâl-ı cev* Kt. 21

Ay, Güneş'ten aldığı ışığı yansır. Işığının kaynağı kendisi veya kendinde bulunan bir ateş olmadığı için nur şeklinde yansır (Pala, 2002, s. 52). Ay'ın veya yeni ay olan hilalin nurlu ışığı, gökyüzüne uzanmış bir bayrak tahayyülünü doğurur. Ahmet Paşa, bayramlarda padişah adına camilerde hutbe okutulma geleneğiyle bu tahayyülü bir arada verir:

*Hutbe-i medh okuduysa devletine nola kim
Minber-i gerdûnda dikti râyet-i nûrânî ıyd* K. 34/19

Hilal, buhurdan gezdiren bir güzele, hilalin ortasındaki karalık ise ambere benzetilir. Şairin ifadesine göre hilal, bayramda buhurdan gezdirmek için altından kâsesini amberle doldurmuştur. Hilalin gökyüzündeki hareketiyle bayramı haber vermesi, parlaklığı itibariyle altına benzetilmesi beyitte öne çıkar. Hilalin görünmesi ayrıca güzel sebeple izah edilir:

*Kâse-i zerrînini anberle doldurdu hilâl
Olmağa bezminde bu gün micmere-gerdân-ı ıyd* K. 34/20

Rintler şarap yasağından kurtulabilmek için orucun bitişi, bayram hilalinin görünmesini sabırsızlıkla beklerler. Onlar gönülleri susamış kan yutanlardır ve sevgilinin kaşı sevdasına düşerler:

*Kan yutan dil-teşneler düşmüş kaşı sevdâsına
Rind olan mey-hâreler ıyd ayına müştâkdir* G. 81/2

Bayram hilali oruç vakti geçtikten sonra eline altın kadeh alır, güneş de sabah (sabûh) şarabını içer. Kavuşulan bayram eğer Kurban Bayramı ise sevgilinin bayramı haber veren hilal kaşına âşık kendisini kurban olarak sunar.

2.2.2. Bayram Âdetleri

İslam dini ve kültürüne dayalı Osmanlı Devleti'nde merasimler, din ve kültür ekseninde şekillenir. Bayram merasimlerinde birçok ritüel, din ve kültür çerçevesinde yerine getirilir. Bayramlarda el öpme, umumiyetle riayet edilen bir gelenektir. Ahmet Paşa, II. Bayezid'e sunduğu ıydiyye kasidesinde bayram âdetlerinden birçoğuna yer verir. El öpme bunlardandır. Bayram, sultanın elini sabah erkenden öpmeye vesile olduğu için muazzezdir:

*Anun içindir mu'azzez kim müyesser eyledi
Subh-demden dest-bûs-i Hazret-i Sultânı ıyd* K. 34/9

Bayramlarda veya diğer kutlamalarda padişahın elini sadece şehzadeler ve şeyhülislâmlar öpebilirdi. Diğer ileri gelenler, padişahın eteğini öpmekle iktifa ederdi. Dolayısıyla padişahın elini öpmek, ona yaklaşmanın göstergesi sayılır ve her kula nasip olmazdı (Şentürk, 2020, s. 98). Sadrazam, vezir, kazasker dışındaki baş defterdar, nişancı, reisülküttap gibi ileri gelenler etek değil, padişahın eşiğini öperlerdi (Nutku, 1992). Dolayısıyla yukarıdaki beyitte geçen "dest-bûs" tamlaması, padişahın eteğini öpme şeklinde de yorumlanabilmektedir (Eyduran, 2008, s. 131).

Ahmet Paşa, II. Bayezid için yazdığı diğer bir kasidede (K. 33) bayram günlerinin sevinçlerin yaşandığı günler olmasına değinir. Burada ayak öpmeden (pây-bûs) söz eder. Zamanın büyük hükümdarı, âleme ayağını öpme izni vermiş, bayram günü hem devletini hem kendini görme fırsatı sunmuştur. Hükümdarın ayağını öpme, devletini ve kendisini görme birer bayram olarak telakki edilmiş ve aynı anda üç bayrama erişildiği vurgulanmıştır:

*Devrân-ı ayş ü vakt-i tarabdır ki âleme
El verdi pâ-y-bûs-ı cihân-dâr-ı rûzigâr
Hem devletini hem seni gösterdi rûz-ı ıyd
Üç ıyde ermişiz bu gün ey fazl-ı Girdigâr* K. 33/21-22

Bayramlarda renkli şişelerden gül suyu dökmek, sürünmek için gül suyu ikram etmek yaygın bir gelenektir. Bu, günümüzde kolonya ikramıyla yaşatılmaktadır. Şiirlerde söz konusu gelenek, âşıklığı ifade etmek için kullanılır. Âşık için sevgiliyi görmek bayramdır. Bu bayramda gül suyu olan gözyaşını, renkli bir gül suyu şişesi olan gözlerinden döker. Ahmet Paşa, ıydiyyesinde renkli şişeye benzettiği gözlerinin gözyaşları dökerek dostun vuslatına erdiğini ifade ederken bayramlarda renkli şişelerden gül suları saçıldığına, insanlara gül suyu ikram edildiğine işaret etmiş olur:

*Dost vaslı ıydına erişti çeşm-i eşk-bâr
Kim bu rengin şîşeden oldu gül-âb-efşân-ı ıyd* K. 34/3

Şairin gül suyuna benzeyen gözyaşları bazen mutluluktan dökülür. Bayramda sevgilinin vuslat vaadini iştince ağlar, böylece sevgili şeker saçan, şair ise gül suyu dökene olur:

*Vâ'de-i vaslın iştittim şâdlıktan ağladım
Ol şeker-rîz oldu ben oldum gül-âb-efşân-ı ıyd* G. 28/5

Bayramlarda buhurdanlarda misk ve amber gezdirilerek etrafa güzel kokular salınır. Sabah rüzgârı, nergisin altın kâsesini amberle doldurarak sevgilinin güzelliğinin gül bahçesinde bayram buhurdanını gezdirir:

*Nergisin zer kâsesin anberle doldurdu sabâ
K'ola hüsnün gülşeninde micmere-gerdân-ı ıyd* G. 28/6

Bayram hilali ve öd kokusu, bayramın habercisidir. Sevgilinin kaşları ve saçları, aşağıdaki beyitte bu iki unsuru karşılayacak şekilde kullanılmıştır. Rengi ve kokusu itibariyle saç ile öd ağacı, kaş ile hilal arasında benzerlik ilişkisi kurulmuştur. Bayramlarda, buhurdanlarda öd ağacı gezdirildiğine işaret edilmiştir:

*Eyyâm-ı mâh-ı ıyddır ebrû-nümâ ol ey sanem
Hengâm-ı bûy-i ûddur gîsû-güşâ ol ey sanem* G. 207/1

Bayramlar sarılıp kucaklaşılan zamanlardır. Âşıklar, bayramlarda sevgiliyi gördükleri gibi ondan lütuf beklentisi içine girerler. Bu durum bayramın erkânındandır:

*Subh-ı vaslından nigârâ âşık-ı bî-çârene
Bûse ile merhabâ kıl kim budur erkân-ı ıyd* K. 34/7

Ahmet Paşa, yukarıdaki beytinde bayram sabahlarındaki bayramlaşmaları, bayram tebriklerini hatırlatarak sevgiliye yakın olma ümidini dile getirir. Buse almak, vuslatı ve yakınlığı imler. Klasik Türk şiirinde hükümdar, sevgili olarak tasavvur edilir. Buradan yola çıkarak buse almak, Paşa'nın payitaht özlemi, payitahta varma, yakın olma isteğinin bir göstergesi olarak düşünülebilir. Şiirlerinde af kavramını sık kullanması da (Erbay, 2016, s. 95) bu çerçevede düşünülmesi gereken bir husustur.

Bayramlarda mahkûmları affetmek, hapisleri boşaltmak âdettendir. Şiirde sevilenden bu âdetin gereğini yerine getirmesi istenir. Sevgilinin çene çukuru, zindan olarak düşünülür. Yüzü ise sahip olduğu diğer güzelliklerle gönülleri buraya hapseder. Ahmet Paşa bayram günü şahın mahpusları salıverdiğini, buna karşılık ise sevgilinin yüzünün gönülleri çene çukuruna neden hapsettiğini sorgular ve buna anlam veremez:

*Doldurup n'eyler ruhun çah-ı zenahdânına dil
Çünkü şeh lutfuyla boşaltır bu gün zindânı ıyd* K. 34/8

*Niçin düşer yüzü ıydinde dil zenahdâna
Gerek ki ıydde zindândan olunaydı halâs* G. 134/2

Mahkûmların affedilmesi ve zindanların boşaltılmasına yapılan gönderme, Ahmet Paşa'nın bayram günü affedilme ümidini dile getirir. Padişahın lutfuyla devletinin bayramında gamdan azat olarak bayram sevincini yaşamak isteğini belirtir. Şairin gözden düşüp sürgüne gönderilmesi göz önüne alındığında bağışlanma beklentisinin şiirin satır aralarında kendini hissettirdiği görülür:

*Gamdan âzâd eyleyip lutfunla şâd et Ahmedî
Devletin ıydinde olsun kulların şâdân-ı ıyd* K. 34/31

Ahmet Paşa, II. Bayezid'i övmek amacıyla yazdığı ıydiyyede, methiyeye başladığı beyitte bayram yerlerinin süslendiğine işaret eder. Bayram yerlerinin süsü, sultanın meclisinin yüceliğinden ileri gelmektedir. Çünkü o zaten Allah'ın yeryüzündeki gölgesidir:

*Zill-i Hak Şeh Bâyezid ibn-i Muhammed Hân k'anun
Câhî bezminden müzeyyendir bu gün eyvân-ı ıyd* K. 34/10

Bayramda şekerle tatlı ikram etmek ve yemek, gelenektir. Şairin kalemi, sultanın bayramı için ferahlatıcı bir name yazmış, bayramda şeker dağıtanlar yazılanlara hayran kalmışlardır:

*İyden için bir müferrih nâme yazmıştır kalem
Kim anun renginde hayrândır şeker-rîzân-ı ıyd* K. 34/18

Şair, bayramlarda övgüler düzen papağanlar bin tane/bülbül olsa da memduha methiyeler düzen kaleminin bir benzerinin ortaya çıkamayacağını iddia eder. Bu yönüyle yazdığı ıydiyyenin şeker tadında olduğunu, sözleriyle bayram günü şeker saçtığını dile getirir. Şairin bu ifadeleri, şeker tadında sözler sarf ettiği hâlde sultanın yakınında olmayışının, taşrada sürgün oluşunun arka plandaki göstergesi olarak değerlendirilebilir:

Gelmeye hâmem gibi medhinde bir şîrîn suhan
Ger hezâr olur ise tûtî-i midhat-hân-ı ıyd K. 34/32

Padişahın divanı öyle yüce bir divandır ki melekler divanının karşısında saf tutarak methiyeler okurlar:

Gâh medh okur yüce dergâhına ervâh-ı kuds
Geh tutar saff-ı mela'ik karşına dîvân-ı ıyd K. 34/26

Bayramlarda büyükler bahşişler dağıtır. Bahşişlerden biri de kaftan veya elbisedir. Ahmet Paşa, ağaçların altın elbiseler giydiğini tasvir eder. Rüzgâr, padişahın bayramında bendeleri gibi donanıp salınmaları için ağaçlara altından elbiseler giydirmiştir. Sonbahara denk gelen bayram günü, hüsn-i talil ile izah edilmiştir:

Eşcâra cümle câme-i zerrîn geyirdi bâd
Donanuben salınmağa ıydinde bende-vâr K. 33/26

Ahmet Paşa, bayramlık vermeyi başka bir yönden de ele alır. Bu sefer bayramlık veren kendisidir. Şairin kalemi, ıyd-ı ekberde bayramlık vermek, tatlı sözlerle övgüde bulunmak için övgü kadehine bal şerbeti doldurur:

Hâmem bu ıyd-i ekbere ıydâne vermeğe
Doldurdu câm-ı medhine bir şehd-bâr âb K. 35/25

Bayramlarda yapılan şerbet ikramını hatırlatan şair, halka ballı şerbet içirmek için padişahın övgüsünü “âb” redifinde yazar:

Anunçün ettim âb redîfnde medhini
Kim halka ıydde içirem şehd-bâr âb K. 35/33

Dikkat çeken bir diğer âdet güzellerin, bayram sofralarında kâseler sunarak hizmet etmeleridir. Şair, bu âdete güzellerin kınalı elleriyle sonbaharda kızaran çınar yaprakları arasında ilgi kurarak değinir. Çınar yapraklarının ele benzetilmesi (Şentürk, 2017, s. 542), bu ilginin kurulmasındaki etkindir:

Benzer ki kâse sunmağa hânında ıydının
Reng etmiş ellerini güzeller gibi çinâr K. 33/25

2.2.3. Bayram-Toplum Hayatı

2.2.3.1. Bayram Meydanı

Bayramlaşmanın yapıldığı veya bayram gezintilerinin gerçekleştirildiği yerlerdir. Ahmet Paşa, bayram meydanını çeşitli tasavvurlarla ifade eder. Bayram meydanının hareketlenmesini isteyen şair, bunu sevileden beklemektedir. Şirin dudaklı Hüsrev olan sevgili, saçlarının Şebdîz'ini yanaklarının Gülgûn'una refik ederse bayram meydanı hareketlenecektir. Şebdîz'le Gülgûn'a yer verilmesi, bayram meydanlarında at yarışlarının düzenlendiğini göstermektedir:

Zülfünün Şebdîzini ey Husrev-i şîrin-dehen
Koş ruhun Gül-gûnuna kim germ ola meydân-ı ıyd K. 34/5

Hareketlenen bayram meydanı, sevgiliyi görmeyi, onun vuslatına erişmeyi mümkün kılabileceğinden arzulan bir husus olarak dile getirilir. Memduhun Hüsrev'e benzetildiği beyitte saçları Şebdîz, yanakları Gülgûn, dudakları Şirin ile ilişkilendirilmiştir. Şebdîz siyah olduğundan saç, Gülgûn beyaz ve parlak olduğundan yanak için benzetilen olur. Siyah ve beyazlık, bayram imgesiyle beraber kullanılır. Karanlığın ağarmaya başladığı anda namaz kılınır, bayram başlar. Siyah saçla parlak yanakların bayramı çağrıştırması, bayramla yüz arasında kurulan benzerlikten kaynaklanır.

Bayram meydanlarında düzenlenen ok atma yarışları, bayram eğlencelerindedir. Bayram meydanı padişahın ok ve yayına müşteri olunca Güneş, gökyüzünün tepesine altın siper yerleştirir. Eski gökyüzü tasavvuruna göre dördüncü felekte yer alan ve feleğin sultanı olan Güneş, gökyüzündeki konumu ve renginden dolayı hüsn-i talil yoluyla sipere benzetilir. Bayram meydanı, yay çekmeye ve ok atmaya müşteri olarak düşünülür. Müşterî (Jüpiter) ise altıncı felekte yer alır, feleğin kadısı ve hatibi kabul edilir. Beyitte Müşterî, hem bu özelliğiyle hem de bir şeye alıcı olmak anlamlarıyla kullanılmıştır:

Pûte-i zerrîn diker evc-i felekde âfitâb
Müşterîdir tîr-i kavsine bu gün meydân-ı ıyd K. 34/24

Âşık, yârdan ayrıldığına hatırlayınca bayram meydanı kendisi için zindana dönüşür:

Kimden ayrıldım eger nâ-geh düşerse gönlüme
Korkarım ki bana bir zindân ola meydân-ı ıyd G. 28/7

Bayram meydanı bazen sevilenin yüzüdür. Gönüller oraya toplanmıştır. Oraya toplananlar salınıp oynayarak bayram sevincini yaşarlar:

Cây-i ıyd oldu ruhun kim anda diller cem olup
Salınıp oynayalar kim halk ola şâdân-ı ıyd K. 34/13

2.2.3.2. Gezip Dolaşma/Seyran

Bayramlarda bayramlıklarını giyenler eş dost ziyareti yapar, şehrin meydanında gezintiye çıkarlar. Günümüzde de kullanılan “bayram seyran” tabiri, bu gezintilerin bir nevi ifadesidir (Şentürk, 2017, s. 135). Ahmet Paşa, nazlı sevgiliye seslenir ve onun bayramlıklarını giyip, tavus kuşu gibi donanarak bayram gezintisine çıkmasını ister:

Hıl'at-ı hüsn egnine gey yaraşır ey serv-i nâz
Donanıp tâvûs-vâr etsen nola cevân-ı ıyd K. 34/2

Gözyaşı dilencileri, göz kayığıyla gezintiye çıksa bu şaşılacak bir şey değildir; sevgilinin güzellik bayramında neler neler toplarlar. Şair, beyitte övülen karşısında bir dilenci olduğunu belirterek dilencilerin bayramlarda kapı kapı dolaşmasına, bayram seyranlarının kayıkla yapıldığına işaret eder:

ıyd-i hüsnünde neler cem' etti eşkim sâ'ili
Tan mı çeşmim zevrakıyla eylese seyrân-ı ıyd K. 34/29

Gönlü hasta Ahmet, ayrılıkla gam ve kederde iken sevgili “nâ-cins” olan rakiple bayram seyranındadır:

Ahmed-i dil-haste yatar hecr ile gam-gin ü zâr
Yâr her nâ-cins ile eyler bu gün seyrân-ı ıyd G. 28/9

2.2.3.3. İhsan

Bayramlar, büyüklerin ihsanda bulunduğu günlerdir. Herkes meşrebine ve konumuna göre ihsanlarda bulunur veya ihsanlar bekler. Ahmet Paşa, “kerem” redifli kasidesinde memduhunu kerem kaynağı olarak niteler. Bayram gelmiş, o gün ihsanların yapıldığı bir devran olmuştur. Öyleyse ihsanların kaynağı Fatih de bayramı mutlulukla, zevk ve eğlenceyle geçirmelidir:

Yine ıyd oldu bu gün erdi çü devrân-ı kerem
Zevk u ayş et yine hurrem olup ey kân-ı kerem K. 27/1

“Kerem Kasidesi”nde şaire göre felek, Fatih’in uğurlu bayramına düşmanları kurban etmiştir. O da dostlara cömertlik suyuyla kerem ekmeğini sunmalıdır:

ıyd-ı ferhundene kurbân ede a'dânı felek
Sen ahıbbâna buyur âb-ı sehâ nân-ı kerem K. 20/34

Derya kâsesi, Sultan Bayezid'in bayramdaki ihsan kâsesinin yanında boş sayılır. Onun ihsan kâseleri dünya sofrasını doldurmuştur:

*Ebr-i ihsânından olup kâse-i deryâ tehi
Sofra-i dünyâyı tuttu kâse-i ihsân-ı ıyd*

K. 34/25

Bayramlarda sevgili, yüzünü gösterme veya vuslatına erdirmeye bakımından kendisinden ihsan beklenilendir. Âşık nezdinde asıl bayram sevgilinin yüzünü görmek olduğu için o, bayram hilalini gözetmez. Çünkü gönlünün bayramı sevgilidir. O, ihsanı sevgilinin güzellik sofrasından bekler:

*Bakmazam ıyd ayına çün ıydı sensin gönlümün
Hân-ı hüsnünden kıl ey muhsin ana ihsân-ı ıyd*

G. 28/10

2.2.3.4. Sofra

Bayramlarda sofraların kurulması, yemek ve tatlı ikramı veya açların doyurulması bir gelenek olarak süregelir. Ahmet Paşa için bayram sofralarını tatlandıran, sevilenin güzellik unsurlarıdır. Sevilenin güzellik sofrasında dudakları senbuse tatlısıdır. Bayram sofrası da ancak bu hâliyle tatlılaşır:

*Hân-ı hüsnünde lebin bir şekerin senbusedir
Kim görünür gözlere şîrîn onunla hân-ı ıyd*

K. 34/6

Dilencilere verilecek şükrâne sevgilinin güzellik sofrasından beklenir. Aşkın dilencilerine vereceği bu şükrâne, dudaklarından buse olarak sunacağı tatlı bir helvadır. Beyitte geçen “sen bûse-i la’linden” ifadesi helvayla birlikte senbuse tatlısını da akla getirir:

*ıyd-i cemâlin hâmdır şükrâne ver sâ’illere
Sen bûse-i la’linden ol halvâ-yi şîrîn-sânı sun*

G. 223/4

Sofra, övülenin cömertliğini ifade eder. Güzeller âşıkların sabrını nasıl alırlarsa bayram da padişahın cömertlik sofrasındakileri öyle yağma eder:

*Hûblar nice alırsa sabrını âşıkların
Şöyle yağma etti cûdun sofrasından nânı ıyd*

K. 34/21

Sultanın sofrasında bayram ekmeğinin safran rengini görünce kıskançlıktan güneşin yüzü sararır:

*Çehresini reşkden zerd etti kurs-i âfitâb
Sofra-i hânında çün gördü müza’fer nân-ı ıyd*

K. 34/23

Ahmet Paşa’nın kimi beyitlerinde sofra, rahmetle birlikte anılır. Memduhtan merhamet beklentisini gösterir. Çınar, övülenin sofrasında kâse sunmak için güzeller gibi ellerini renklendirir, süsler.

2.2.3.5. Yağmurun Bayram Süsünü Bozması

Şehirler ve bayram merasimlerinin yapıldığı alanlar bayram için süslenir. Güzeller de bayramda süslenir, merasim ve seyranlara katılır. “Bayram günlerinde en hoş gitmeyen şey yağmurdur. Hem seyrana mani olur, hem de yapılan süsleri ve giyilen kıyafetleri bozar” (Tolasa, 2001, s. 122). Ahmet Paşa’da bayram süsünü bozan yağmur, gözyaşları için benzetilen olarak kullanılır. Yüzünün bayramında süslenen sevgiliden kendisini ağlatmamasını ister. Çünkü yağmur, süsü bozar:

*Çün cemâlin ıydıdır bu vech ile ârâste
Gel beni ağlatma kim zîver bozar bârân-ı ıyd*

K. 34/4

Aynı düşünce başka bir beyitte (G. 112/3) yine tekrar edilir. Sevgilinin güzelliğiyle süslenen bayramın, âşığın ağlamasıyla bozulmaması gerekir. Çünkü bayram gününe yağmur yakışmaz.

2.2.3.6. Çevgân Oyunu

Ahmet Paşa’nın şiirlerinden hareketle bayram kutlamalarının yapıldığı alanlarda çevgân oynandığı anlaşılmaktadır. Çevgân, “Bir meydanın iki tarafında iki mermer sütundan oluşan kalelerle ortaya konan ahşap bir topu ucu kıvrık değneklerle kendi kalesine sokan takımın puan kazanması suretiyle oynanan bir oyundur.” (Şentürk, 2017, s. 534). Ahmet Paşa, güneşin seher vakti bayram meydanına gitmeye niyet ettiğini, ayın da amberli bayram çevgânını yanında götürdüğünü belirtir. Güneş çevgân topu, ay sopa olarak hayal edilir. Padişahın yer aldığı alandaki bayram kutlamalarında maharet gösterisinde bulunmak güneşle aya düşer:

Niyyet-i meydân-ı ıyd etmiş seher ol âfîâtâb
Mâh götürmüş yanınca anberîn çevgân-ı ıyd K. 34/17

Çevgân sopasının ucu kıvrımlı olduğundan sevgilinin saçı için benzetilen olarak kullanılır. Sevgilinin yüzü güzellik meydanı ve kâkülleri bayram çevgânı olarak hayal edilir.

2.2.3.7. Davul Çalma

Bayram sabahları veya geceden itibaren bayram merasimlerinin yapılacağı yerlerde davullar çalınır (Şentürk, 2017, ss. 132-133). Şair, bu âdeti hatırlatarak içinde bulunduğu ayrılık hâlini dile getirir. Bir türlü İstanbul'a dönemeyen şairde ayrılık, sürekli hâle gelmiştir. Tamamen hayallerle avunur. Âşık olarak bayram davulundan haz almadığını söyler. Çünkü sevgilinin hayaliyle bir demde gizli (yaşanmamış) bin bayram yapar. Onun yüzünü hayalde dahi olsa görmek âşık için asıl bayramdır:

Tabl ile ıyd eylemekten hazzı yoktur âşıkın
K'ol hayâlinle eder bir demde bin pinhân ıyd K. 34/12

Bir başka beyitte şair, II. Bayezid'e hitaben şunları söyler: Ey güzelliğin şahı! Şehrinde/gökyüzünde güzelliğinin namını duyunca bayramın gelişini ilan etmek için göğsümün davulunu döverler. Beyitte, göğüs davula benzetilir. Bayramın gelişinin davulla duyurulması hatırlatılır:

Şöhret-i hüsnün görüp şehrinde ey şâh-ı cemâl
Tabl-ı sînem döğülür kim oluna i'lân-ı ıyd K. 34/28

2.2.3.8. Bayram Kargaşası

Ahmet Paşa bayramlarda şehrin karıştığını bir beyitte ifade eder. Bayramın şehre kargaşa getirmesi gibi sevilenin güzelliği, âşığın gönlünü fitne ve kargaşayla ele geçirmiştir:

Fitne vü âşûb ile tuttu cemâlin gönlümü
Nitekim gavgâ ile doldurdu şehristânı ıyd K. 34/27

2.2.4. İnançlar

2.2.4.1. Kurban

Bayramlar, klasik Türk şiirinde çoğu kez kurbanla beraber anılır. Ahmet Paşa'da bu hususu "kurban olma veya edilme keyfiyeti" (Tolasa, 2001, s. 121) olarak görmek mümkündür. Bu, kimi zaman feleğin, düşmanları padişahın kutlu bayramına kurban ettiği bayramlardır:

ıyd-ı ferhundene kurbân ede a'dâmı felek
Sen ahıbbâna buyur âb-ı sehâ nân-ı kerem K. 20/34

Felek, sevilenin güzellik bayramının sabahına sayısız ceylanı (günün ağarmasıyla kaybolan yıldızlar) kurban eder:

Âhû komadı kırdı ki kurbân ede felek
Hüsnün sabâh-ı ıydine bî-hadd ü bî-şümâr K. 33/10

Sevgilinin vuslat bayramıyla verdiği iştîyak hazzına gönül, bin canla kurban olmaya hazırdır:

Dil ki bin cân ile vaslın ıydine kurbân olur
İştîyâkın şevkının şükrânesidir dostum G. 193/4

Ahmet Paşa, sevgilinin kaşlarının kurban kesmeye meyletmesi durumunda lütfedip kendisini hatırlamasını "kurban olduğum" redifiyle dile getirir:

Kaşların ıydine kurbân etmege meyl edicek
Ahmed'i lutf edüben yâd eyle kurban olduğum G. 211/5

2.2.4.2. Oruç

Oruç, daha çok bayramın gelişiyle son bulan bir imge olarak Ahmet Paşa'nın şiirlerinde yer alır. Oruç ayı geçince şaraba başlanır. Güneş sabuh şarabı sunar, bayram hilali eline altın kadeh alır:

*Sun âfitâb-ı sabûhı ki mâh-ı rûze geçip
Hilâl-i ıyd eline aldı zer-nigâr kadeh* G. 26/7

Sevgilinin yüzünü görmek bayramdır. Âşıklar, onu görünce oruç tutamaz. Çünkü bayramda oruç tutmak haramdır:

*Cemâlini gören kullar nicesi rûze-dâr olsun
Bu rûz-ı ıyde rûze harâm olmaz mı sultânım* G. 186/4

Sevgiliden ayrı kalmak, ayrılık orucu olarak tasavvur edilir. Ayrılık orucunu tutan âşık, sevgilinin cemalinin bayramına erişmeyi arzular. Bayramda meyhaneler açılır. Âşık ise imkânsız olsa da sevgiliden dudak meyhanesini talep eder. Meyhane müdavimleri gibi mestane olmak ister:

*Çekdim firâkın saymını erdim cemâlin ıydına
Aç leblerin mey-hânesin ney gibi nâlân et beni* G. 317/8

2.2.4.3. İyd-ı Ekber

İyd-ı ekber, arifesi ya da birinci günü cumaya denk gelen Kurban Bayramı'dır. Büyük bayram da denilen İyd-ı ekber ayrıca "Muvaffakiyetli hâdisler münasebetiyle yapılan şenlikler yerinde kullanılır bir tâbirdir." (Pakalın, 1993, s. 107). Ahmet Paşa, sevgilinin yüzünü İyd-ı ekbere benzetir. Onun güzellik sofrasında dudaklar senbûse tatlısı (şekeri) veya irmik tatlısıdır:

*Cemâlin İyd-i ekberdir kenâr-ı hân-ı hüsnünde
Şeker senbûsedir la'lin yâ halvâ-yi alâdini* G. 343/3

Şairin kalemi ayrıca İyd-ı ekberde bayramlık olarak methiye yazmış, övgü kadehine ballı şerbet doldürmüştür:

*Hâmem bu İyd-i ekbere İydâne vermeğe
Doldurdu câm-ı medhine bir şehd-bâr âb* K. 35/25

2.2.4.4. Bayram Namazı

Ahmet Paşa, bir kıt'asında bayram namazından söz eder. Şair gözyaşlarını yağmura, bayram namazını da sevgilinin yüzüne edilen secdeye benzetir. Gözyaşları, sevgiliyi görüp yüzüne secde etmesine engel olur. Bu durumu yağmurdan dolayı kaçırılan bayram namazına benzetir:

*Komadı eşkim ki görüp yüzünü edem sücûd
Yağmur ucundan ba'îd oldum nâmâz-ı İydden* K. 47/3

2.2.4.5. Allah'ın Rahmeti

Ahmet Paşa, Fatih Sultan Mehmet için yazdığı kasidede onun cömertliğini övdükten sonra bayram günü halkın, Allah'ın korumasında olduğuna işaret eder. Allah'ın korumasında olan bütün mahlûkata bayram günlerinde rahmet sofrası bahşedilmiştir. Aşağıdaki beyitte bir rahmet, bağışlanma beklentisi göze çarpar. İnsanların Allah'ın korumasında olduğu bayram gününde rahmet beklentisi, gözden düşen Paşa'nın bağışlanma dileğinin bir göstergesi olarak okunabilir:

*Nice kim her İyd-ı âlem halkı zayfullah olup
Bahş olan ol gün kamu mahlûka rahmet hâmidir* K. 15/44

Yukarıdaki beyitle aynı bağlamda değerlendirilebilecek başka bir beyitte yeryüzü, padişahın şefkatiyle mamur olurken gönül Kâbe'sinin gam askeriyle viran olduğu dile getirilir:

*Pâdişâhâ şefkatinden yer yüzü ma'mûr iken
Dâd kim dil Ka'besi gam leşkери virânıdır* K. 15/40

2.3. Nevruz Bayramı

Baharın ve eski takvime göre yeni yılın gelmesi Nevruz Bayramı olarak kutlanır. Baharda çiçeklerin açılması, nevrulzla ilişkilendirilerek şiire aktarılır. Ahmet Paşa, bülbül ve gül üzerinden nevrulzun gelişini methiye çerçevesinde ortaya koyar. Bülbül, Nevruz Bayramı'nı gül defterinden görünce zafer sahibi şahın üzerine dualar ve methiyeler okur:

*Iyd-i nevrûzu görüp gül defterinden andelib
Hoş du'â vü medh okur Şâh-ı zafer-yâb üstüne* K. 16/7

Sevgilinin yanakları nevrulza teşbih edilir. Şarabın harareti sevgilinin yanağına vurduğunda nevrulza denk gelmiş bir bayram coşkusu ortaya çıkar:

*Tâbiş-i mey ki ruh-ı yâr-ı dil-efrûza gele
Benzer ol iyd-i safâ-bahşa ki nev-rûza gele* G. 288/1

Nevruzun kutlandığı 21 Mart, baharın başlangıcı kabul edilir. Nevruz gece gündüz eşitliğinin yaşandığı, kuzey yarım kürede günlerin uzamaya başladığı zamandır. Ahmet Paşa, bunu veciz bir beyitle ters yüz eder. Müneccim, yüz ile saçların bir araya geldiğini müşahade edince Nevruz Bayramı'yla buluşmuş en uzun geceyi gördüğünü söyler. Şaire göre günleri ve ayları tayin ederek takvim oluşturma çabasındaki müneccim, sevgilinin yüzüyle saçını rasat ettiğinde feleğini şaşırır, Nevruz Bayramı'nın şeb-i yelda ile buluştuğunu görür:

*Ey müneccim ruh u zülfün göricek dil-berimin
Iyd-ı nev-rûza buluşmuş şeb-i yeldâ göresin* G. 229/3

3. SONUÇ

15. yüzyılın önemli şairlerinden biri olan Ahmet Paşa, klasik Türk şiirinin kurucularındandır. Onun şiirlerinde toplum hayatına ilişkin yansımalarından birisi de toplumdaki bayram algısı ve bayram günlerine ait geleneklerdir. Klasik Türk edebiyatında ilk ıydiyye yazan şairlerden biri olan Ahmet Paşa, *Divan*'ında yaklaşık 90 beyitte bayram imgesine yer vermiştir. Bayramı konu ettiği şiirlerinin merkezinde övdüğü kişi veya sevgili bulunur. Şair, âşık-mâşuk ilişkisi çerçevesinde bayramı sevgiliye yaklaşabilmek, sevgilinin lütfuna nail olabilmek için önemli bir vesile olarak görür. Bayramlara dair birçok âdet, inanış ve uygulamayı âşıklık, sevgilinin güzellik unsurları, tutum ve davranışlarıyla ilişkilendirir. Bu itibarla Osmanlı toplumunda bayramlara verilen büyük önem, bayramların getirdiği coşku ve heyecan, bayramlarda gerçekleştirilen merasimler klasik Türk şiirinin geleneksel konuları çerçevesinde Ahmet Paşa'nın şiirlerine konu edilirken hem dönemin toplum hayatına hem de âşık ya da şairin psikolojisine bir nevi ayna tutulduğunu söylemek mümkündür.

Tatlı, yemek ve gül suyu ikramı, kutlama alanları, oruç tutma ve hilal ilişkisi, davul çalma, oyunlar tertip etme, şehrin süslenmesi, kurbanın ve bayram namazının âşıklıkla ilişkilendirilmesi, padişah adına hutbe okutma, bahşiş/ihsan beklentisi, dilencilerin ihsanlarla sevindirilmesi, seyran, yüzün bayram olarak telakki edilmesi Ahmet Paşa tarafından şiirlerde ortaya konulur. Ayrıca satır aralarından hareketle şairin ruh hâli, hayatına dair bazı ipuçları tespit edilebilmekte, yaşadığı sürgünün yansımaları şiirin arka planında görülebilmektedir. Bayramı işlediği şiirlerinde, özellikle de kasidelerinde tekrar padişaha, payitahta ulaşma isteği, sürgünden kurtulma ümidi okunabilmektedir. Bayramların özünde lütfetmeyi, bağışlamayı, mutluluğu barındırması şairin ümitlerini ve beklentilerini bayram şiirlerine yansıtmasında etkili olmuştur.

Bu araştırma etik kurul izni gerektirmemektedir.

Makale araştırma ve yayın etiğine uygun olarak hazırlanmıştır. Yazarlar arasında herhangi bir çıkar çatışması bulunmamaktadır.

Makale ile ilgili notlar

Araştırmanın birinci ve sorumlu yazarı araştırmanın planlanması, verilerin toplanması ve analizi süreçlerine; araştırmanın ikinci yazarı yazın taraması, tartışma ve bulgular bölümlerine katkı sağlamıştır.

KAYNAKÇA

- Bayraktar, İ. (1992). Bayram. *TDV İslâm ansiklopedisi*. <https://islamansiklopedisi.org.tr/bayram>
- Bozkurt, N. (1992). Bayram. *TDV İslâm ansiklopedisi*. <https://islamansiklopedisi.org.tr/bayram>
- Canım, R. (2011). *Divan edebiyatında türler* (2. baskı). Grafiker Yayınları.
- Canım, R. (2018). *Lâtîfî tezkiretü 'ş-şu'arâ ve tabsiratü'n-nuzamâ*. <https://ekitap.ktb.gov.tr/TR-216998/latifi-tezkiretus-suara-ve-tabsiratun-nuzama.html>
- Erbay, N. (2016). Saraydan sürgüne: Osmanlı şairinin psikolojisi. *Bizim Külliye*, (66), 93-100.
- Erdem, S. (1992). Bayram. *TDV İslâm ansiklopedisi*. <https://islamansiklopedisi.org.tr/bayram>
- Eyduran, A. (2008). Klâsik Türk edebiyatında idiyye şiirleri (Bayram şiirleri). *Erdem*, (52), 125-136. <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/670813>
- İpekten, H., Kut, G., İsen, M., Ayan, H., Karabey, T. (2017). *Sehî Beg heşt-bihîşt*. https://ekitap.ktb.gov.tr/Eklenti/56165,hest-bihistpdf.pdf?0&_tag1=03EE5380B678F1063BF0A9ED54D2FA0DD771F0E5&crefer=2F88846727E3118F21430AA632BB20249DB73730D504072295A7FD39551B5592
- Karabey, T. (2014). Ahmed, Veliyyüddin Ahmed Paşa. *Türk edebiyatı isimler sözlüğü*. <http://teis.yesevi.edu.tr/madde-detay/ahmed-veliyyuddinzade-ahmed-pasa>
- Kâşgarlı Mahmûd. (2005). *Divânü lugâti't-Türk*. Kocabalı Yayınevi.
- Kılıç, F. (2018). *Âşık Çelebi meşâ'irü'ş-şu'arâ*. <https://ekitap.ktb.gov.tr/TR-210485/asik-celebi-mesairus-suara.html>
- Kut, G. (1989). Ahmed Paşa, Bursalı. *TDV İslâm ansiklopedisi*. <https://islamansiklopedisi.org.tr/ahmed-pasa-bursali>
- Nutku, Ö. (1992). Bayram. *TDV İslâm ansiklopedisi*. <https://islamansiklopedisi.org.tr/bayram>
- Öntürk, T. (2017). Ahmed Paşa'nın yayımlanmış divanında yer almayan şiirleri. *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 10(54), 121-125. <http://dx.doi.org/10.17719/jisr.20175434578>
- Pakalın, M. Z. (1993). *Osmanlı tarih deyimleri ve terimleri sözlüğü* (Cilt: 2). MEB Yayınları.
- Pala, İ. (2002). *Ansiklopedik divân şiiri sözlüğü* (9. baskı). L&M Yayınları.
- Poyraz, Y. (2014). Pervâne Bey nazire mecmuası'na göre Ahmed Paşa'nın yayımlanmış divanı'nda yer almayan şiirleri. *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 7(29), 700-712. <https://www.sosyalarastirmalar.com/articles/ahmed-pashas-unpublished-poems-in-his-published-divan-according-to-pervane-beys-macmua-of-nazeerah.pdf>
- Şentürk, A. A. (1994). *Ahmed Paşa'nın güneş kasidesi üzerine düşünceler*. Enderun Kitabevi.
- Şentürk, A. A. (2014). *Osmanlı şiiri antolojisi* (7. baskı). Yapı Kredi Yayınları.
- Şentürk, A. A. (2017). *Osmanlı şiiri kılavuzu 2*. OSEDAM, DBY Yayınları.
- Şentürk, A. A. (2019). Klasik şiir estetiği. T. S. Halman (Eds.) içinde, *Türk edebiyatı tarihi* (Cilt: 1, 3. baskı, ss. 443-488). T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları.
- Şentürk, A. A. (2020). *Osmanlı şiiri kılavuzu 4*. Dün Bugün Yarın (DBY) Yayınları.
- Tanpınar, A. H. (2007). *XIX. asır Türk edebiyatı tarihi* (2. baskı). Yapı Kredi Yayınları.

Tarlan, A. N. (1992). *Ahmet Paşa divanı*. Akçağ Yayınları.

Tolasa, H. (2001). *Ahmed Paşa'nın şiir dünyası* (2. baskı). Akçağ Yayınları.

Uzun, M. İ. (1999). İydiyye. *TDV İslâm ansiklopedisi*. <https://islamansiklopedisi.org.tr/iydiyye>

BURDUR PALEOLİTİK ÇAĞ YÜZEY ARAŞTIRMASI-2021 *

BURDUR PALEOLITIC ERA SURVEY-2021

Betül FINDIK¹, Serdar MAYDA², F. Arzu DEMİREL³, Rıdvan Can PARMAK⁴

1. Dr., Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Arkeoloji Bölümü, bfindik@mehmetakif.edu.tr, <https://orcid.org/0000-0001-5071-9484>
2. Dr., Ege Üniversitesi Fen Fakültesi Biyoloji Bölümü, Ege Üniversitesi Tıbbi Tarihi Uygulama ve Araştırma Merkezi, serdar.mayda@ege.edu.tr, <https://orcid.org/0000-0001-5432-3559>
3. Doç. Dr., Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Antropoloji Bölümü, arzumdemirel@mehmetakif.edu.tr, <https://orcid.org/0000-0002-0393-8470>
4. Bağımsız Araştırmacı, ridvancanparmak@yandex.com, <https://orcid.org/0000-0003-2059-7302>

Makale Türü Article Type
Araştırma Makalesi Research Article

Başvuru Tarihi/Apply Date
01.04.2022

Yayına Kabul Tarihi/Acceptance Date
07.05.2022

DOI
10.20875/makusobed.1097129

* Burdur İli Paleolitik Çağ YüzeY Araştırması, Kültür ve Turizm Bakanlığı, Kültür Varlıkları ve Müzeler Genel Müdürlüğü'nün 13.07.2021 tarih ve 1549488 sayılı yüzeY araştırması izni, Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi (BAP Proje No: 0760 GÜDÜMLÜ-21) ve Türk Tarih Kurumu'nun maddi destekleri ile gerçekleştirilmiştir.

Öz

Burdur'un daha önce Paleolitik Çağ açısından yeterince araştırılmamış olması, konumu ve coğrafyası nedeniyle olası potansiyeli göz önüne alınarak 2021 yılında "Burdur İli Paleolitik Çağ YüzeY Araştırması"na başlanmıştır. 2021 araştırma sezonunda Bucak ve Kemer ilçelerinde yürütülen arazi çalışmalarında yaygın yaya yüzeY araştırması yöntemi uygulanmıştır. Ekibimiz, uygun alanlarda 5'er metre aralıklarla yürüyerek arazi taraması yapmıştır. Ancak araştırma alanlarımızın daha çok, dağlık, kayalık ve yer yer sık çalı örtülerinin bulunduğu alanlardan oluşması nedeniyle bu yöntem yalnızca tarla, bahçe gibi düzlük alanlarda uygulanabilmiştir. Araştırma sonucunda, elde edilen yontmataş bulgular daha çok Alt ve Orta Paleolitik dönemlere ait özellikler göstermektedir. Bununla birlikte Paleolitik Çağ'ın daha geç dönemlerine işaret eden az sayıda bulgu da mevcuttur. Gerek Bucak gerekse Kemer'de yapılan araştırmalar net olarak dönemsel ayrımlar yapmaya olanak verecek karakteristik bulgular vermemiştir. Her iki alanda devam edecek çalışmaların yeni bulgularla, daha net sonuçlar vereceği kanısındayız.

Anahtar Kelimeler: *Burdur, Paleolitik Çağ, YüzeY Araştırması, Yontmataş, Alt Paleolitik, Orta Paleolitik.*

Abstract

The "Paleolithic Age Survey of the Province of Burdur" was started in 2021, considering the possible potential of Burdur due to its location and geography, and the fact that Burdur had not been adequately explored in terms of the Paleolithic Age before. In the 2021 season, extensive pedestrian survey method was applied in the field studies carried out in Bucak and Kemer districts. Our team has scanned the land by walking at 5 meter intervals in suitable areas. The chipped stone findings obtained in the study mostly show features belonging to the Lower and Middle Paleolithic periods. However, there are few findings pointing to the later periods of the Paleolithic Age. Research conducted in Bucak and Kemer has not yielded characteristic findings that will allow to make clear periodic distinctions. We believe that further studies will yield clearer results with new findings.

Keywords: *Burdur, Paleolithic Age, Survey, Lithic, Lower Paleolithic, Middle Paleolithic.*

Bu makaleye atf yapmak için:

Fındık, B., Mayda, S., Demirel, F. A. ve Parmak, R. C. (2022). Burdur Paleolitik Çağ YüzeY Araştırması-2021. *MAKU SOBED*, (35), 32-49. <https://doi.org/10.20875/makusobed.1097129>

EXTENDED SUMMARY

Paleolithic of Burdur province has not been sufficiently explored until today. The Paleolithic finds unearthed in Burdur in recent years have been found during the researches that are not directly aimed at the Paleolithic. Paleolithic findings have been found during the research that has started with different approaches. The Paleolithic Survey of Burdur Province has started in Burdur, which is located between Antalya-Karain Cave and Denizli where fossil remains of *Homo erectus* dating back to 1.2 million years BC and chipped stone findings attributed to *Homo erectus* have been unearthed.

The "Paleolithic Age Survey of Burdur Province", which started in 2021, aims to understand the hominine settlements in Paleolithic, to evaluate its connections with important Paleolithic findings in the province and to reconstruct the migration patterns. From this point of view, survey was started in 2021 in Bucak district, which is bordering with the Döşemealtı district of Antalya, where the Karain Cave is also located. Considering the geology of the province, it has been planned to search the surroundings of ancient lake basin and the areas where the raw materials and water resources could be found.

13 locality have been mapped in Bucak district. 12 of them are within the borders of Kocaaliler Town, which is located 25-30 km south of Bucak. The collected chipped stones have been scattered throughout the area and the fields that have been regulated during the construction of village house. Techno-typological studies of the chipped stone findings continue. However, according to our first observations, the findings mainly belong to the Lower and Middle Paleolithic periods. Most of the chipped stone finds have been produced from radiolarites which are very common in the region. On the other hand, flint raw materials have been used at a lesser degree. The assemblage mainly consists of flakes. Although few in number, Levallois lithics have also been encountered. A small number of blades/bladelets and 2 blade cores have also been found. These finds point to the later periods of Paleolithic. Tools generally include notched and denticulated tools, retouched flakes, end scrapers and side scrapers.

Another site in Bucak district is Bozburun, a Roman Necropolis located between Yuva and Ürkütlü villages within the borders of Kızılkaya Town. Upon reporting the presence of many flint nodules in the area, Bozburun has been visited and all the slopes of Bozburun have been researched. Despite the presence of many large and small flint raw materials, the site is poor in terms of chipped stone findings. A Middle Paleolithic levallois core has been found in the dumber soil on the southern slope of Bozburun. Despite the entire area being explored, no other findings have been found apart from a few flakes.

One of the districts that was planned to be investigated in 2021 was Kemer. The fossil locality of Elmacık Ardiçtekte, located approximately 15 km northeast of Kemer district, has also been visited and three sites were located. Rescue excavations were carried out in Elmacık between 2006 and 2009 and in 2016, and fossils such as southern mammoth, horse, deer, bison and rhinoceros were yielded. The site that was forming the ancient lake shore of Burdur Lake during the Late early Pleistocene, was dated to approximately 1.2-1 million years BP. In the Elmacık-Ardiçtekte fossil locality, a large flint stone core was found about 5 m ahead of the area where the fossils were yielded. During the survey around the site, a few pieces of chipped stone material were also obtained. Considering the age of the site and the technology of the findings, the findings could belong to the Lower Paleolithic Period. Afterwards, research was carried out on the slopes just opposite the Elmacık fossil site. Two choppers and a few pieces of chipped stone were also found in this area. Finally, 2 retouched pieces were found in the area that used to be ancient basin of Burdur Lake where a dam is located today.

Not all of Bucak and Kemer districts, which were planned to be investigated in 2021, could be surveyed. Since the survey area is mountainous and forested in general, it has been quite challenging in terms of the implementation of the research plan. However, as a result of our research, it has been understood that Burdur has an important potential in terms of the Paleolithic Period.

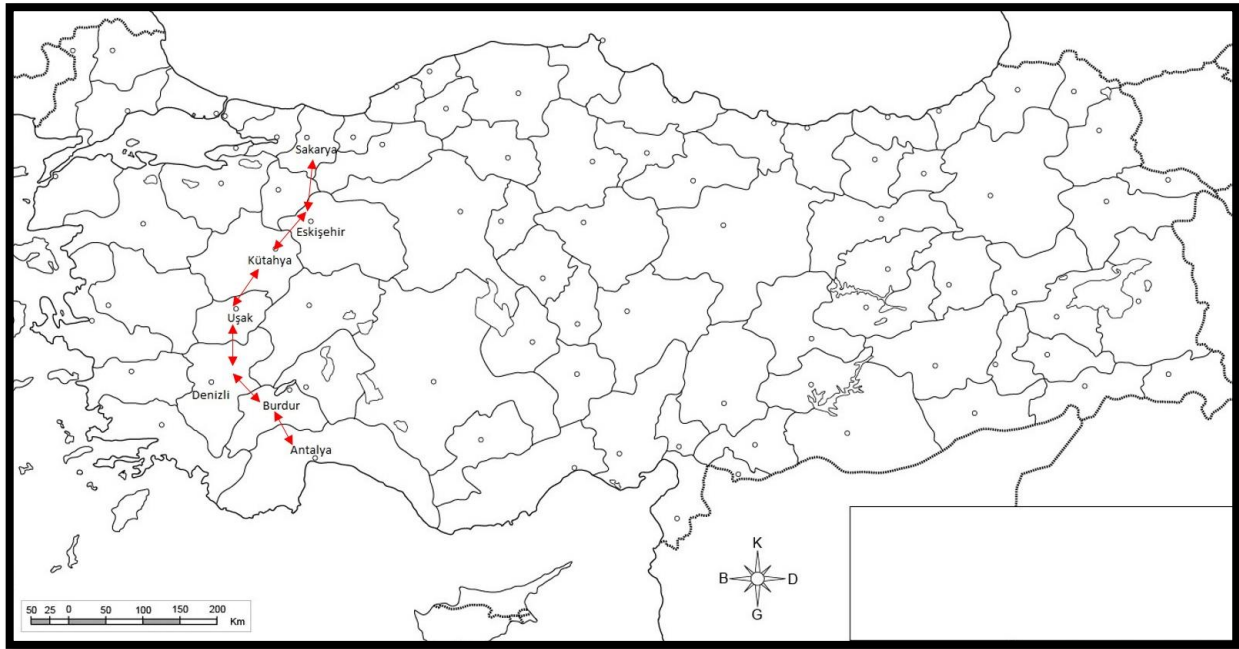
1. GİRİŞ

Türkiye, gerek kıtalar arasındaki köprü konumu gerekse sahip olduğu uygun iklim ve çevre koşullarıyla Paleolitik Çağ boyunca, insanlar tarafından yerleşim ve göç yolları açısından tercih edilmiş bir coğrafyadır. Türkiye’de Paleolitik Çağ araştırmaları yüz yılı aşkın süredir devam etmektedir. Ancak son yıllarda arkeolojik yaklaşımların değişmesi ve yetişen bilim insanlarının sayısının artması ile Paleolitik Çağ araştırmaları daha büyük bir ivme kazanmıştır.

Paleolitik Çağ arkeolojisi açısından en önemli merkezlerden biri kuşkusuz Karain Mağarası’dır. Antalya’nın, Döşemealtı ilçesinde yer alan mağara, Paleolitik Çağ’ın tüm dönemlerinde iskân görmüş olması açısından son derece önemlidir (Yalçinkaya, 1988; Taşkiran, 2016, s. 46). Mağaranın E ve B gözlerinde devam eden kazılar, Alt, Orta, Üst Paleolitik ve Epi-paleolitik dönemlere ait tabakaların yanı sıra Holosen Dönem yerleşim tabakalarını da içermektedir. Aynı bölgede çok sayıda mağara yerleşimi İsmail Kılıç Kökten, Işın Yalçinkaya, Harun Taşkiran, Metin Kartal, Kadriye Özçelik gibi araştırmacılar tarafından yüzey araştırmaları, sondajlar ve kazılarla bilim dünyasına kazandırılmıştır. Öküzini, Kızılın, Çarkini gibi önemli Paleolitik mağara yerleşimleri de Karain’in yakın çevresinde yer almaktadır (Yalçinkaya, 1988, s. 41; Kartal, 2009; Demirel vd., 2019).

2002 yılında Denizli’de *Homo erectus* fosil kalıntısının bulunması ise Paleolitik Çağ açısından Türkiye’de bir ilk olmuştur. Prof. Dr. M. Cihat Alçiçek tarafından bilim dünyasına tanıtılan bu keşfe kadar, yontmataş aletlerine rastladığımız fakat fosil kalıntılarına ulaşamadığımız *Homo erectus* buluntusu, Türkiye’de Paleolitik Çağ’ın tarihini yaklaşık 1.2 milyon yıl kadar eskiye götürmüş ve bölgede araştırmaların hız kazanmasını sağlamıştır (Lebatard vd., 2014; Boulbes vd., 2014). Prof. Dr. Kadriye Özçelik tarafından aynı ilde gerçekleştirilen yüzey araştırmalarında Alt ve Orta Paleolitik dönemlere ait çok sayıda buluntu yeri tespit edilmiştir (Özçelik ve Bulut, 2021, s. 164). Oldukça karakteristik bulguların ele geçtiği bu araştırmalar, Denizli’de Paleolitik Çağ insanların geniş bir alanda yaşadığını göstermesi açısından önemlidir. Son 10 yılda, Anadolu’nun pek çok yerinde yapılan araştırmalara ek olarak Denizli, Kütahya, Uşak, Eskişehir ve Sakarya illerinde yapılan Paleolitik Çağ araştırmaları, Antalya-Karain Mağarası’ndan kuzeye doğru ilerleyen bir hat boyunca yeni buluntu yerlerini (Harita 1) ve Anadolu’da Paleolitik Çağ araştırmaları açısından oldukça önemli verileri ortaya koymaktadır (Özçelik vd., 2016; Dinçer, 2015; Dinçer vd., 2014; Taşkiran vd., 2021; Kartal, 2020; Kartal vd., 2019; Kartal vd., 2014). Torosların güneyi ve kuzeyi arasında geçiş noktasında yer alan Burdur ili ise Paleolitik Çağ açısından neredeyse hiç araştırılmamıştır ve bu hat üzerinde bir boşluk olarak yer almaktadır.

Harita 1. Karain Mağarası’ndan kuzeye doğru ilerleyen hat boyunca yeni buluntu alanları

Kaynak: <https://www.milliyet.com.tr/egitim/haritalar/turkiye-dilsiz-haritasi> (yeniden düzenlenmiştir).

Bölgedeki araştırma eksikliğini gidermek amacıyla 2021 yılında Burdur İli Paleolitik Çağ Yüzey Araştırması'na başlanmıştır. Bu makalede 2021 yılı çalışmalarının ilk sonuçları sunulmuştur. Ekibimizin araştırma yaptığı, ancak Paleolitik Çağ buluntularına rastlamadığı alanlara bu makalede yer verilmemiş, yalnızca yontmataş bulguların ele geçtiği alanlardan ve bulgulardan bahsedilmiştir. Buluntuların teknolojik analizleri ve analiz sonuçlarını içeren bir makalenin hazırlıkları devam etmektedir.

2. BURDUR'DA PALEOLİTİK ÇAĞ ARAŞTIRMALARININ TARİHÇESİ

Burdur, coğrafi yapısı, önemli su kaynakları ve ekolojik çeşitliliği ile her dönemde yerleşime uygun bir bölge olmuştur. Burdur'da 2010-2018 yılları arasında yapılan paleontolojik araştırmalar ve 2006-2009 yılları arasında ve 2016 yılında Elmacık fosil lokalitesinde gerçekleştirilen kurtarma kazıları, Burdur'un Pleyistosen Dönem'deki faunal çeşitliliğini ortaya koymuştur (Alpagut vd., 2015; Alçıçek vd., 2013; Demirel, 2011; Demirel ve Mayda, 2014; Demirel vd., 2016a; Demirel vd., 2016b; Mayda vd., 2017; Alçıçek vd., 2017; Kahraman, 2010). Faunal veriler Pleyistosen Dönem'de Burdur'un, açık alanlar ile bu alanları çevreleyen ormanlık alanlardan ve çeşitli su kaynaklarından oluşan zengin bir ekolojik görünüme sahip olduğunu göstermiştir. Burdur-Elmacık faunası ile benzer fauna topluluğunun, Gürcistan, Yunanistan, Fransa ve İspanya'nın yaşıt lokalitelerinde de belirlenmiş olduğu, bu geniş koridor boyunca yapılan göçlerin Anadolu üzerinden yapıldığına işaret ettiği ve Elmacık lokalitesinin, bu kara koridoru üzerinde Anadolu'nun en zengin durağını oluşturduğu belirtilmiştir (Alpagut vd., 2015). Bu koşullar, şüphesiz, Paleolitik dönemlerde insanların bölgeyi tercih etmelerinde önemli bir etken olmuştur. Paleoekolojik görünümünün yanı sıra Torosların kuzeyi ile güneyi arasında geçiş bölgesinde yer alan Burdur'un, Paleolitik Çağ'da yakın ve uzak mesafeli göç hareketlerinin odağında olması kaçınılmazdır. Toros dağ silsilesi, Antalya ile İç Ege arasında coğrafi bir bariyer olarak yer almaktadır. Yukarıda bahsedilen yeni buluntu alanları dikkate alındığında, kuzey-güney doğrultusunda tek ya da iki yönlü insan hareketlerinin Burdur üzerinden -değerleşmiş olması olasıdır.

Bugüne dek Burdur'dan elde edilen Paleolitik Çağ verilerine baktığımızda, genellikle farklı dönem araştırmaları sırasında tespit edilen buluntular ve buluntu alanları olduğu görülmektedir. Sözü edilen veriler son derece önemli olmakla birlikte, Burdur'un Paleolitik Çağ'daki görünümünü anlamak için yeterli değildir.

Burdur ilinin de içinde bulunduğu Göller Bölgesi'nde ilk bilimsel araştırmalar 19. yüzyılda başlamıştır. Pek çok yabancı ve yerli araştırmacı tarafından ziyaret edilen Burdur ilindeki araştırmalar, daha çok Antik dönemler ile Holosen yerleşimleri üzerinde durmuştur (Özsait, 2007, s. 696). 1944 yılında Prof. Dr. Şevket Aziz Kansu başkanlığında, Muzaffer Şenyürek ve İ. Kılıç Kökten'den oluşan bir ekip bölgede araştırmalar yapmıştır. Ancak bu araştırmalar Isparta-Burdur arasındaki Baradiz, Senirce ve Bozanönü çevrelerine odaklanmıştır (Kansu, 1945). Isparta'da Baradiz ve Kapalıin gibi Paleolitik Çağ buluntuları veren alanlarda çalışıldıktan sonra Burdur Gölü kıyılarının doğusunda ve Burdur'un güneyinde Çine Ovası'na kadar olan alanda araştırma yapılmıştır. Çine Ovası'nda İnsuyu Mağarası'nda çalışmalar yürütülmüş (Kansu, İn Su olarak bahsetmektedir) ancak Kansu, mağaranın içindeki su kaynağı nedeniyle, bir sal ya da kayık olmaksızın içeri girmenin mümkün olmadığını belirtmiştir (Kansu, 1945, s. 285).

1995 yılında Stephen Mitchell ve ekibi tarafından, Burdur Boğazköy'de, bir Güney Pisidia kenti olan Panemoteichos çevresinde yapılan yüzey araştırmaları sırasında bazı yontmataş buluntulara rastlanmıştır. James Conolly tarafından incelenen buluntuların Paleolitik Çağ'dan Erken Tunç Çağı'na kadar herhangi bir yontmataş topluluğunda bulunabilecek unsurlardan oluştuğu belirtilmiştir. Buluntular arasında yer alan bir adet yonganın Orta Paleolitik Dönem'e ait bir *levallois* yonga olduğu, bazı büyük yongaların da aynı döneme ait olabileceği bildirilmiştir (Aydal vd., 1997, s. 143).

Sagalassos Arkeolojik Araştırma Projesi kapsamında, Sagalassos antik kenti çevresinde bir dizi araştırmalar yapılmıştır. 1993-1994 yıllarında, Ağlasun'a bağlı Harmancık köyünün kuzeyinde yer alan Sandal Asar'a (Sandalion) yapılan ziyaretlerde yontmataş bulgulara rastlanmıştır. Çört ve obsidiyenden üretilmiş, iç yüzden düzeltili yongaları ve sırtlı dilgi parçalarını içeren buluntu topluluğunun Epi-paleolitik Dönem'e ya da belki Erken Neolitik Dönem'e tarihlenebileceği belirtilmiştir (Vanhaberbeke vd., 1996, s. 14). Aynı proje kapsamında, 1995 yılında, Ağlasun'a yaklaşık 13 km uzaklıkta bulunan, Dereköy Karain Mağarası'nın terasında yontmataş bulgulara rastlanmıştır. Mağarada, 1997 yılında Burdur Müze Müdürlüğü ve Sagalassos Projesi'nin ortak çalışmaları ile bir test kazısı yapılmıştır. Yapılan çalışmalar sırasında Kalkolitik ve Geç Roma dönemlerine ait bazı bulguların yanı sıra yontmataş bulgular da ele geçmiştir. Buluntuların, stratigrafik konumlarına göre, mağarada Geç Buzul Çağ'ında bir Epi-paleolitik dönem yerleşimine işaret ettiği belirtilmiştir (Waelkens vd., 1999, s. 284; Vermeersch vd., 2000, s. 457). Burdur'un

hemen güneyinde, Antalya ilinde yer alan Karain, Öküzini ve Beldibi yerleşimleriyle aynı döneme tarihlendiği bildirilmiştir. Ancak Dereköy Karain Mağarası'nda diğer yerleşimlerdeki gibi karakteristik aletlere ve mikrolitlere rastlanmadığının da altı çizilerek Karain ve Öküzini gibi mağaralar ile ilişkilendirmenin zor olduğu belirtilmiştir. Yine de bazı piramidal çekirdeklerin varlığına dayanarak Öküzini Mağarası'nın IV-II tabakalar ile uyumlu olabileceği dolayısıyla, Dereköy Karain yontmataş bulgularının günümüzden 12 bin yıl öncesine tarihlendirilebileceği öne sürülmüştür (Vermeersch vd., 2000, s. 460).

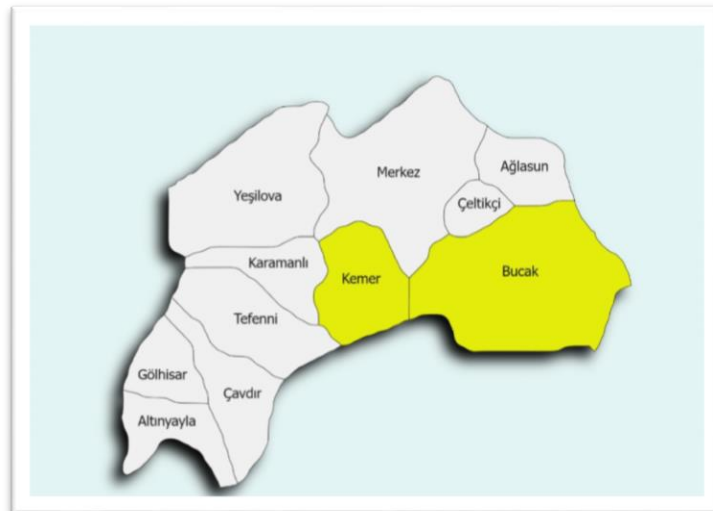
Sagalassos Arkeolojik Araştırması Projesi'nin 2016 yılında, Dereköy ve Hisar köylerinin çevresindeki dağlık alanlarda gerçekleştirdiği yüzey araştırmasında çok sayıda yontmataş parça toplanmıştır (Vandam vd., 2017). Araştırma alanında, daha önce araştırılmış olan Dereköy Karain Mağarası ile birlikte, Paleolitik buluntu yeri sayısı 11'e ulaşmıştır. Orta Paleolitik Dönem'e atfedilen yontmataş eserlerin, birkaç izole buluntudan fazlası olduğu belirtilmektedir. Tanımlanmış Orta Paleolitik yontmataş buluntuları genel olarak *levallois* tekniğinin karakteristik özelliklerini göstermekte ve çoğunlukla yongalardan oluşmaktadır. Orta Paleolitik buluntuların yanı sıra, yontmataş bulguların çoğunluğunun Üst Paleolitik ve Epi-paleolitik dönemlere, hatta Holosen yerleşimlerine tarihlenebileceği bildirilmiştir (Vandam vd., 2017, ss. 323-326). Aynı araştırma ekibi, 2017 yılında Dereköy ve Yazır köyleri çevresinde kapsamlı yüzey araştırmaları yapmıştır. Dereköy yaylasında çoğunluğu Geç Pleyistosen-Erken Holosen dönemlere atfedilen yontmataş buluntular arasında Orta Paleolitik Dönem'e ait bulgulara da rastlanmıştır. *Levallois* teknolojisinin tipik özelliklerini gösteren yontmataş buluntuların olduğu Orta Paleolitik buluntular içinde, Karain (Toros-Zagros) ve Levant Mousterian gelenekleri saptanmıştır (Vandam vd., 2019, ss. 263-264).

2017-2018 yıllarında, Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi Arkeoloji Bölümü öğretim üyelerinden Prof. Dr. Ralf Becks ve Doç. Dr. Ayça Polat Becks tarafından, Burdur'un Bucak ilçesi ile Antalya'nın Korkuteli ilçesinde yürütülen Şeref Höyük/Komama ve Çevresi Yüzey Araştırmaları sırasında, çok sayıda yontmataş materyal toplanmıştır. Genel olarak Holosen Dönem'e ait yontmataş materyaller arasında Orta Paleolitik karakterli, az sayıda bulguya rastlanmıştır (Becks ve Fındık, 2019).

3. BURDUR İLİ PALEOLİTİK ÇAĞ YÜZEY ARAŞTIRMALARI: İLK SONUÇLAR

2021 yılı itibariyle başlayan "Burdur İli Paleolitik Çağ Yüzey Araştırması", Burdur'un Paleolitik Çağ'da insan yerleşimleri açısından görünümünün anlaşılması, önemli Paleolitik buluntu alanları ile bağlantılarının değerlendirilmesi ve göç yollarının yeniden kurgulanmasını amaçlamaktadır. Buradan hareketle, ilk olarak, Karain Mağarası'nın bulunduğu, Antalya'nın Döşemealtı ilçesi ile sınır komşusu olan Bucak ilçesinde araştırmalara başlanmıştır (Harita 2). İlçenin jeolojik yapısı dikkate alınarak eski göl tabanlarının çevresi ile hammadde ve su kaynaklarının olduğu, yaşama elverişli alanların taranması planlanmıştır. Arazi çalışmaları, uygun görülen alanlarda yaygın yaya yüzey araştırması yöntemiyle gerçekleştirilmiştir. Araştırma ekibimiz, uygun alanlarda 5'er metre aralıklarla yürüyerek arazi taraması yapmıştır. Ancak araştırma alanlarımızın daha çok, dağlık, kayalık ve yer yer sık çalı örtülerinin bulunduğu alanlardan oluşması sebebiyle bu yöntem yalnızca tarla, bahçe gibi düzlük alanlarda uygulanabilmiştir.

Harita 2. Burdur İl Haritası ve Araştırma Yapılan İlçeler

Kaynak: www.paintsmap.com üzerinden düzenlenmiştir.

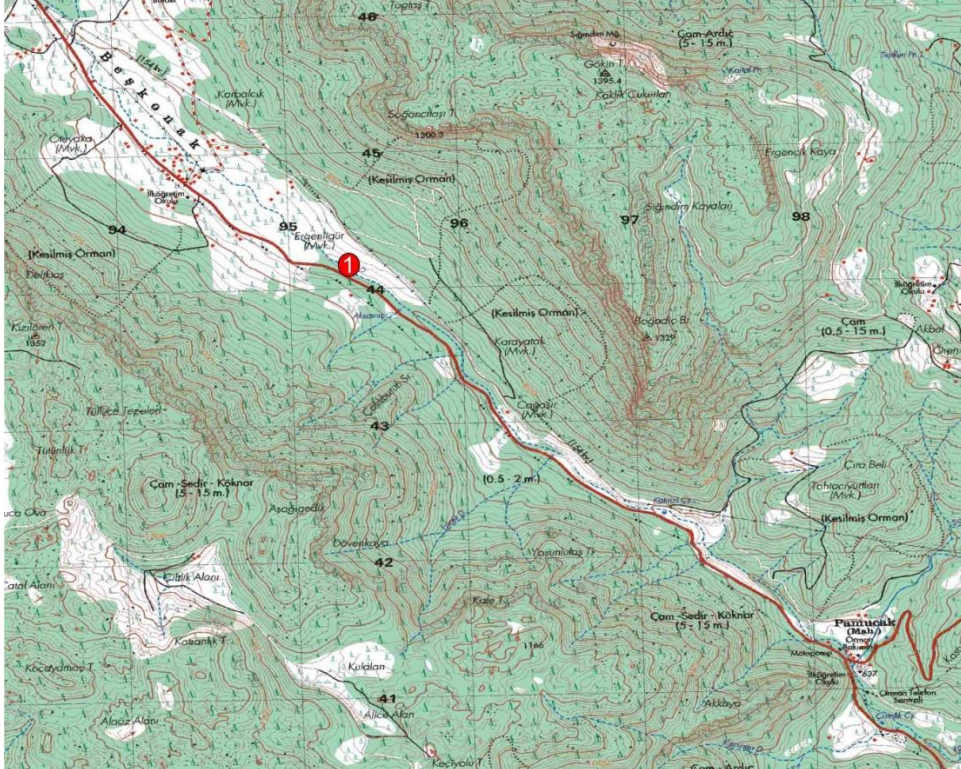
Araştırmamız sırasında buluntu tespit edilen alanlardan ilki, Bucak ilçe merkezinin yaklaşık 10 km güneydoğusunda yer alan Beşkonak köyüdür (Harita 3). Beşkonak, Kratese Neritik kireçtaşı dağlar arasında KB-GD yönünde uzanan bir vadi üzerindedir ve Pleyistosen formasyon içinde yer almaktadır. Vadi boyunca kuzeybatı-güneydoğu yönlü uzanan bir dere yatağı bulunmaktadır. Araştırma yaptığımız tarihlerde kuru olan dere, yerleşim alanında kanal içine alınmıştır. Köyün çıkışında, derenin GD kesimi ise doğal yatağındadır (1 Nolu Buluntu Alanı). Dere yatağının GD kesiminde, bir çekirdek ile dere çakılları üzerine yapılmış kıyıcılara rastlanmıştır (Fotoğraf 1).

Beşkonak köyünün doğu ve batı kısımlarındaki tarlalar da taranmış ancak bu alanlarda Paleolitik Çağ bulgularına rastlanmamıştır. Beşkonak'ın kuzeydoğusunda, Nohu Gedigi olarak adlandırılan mevkide iki mağara yer almaktadır. Yüksek kotlarda bulunan mağaralara ulaşmak için ormanlık alanın bir kısmında araç ile bir kısmında ise yaya olarak yol alınmıştır. Ulaşılması oldukça zor olan mağaralarda dolguya ve herhangi bir buluntuya rastlanmamıştır. Mağaraların olduğu yamacın eteklerinde Holosen Dönem'e ait az sayıda yontmataş materyal ile Roma Dönemi seramiklerine rastlanmıştır.

Fotoğraf 1. 1 Nolu Alandan Yontmataş Bulgular

Harita 3. Beşkonak Köyü 1 Nolu Buluntu Alanı

Bucak'ın yaklaşık 30 km güneyindeki Kocaaliler Beldesi'ne bağlı bir köy olan Kızılseki ve çevresi, Kuvaterner birimlerin yayılım göstermesi nedeniyle ziyaret edilmiştir. İlk olarak, Kızılseki'nin Seki Avlığı Mahallesi'nde araştırmalar yapılmıştır. Seki Avlığı, İn Dağı olarak bilinen Kratese Neritik Kireçtaşı formasyonunun doğu yamaçlarında yer almaktadır. Antalya'nın Döşemealtı ilçesinde bulunan, Karain, Kızılin, Öküzini, Suluin gibi mağara yerleşimlerinin de üzerinde bulunduğu bu kireçtaşı formasyonun kuzeydoğudaki uç noktası Burdur-Bucak sınırları içinde yer almaktadır. Seki Avlığı çevresinde çok miktarda radyolarit hammadde bulunmaktadır (Fotoğraf 2). Olasılıkla, Kızılseki adı da bölgedeki kırmızı renkli toprak ve ağırlıklı olarak kızıl kahve renkteki radyolarit hammaddenin varlığı ile ilişkilidir. Alanda çok fazla bulunan ve yontmataş alet üretimi için oldukça uygun olan radyolarit hammadde, Antalya'daki Paleolitik mağara yerleşimlerinde de yontmataş üretiminde en çok kullanılan hammaddedir (Aydın, 2017, s. 534; Kartal, 2019, s. 306; Kartal, 2011, s.134; Kartal, 2009, s. 120). Seki Avlığı'nda çok yoğun hammadde arasında yer yer aletlere ve çekirdeklere rastlanmıştır. Bölgede, geniş bir alanda, birden fazla buluntu yeri tespit edilmiştir. İlk olarak, Seki Avlığı'nın kuzey kesimleri araştırılmıştır (2 Nolu Buluntu Alanı) ve bu alanda çok sayıda irili ufaklı hammadde arasında bazı yontmataş parçalara rastlanmıştır (Fotoğraf 3). Sonrasında 2 Nolu alandan asfalt bir yolla ayrılan alana geçilmiştir (3 Nolu Buluntu Alanı). Buradaki tarlalardan başlayıp mevsimlik bir dere yatağını takip ederek dağın etekleri, alçak yamaçları taranmıştır. Yukarıya doğru ilerledikçe hammaddenin de azaldığı gözlenmiştir. Alandan az sayıda yontmataş materyal ele geçmiştir (Fotoğraf 4). 2 ve 3 Nolu alanlarda toprağın taşınmış ve alanların düzenlenmiş olduğu, dolayısıyla ele geçen buluntuların belki birden fazla kez yer değiştirmiş olduğu anlaşılmıştır.

Fotoğraf 2. Seki Avlığı Mahallesinde Bulunan Radyolarit Hammadde

Fotoğraf 3. 2 Nolu Alandan Yontmataş Bulgular

Fotoğraf 4. 3 Nolu Alandan Yontmataş Bulgular

Seki Avlığı'nın tekrar ziyaret edilmesini takiben yeni buluntu alanları da tespit etmiştir. Daha önce tespit edilen 2 ve 3 Nolu buluntu alanlarından güneye doğru ilerleyerek buradaki tarlalar, düzlükler ve dağ etekleri araştırılmıştır. Burada yer alan Milyos Hobbit Otel'in arkasında, kireçtaşı kayalıkların arasında kalan küçük düzlükler (4 Nolu Buluntu Alanı), otelin doğusunda (5 Nolu Buluntu Alanı) ve kuzeydoğusunda (6 Nolu Buluntu Alanı) kalan tarla ve düzlükler taranmıştır. Bu alanlarda da genel olarak yoğun hammadde ile seyrek olarak yontmataş materyallere rastlanmıştır (Fotoğraf 5-7).

Fotoğraf 5. 4 Nolu Alandan Yontmataş Bulgular

Fotoğraf 6. 5 Nolu Alandan Yontmataş Bulgular

Fotoğraf 7. 6 Nolu Alandan Yontmataş Bulgular

Milyos Hobbit Otel'in güneybatısında ve biraz daha yüksekte kalan, İn Dağ'ının eteğindeki düzlük alanda araştırmalara devam edilmiştir (7 Nolu Buluntu Alanı). Bu alanda, köy sakinlerinden alınan, dağın yamacında bir mağara olduğu bilgisinden hareketle yamaç boyunca ilerleyen ekibimiz, burada da yontmataş materyallere rastlamıştır. (Fotoğraf 8, 9). Alt seviyelerde seyrek rastlanan yontmataş materyaller üst seviyelerde nispeten yoğunlaşmış, bu ise bir mağara yerleşimine ulaşılabileceği düşüncesini güçlendirmiştir. Kireçtaşı kayalıklar ve bitki örtüsü nedeniyle hareket etmenin çok da kolay olmadığı alanda oldukça yüksek kotlara çıkılmış ancak bahsedilen mağaraya rastlanmamıştır. Bununla birlikte kaya sığınağı ya da açık hava yerleşimi olabilecek alanlar da tespit edilmemiştir. Yamaç boyunca kireçtaşı kayalıklar ve çalılar arasında kalan küçük düzlük alanlardan ve bazı yerlerde akıntı toprak içinden yontmataş materyaller toplanmıştır. Yamacın iyice dikleştiği noktadan sonra yontmataş materyallere ve hammaddeye rastlanmaması nedeniyle yamaçtaki araştırma sonlandırılmıştır. Bu alanın daha ilerisinde, kuzeybatıdaki yamaçlarda mağaraların olduğu görülmüş ve bu yamaçların da taranması gerektiği düşünülerek araştırmalara bu alanda devam edilmiştir (8 Nolu Buluntu Alanı). Dağın eteklerinde yine yoğun hammadde ile az sayıda yontmataş materyale rastlanmıştır (Fotoğraf 10). Yamaçtan yukarı çıktıkça hammaddenin de seyreltiği

gözlemlenmiştir. Mağara görünümünde olan yerlerin ise küçük oyuklardan ibaret olduğu anlaşılmış ve buradaki araştırma da daha yüksek kotlara çıkmadan sonlandırılmıştır.

Fotoğraf 8. 7 Nolu Alandan Yontmataş Bulgular

Fotoğraf 9. 7 Nolu Alandan Yontmataş Bulgular

Fotoğraf 10. 8 Nolu Alandan Yontmataş Bulgular

Seki Avlığı'ndaki araştırmalardan sonra Kızılseki köyünün girişindeki tarlalarda tarama yapılmıştır. Bu alanda yontmataş buluntulara ve hammadde olabilecek herhangi bir kayaca rastlanmamıştır. Kızılseki köyünün batısında kalan Sinanbaba Mahallesi'nde, tarla ve zeytinlik alanlarda yapılan taramalarda az sayıda yontmataş buluntuya rastlanmıştır (Fotoğraf 11). Bu alan 9 Nolu buluntu alanı olarak adlandırılmıştır.

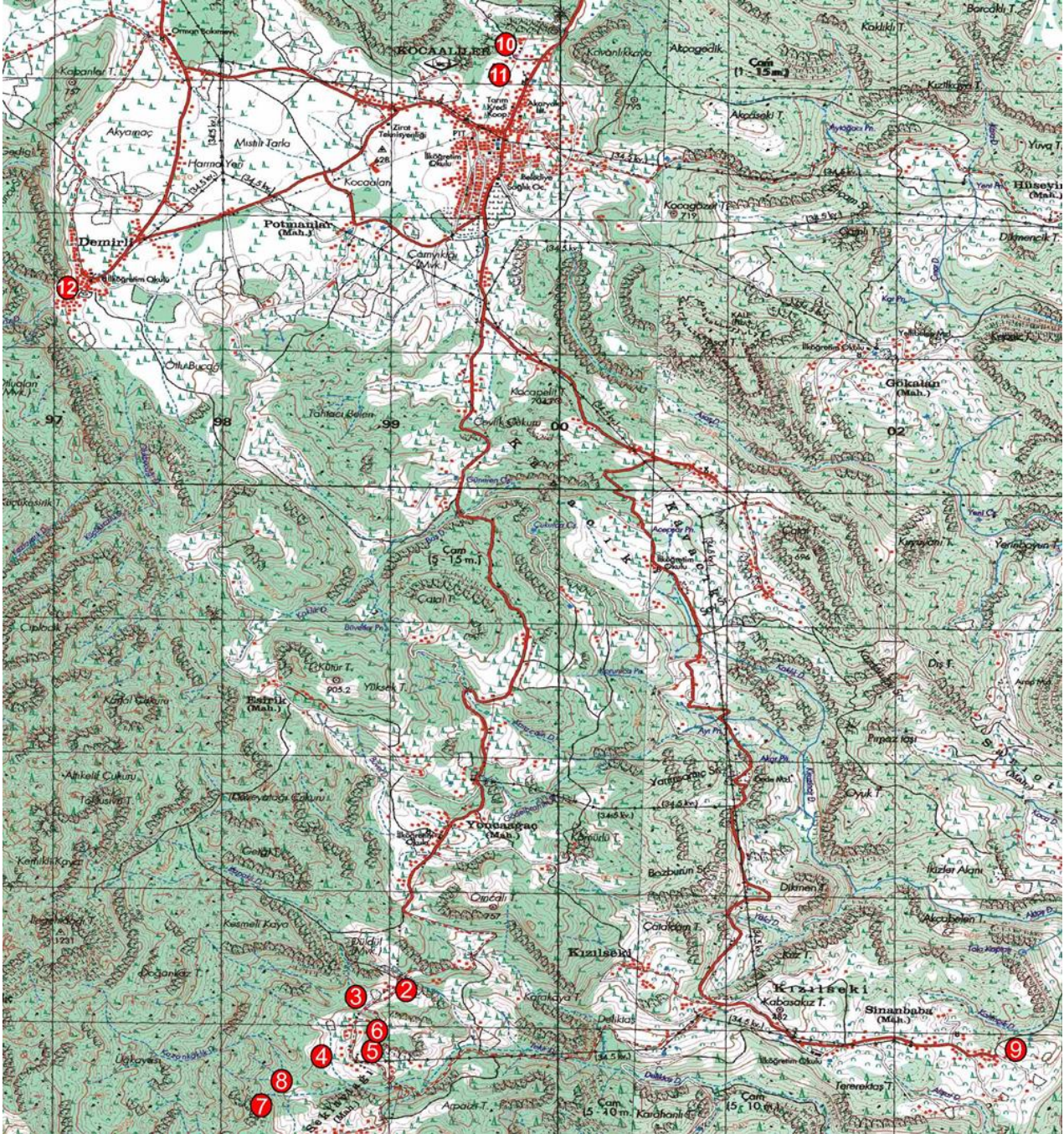
Fotoğraf 11. 9 Nolu Alandan Yontmataş Bulgular

Kızılseki'nin Sinanbaba ve Seki Avlığı mahallelerinde toplam 8 buluntu alanı tespit edilmiştir (Harita 4). Seki Avlığı ve çevresinden Paleolitik Çağ'ın farklı dönemlerine ait yontmataş materyaller toplanmıştır. Buluntuların tekno-tipolojik analizleri devam etmektedir. Ancak ilk gözlemlerimize göre

buluntuların Alt ve Orta Paleolitik dönemlere ait olduğunu söylemek mümkündür. Yontmataş topluluğu ağırlıklı olarak yongalardan oluşmaktadır. Az sayıda olmakla birlikte *levallois* tekniğe ait unsurlara rastlanmaktadır. Bazı dilgi/dilgicikler ile dilgisel yongalama izleri gösteren 2 adet çekirdeğe de rastlanmıştır. Bu buluntular, Paleolitik Çağ'ın daha geç dönemlerine işaret etmektedir. Alet topluluğunda genel olarak çontuklu ve dişlemeli aletler, düzeltili yongalar, ön kazıyıcı ve kenar kazıyıcılar bulunmaktadır. Toplanan yontmataş materyallerin hammaddesi çoğunlukla radyolarittir. Bununla birlikte çakmaktaşı hammaddeden üretilmiş bulgulara da rastlanmıştır. Bu kadar yoğun hammaddenin ve geniş bir alanda -seyrek de olsa- yontmataş materyallerin bulunduğu bu bölgenin tekrar taranması gerektiği düşünülmektedir. Paleolitik Çağ yontmataş buluntularının varlığına rağmen henüz *in-situ* bir buluntu alanının tespiti yapılamamıştır. Bu nedenle 2022 yılı araştırma sezonunda bölgenin tekrar ziyaret edilmesi planlanmaktadır.

Harita 4. Kocaaliler Beldesi'nde Tespit Edilen 2-12 Nolu Buluntu Alanları

Kızılseki ve Seki Avlığı'ndaki araştırmalarımızdan sonra, yine Kocaaliler Beldesine bağlı bir köy olan Demirli köyü ziyaret edilmiştir. Demirli'de köy sakinlerinden bilgi almak üzere cami bahçesinde bulunduğumuz sırada birkaç parça yontmataş buluntuya rastlanmıştır (10 Nolu Buluntu Alanı) (Fotoğraf 12, Harita 4). Köy sakinlerinden alınan bilgiyle yerleşimin batısındaki yamaçlarda bulunan mağaralar araştırılmıştır. Ancak söz konusu mağaranın, yerleşime elverişli olmayan oldukça derin bir mağara olduğu görölmüştür. Mağaraya girişin oldukça zor, ekipman olmaksızın neredeyse imkansız ve güvenliksiz olması nedeniyle mağara içine girilememiştir. Mağara'nın kuzeyinde kalan yamaçlar ve yamacın hemen altındaki tarlalar taranmış ancak burada da yontmataş buluntuya rastlanmamıştır.

Demirli köyündeki araştırmalardan sonra Kocaaliler'e gidilmiş, burada yerleşimin batı (11 Nolu Buluntu Alanı) ve kuzeybatısındaki alanlar (12 Nolu Buluntu Alanı) taranmıştır (Harita 4). Bu alanlarda da seyrek olarak yontmataş bulgulara rastlanmıştır (Fotoğraf 13, 14). Bu alanlardan elde edilen materyaller de Seki Avlığı'nda bulunanlarla benzerdir.

Fotoğraf 12. 10 Nolu Alandan Yontmataş Bulgular

Fotoğraf 13. 11 Nolu Alandan Yontmataş Bulgular

Fotoğraf 14. 12 Nolu Alandan Yontmataş Bulgular

Bucak ilçesindeki son buluntu alanı, Ürkütlü ve Yuva köyleri arasında yer alan Bozburun'dur. Bozburun, 2010 yılında tescillenmiş bir Roma nekropolüdür (13 Nolu Buluntu Alanı, Harita 5.). Alanda çok sayıda çakmaktaşı yumruların varlığının bildirilmesi üzerine Bozburun'a gidilmiştir. Bozburun'un tüm

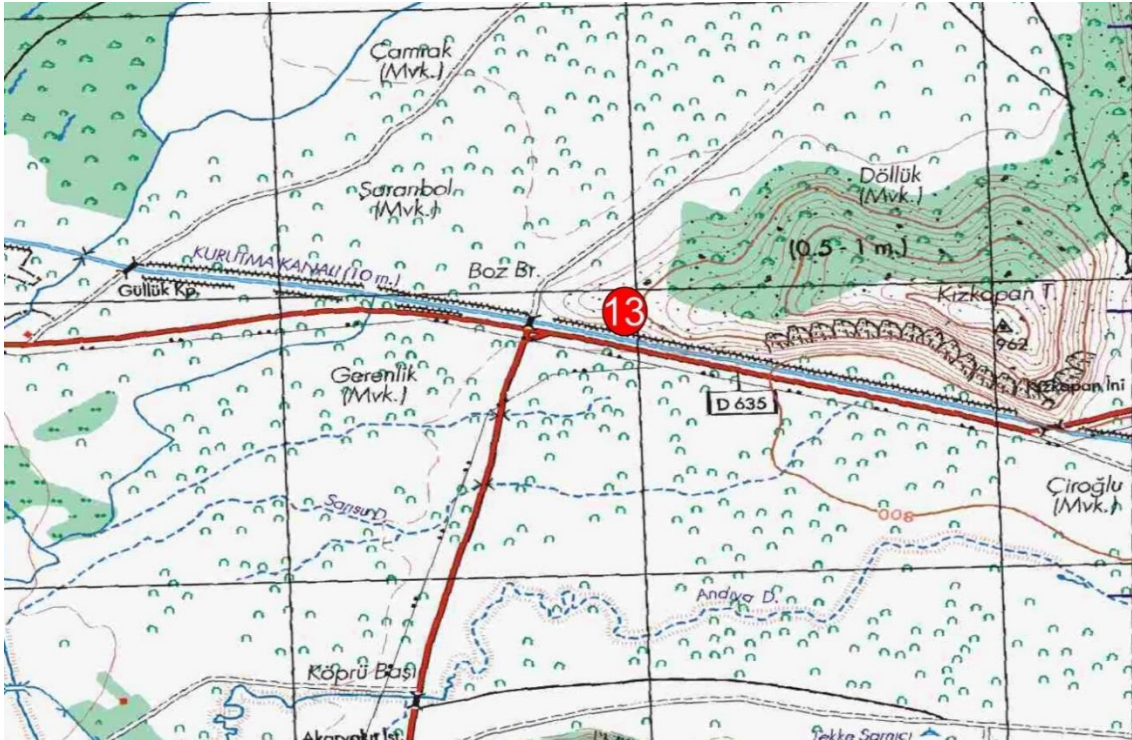
yamaçları ve eteklerindeki tarlalar taranmıştır. Çok sayıda irili ufaklı çakmaktaşı hammaddenin varlığına rağmen yontmataş buluntu açısından oldukça fakir bir alanla karşılaşmıştır. Bozburun'un güney yamacındaki akıntı toprak içinde Orta Paleolitik Dönem'e ait bir adet *levallois* çekirdeğe rastlanmıştır. Ancak, alanın tamamının taranmasına rağmen birkaç yonga dışında, başka bir buluntu ele geçmemiştir (Fotoğraf 15).

Bozburun'un doğusunda yer alan Kızılkaya mevkiinde Bozburun üzerinden de görülebilen, irili ufaklı birkaç mağara yer almaktadır. Büyük mağara Çatalin olarak adlandırılmaktadır. Söz konusu mağaralar ve Kızılkaya etekleri taranmış ancak herhangi bir yontmataş bulguya rastlanmamıştır. Böylece, Ürkütlü ve Yuva köyleri arasındaki alanda yapılan bu son araştırmaların ardından Bucak ilçesindeki araştırmalarımız, 2021 yılı için sonlandırılmıştır.

Fotoğraf 15. 13 Nolu Alandan Yontmataş Bulgular

Harita 5. Bozburun 13 Nolu Buluntu Alanı

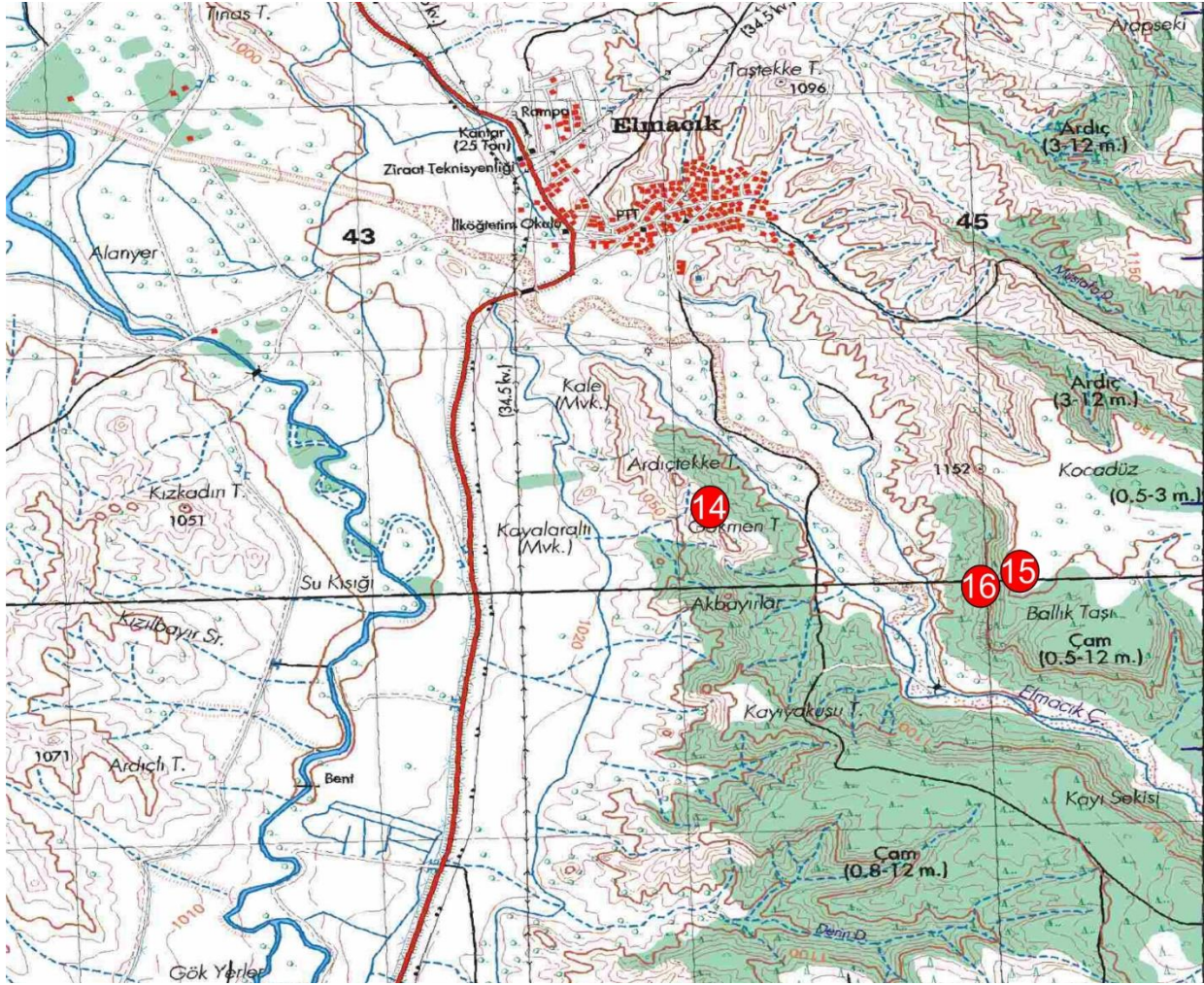

2021 yılında araştırılması öngörülen ilçelerden biri olan Kemer'de (Harita 2) jeolojik yapı dikkate alınarak eski göl tabanının çevresindeki bazı alanlarda araştırma yapılmıştır. Kemer ilçesinin yaklaşık 15 km kuzeydoğusunda yer alan Elmacık köyü ziyaret edilmiştir. Elmacık köyünün 2 km güneyindeki sırtlarda, omurgalı fosil lokaliteleri bulunmaktadır. Bu bölgede 2006-2009 yılları arasında ve 2016 yılında yapılan

kurtarma kazılarında güney mamutu (*Mammuthus meridionalis*), at (*Equus*), geyik (*Eucladoceros*), bizon (*Leptobos*), gergedan (*Stephanorhinus*) ve kuş fosilleri ortaya çıkarılmıştır (Alpagut vd., 2015; Kahraman, 2010, s. 203). Burdur Gölü'nün, geç Erken Pleyistosen'deki göl kıyısını oluşturan alan, yaklaşık GÖ 1.2-1.4 milyon yıla tarihlendirilmiştir. İlk olarak Erken Pleyistosen'e tarihlendirilmişse de devam eden sistematik çalışmalar, fosillerin yaşının Denizli faunasına yakın olduğunu göstermiştir (Serdar Mayda ile kişisel görüşme).

Elmacık-Ardıçtekke fosil lokalitesinde, güney fili fosilinin çıkarıldığı alanın yaklaşık 5 m ilerisinde, çakmaktaşı iri bir çekirdeğe rastlanmıştır (14 Nolu Buluntu Alanı, Harita 6). Çekirdeğin yaklaşık 1-1,5 metre kadar sağında ve solunda, aynı hammaddeden birer yonga parçası bulunmuştur. Bu alanda yapılan taramalar sonucunda birkaç parça daha yontmataş materyal elde edilmiştir (Fotoğraf 16). Daha sonra Elmacık fosil lokalitesinin tam karşısında kalan yamaçların üzerinde araştırma yapılmıştır (15 Nolu Buluntu Alanı, Harita 6). Bu alanda da iki adet kıyıcı ile birkaç parça yontmataş buluntu ele geçmiştir (Fotoğraf 17). Son olarak eski göl tabanı olan ve bugün Elmacık göletinin yer aldığı alanda, göletin doğusunda 2 adet düzeltili parçaya rastlanmıştır (16 Nolu Buluntu Alanı, Harita 6) (Fotoğraf 18). Alanın yaşı ve buluntuların teknolojisi göz önüne alındığında, ele geçen materyallerin Alt Paleolitik Dönem'e ait olmaları gerektiği düşünülmektedir. Ancak, kesin veriler elde etmek için bu alanın tekrar araştırılması gerekmektedir. 2022 araştırma sezonunda Elmacık fosil lokalitesi ve çevresinin tekrar ziyaret edilmesi planlanmaktadır.

Harita 6. Elmacık 14-16 Nolu Buluntu Alanları

Fotoğraf 16. 14 Nolu Alandan Yontmataş Bulgular

Fotoğraf 17. 15 Nolu Alandan Yontmataş Bulgular

Fotoğraf 18. 16 Nolu Alandan Yontmataş Bulgular

DEĞERLENDİRME

Burdur ilinin, Paleolitik Çağ açısından yeterince araştırılmamış olması, konumu ve coğrafyası nedeniyle olası potansiyeli göz önüne alınarak 2021 yılında “Burdur İli Paleolitik Çağ Yüzey Araştırması”na başlanmıştır. Paleolitik Çağ denilince akla ilk gelen mağara yerleşimleridir. Ancak Anadolu’daki Paleolitik bulguların pek çoğu açık hava yerleşimlerinden/buluntu yerlerinden elde edilmiştir. Burdur araştırmalarında da yalnızca açık hava buluntu alanları tespit edilmiştir. Bunların ise pek çoğu *in-situ* değildir. Araştırmalarımız sonucunda, Bucak ve Kemer ilçelerinde, mağara oluşumuna uygun yapıların oldukça az olduğu gözlemlenmiştir. Ziyaret edilen mağaralar dolgu içermemekle birlikte, mağara önündeki teras veya yamaçlarda da herhangi bir buluntuya rastlanmamıştır. Uzak mesafelerden mağara gibi görünen alanların ya da yerel halk tarafından yönlendirildiğimiz “mağaraların” birçoğunun ise küçük oyuklardan ibaret olduğu görülmüştür. Araştırma alanımız içindeki alanların pek çoğunun mağara oluşumuna uygun olmadığı görülmüştür.

Bölgede birçok alanda, hammadde açısından fakir bir görünümle karşılaşmıştır. Yontmataş üretiminde daha çok radyolarit, çört, dere çakılı gibi hammaddeler kullanılmıştır. Çakmaktaşı buluntuların hammaddesinin ise buluntu alanlarına görece uzak bölgelerden getirilmiş olması muhtemeldir. Bozburun haricinde, Bucak ve Kemer ilçelerinde çakmaktaşı hammadde kaynaklarına ya da çakmaktaşı üretebilecek jeolojik yapılara rastlanmamıştır. Ancak, 2021 yılı araştırma alanımızla sınırlı bu verilerin, devam edecek çalışmalarla değişmesi olasıdır.

Araştırmalarımız sonucunda daha çok Alt ve Orta Paleolitik dönemlere ait bulgulara rastlanmıştır. Bununla birlikte Paleolitik Çağ’ın daha geç dönemlerine işaret eden az sayıda bulgu da mevcuttur. Bucak’ın güneyinde, Kocçaliler ve Kızılseki arasındaki alanda ele geçen buluntular, bu bölgede Paleolitik Çağ’ın farklı dönemlerine ait uzun ya da kısa süreli yerleşimlerin olduğuna işaret etmektedir. Kemer-Elmacık’ta, yaklaşık 1.2-1.4 milyon yıl arasına tarihlendirilen fosil lokalitesinin civarında bulunan yontmataş bulgular, Burdur Gölü’nün eski bir kıyısı olan bu bölgede, insan varlığının çok erken tarihlere inebileceğini göstermesi açısından heyecan verici olmuştur. Ancak gerek Bucak’ta gerekse Kemer’de tespit edilen buluntu alanları, net olarak dönemseller ayrımını yapmaya olanak verecek karakteristik bulgular vermemiştir. Her iki alanda devam edecek çalışmaların yeni bulgularla, daha net sonuçlar vereceği kanısındayız.

Bu araştırma etik kurul onayı gerektirmemektedir.

Makale araştırma ve yayın etiğine uygun olarak hazırlanmıştır. Yazarlar arasında herhangi bir çıkar çatışması bulunmamaktadır.

Makale ile ilgili notlar

Araştırmanın birinci ve sorumlu yazarı araştırmanın planlanması, verilerin toplanması ve analiz süreçlerine katkı sağlamış; araştırmanın diğer yazarları alan yazın taraması ve tartışma ve bulgular bölümlerinde katkı sağlamıştır.

KAYNAKÇA

- Alçıçek, MC., Mayda, S. ve Titov, V. (2013). Lower Pleistocene stratigraphy of the Burdur Basin of SW Anatolia. *Comptes Rendus Palevol*, (12), 1-11. <https://doi.org/10.1016/j.crpv.2012.09.005>
- Alçıçek, MC., Mayda, S. ve Demirel, A. (2017). Discussion on “Neogene-Quaternary evolution of the Tefenni basin on the Fethiye-Burdur fault zone, SW Anatolia-Turkey. *Journal of African Earth Science* 118, 137–148” by R. Aksoy, S. Aksar. *Journal of African Earth Sciences*, (134), 794-799. <https://doi.org/10.1016/j.jafrearsci.2016.07.024>
- Alpagut, B., Kaya, T., Mayda, S., Demirel, A. ve Ekinci, HA. (2015). Burdur-Elmacık omurgalı fosil lokalitesi/Burdur-Elmacık fosil vertebrate locality. 68. *Türkiye Jeoloji Kurultayı Bildiri Özleri Kitabı* (ss. 498-499), Jeoloji Mühendisleri Odası Yayınları.
- Aydal, S., Mitchell, S., Robinson, T. ve Vandeput, L. (1997). The Pisidian survey 1995: Panemoteichos and Ören Tepe. *Anatolian Studies*, (47), 141-172. <https://doi.org/10.2307/3642904>
- Aydın, Y. (2017). Pleistosen Dönem’den bir Alt Paleolitik kesit: Karain. *Türkiye Jeoloji Bülteni*, 60(4), 529-556. <https://doi.org/10.25288/tjb.360607>
- Becks, R. ve Fındık, B. (2019). New Middle paleolithic finds from the Lake District. *Adalya*, (22), 1-10.
- Boulbes, N., Mayda, S., Titov, V.V. ve Alçıçek, M.C. (2014). Les grands mammifères du Villafranchien supérieur des travertins du Bassin de Denizli (Sud-Ouest Anatolie, Turquie). *L'Anthropologie*, 1(118), 44-73. <https://doi.org/10.1016/j.anthro.2014.01.001>
- Demirel, FA. (2011). Burdur ili ve ilçeleri Neojen ve Pleistosen Dönem fosil lokalitelerinin tespiti yüzey araştırmaları, 2010 yılı çalışmaları. *Araştırma Sonuçları Toplantısı*, (29), 361-368.
- Demirel, FA., Mayda, S., Alçıçek, MC., Kaya, T. ve Aytekin, AI. (2016a). Kocakir-2: First record of Early Pleistocene Canis and Hippopotamus from Burdur Basin (SW Turkey). *XIV EAVP Meeting, 6-10 July, 2016, Haarlem, The Netherlands, Programme and Abstract Book*, 38.
- Demirel, FA., Mayda, S., Alçıçek, MC., Kaya, TT., Aytekin, AI., Eryılmaz, D. ve Halaçlar, K. (2016b). Neogene and Quaternary fossil surveys and new results from Burdur and Afyon Province, SW Anatolia. *RCMNS Workshop on the Role of Anatolia in Mediterranean Neogene Palaeobiogeography, Ege University, Izmir, 16-18 September 2016*.
- Demirel, A. ve Mayda, S. (2014). An Early Pleistocene fauna from Burdur Basin of SW Anatolia. *Russian Journal of Theriology*, 13(2), 55-63. <https://doi.org/10.15298/rusjtheriol.13.2.01>
- Demirel, M., Kartal, G., Aydın, Y., Erbil, E. ve Kartal, M. (2019). Kızılın kazıları (I) 2017 sezonu. *Kazı Sonuçları Toplantısı*, 2(40), 651-666.
- Diñçer, B. (2015). Kureyşler Baraj Gölü havzasında 2014 yılı Paleolitik araştırmaları. M. Türktüzün ve S. Ünan (Eds.) içinde, *Kureyşler Barajı Kurtarma Kazıları 2014 (Kureyşler Dam Rescue Excavations 2014)* (ss. 191–209). Bilgin Kültür Sanat Yayınları.
- Diñçer, B., Türkcan, A.U. ve Erikan, F. (2014). Aizanoi 2012 yılı Paleolitik buluntuları. E. Özer (Eds.) içinde, *Aizanoi -1* (ss. 2–18). Bilgin Kültür Sanat Yayınları.
- Kahraman, N. (2010). Elmacık omurgalı fosilleri. *Kazı Sonuçları Toplantısı*, 4(31), 197-207.
- Kansu, ŞA. (1945). Isparta, Burdur illeri çevresinde T. T. K. adına 1944 Haziranında yapılan prehistorya araştırmalarına dair ilk rapor, *Bellekten*, 9(34), 276-287.
- Kartal, M. (2009). *Konar-göçerlikten yerleşik yaşama: Epi-paleolitik Dönem, Türkiye’de son avcı-toplayıcılar*. Arkeoloji ve Sanat Yayınları.
- Kartal, G. (2020). Son bulgular ışığında Eskişehir ilinin en eski kültür varlıklarına genel bir bakış. *Güzel Sanatlar Fakültesi Dergisi*, 1(2), 1-26.

- Kartal, G. (2019). Kızılın yontmataş endüstrisinin tekno-tipolojik analizi (İlk sonuçlar-2017). *Arkeometri Sonuçları Toplantısı*, (34), 305-321.
- Kartal, G. (2011). Karain B Gözü Orta Paleolitik Katlaşımının Teknolojik Analizi, H. Taşkıran, M. Kartal, K. Özçelik, M. B. Kösem, G. Kartal (Eds.) içinde, *Işın Yalçınkaya 'ya Armağan*, (1. baskı, ss.133-151). Bilgin Kültür Sanat Yayınları.
- Kartal, G., Erbil, E. ve Kartal, M. (2019). Eskişehir ili tarih öncesi arkeolojisi yüzey araştırması (I), 2017. *Araştırma Sonuçları Toplantısı*, 3(36), 1-16.
- Lebatard, A., Alçiçek, M. C., Rochette, P., Khatib, S., Vialet, A., Boulbes, N., Bourlès, D. L., Demory, F., Guipert, G., Mayda, S., Titov, V., Vidal, L. ve De Lumley, H. (2014). Dating the Homo erectus bearing travertine from Kocabaş (Denizli, Turkey) at at least 1.1Ma. *Earth and Planetary Science Letters* (390), 8-18.
- Mayda S., Alçiçek MC., Demirel FA. ve Alçiçek, H. (2017). The first record of a Villafranchian Small Cervid "Crozetoceros" from Turkey. *15. Congress of RCMNS, 03-06 September, Athens, Greece*, 136.
- Özçelik, K., Kartal, G. ve Fındık, B. (2016). Denizli ili Prehistorik Dönem yüzey araştırması 2014. *Araştırma Sonuçları Toplantısı*, 1(33), 377-96.
- Özçelik, K. ve Bulut, H. (2021). Denizli'de (Ege Bölgesi) iki yüzeyli alet geleneği: Tekno-tipolojik analizlerle sınırlı çalışmaların kronolojik sorunların çözümündeki yetersizliği. *Colloquium Anaticum*, (20), 163-182.
- Özsait, M. (2007). Arkeolojik verilerin ışığı altında Burdur. G. Yıldız- M.Z. Yıldırım- Ş. Kazan (Eds.) içinde, *I. Burdur Sempozyum (16-19 Kasım 2005) Bildirileri*, (1. Cilt, ss. 696-715). Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi.
- Taşkıran, H. (2016). The Paleolithic and Epi-paleolithic of Anatolia. Ü.Yalçın (Eds.) içinde, *Anatolian Metal VII-Anatolien und seine Nachbarn vor 10.000 Jahren/Anatolia and neighbours 10.000 years ago*, (ss. 43-51).
- Taşkıran, H., Aydın, Y., Özçelik, K. ve Erbil, E., (2021). A new discovery of Neanderthal settlement in Turkey: Sürmecik open-air campsite in Western Anatolia. *L'Antropologie*, 1(125), 102838. <https://doi.org/10.1016/j.anthro.2021.102838>
- Vandam, R., Willett, PT. ve Poblome, J. (2017). Living on the margins. First results from the Dereköy archaeological survey of the Sagalassos Project in the Western Taurus Mountains. S. Steadman ve G. McMahon (Eds.) içinde, *The Archaeology of Anatolia*, (2), *Recent Discoveries* (2015-2016), (ss. 321-346).
- Vandam, R., Willett, PT. ve Poblome, J. (2019). The results of the 2017 Dereköy archaeological survey by The Sagalassos Project in the Western Taurus Mountains. S. R. Steadman ve G. McMahon (Eds.) içinde, *The Archaeology of Anatolia*, (3), *Recent Discoveries* (2017-2018), (1. baskı, ss. 260-269). Cambridge Scholars Publishing.
- Vanhaverbeke, H., Vermeersch, PM. ve Waelkens, M. (1996). Living between the river and the lake: The evolution of the prehistoric settlement pattern on the territory of Sagalassos (Pisidia, Southwestern Turkey). *Aegean Archaeology*, (3), 7-25.
- Vermeersch P.M., Öztürk, İ., Ekinci, HA., Degryse, P., De Cupere, B., Poblome, J., Waelkens, M. ve Viaene, W. (2000). Late Palaeolithic at the Dereköy Karain cave. M. Waelkens ve L. Loots (Eds.) içinde, *Sagalassos V. Report on the survey and excavation campaigns of 1996 and 1997*, (2. Cilt, ss. 451-461). Leuven University Press.
- Waelkens, M., Vermeersch, PM., Öztürk I. ve Ekinci, HA. (1999). The 1997 excavation campaign at Sagalassos and Dereköy, *Kazı Sonuçları Toplantısı*, 2(20), 283-311.
- Yalçınkaya, I. (1988). Karain Mağarasının Anadolu iskân tarihindeki yeri ve önemi. *Erdem*, 4(10), 39-52.

COVID-19 SALGINININ EKONOMİK FAALİYETLERİN SÜRDÜRÜLEBİLİRLİĞİ VE UYGULANAN EKONOMİ POLİTİKALARININ YETERLİLİĞİNE YÖNELİK BİR ARAŞTIRMA

A RESEARCH ON THE SUSTAINABILITY OF ECONOMIC ACTIVITIES AND ADEQUACY OF ECONOMIC POLICIES OF THE COVID-19 PANDEMIC

İsmail BEKÇİ¹, Ali APALI², Elif ÖZER³

Öz

Bu araştırma COVID-19 salgınının işletmelerin ekonomik faaliyetlerin sürdürülebilirliği, salgın sürecinde uygulanan ekonomi politikaları ve ekonomik beklentilerin, işletmelerin aylık ortalama gelir seviyelerine göre farklılaşmasının araştırılmasını amaçlamıştır. Salgının, işletmelerin büyük çoğunluğunu etkisi altına aldığı söylenilebilmektedir. Burdur ili Bucak ilçesinde faaliyet gösteren 384 işletmeye yüz yüze anket yöntemi kullanılarak amaç doğrultusunda veriler elde edilmiştir. Veriler güvenilirlik, yüzde ve frekans dağılımları sonrasında parametrik testlerden One Way ANOVA analizine tabi tutulmuştur. Araştırma sonucunda 9 adet hipotezden 2'si kabul edilmiş ve 7'si reddedilmiştir. Genel anlamda işletmelerin gelir seviyeleri ekonomik faaliyetlerin sürdürülebilirliği, uygulanan ekonomi politikalarının yeterliliği ve geleceğe yönelik ekonomi politikası beklentilerinin farklılaşmasına neden olmadığı sonucuna ulaşılmıştır.

Anahtar Kelimeler: COVID-19 Salgını, Ekonomik Faaliyetlerin Sürdürülebilirliği, Ekonomi Politikaları, Bucak.

Abstract

This study aims to research the sustainability of economic activities of the COVID-19 pandemic, the economic policies implemented during the pandemic, and the differentiation in future economic expectations in relation to the monthly income levels of businesses. It can be said that the epidemic has affected the majority of businesses. The data has been obtained through face-to-face surveys with 384 businesses that are active in the district of Bucak in the province of Burdur. Following reliability, percentage, and frequency distributions, data has been tested through One Way ANOVA, which is one of the parametric tests. As the research outcome, 2 hypotheses out of 9 have been accepted, and 7 of them have been rejected. In general, it has been seen that the income levels of businesses do not cause differentiation in the sustainability of economic activities, the adequacy of economic policies, and future economic policy expectations.

Keywords: COVID-19 Pandemic, Sustainability of Economic Activities, Economic Policies, Bucak.

1. Prof. Dr., Süleyman Demirel Üniversitesi İİBF, ismailbekci@sdu.edu.tr, <https://orcid.org/0000-0002-9862-737X>
2. Doç. Dr., Burdur Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi Bucak Zeliha Tolunay Uygulamalı Tekn. ve İşl. Yüksekokulu, aapali@mehmetakif.edu.tr, <https://orcid.org/0000-0002-3521-0150>
3. Bağımsız Araştırmacı, elifozer032@gmail.com, <https://orcid.org/0000-0002-1693-1542>

Makale Türü Araştırma Makalesi
Article Type ResearchArticle

Başvuru Tarihi/Application Date
30.11.2021

Yayına Kabul Tarihi/Acceptance Date
11.03.2022

DOI
10.20875/makusobed.1029662

Bu makaleye atıf yapmak için:

Bekci, İ., Apalı, A. ve Özer, E. (2022). COVID 19 salgınının ekonomik faaliyetlerin sürdürülebilirliği ve uygulanan ekonomi politikalarının yeterliliğine yönelik bir araştırma. *MAKU SOBED*, (35), 50-65. <https://doi.org/10.20875/makusobed.1029662>

EXTENDED SUMMARY

Research Problem

The purpose of the research is to determine whether the COVID-19's effect on the sustainability of economic activities, the opinions of the business owners on the implemented economic policies, and their predictions about post-COVID economy differ in relation to the income levels of businesses.

Research Questions

How much does the COVID-19 pandemic affect the economic activities of businesses? Are the economic measures and the state aid provided to the businesses during the pandemic adequate? What are businesses' predictions about their future?

Literature Review

The examples from the closest studies in the literature are as follows;

Aslan and Bayar (2020) conducted a study on the COVID-19 pandemic, its economic effects, and the future of the global economy. This study researched the possible economic effects on a global scale in general and on the developing countries in particular.

Adıgüzel (2020) researched COVID-19 pandemic's effect on Turkey's economy with a macroeconomic analysis approach.

Eğri and Doğaner (2020) conducted research aiming to determine the measures and precautions that regard the economic problems experienced by SMEs during the COVID-19 pandemic. Their research showed that public consultancy and coordination supports were emphasized for the measures towards protecting the financial flows of SMEs and the development of business models.

It is possible to expand and increase the studies in the literature. However, his study has been prepared as a study that simultaneously has researched the economic sustainability of businesses, the adequacy of aids, and the expectations.

Methodology

The survey method has been used in the research. The survey form in Nakiboğlu and Işık has been used after taking the necessary permissions to use the scale. The questionnaire consists of two sections. The first section is composed of questions aiming to get to know the participants, whereas the second contains phrases related to economy in 3 parts on a Likert scale of 5. Analyses of the survey data have been done by using SPSS 20.0 package program. Reliability analysis, frequency and percentage distributions of the data, and One Way ANOVA test have been applied.

The reliability analysis applied on the items in the survey has determined both the dimension of the phrases that have been prepared for the purposes of this study and the Cronbach's Alpha values collectively. According to this, the first dimension "Sustainability of the economic activities has a value of 0.876, the second dimension "adequacy of implemented economic policies" 0.884, and the third dimension "predictions about the post-COVID economy" 0.877. Cronbach's Alpha values of all phrases have been found as 0.933. The scale as a whole and the three dimensions are evaluated as "Highly Reliable" as all of them are between the $0.80 < \alpha < 1$, according to Kalaycı (2009, p. 405).

It must be determined whether the data used in the analysis of the hypotheses display normal distribution. In this regard, when the skewness and kurtosis of the data were examined, it was seen that they had the values 0.145 and 0.288. The distribution is regarded as normal as the value is between ± 1.5 , according to Tabachnick and Fidell (2013). Also, the parametric tests were chosen as the research sample was $N=284 > 30$.

Results and Conclusions

Nine hypotheses have been prepared in line with the purpose of the research and these hypotheses have been analyzed with One way ANOVA as one of the parametric tests. As the research outcome, 2 hypotheses out of 9 have been accepted, and 7 of them have been rejected. According to this, the businesses' opinions on the sustainability of the economic activities and their income expectations before, during, and after the pandemic do not differ according to the variables. While the economic policies implemented during the pandemic differentiate according to the income expectations before and after the pandemic, different income levels do not cause such a differentiation. Also, the future post-pandemic economic differences do not show any difference according to the differences in the income levels of the participant businesses.

1. GİRİŞ

COVID-19 pandemisi, işletmelerin hazırlıklı olamadıkları makro bir sorun olarak tüm dünyada yaşanmaktadır. Her ne kadar büyük işletmeler, finansal gücü başta olmak üzere çeşitli olanaklar sayesinde faaliyetlerini sürdürebilmiş iseler de küçük işletmelerin, bu durumdan çok daha fazla etkilendiği görülmektedir. Özellikle çalışan sayısı az ve şahıs işletmesi konumundaki mikro işletmeler finansal olarak daha fazla sorun yaşamışlardır. İşletmelerin en fazla yaşadıkları sorun ise ekonomik sürdürülebilirlik olmuştur. Ekonomik sürdürülebilirliğin gerçekleşmesi için finansal açıdan güçlük çeken işletmelerin devlet tarafından çeşitli yollar ile desteklenmesi zorunlu hale gelmektedir. Bu bağlamda gerek devlet desteği, gerekse özkaynakları ile faaliyetlerini pandemi döneminde sürdürmeye çalışan işletmelerin geleceğe yönelik ekonomik beklentileri ve öngörülleri de pozitif yönde olacaktır. Aksi durumda işletmelerin ekonomik anlamda gelecekte bir beklenti veya öngörülleri olmayacak ya da olamayacaktır. İşte bu problematik doğrultusunda araştırma şekillenmiştir. Özellikle kırsal alanda faaliyet gösteren işletmelerin ekonomik faaliyetlerinin sürdürülebilirliği, ülkede uygulanan ekonomi politikalarının yeterliliği ve ekonomik açıdan beklentilerinin, işletmelerin pandemi öncesi, pandemi süreci ve pandemi sonrasındaki beklendikleri gelir seviyesine göre farklılaşıp farklılaşmadığının araştırılması araştırmanın amacı olmuştur. Bu amaç doğrultusunda Burdurun bucak ilçesindeki Ticaret ve Sanayi Odasına kayıtlı olan 1094 işletmeden 284 işletme sahibine anket uygulanmıştır. Elde edilen anketler ile işletme sahiplerinin ekonomik faaliyetlerine sürdürülebilirliğine olan etkisinin, uygulanan ekonomi politikalarının yeterliliğinin ve ekonomik öngörüllüğünün, pandemi öncesi, pandemi süreci ve pandemi sonrasındaki aylık gelir seviyesine göre sonuçları ortaya konulmuştur.

2. İŞLETMELERİN GENEL ANLAMDA COVID-19 DÖNEMİNDE YAŞADIĞI SIKINTILAR

COVID-19 döneminde meydana gelen birçok ekonomik sıkıntı piyasaları olumsuz etkilemiştir. Pandeminin olumsuz etkileri, uzun bir zaman, piyasaları ve insanların tüketim alışkanlıklarını değiştirmiştir (Kayabaşı, 2020, s. 17). COVID-19 salgını öncelikle her ne kadar sağlık krizi gibi başlasa da kısa bir süre içerisinde son zamanların en büyük ekonomik krizine dönüşmüştür (Akçığıt ve Akgündüz, 2020, s. 1). Ülkelerin ekonomisindeki durgunluk bütün üretim sektörlerini etkisi altına almasıyla birlikte iş yerlerinin kapanmasına, işsizlik oranının artmasına, bu sebeple de ailelerin gelirlerinin azalmasına sebep olmuştur. Salgının önlenmesi için yapılan çalışmaların ise ne zaman sonuç vereceği kesin olarak bilinmediğinden, ülkelerin ekonomik kalkınmalarının zora girmesi nedeniyle üretimde daralmalara sebep olduğu görülmektedir (Kayabaşı, 2020, s. 17).

COVID-19 salgını ile birlikte ortaya çıkan ekonomik sıkıntılar, ekonomilerin giderek küçülmesine yol açarak sektörleri olumsuz etkilemiştir. Fakat ekonomik daralmanın ölüm riski ile beraber gelmesi ve salgının yayılmasının önlenememesi bakımından en etkili olan yöntemin sosyal mesafeyi oluşturmak olarak açıklanması ile birlikte nüfusun büyük bir oranı üretim ve tüketimden geri çekilmiştir. Bu durumda salgının ilk dönemlerinde bazı sektörlerin avantaj sağlaması ve bazı sektörlerin de dezavantajlı duruma gelmeleri söz konusu olmuştur (TÜRMOB, 2020, s. 61).

COVID-19 salgını daha önce yaşanan diğer krizlerle benzerlik göstermediği için salgın dolayısıyla ortaya çıkan koşullarda ekonominin nasıl bir tepki göstereceği bilinmemekteydi. Daha önce ortaya çıkan salgınlardan farklı bir yapıya sahip olan COVID-19 salgını dolayısıyla yaşanan kriz, ulaşım (hava, kara, deniz,) turizm, gıda, kuaför-berber, gibi insan etkisinin çok fazla olduğu birden fazla sektörde olumsuz etkilere neden olduğu bilinmektedir (Eğri ve Doğaner, 2020, s. 128). COVID-19 salgınının bulaşma oranının yüksek düzede olması ile birlikte fiziki hayata ve gündelik yaşama yönelik birçok düzenlemeler ve kısıtlamalar ortaya çıkmıştır. Fiziki olarak teması sınırlandıran ve çalışma yaşamının fiziki ortamdan büyük oranda uzaklaştırılması ile salgının bir hayli üretim süreçlerinin de yavaşlamasına hatta devletler eliyle durdurulmasına neden olmuştur (Balcı ve Çetin, 2020, s. 11).

Tüm dünyanın ve tüm insanların etkilendiği COVID-19 salgınından kaynaklanan ekonomik kriz sürecinde Dünya ekonomilerinin geldikleri durumlara yönelik tespitlerde bulunulabilir. Bu tespitler; Sağlık ve gıda gibi temel ihtiyaç sektörleri (e-ticaretteki artış) hariç her çeşit yatırım ve tüketim harcamalarının durduğu bilinmektedir. Taleplerdeki daralmanın özellikle küçük işletmelerin kapanmasını yol açmakta ve yaygın iflasların gelmesi beklenmektedir. İşsizlerin, yoksulların, çalışanların, küçük işletmelerin, esnafın ve çok sayıda ev halkının harcama yapabilmeleri (kira, fatura, kredi vb.) günlük yaşamdaki nakit akımları ile

bağlantısı olduğu söylenilebilmektedir. Bu, gelirlerin eksilmesiyle birlikte ekonomik daralmayı derinleştirirken diğer sosyal problemlere de temel hazırladığı görülmektedir (TÜRMOB, 2020, ss. 7-8).

Pandemi süreci en fazla KOBİ kapsamında değerlendirilen işletmeler üzerinde ortaya çıkmaktadır. İşletmelerin dönem dönem kapalı kalması hem gelirlerinin azalmasına hem de işletmeler faaliyette olmasa da sabit giderlerin ödenmesinin zorunlu olunması işletmeleri daha da zorlamaktadır. KOBİ'ler ülke genelinde en fazla faaliyette olan işletmelerdir. Dinamik yapıları ortaya çıkan sorun ve sıkıntıları anında tepki vermelerine neden olmaktadır.

3. LİTERATÜR TARAMASI

COVID-19 salgının işletmeler üzerine ekonomik etkilerine yönelik birden fazla çalışmanın olduğu tespit edilmiştir. Aşağıda benzer çalışmalara yer verilmiştir.

Acar (2020), COVID-19 salgının turizm faaliyetlerine etkisine yönelik bir çalışma yapmıştır. Çalışma elde edilen bulgulara göre, COVID-19 salgının ülke ekonomilerinde etkisinin uzun süre hissedilecek şekilde zararlar ortaya çıkaracağı ve turizm sektörünün de bu zararlardan direkt olarak olumsuz bir şekilde etkileneceği sonucuna ulaşılmıştır.

Adıgüzel (2020), COVID-19 salgının Türkiye ekonomisine etkilerinin makroekonomik analiz yaklaşım ile araştırılması üzerine bir çalışma yapmıştır. Çalışma da elde edilen bulgulara göre COVID-19 salgını krizinin Türkiye ekonomisinde; üretim, istihdam, kişi ve işletme gelirleri, ihracat, cari açık, bütçe açığı ve merkezi yönetim toplam borç yükünün salgının süresine bağlı olarak olumsuz etkilenmesine sebep olduğu ve salgın süresine bağlı GSYH'de yaklaşık 400-675 milyar TL arası kayıp meydana getireceği sonucuna ulaşılmıştır.

Arslan ve Bayar (2020), COVID-19 salgını, ekonomik etkileri ve küresel ekonominin geleceğine yönelik bir çalışma yapmışlardır. Çalışmada genel anlamda küresel çapta, özel anlamda da gelişmekte olan ülkelerde muhtemel ekonomik etkileri araştırılmıştır. Bu yıl küresel ölçekte ekonomik yönden daralma meydana geleceği hususunda uluslararası ekonomik kurum ve kuruluşların raporlarında uzlaşma olduğu görülmektedir. Gelişmekte olan ülkelerde para birimlerinin rezerv para olmaması mevcut olan borçlarla beraber artmakta olan borç yükleri ve salgın sebebiyle yaşayacakları dış gelir kaybı sebebi ile daha fazla etkilenecekleri tahmin edildiği ileri sürülmektedir. COVID-19 salgını sürecinde sonrasında da gelişmiş ülkelerin uygulamalarına benzer bir şekilde gelişmekte olan ülkelerin mali politika alanında kurallara dayalı bir model oluşturmaları gerektiğinin düşünüldüğü sonucuna ulaşılmıştır.

Doğru ve Koçak (2021), çalışmalarında Fethiye'deki turistik hizmet sağlayan konaklama işletmelerine yönelik COVID-19 salgınının etkisini tespit etmek için bir araştırma yapmışlardır. Nitel araştırma yöntemi kullanarak yapılan çalışma da, önceki yıllara göre 2020 yılının turizm potansiyelinin çok düşük seviyede olduğunu, turistik taleplerin azaldığını, işletmelerin ekonomik yönde kayıplara uğradıklarını, salgına yönelik alınan tedbirlere uyduklarını, tedbirlerde en çok zorlanılan durumun maske olduğunu, turistlerin alınan tedbirlere uyduklarını, turistik taleplere olan ilginin azalmasıyla birlikte konaklama ücretlerinin düştüğü, doluluk oranlarının düşük seviye olduğu ve turistlerin tesislerde konaklama sürelerinin azaldığı tespit edilmiştir. Elde edilen bu bulgulara göre konaklama işletmelerinin önceki yıllara göre COVID-19 salgını sürecinde ekonomik bir daralma yaşadıkları sonucuna ulaşılmıştır.

Eğri ve Doğaner (2020), COVID-19 salgını sürecinde KOBİ'lerin yaşamış oldukları ekonomik sorunlar göz önünde tutularak alınması gereken tedbir ve önlemlerin firmalar bakımından belirlenmesi amacıyla bir çalışma yapmışlardır. Çalışmada KOBİ'lerin finansal akışlarının korunmasına yönelik tedbirler ve iş modellerinin gelişim göstermesi için kamunun danışmanlık ve koordinasyon desteklerinin öne çıktığı görülmüştür. COVID-19 salgını sürecini en az zarar ile atlamak için oluşturulan politikaların titizlikle belirlenmesi, firmaların nakit akışının sağlanması, kredi ve desteklerden en çok fayda sağladığı uygulamaların yaşama geçirilmesi gerektiği görülmektedir. Bu durumda kamu kurum ve kuruluşlarını tarafından verilen desteklerin firmaların takip etmesi ve süreçleri titiz bir şekilde uygulamaya geçirme konusunda önem vermeleri gerektiği sonucuna ulaşılmıştır.

Gümüş (2020), COVID-19 salgının Türkiye ekonomisi üzerine bazı etkilerinin belirlenmesi üzerine bir çalışma yapmışlardır. Çalışma da salgın hastalıkların insan sağlığının yanı sıra ülkenin ekonomisini de tehdit ettiği ve ülkeler de salgının yayılma hızını azaltmak için çeşitli önlemler aldıkları görülmektedir. Alınan bu önlemler halkın sağlığını korumaya yönelik olsa da hemen hemen bütün sektörleri olumsuz

etkilemektedir. Dünyanın genelinde hükümetler salgının etkilemiş olduğu sektörlerle destek paketleri açıklayarak sektörlerin ayakta kalmalarını sağlamayı amaçladığı görülmüştür. Çin’de ortaya çıkan COVID-19 salgını dünyanın Çin’e bakış açısını olumsuz bir duruma dönüştürmüştür. Türkiye’nin jeopolitik konumu, kaliteli üretim ve düşük maliyetleriyle Çin’e yapılmış olan yatırımların ve Çin’den alınan ürünlerin alternatifleri durumuna gelmiştir. COVID-19 salgınının Türkiye’nin üretim ve istihdamını arttırması yönünde fırsata dönüşeceği düşünülmüştür.

Kara ve Kurt (2020), COVID-19 salgınının berber işletmeleri üzerine etkilerini tespit etmek amacıyla çalışma yapmışlardır. Van ilinde gerçekleştirilen araştırma da belirli bir süreliğine faaliyetleri durdurulan berber işletmelerinin büyük ölçüde etkilendikleri ileri sürülmüştür. Bununla beraber, pandemi sürecinde işletmelerinin gelir kaynaklarının kesildiği, birçok sabit giderlerinin devam ettiği, işletmelerin ekonomik olarak sıkıntılar yaşadıkları, daha fazla desteğe gereksinim duydukları, müşteri sayılarında düşüş yaşadıkları, salgında 2. ve 3. dalgalarının olması ve salgının sona ermesi ile birlikte de işlerinin normale dönmesinin uzun süre alacağı sonucuna ulaşılmıştır.

Nakiboğlu ve Işık (2020), çalışmalarında COVID-19 salgınının ekonomi üzerindeki etkisi tespit etmek amacıyla bir çalışma yapmışlardır. Araştırma da elde edilen bulgulara göre işletme sahiplerinin COVID-19 pandemisinin ekonomi üzerinde etkisine yönelik olabildiğince olumsuz görüşler içinde bulduklarını, bilhassa “verilen ekonomik teşviklerin yetersiz kaldığını düşünüyorum”, “küçük işletmelerin kapanma riskiyle karşı karşıya olduklarını düşünüyorum” ve “işsizliğin artacağını düşünüyorum” ifadelerine çok yüksek seviyede katılım sağladıkları ortaya çıkmaktadır. İşletme sahiplerinin yüksek seviyede COVID-19 salgınının ekonomiyi olumsuz yönde etkileyeceği görüşünde oldukları ve gelecek bakımından önemli kaygılar taşıdıkları sonucuna ulaşılmıştır.

Ulun (2020), COVID-19 salgınının küresel seviyede ülke ekonomileri üzerindeki etkilerinin belirlenmesi ve COVID-19 salgınının etkisinin yüksek seviyede görülen seçili ülkelerdeki vergisel önlemlerin değerlendirilmesi üzerine bir çalışma yapmışlardır. Çalışma da elde edilen bulgulara göre COVID-19 salgınının ekonomik etkilerine bakıldığında toplam harcamaların azalma göstereceği, tüketim alışkanlıklarının değişim sağlayacağı, ülkelerin durgun bir şekilde yaşayacağı belirtilmiştir. Sonuç olarak, kamu harcamalarının içindeki tüketim harcamalarının sonuçları hakkında kesin bir şey söylemenin mümkün olmayacağı sebebinin ise kamusal faaliyetlerin halen devam etmesi olarak değerlendirilmektedir. Toplam harcama kalemlerinden sadece transfer harcamalarının artış göstereceği diğer harcamaların azalması yönünde olacağı ve vergi düzenlemeler bakımında incelendiğinde de ülkeler özelinde katma değer vergisi ve kurumlar vergisinde düzenlemeler uygulandığı öngörüldüğü sonucuna ulaşılmıştır.

Literatürde yer alan çalışmaları genişletmek ve sayılarını arttırmak mümkündür. Ancak işletmelerin ekonomik sürdürülebilirliği, desteklerin yeterliliği ve beklentilerin aynı anda araştırıldığı bir çalışma tespit edilemediği için bu çalışma hazırlanmıştır.

4. ARAŞTIRMA

Bu araştırma için Burdur Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi Gelişimsel Olmayan Klinik Araştırmalar Etik Kurulu tarafından 07.04.2021 tarihli ve 157 sayılı etik kurul onayı alınmıştır.

4.1. Araştırmanın Konusu ve Amacı

Araştırmanın konusu, pandeminin özellikle kırsal alanlarda faaliyet gösteren işletmelerin ekonomik durumları ile ilgilidir. Konu kapsamında, işletmelerin ekonomik faaliyetlerin sürdürülebilirliğine yönelik olarak COVID-19’un etkilerinin, uygulanan ekonomi politikalarına yönelik olarak işletme sahiplerinin görüşlerin ve COVID-19 sonrasında yönelik ekonomik öngörülerin işletmelerin gelir seviyelerine göre farklılık gösterip göstermediğinin tespit edilmesi araştırmanın amacını oluşturmaktadır.

4.2. Araştırmanın Evren ve Örneklemi

Araştırmanın evrenini Burdur’un Bucak ilçesindeki Ticaret ve Sanayi Odasına kayıtlı işletmeler oluşturmaktadır. Bucak ilçesindeki Ticaret ve Sanayi Odasına kayıtlı 1.094 işletmeden örneklem olarak 284 işletme temsilcisine anket yapılmış ve yapılan anketlerden elde edilen veriler analize tabi tutulmuştur.

4.3. Araştırmanın Yöntemi

Araştırmada anket yöntemi kullanılmıştır. Anket formu hazırlanırken, Nakiboğlu ve Işık (2020) çalışmasındaki anket ölçeğinden faydalanmak için gerekli izinler alınarak araştırmada kullanılmıştır. Anket formu iki bölümden oluşmaktadır. Birinci bölüm katılımcıları tanımaya yönelik tanımlayıcı sorulardan oluşmakta, ikinci bölüm ise 3 gruptan oluşmaktadır. Birinci bölüm katılımcıları tanımaya yönelik tanımlayıcı sorulardan oluşmakta, ikinci bölüm ise 3 gruptan oluşmaktadır. Anket sonucunda elde edilen verilere SPSS 20.0 paket programı aracılığı ile analizler yapılmıştır. Güvenilirlik analizi, verilerin frekans ve yüzde dağılımları ve verilere One Way Anova testi uygulanmıştır.

4.4. Güvenilirlik Analizi

Araştırma verilerinin analize uygun olup olmadığının araştırılması güvenilirlik analizi ile gerçekleştirilmiştir. Elde edilen sonuçlar tablo 1’de verilmektedir.

Tablo1. Güvenilirlik Analizi Sonuçları

Boyutlar	Cronbach’s Alpha	N of Items
Ekonomik Faaliyetlerin Sürdürülebilirliği	0,876	8
Uygulanan Ekonomi Politikalarının Yeterliliği	0,884	8
Pandemi Sonrası Ekonomik Öngörüler	0,877	8
Toplam	0,933	24

Anketin ikinci kısmında yer alan ifadelerle uygulanan güvenilirlik analizi hem araştırmanın amacına yönelik hazırlanmış olan ifadelerin boyutlandırılması hem de toplu olarak Cronbach’s Alpha değerleri tespit edilmiştir. Buna göre birinci boyut olan “Ekonomik faaliyetlerin sürdürülebilirliği”nin değeri 0,876, ikinci boyut olan “uygulanan ekonomi politikalarının yeterliliği” 0,884 ve üçüncü boyut olan “pandemi sonrası ekonomik öngörüler” 0,877 olmuştur. Bütün ifadelerin Cronbach’s Alpha değeri ise 0,933 olarak bulunmuştur. Bu değerlerin tamamı Kalaycı (2009, s. 405)’ya göre $0,80 < \alpha < 1$ aralığında olduğu için ölçek toplu olarak ve boyutların üçünün de “Yüksek Derecede Güvenilir”dir.

Araştırma kapsamında oluşturulan hipotezlerin analizinde kullanılan verilerin normal dağılım gösterip/göstermediğinin belirlenmesi gerekmektedir. Bu doğrultuda araştırma verilerinin çarpıklık basıklığı incelendiğinde 0,145/0,288 değerlerinde olduğu ortaya çıkmıştır. Bu değer Tabachnick ve Fidell (2013)’e göre $\pm 1,50$ arasında olduğu için dağılımın normal olduğu kabul edilmektedir. Bunun yanında araştırma örneklemini $N=284 > 30$ olduğu için analiz yöntemlerinden parametrik testler seçilmiştir.

4.5. Araştırmanın Hipotezleri

Araştırmanın konu ve amacı doğrultusunda aşağıdaki hipotezler oluşturulmuştur.

H₁: İşletmelerin, COVID-19’un ekonomik faaliyetlerin sürdürülebilirliğine etkisine yönelik tutumları pandemi öncesinde ortalama aylık gelir değişkenine göre farklılaşmaktadır.

H₂: İşletmelerin, COVID-19’un ekonomik faaliyetlerin sürdürülebilirliğine etkisine yönelik tutumları pandemi sürecinde ortalama aylık gelir değişkenine göre farklılaşmaktadır.

H₃: İşletmelerin, COVID-19’un ekonomik faaliyetlerin sürdürülebilirliğine etkisine yönelik tutumları pandemi sonrasında ortalama aylık gelir beklentisi değişkenine göre farklılaşmaktadır.

H₄: İşletmelerin, COVID-19 sürecinde uygulanan ekonomi politikaları, pandemi öncesinde ortalama aylık gelir değişkenine göre farklılaşmaktadır.

H₅: İşletmelerin, COVID-19 sürecinde uygulanan ekonomi politikaları, pandemi sürecinde ortalama aylık gelir değişkenine göre farklılaşmaktadır.

H₆: İşletmelerin, COVID-19 sürecinde uygulanan ekonomi politikaları, pandemi sonrasında ortalama aylık gelir beklentisi değişkenine göre farklılaşmaktadır.

H₇: İşletmelerin, COVID-19 sonrasında yönelik ekonomik öngörülerini pandemi öncesinde ortalama aylık gelir değişkenine göre farklılaşmaktadır.

H₈: İşletmelerin, COVID-19 sonrasında yönelik ekonomik öngörülerini pandemi sürecinde ortalama aylık gelir değişkenine göre farklılaşmaktadır.

H₀: İşletmelerin, COVID-19 sonrasında yönelik **ekonomik öngörülerini pandemi sonrasında ortalama aylık gelir** beklentisi değişkenine göre farklılaşmaktadır.

Oluşturulan bu hipotezlerin kabul/ret durumu ve araştırma kapsamında elde edilen verilerin frekans ve yüzde dağılımları aşağıda devam eden kısımda verilmektedir.

5. ARAŞTIRMANIN BULGULARI

Bu başlık altında örneklem grubunda yer alan işletmelerin ve işletme temsilcilerinin tanımlayıcı bilgilerinin frekans ve yüzde dağılımları ile hipotezlerin test sonuçları yer almaktadır.

5.1. Örneklem Grubunun Tanımlayıcı Verilerinin Analizi

Araştırma kapsamında elde edilen örneklem katılımcıları hakkında bilgi edinmek araştırma verilerinin değerlendirilmesi açısından önemlidir. Bu nedenle hipotezlerin araştırma analizlerine geçmeden önce araştırma katılımcıları ve temsil ettikleri işletmeler hakkındaki verilerin frekans ve yüzde dağılımları tablo 2'den başlanmak üzere devam eden kısımda yer almaktadır.

Tablo 2. Araştırma Örneklemini Katılımcı Verilerinin Dağılımları

Değişken	Kategori	Frekans	Yüzde (%)
Cinsiyet	Kadın	64	22,5
	Erkek	220	77,5
	Toplam	284	100
Doğum Yılı Aralığı	1946-1964	36	12,7
	1965-1979	99	34,9
	1980-1999	140	49,3
	2000 ve sonrası	9	3,2
	Toplam	284	100
İşletmedeki Pozisyon	İşletme Sahibi/Ortak	224	78,9
	Çalışan	60	21,1
	Toplam	284	100
Eğitim Durumu	Lise ve Altı	171	60,2
	Ön Lisans	42	14,8
	Lisans	59	20,8
	Lisansüstü	12	4,2
	Toplam	284	100

Tablo 2'de araştırmanın örneklemini dâhilinde tesadüfi olarak seçilen işletme temsilcilerinin cinsiyet, doğum yılı aralığı, işletme bünyesindeki pozisyonları ve eğitim durumlarına yönelik veriler gösterilmektedir. Buna göre anket katılımcılarının %22,5'i kadın, %77,5'i ise erkeklerden oluşmuştur. Katılımcıların yaş grupları kuşak tanımlamaları kapsamında gruplara ayrıldığında Y kuşağı katılımcıları olan 1980-1999 yılları arasının %49,3'lük bir oranla en yüksek paya sahip olduğu ortaya çıkmaktadır. Katılımcılardan %12,7'si 1946-1964 yılları arasında, %34,9'u 1965-1979 yılları arasında ve %3,2'si de 2000 ve sonrası doğum yıllarına sahiptir. Katılımcıların önemli bir kısmı %78,9'luk bir oranla ya işletmenin sahibi ya da ortağı pozisyonunda iken, %21,1'i ise işletmenin çalışanı pozisyonundadır. Örneklem dahilinde araştırmaya dahil olan kişilerden %60,2'si lise ve altı, %14,8'i ön lisans, %20,8'i lisans ve %4,2'si ise lisansüstü eğitim seviyesine sahiptirler.

Aşağıdaki Tablo 3'te araştırma örnekleminde dâhil olan işletmelerin hukuki yapıları ve çalışan sayılarına yönelik verilerin yüzde ve frekans dağılımları yer almaktadır.

Tablo 3. Araştırma Örnekleminde Yer Alan İşletme Verilerinin Dağılımları

Değişken	Kategori	Frekans	Yüzde (%)
İşletmenin Hukuki Yapısı	Şahıs İşletmesi	250	88,0
	Limited Şirket	28	9,9
	Anonim Şirket	6	2,1
	Toplam	284	100
İşletmenin Çalışan Sayısı	Mikro İşletme (1-9 Kişi)	269	94,7
	Küçük İşletme (10-49 Kişi)	13	4,6
	Orta Büyüklükteki İşletme (50-250 Kişi)	2	0,7
	Toplam	284	100

Tablo 3'e göre, katılımcı işletmelerin büyük çoğunluğunun %88'lik bir payla şahıs işletmesi olduğu ortaya çıkmaktadır. İşletmelerin %9,9'u limited, %2,1'i ise anonim şirket niteliğindedir. İşletme büyüklükleri bakımından yaklaşıldığında ise işletmelerin ağırlıklı olarak %94,7'lik bir oranla mikro işletme kapsamında oldukları görülmektedir. Geri kalan işletmelerden %4,6'sı küçük işletme, %0,7'si ise orta büyüklükteki işletme kapsamında olduğu görülmektedir.

Aşağıdaki Tablo 4'te işletmelerin faaliyette buldukları iş kolu verileri gösterilmiştir.

Tablo 4. Araştırma Örnekleminde Yer Alan İşletmelerin Faaliyet Gösterdikleri İş Kolu Dağılımları

Değişken	Kategori	Frekans	Yüzde (%)
İşletmenin Faaliyette Bulunduğu Sektör	Ahşap	2	0,7
	Cam	2	0,7
	Elektrik ve Elektronik	35	12,3
	Gıda	72	25,4
	Giyim	30	10,6
	Hizmet	36	12,7
	İnşaat	16	5,6
	Kağıt	3	1,1
	Kimya	3	1,1
	Mermer	2	0,7
	Mobilya	14	4,9
	Otomotiv ve Metal	36	12,7
	Plastik	2	0,7
	Tarım	14	4,9
	Tekstil	17	6,0
	Toplam	284	100,0

Tablo 4'e göre %25,4'lük bir payla gıda iş kolunda faaliyette bulunan işletmelerin çalışmaya dâhil olduğu ortaya çıkmaktadır. Aynı tabloya göre en az katılım %0,7'lik pay ile ahşap, cam, mermer ve plastik iş kolunda yer alan işletmelerden olmuştur.

Aşağıdaki Tablo 5'te işletmelerin aile işletmesi olup olmaması ile faaliyette buldukları yıl verileri yer almıştır.

Tablo 5. Araştırma Örnekleminde Yer Alan İşletme Verilerinin Dağılımları

Değişken	Kategori	Frekans	Yüzde (%)
İşletme Aile İletmesi Olup/Olmaması	Evet	145	51,1
	Hayır	139	48,9
	Toplam	284	100
İşletmenin Faaliyette Bulunduğu Yıl	0-5 yıl	91	32,0
	6-10 yıl	49	17,3
	11-15 yıl	42	14,8
	16-20 yıl	17	6,0
	20 yıl ve üzeri	85	29,9
	Toplam	284	100

Bu tabloya göre işletmelerin %51,1'inin aile işletmesi olduğu, %48,9'unun ise aile işletmesi olmadığı ortaya çıkmaktadır. Yine aynı işletmelerin %32,0'sinin 5 yıl ve altında faaliyette oldukları, %17,3'ünün 6-10 yıl, %14,8'inin 11-15 yıl, %6'sının 16-20 yıl ve %29,9'unun ise 20 yıl ve üzeri hizmet yılına sahip oldukları tespit edilmiştir.

Aşağıdaki Tablo 6'da işletmelerin COVID-19 dönemi öncesinde aylık ortalama gelir dağılımlarının frekans ve yüzde dağılımları gösterilmektedir.

Tablo 6. İşletmelerin COVID-19 Öncesinde Aylık Ortalama Gelir Dağılımları

Değişken (TL)	Kategori	Frekans	Yüzde
Aylık Ortalama Gelir	5.000 ve Altı	59	20,8
	5.001-10.000	98	34,5
	10.001-15.000	44	15,5
	15.001-20.000	23	8,1
	20.001 ve Üzeri	43	15,1
	COVID-19 Dönemi Sürecinde Açılan	17	6,0
	Toplam	284	100,0

Tablo 6'ya göre örneklem grubu işletmelerinin %34,5'inin 5.001-10.000 TL aylık ortalama gelire sahip oldukları ortaya çıkmaktadır. İşletmelerin %20,8'inin 5.000 ve altı, %15,5'inin 10.001-15.000 TL, %8,1'inin 15.001-20.000 TL gelire sahip oldukları tespit edilmiştir. Ayrıca araştırma katılımcısı işletmelerden %6'sının COVID 19 döneminde faaliyete geçtikleri anlaşılmaktadır.

Tablo 7'de işletmelerin COVID 19'un başlangıcından araştırmanın gerçekleştiği döneme kadar olan süreçte elde ettikleri aylık ortalama gelirlerinin verileri gösterilmiştir.

Tablo 7. İşletmelerin COVID-19 Sürecinde Aylık Ortalama Gelir Dağılımları

Değişken (TL)	Kategori	Frekans	Yüzde
Aylık Ortalama Gelir	5.000 ve Altı	171	60,2
	5.001-10.000	57	20,1
	10.001-15.000	30	10,6
	15.001-20.000	12	4,2
	20.001 ve Üzeri	14	4,9
	Toplam	284	100,0

Tablo 7'ye göre işletmelerin %60,2'sinin pandemi döneminde gelirlerinin 5.000 ve altı gruba geriledikleri tespit edilmiştir. Yine işletmelerin sadece %4,2'sinin 15.001-20.000 TL grubunda bir gelir elde ettikleri ortaya çıkmaktadır.

Aşağıdaki Tablo 8'de işletmelerin pandemi sonrasında aylık ortalama gelirlerine yönelik beklentilerin verileri gösterilmiştir.

Tablo 8. İşletmelerin COVID-19 Sonrasında Aylık Ortalama Gelir Dağılımları

Değişken (TL)	Kategori	Frekans	Yüzde
Aylık Ortalama Gelir	5.000 ve Altı	64	22,5
	5.001-10.000	104	36,6
	10.001-15.000	51	18,6
	15.001-20.000	24	8,5
	20.001 ve Üzeri	41	14,4
	Toplam	284	100,0

Yukarıdaki Tablo 8'e göre işletmelerin %36,6'sı gelirlerinin 5.001-10.000 TL olacağını beklerken, %8,5'i ise gelirlerinin 15.001-20.000 TL olacağına beklemektedirler.

5.2. Araştırma Hipotezlerinin Kabul/Ret Analizleri

Araştırma hipotezlerinin kabul/ret analizleri bu başlık altında gerçekleştirilmektedir. Verilerin dağılımı normal olduğu için parametrik testlerden One Way Anova yöntemi ile elde edilen sonuçlar devam eden kısımda gösterilmiştir.

Aşağıdaki Tablo 9'da işletmelerin pandemi öncesinde aylık ortalama gelirlerinin, COVID-19'un ekonomik faaliyetlerin sürdürülebilirliğine etkisinde gruplar arasında farklılaşmaya neden olup olmadığına yönelik elde edilen sonuçlar verilmiştir.

Tablo 9. Pandemi Öncesi Aylık Ortalama Gelir Değişkeni ve COVID-19'un Ekonomik Faaliyetlerin Sürdürülebilirliği

	Varyans Kaynağı (Gelir-TL)				Kareler Toplamı	Kareler Ortalaması	F	P
	N	X	SS					
COVID-19'un Ekonomik Faaliyetlerin Sürdürülebilirliği	5000 ve Altı	59	3,3008	1,06424	244,384	0,465	0,502	0,734
	5001-10.000	98	3,4732	0,77830				
	10.001-15.000	44	3,2642	0,91508				
	15.001-20.000	23	3,3315	1,07239				
	20.001 ve Üzeri	43	3,3576	1,07239				
	Toplam	267	3,3699	1,16259				

Bu verilerin analizi yapılırken, COVID-19 sürecinde faaliyete geçen 17 işletme sadece bu ilişkide analizden çıkarılmıştır. Tablo 9'a göre işletmelerin sadece aylık gelirlerin ortalamaları dikkate alındığında gruplar arasında farklılık olduğu anlaşılmaktadır. Ancak bunun hipotezi test etmek için yeterli olmadığı

kabulü ile One Way ANOVA analizi yapılmıştır. 0,05 anlamlılık düzeyinde $F=0,502$; $P=0,734>0,05$ olduğu için gruplar arasında bir farklılığın olmadığı ortaya çıkmıştır. Dolayısı ile gruplar arasındaki farklılık tesadüfi olarak oluşmuş ve bu farklılık istatistiksel olarak anlamlı değildir. Sonuç olarak İşletmelerin, COVID-19'un ekonomik faaliyetlerin sürdürülebilir etkisine yönelik tutumları, pandemi öncesinde ortalama aylık gelir değişkenine göre farklılaşmamakta ve birbirleri ile çok yüksek oranda aynı tutuma sahiptirler. Bu nedenle H_1 hipotezi reddedilmiştir.

Aşağıdaki Tablo 10'da işletmelerin pandemi sürecinde aylık ortalama gelirlerinin, COVID-19'un ekonomik faaliyetlerin sürdürülebilirliğine etkisinde gruplar arasında farklılaşmaya neden olup olmadığına yönelik elde edilen sonuçlar verilmiştir.

Tablo 10. Pandemi Sürecinde Aylık Ortalama Gelir Değişkeni ve COVID-19'un Ekonomik Faaliyetlerin Sürdürülebilirliği

	Varyans Kaynağı (Gelir-TL)	N	X	SS	Kareler Toplamı	Kareler Ortalaması	F	P
COVID-19'un Ekonomik Faaliyetlerin Sürdürülebilirliği	5000 ve Altı	59	3,6653	0,94642	216,808	0,589	0,719	0,580
	5001-10.000	98	3,7296	0,83702				
	10.001-15.000	44	3,9034	0,83651				
	15.001-20.000	23	3,8587	1,03648				
	20.001 ve Üzeri	43	3,8895	0,98584				
	Toplam	267	3,7809	0,90281				

Tablo 10'daki grupların ortalamaları incelendiğinde gruplar arasında farklılığın olduğu ifade edilebilir. Ancak One Way ANOVA testi sonuçlarında 0,05 anlamlılık düzeyinde $F=0,589$; $P=0,580>0,05$ olduğu için ortalamalar arasında farklılığın olmadığı ve gruplar arasındaki farklılığın tesadüfi olarak ortaya çıktığı ifade edilebilir. Bu durumda işletmelerin, COVID-19'un ekonomik faaliyetlerin sürdürülebilir etkisine yönelik tutumları pandemi sürecinde ortalama aylık gelir değişkenine göre farklılaşmamakta ve benzerlik göstermektedir. Bu nedenle H_2 Hipotezi reddedilmiştir.

Aşağıdaki Tablo 11'de pandemi sonrasında COVID-19'un ekonomik faaliyetlerin sürdürülebilirliğine yönelik işletmelerin beklentisinin işletmelerin aylık ortalama gelir beklentilerine göre farklılaşıp farklılaşmadığına yönelik elde edilen sonuçlar gösterilmiştir.

Tablo 11. Pandemi Sonrasında Aylık Ortalama Gelir Beklentisi Değişkeni ve COVID-19'un Ekonomik Faaliyetlerin Sürdürülebilirliği

	Varyans Kaynağı (Gelir-TL)	N	X	SS	Kareler Toplamı	Kareler Ortalaması	F	P
COVID-19'un Ekonomik Faaliyetlerin Sürdürülebilirliği	5000 ve Altı	59	3,8093	0,91896	181,601	0,414	0,643	0,632
	5001-10.000	98	3,9605	0,72900				
	10.001-15.000	44	3,9574	0,82076				
	15.001-20.000	23	4,1087	1,02892				
	20.001 ve Üzeri	43	3,9738	0,80251				
	Toplam	267	3,9415	0,82626				

Gruplar arasında ortaya çıkan ortalama farkları incelendiğinde farklılığın olduğu ifade edilmektedir. Ancak bunun anlamlı olup/olmadığı One Way Anova testi ile araştırılmaktadır. 0,05 anlamlılık düzeyinde $F=0,643$; $P=0,632>0,05$ olduğu için farklılığın istatistiksel olarak anlamlı olmadığı ifade edilmektedir. Dolayısı ile işletmelerin, COVID-19'un ekonomik faaliyetlerin sürdürülebilir etkisine yönelik tutumları pandemi sonrasında ortalama aylık gelir beklentisi değişkenine göre farklılaşmamaktadır. Yani gruplar arasında oluşan bir beklenti birbirlerine benzemektedir. Bu nedenle H_3 hipotezi reddedilmiştir.

Aşağıdaki Tablo 12'de işletmelerin pandemi öncesi aylık ortalama gelirlerinin, COVID-19 sürecinde uygulanan ekonomi politikaları üzerinde farklılaşıp farklılaşmadığına yönelik elde edilen sonuçlar gösterilmektedir.

Tablo 12'de sadece ortalamalar dikkate alındığında farklılığın olduğu ortaya çıkmaktadır. Ancak bunun anlamlı olup olmadığı araştırıldığında 0,05 anlamlılık düzeyinde $F=5,177$; $P=0,000<0,05$ olduğu için elde edilen sonuçların anlamlı olduğu sonucuna ulaşılır. Dolayısı ile işletmelerin, COVID-19 sürecinde

uygulanan ekonomi politikaları, pandemi öncesinde ortalama aylık gelir değişkenine göre farklılaşmaktadır. Bu nedenle H_4 Hipotezi kabul edilmiştir.

Tablo 12. Pandemi Öncesi Aylık Ortalama Gelir Değişkeni ve COVID-19 Sürecinde Uygulanan Ekonomi Politikası

	Varyans	N	X	SS	Kareler Toplamı	Kareler Ortalaması	F	P
	Kaynağı (Gelir-TL)							
COVID-19 Sürecinde Uygulanan Ekonomi Politikası	5000 ve Altı	157	3,5350	0,87441	244,384	4,475	5,177	0,000
	5001-10.000	56	3,3147	0,92441				
	10.001-15.000	29	3,1810	1,01473				
	15.001-20.000	11	2,8068	1,05232				
	20.001 ve Üzeri	14	2,5714	1,24973				
	Toplam	267	3,3820	0,94823				

Aylık ortalama gelir değişkenine göre COVID-19 sürecinde uygulanan ekonomik politikalarına yönelik tutumların farklılaşmasının (bu nedenle H_4 Hipotezi kabul edilmişti) hangi gruplar arasında yer aldığı Post Hoc testleri yardımı ile anlaşılmaktadır. Bu hipotez verilerinin Levene Statistic değerleri incelendiğinde $P=0,248>0,05$ olduğu için varyansların eşit olduğu ancak gruplardaki işletme sayıları birbirine eşit olmadığı için Scheffe Testinin yapılması uygun olmaktadır. Bu testin sonuçları aşağıdaki tablo 13'te gösterilmektedir.

Tablo 13. Scheffe Test Sonuçları

	Gruplar (Gelir-TL) (J)	Gruplar Arası Ortalama Fark (I-J)	Standart Hata	P
5000 ve Altı	5.001-10.000	0,22030	0,14472	0,678
	10.001-15.000	0,35400	0,18792	0,472
	15.001-20.000	0,72821	0,28999	0,181
	20.001 ve Üzeri	0,96360*	0,25933	0,009
5.001-10.000	5.000 ve Altı	-0,22030	0,14472	0,678
	10.001-15.000	0,13370	0,21271	0,983
	15.001-20.000	0,50791	0,30663	0,602
	20.001 ve Üzeri	0,74330	0,27782	0,131
10.001-15.000	5.000 ve Altı	-0,35400	0,18792	0,472
	5001-10.000	-0,13370	0,21271	0,983
	15.001-20.000	0,37422	0,32923	0,862
	20.001 ve Üzeri	0,60961	0,30258	0,400
15.001-20.000	5.000 ve Altı	-0,72821	0,28999	0,181
	5.001-10.000	-0,50791	0,30663	0,602
	10.001-15.000	-0,37422	0,32923	0,862
	20.001 ve Üzeri	0,23539	0,37461	0,983
20.001 ve Üzeri	5.000 ve Altı	-0,96360*	0,259	0,009
	5.001-10.000	-0,74330	0,27782	0,131
	10.001-15.000	-0,60961	0,30258	0,400
	15.001-20.000	-0,23539	0,37461	0,983

Yukarıdaki Tablo 13'te işletmelerin aylık ortalama gelirlerine göre tutum farklılıklarının hangi gruplar arasında olduğunun sonuçları gösterilmiştir. Buna göre 5.000 ve altı gelire sahip olan işletmeler ile 20.000 ve üzeri aylık ortalama gelire sahip olan işletmelerin tutumları birbirinden farklı olduğu ve diğer bütün grupların uygulanan ekonomi politikalarının birbirleri ile benzer tutuma sahip olduğu anlaşılmaktadır.

Tablo 14'te işletmelerin pandemi esnasında aylık ortalama gelirlerinin, COVID-19 sürecinde uygulanan ekonomi politikaları üzerinde farklılaşp farklılaşmadığına yönelik elde edilen sonuçlar gösterilmektedir.

Tablo 14'te aylık ortalama gelirlerin ortalamaları incelendiğinde farklılığın olduğu anlaşılmaktadır. Ancak 0,05 anlamlılık düzeyinde $F=1,691$; $P=0,152>0,05$ olduğu için bu farklılığın anlamlı olmadığı anlaşılmaktadır. Sonuç olarak işletmelerin, COVID-19 sürecinde uygulanan ekonomi politikaları, pandemi sürecinde ortalama aylık gelir değişkenine göre farklılaşmamaktadır. Bu nedenle H_5 Hipotezi reddedilmiştir.

Tablo 14. Pandemi Esnasında Aylık Ortalama Gelir Değişkeni ve COVID-19 Sürecinde Uygulanan Ekonomi Politikası

	Varyans Kaynağı (Gelir-TL)				Kareler Toplamı	Kareler Ortalaması	F	P
	N	X	SS					
COVID-19 Sürecinde Uygulanan Ekonomi Politikası	5000 ve Altı	171	3,8494	0,84648	227,816	1,348	1,691	0,152
	5001-10.000	57	3,6974	0,93957				
	10.001-15.000	30	3,8708	0,87684				
	15.001-20.000	12	3,5104	1,18401				
	20.001 ve Üzeri	14	3,3125	1,01757				
	Toplam	284	3,7804	0,89722				

Aşağıdaki Tablo 15'te işletmelerin pandemi sonrası aylık ortalama gelirlerinin, COVID-19 sürecinde uygulanan ekonomi politikaları üzerinde farklılaşıp farklılaşmadığına yönelik elde edilen sonuçlar gösterilmektedir.

Tablo 15. Pandemi Sonrasında Aylık Ortalama Gelir Beklentisi Değişkeninin COVID-19 Sürecinde Uygulanan Ekonomi Politikası

	Varyans Kaynağı (Gelir-TL)				Kareler Toplamı	Kareler Ortalaması	F	P
	N	X	SS					
COVID-19 Sürecinde Uygulanan Ekonomi Politikası	5000 ve Altı	171	3,9569	0,80581	188,022	1,655	2,545	0,040
	5001-10.000	57	3,9518	0,82401				
	10.001-15.000	30	4,2500	0,67514				
	15.001-20.000	12	3,6667	0,97312				
	20.001 ve Üzeri	14	3,4911	0,84845				
	Toplam	284	3,9516	0,81510				

Tablo 15'te aylık ortalama gelirin sadece ortalamaları incelendiğinde, gruplar arasında farklılığın olduğu ortaya çıkmaktadır. One Way ANOVA analiz sonucu 0,05 anlamlılık düzeyinde $F=2545$; $P=0,040 < 0,05$ olduğu için gruplar arasında ortaya çıkan fark istatistiksel olarak anlamlıdır. Sonuç olarak, işletmelerin, COVID-19 sürecinde uygulanan ekonomi politikaları, pandemi sonrasında ortalama aylık gelir beklentisi değişkenine göre farklılaşmaktadır. Bu nedenle H_0 Hipotezi kabul edilmiştir.

Aylık ortalama gelir beklentisi değişkenine göre COVID-19 sürecinde uygulanan ekonomik politikalarına yönelik tutumların farklılaşmasının (bu nedenle H_0 Hipotezi kabul edilmişti) hangi gruplar arasında yer aldığı Post Hoc testleri yardımı ile anlaşılmaktadır. Bu hipotez verilerinin Levene Statistic değerleri incelendiğinde $P=0,248 > 0,05$ olduğu için varyansların eşit olduğu ancak gruplardaki işletme sayıları birbirine eşit olmadığı için Scheffe Testinin yapılması uygun olmaktadır. Bu testin sonuçları tablo 16'da gösterilmektedir.

Tablo 16. Scheffe Test Sonuçları

	Gruplar (Gelir-TL) (J)	Gruplar Arası Ortalama Fark (I-J)	Standart Hata	P
5000 ve Altı	5.001-10.000	0,00512	0,12333	1,000
	10.001-15.000	-0,29313	0,15961	0,499
	15.001-20.000	0,29020	0,24080	0,835
	20.001 ve Üzeri	0,29020	0,24080	0,835
5.001-10.000	5.000 ve Altı	-0,00512	0,12333	1,000
	10.001-15.000	-0,29825	0,18188	0,612
	15.001-20.000	0,28509	0,25610	0,871
	20.001 ve Üzeri	0,46068	0,24052	0,454
10.001-15.000	5.000 ve Altı	0,29313	0,15961	0,499
	5001-10.000	0,29825	0,18188	0,612
	15.001-20.000	0,58333	0,27542	0,347
	20.001 ve Üzeri	0,75893	0,26099	0,079
15.001-20.000	5.000 ve Altı	-0,29020	0,24080	0,835
	5.001-10.000	-0,28509	0,25610	0,871
	10.001-15.000	-0,58333	0,27542	0,347
	20.001 ve Üzeri	0,17560	0,31721	0,989
20.001 ve Üzeri	5.000 ve Altı	-0,46580	0,22415	0,367
	5.001-10.000	-0,46068	0,24052	0,454
	10.001-15.000	-0,75893	0,26099	0,079
	15.001-20.000	-0,17560	0,31721	0,989

Tablo 16’da yer alan One Way ANOVA sonuçları bir bütün olarak anlamlı olmasına yani gruplar arasında farklılık olmasına rağmen, grup örneklemindeki işletmelerin dağılımlarının farklı olması sebebiyle seçilen Post Hoc testlerinden Scheffe Testinde gruplar arasındaki farklılık belirlenmemiştir.

Aşağıdaki Tablo 17’de işletmelerin pandemi öncesi aylık ortalama gelirlerinin COVID-19 sonrası yönelik ekonomik öngörülerin farklılaşmaya neden olup/olmadığının araştırılması sonucunda elde edilen veriler gösterilmektedir.

Tablo 17. Pandemi Öncesi Aylık Ortalama Gelir Değişkeni ve COVID-19 Sonrasına Yönelik Ekonomik Öngörüler

	Varyans Kaynağı (Gelir-TL)				Kareler Toplamı	Kareler Ortalaması	F	P
	N	X	SS					
COVID-19 Sonrasına Yönelik Ekonomik Öngörüler	5000 ve Altı	59	3,4703	0,93666	244,384	1,074	1,172	0,324
	5001-10.000	96	3,4427	0,85280				
	10.001-15.000	47	3,1809	0,96290				
	15.001-20.000	24	3,4896	1,03664				
	20.001 ve Üzeri	41	3,2012	1,14833				
	Toplam	267	3,3699	0,95851				

Tablo 17’ye göre sadece grupların ortalamaları dikkate alınırsa gruplar arasında farklılık olduğu tespit edilmektedir. Ancak 0,05 anlamlılık düzeyinde $F=1,172$; $P=0,324 > 0,05$ olduğu için ortaya çıkan farklılığın istatistiksel olarak anlamlı olmadığı sonucuna ulaşılmaktadır. Sonuç olarak, işletmelerin, COVID-19 sonrası yönelik ekonomik öngörülerini pandemi öncesinde ortalama aylık gelir değişkenine göre farklılaşmamaktadır. Dolayısıyla H_7 Hipotezi reddedilmiştir.

Aşağıdaki Tablo 18’de işletmelerin pandemi esnasında aylık ortalama gelirlerinin COVID-19 sonrası yönelik ekonomik öngörülerin farklılaşmaya neden olup/olmadığının araştırılması sonucunda elde edilen veriler gösterilmektedir.

Tablo 18. Pandemi Esnasında Aylık Ortalama Gelir Değişkeni ve COVID-19 Sonrasına Yönelik Ekonomik Öngörüler

	Varyans Kaynağı (Gelir-TL)				Kareler Toplamı	Kareler Ortalaması	F	P
	N	X	SS					
COVID-19 Sonrasına Yönelik Ekonomik Öngörüler	5000 ve Altı	64	3,9004	0,83665	227,816	0,630	0,780	0,539
	5001-10.000	104	3,7788	0,77921				
	10.001-15.000	51	3,6054	1,00168				
	15.001-20.000	24	3,8125	1,16388				
	20.001 ve Üzeri	41	3,7957	0,96613				
	Toplam	284	3,7804	0,89722				

Tablo 18’e göre sadece grup ortalamaları incelenirse, gruplar arasında farklılığın olduğu anlaşılmaktadır. Ancak 0,05 anlamlılık düzeyinde $F=0,780$; $P=0,539 > 0,05$ olduğu için elde edilen farklılık istatistiksel olarak anlamlı olmayı, tesadüfen ortaya çıkmıştır. Sonuç olarak, işletmelerin, COVID-19 sonrası yönelik ekonomik öngörülerini pandemi sürecinde ortalama aylık gelir değişkenine göre farklılaşmamaktadır. Dolayısıyla elde edilen sonuca göre H_8 Hipotezi reddedilmiştir.

Aşağıdaki Tablo 19’da işletmelerin pandemi sonrasında aylık ortalama gelirlerinin COVID-19 sonrası yönelik ekonomik öngörülerin farklılaşmaya neden olup/olmadığının araştırılması sonucunda elde edilen veriler gösterilmektedir.

Tablo 19. Pandemi Sonrasında Aylık Ortalama Gelir Beklentisi Değişkeni ve COVID-19 Sonrasına Yönelik Ekonomik Öngörüler

	Varyans Kaynağı (Gelir-TL)				Kareler Toplamı	Kareler Ortalaması	F	P
	N	X	SS					
COVID-19 Sonrasına Yönelik Ekonomik Öngörüler	5000 ve Altı	64	4,0703	0,84041	188,022	0,317	0,474	0,755
	5001-10.000	104	3,9183	0,73586				
	10.001-15.000	51	3,8824	0,88861				
	15.001-20.000	24	3,9479	0,99858				
	20.001 ve Üzeri	41	3,9390	0,77567				
	Toplam	284	3,9515	0,81510				

Tablo 19’da One Way ANOVA sonuçları gösterilmiştir. Tabloya göre ortalamalar dikkate alındığında gruplar arasında farklılığın olduğu ortaya çıkmaktadır. Ancak 0,05 anlamlılık düzeyinde $F=0,474$; $P=0,755>0,05$ olduğu için bu farklılığın tesadüfen olduğu ve anlamlı olmadığı ifade edilebilir. Sonuç olarak işletmelerin, COVID-19 sonrasında yönelik ekonomik öngörülerini pandemi sonrasında ortalama aylık gelir beklentisi değişkenine göre farklılaşmamaktadır. Bu nedenle H_9 Hipotezi reddedilmiştir.

Tablo 20. Analiz Sonuçlarına göre Hipotezlerin Kabul/Ret Durumu

Hipotezler	Kabul / Ret Durumu
H₁: İşletmelerin, COVID-19’un ekonomik faaliyetlerin sürdürülebilirliğine etkisine yönelik tutumları pandemi öncesinde ortalama aylık gelir değişkenine göre farklılaşmaktadır.	RET
H₂: İşletmelerin, COVID-19’un ekonomik faaliyetlerin sürdürülebilirliğine etkisine yönelik tutumları pandemi sürecinde ortalama aylık gelir değişkenine göre farklılaşmaktadır.	RET
H₃: İşletmelerin, COVID-19’un ekonomik faaliyetlerin sürdürülebilirliğine etkisine yönelik tutumları pandemi sonrasında ortalama aylık gelir beklentisi değişkenine göre farklılaşmaktadır.	RET
H₄: İşletmelerin, COVID-19 sürecinde uygulanan ekonomi politikaları, pandemi öncesinde ortalama aylık gelir değişkenine göre farklılaşmaktadır.	KABUL
H₅: İşletmelerin, COVID-19 sürecinde uygulanan ekonomi politikaları, pandemi sürecinde ortalama aylık gelir değişkenine göre farklılaşmaktadır.	RET
H₆: İşletmelerin, COVID-19 sürecinde uygulanan ekonomi politikaları, pandemi sonrasında ortalama aylık gelir beklentisi değişkenine göre farklılaşmaktadır.	KABUL
H₇: İşletmelerin, COVID-19 sonrasında yönelik ekonomik öngörülerini pandemi öncesinde ortalama aylık gelir değişkenine göre farklılaşmaktadır.	RET
H₈: İşletmelerin, COVID-19 sonrasında yönelik ekonomik öngörülerini pandemi sürecinde ortalama aylık gelir değişkenine göre farklılaşmaktadır.	RET
H₉: İşletmelerin, COVID-19 sonrasında yönelik ekonomik öngörülerini pandemi sonrasında ortalama aylık gelir beklentisi değişkenine göre farklılaşmaktadır.	RET

Tablo 20’de hipotezlerin kabul/ret durumları özetlenmiştir. Buna göre analizde kullanılan 2 hipotez kabul edilmiş, 7 hipotez ise reddedilmiştir.

6. SONUÇ

COVID-19 tüm dünyaya özellikle sosyal ve ekonomik olarak etkisi altına almıştır. COVID-19 pandemisinden makro seviyede tüm ülkelerin ekonomileri etkilenirken, mikro seviyede ise KOBİ’leri etkilenmiştir. Salgın esnasında birçok işletme kapanmış, birçok işletme ise zararını en aza indirmek gayreti ile faaliyetlerini kısarak devam ettirmek zorunda kalmıştır. İşletmelerin geçmişe özelemleri gittikçe artarken salgının bir an önce bitmesi ve geleceğe yönelik ekonominin iyileşeceği günlerin beklentisi içerisinde olduklarını söylemek mümkündür.

Özellikle küçük işletmelerin etkilendiği salgın döneminde COVID-19’un ekonomik faaliyetlerin sürdürülebilirliğine etkilerinin, uygulanan ekonomi politikaların yeterliliğinin ve geleceğe yönelik ekonomik öngörülerin işletmelerin aylık ortalama gelirlerine göre farklılaşp/farklılaşmadığının araştırılması amacı çerçevesinde Burdur ili Bucak ilçesinde faaliyet gösteren işletmeler üzerine anket yöntemi kullanılarak veriler toplanmıştır. Bu veriler güvenilirlik, frekans ve yüzde dağılımlarına tabi tutulmuşlardır. Ayrıca araştırma amacı doğrultusunda 9 adet hipotez hazırlanmış ve bu hipotezler parametrik testlerden One Way ANOVA ile analiz edilmiştir.

Analiz sonucunda hipotezlerden 2’si kabul, 7’si ise reddedilmiştir. Buna göre, işletmelerin ekonomik faaliyetlerin sürdürülebilirliğine yönelik görüşleri, işletmelerin pandemi öncesi, pandemi süreci ve pandemi sonrası (gelecekteki) gelir beklentisi değişkenlerine göre farklılaşmadığı tespit edilmiştir. Yapılan analizler sonucunda pandemi sürecinde uygulanan ekonomi politikaları, pandemi öncesi ve pandemi sonrası (gelecekteki) beklentisine göre farklılaşmakta iken, pandemi sürecindeki farklı aylık ortalama gelirler farklılaşmaya neden olmadığı tespit edilmiştir. Ayrıca geleceğe yönelik olarak pandemi sonrasındaki ekonomik farklılıkların analize dâhil olan katılımcı işletmelerin farklı gelir seviyelerine göre farklılık göstermedikleri de anlaşılmıştır.

Araştırma sonucunda elde edilen bulgular ile Burdurun bucak ilçesindeki işletmelerin ekonomik faaliyetlerinin sürdürülebilmesi, uygulanan ekonomi politikalarının ve ekonomik öngörülerinin, pandemi öncesinde, pandemi sürecinde ve pandemi sonrası (gelecekteki) gelir beklentisinin aylık ortalama gelir seviyelerine oranlayarak COVID-19’un işletmeleri etkileyip etkilemediğinin tespiti yapılmıştır.

Anket sonuçlarında elde edilen verilere göre işletmelerin ekonomik faaliyetlerinin sürdürülebilmesine yönelik pandemi öncesinde, pandemi sürecinde ve pandemi sonrasındaki aylık ortalama gelire göre ekonomik faaliyetlerini sürdürebildikleri görülmüştür. Pandemi sürecinde uygulanan ekonomi politikalarında ise pandemi öncesinde ve sonrasında farklılaştığı görülmekte fakat pandemi sürecinde farklılaşmadığı ortaya konulmuştur. Bu bağlamda işletmelerin ekonomi politikalarına yönelik iyi bir şekilde yönetilmesi için gerekli olan ekonomi politikalarının sunulması gerektiği ortaya çıkmaktadır. Pandemi sona erdikten sonrada belirsizliklerin ortadan kalkacağı ve işletme sahiplerinin yaşamış oldukları korkuların son bulacağı öngörülmüştür. COVID -19 yönelik ekonomik öngörülerinin de aylık gelir beklentisine göre farklılaşmadığı tespit edilmiştir.

COVID-19'un ortaya çıkması ve ekonomiye etkisi çözümlenerek pandeminin Burdurun bucağın ilçesindeki işletme sahipleri üzerinde nasıl bir etki ortaya çıkarması ile bundan sonraki yapılacak olan çalışmalara bir referans olarak bilgi kaynağı sağlaması beklenmektedir. Diğer taraftan bundan sonraki süreçte ortaya çıkabilecek farklı hastalıkların olması durumunda yapılan çalışmaya göre işletme sahiplerinin ve kamunun alması gereken önlemler ve tedbirler ile daha iyi bir şekilde atlabilecekleri ortaya konulabilmektedir.

Araştırmanın konu ve amacı doğrultusunda doğrudan yapılmış başka çalışma/çalışmalar tespit edilememiştir. Uluslararası literatürde benzer çalışma tespit edilememiştir. Araştırma konusuna en yakın çalışma ise Eğri ve Doğaner (2020) tarafından gerçekleştirilmiştir. Bu çalışma ile ekonomi politikaların belirlenmesi ve KOBİ'lerin ekonomik olarak sorun ve sıkıntıları çalışmanın sorunsal bakımından benzerlik göstermektedir. Bundan sonra yapılacak olan çalışmalarda, kent ve kırsal merkezlerinde aynı çalışma yapılarak karşılaştırılabileceği gibi, farklı dönemlerde aynı çalışma yapılarak beklentilerin ya da tutumların karşılaştırılması yapılabilecektir.

Bu araştırma için Burdur Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi Gelişimsel Olmayan Klinik Araştırmalar Etik Kurulu tarafından 07.04.2021 tarihli ve 157 sayılı etik kurul onayı alınmıştır.

Makale ile ilgili notlar

Makale araştırma ve yayın etiğine uygun olarak hazırlanmıştır. Yazarlar arasında herhangi bir çıkar çatışması bulunmamaktadır.

Araştırmanın yazarları araştırmanın tüm süreçlerinde eşit oranda katkıda bulunmuştur.

KAYNAKÇA

- Acar, Y. (2020). Yeni koronavirüs (COVID-19) salgını ve turizm faaliyetlerine etkisi. *Güncel Turizm Araştırmaları Dergisi*, 4(1), 7-21. <https://doi.org/10.32572/guntad.703410>
- Adıgüzel, M. (2020). COVID-19 pandemisinin Türkiye ekonomisine etkilerinin makroekonomik analizi. *İstanbul Ticaret Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, Bahar (Özel Ek)*, 19(37), 191-221.
- Akçığit, U. ve Akgündüz, Y. E. (2020). Türkiye’de COVID-19 odaklı talep şoklarının coğrafi ve sektörel yayılımı, Erişim Tarihi: 12.09.2021, <https://www.artnotlari.com>, 1-28.
- Arslan, İ. ve Bayar, İ. (2020). COVID-19 salgını, ekonomik etkileri ve küresel ekonominin geleceği. *Gaziantep University Journal Of Social Sciences*, 19(COVID-19 Özel Sayısı), 87-104. <https://doi.org/10.21547/jss.773356>
- Balcı, Y. ve Çetin, G. (2020). COVID 19 pandemisinin türkiye ekonomisinde istihdam ve çalışma hayatı üzerindeki etkileri: Sorunlar ve çözüm önerileri. *İstanbul Ticaret Üniversitesi Yayınları*, 1-73.
- Bilgiç Ulun, A. (2020). COVID-19 salgınının küresel düzeyde incelenmesi: Ekonomik etkiler ve vergisel önlemler. *Ekonomi İşletme ve Maliye Araştırmaları Dergisi*, 2(2), 89-102. <https://doi.org/10.38009/ekimad.729646>
- Doğru, E. ve Koçak, E. (2021). COVID-19 salgınının turistik hizmet sağlayan konaklama işletmelerine etkisi (Fethiye örneği). *Doğu Coğrafya Dergisi*, 26(45), 106-124. <https://doi.org/10.17295/ataunidcd.848544>
- Eğri, T. ve Doğaner, A. (2020). COVID-19 ve ekonomik kriz: Kobiler özelinde bir değerlendirme ve politika önerileri. *İstanbul Ticaret Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, Bahar (COVID19-Özel Ek)*, 19(37), 128-145.
- Gümüş, A. (2020). COVID’19’un Türkiye ekonomisine bazı etkileri. *Şehir ve Medeniyet Araştırmaları Dergisi*, 546-560.
- Kalaycı, Ş. (2009). *SPSS uygulamalı çok değişkenli istatistik teknikleri* (9. Baskı). Asil Yayın Dağıtım.
- Kara, M. ve Kurt, Y. (2020). COVID-19 salgınının berber işletmeleri üzerine etkileri: Van ili örneği, *1.Uluslararası Göbeklitepe Bilimsel Çalışmalar Kongresi*, 64-77.
- Nakiboğlu, A. ve Işık, S. (2020). Kovid-19 salgınının ekonomi üzerindeki etkileri: Türkiye’de işletme sahipleri üzerinde bir araştırma. *Turkish Studies*, 15(4), 765-789. <https://doi.org/10.7827/TurkishStudies.43368>
- Tabachnick, B. G. ve Fidell, L. S. (2013). *Using multivariate statistics*. Boston, Pearson.
- Torun Kayabaşı, E. (2020). COVID-19’un piyasalara ve tüketici davranışlarına etkisi. *Avrasya Sosyal ve Ekonomi Araştırmaları Dergisi*, 7(5), 15-25.
- TÜRMOB – Türkiye Serbest Muhasebeci Mali Müşavirler ve Yeminli Mali Müşavirler Odaları Birliği (2020), “Korona Salgınının Türkiye Ekonomisine Etkisi Değerlendirmeler ve Öneriler Raporu”. Erişim Tarihi: 30.06.2021, www.turmob.org.tr/

COVID-19 SÜRECİNDE HABER ETKİSİNİN BIST30 ENDEKSİ ÜZERİNDE AŞIRI REAKSİYON HİPOTEZİYLE TEST EDİLMESİ *

TESTING NEWS EFFECT IN THE COVID-19 PROCESS WITH OVERREACTION HYPOTHESIS ON BIST30 INDEX

İlknur Ülkü ARMAĞAN¹, Murat Ali DULUPÇU²

1. Öğr. Gör., Isparta Uygulamalı Bilimler Üniversitesi Keçiborlu MYO, ulkuarmagan@isparta.edu.tr, <https://orcid.org/0000-0003-0542-0007>
2. Prof. Dr., Süleyman Demirel Üniversitesi İİBF, muratdulupcu@sdu.edu.tr, <https://orcid.org/0000-0001-9269-5978>

Makale Türü **Article Type**
Araştırma Makalesi Research Article

Başvuru Tarihi/Applytion Date
13.01.2022

Yayına Kabul Tarihi/Acceptance Date
20.03.2022

DOI
10.20875/makusobed.1057500

* Bu çalışma, Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsünde hazırlanmakta olan doktora çalışmasına dayandırılmaktadır.

Öz

Tüm dünyayı olumsuz şekilde etkileyen ve etkisi halen devam eden COVID-19 pandemi süreci ile ilgili yetkililer tarafından birçok olumlu ya da olumsuz haber açıklanmaktadır. Bu haberler de finansal yatırımcılar üzerindeki etki derecesi ve süresine göre özellikle ülke ekonomilerinin başlıca göstergelerinden olan menkul kıymet borsalarında farklı reaksiyonlara, fiyat anomalilerine sebep olmaktadır. Çalışmada Aralık 2019 ve Aralık 2020 tarihleri arasında Türkiye’de ve dünyada özellikle COVID-19 pandemisi ve gelişimiyle ilgili yetkililer tarafından açıklanan, seçilen beş haberin etkisi Olay Analizi Yaklaşımıyla Aşırı Reaksiyon Hipotezi ile Borsa İstanbul (BIST30) Endeksi pay senetleri üzerinde test edilmektedir. Yapılan analiz sonucunda, BIST30 Endeksi (XU030) pay senedi yatırımcılarının yaşanan süreçteki olumsuz haberlere olumlu haberlerden daha fazla reaksiyon verdiği, ayrıca yurtiçi haberlerin global haberlere göre daha çok aşırı reaksiyon anomalisine neden olduğu tespit edilmektedir.

Anahtar Kelimeler: Aşırı Reaksiyon Hipotezi, Fiyat Anomalileri, BIST30, Olay Analizi, COVID-19, Pandemi.

Abstract

Many positive or negative news are announced by the authorities regarding the COVID-19 pandemic process. These news, depending on the degree and duration of their impact on financial investors, cause price anomalies, especially in stock markets, which are the main indicators of national economies. In the study, the effect of five selected news, announced by the authorities regarding the COVID-19 pandemic in Turkey and around the world, between December 2019 and December 2020, is tested on the Borsa İstanbul (BIST30) Index stocks with the Overreaction Hypothesis with the event analysis approach. As a result of the analysis, it has been determined that BIST30 Index stock investors react negative news more than positive news, and also domestic news causes more overreaction anomalies than global news.

Keywords: Overreaction Hypothesis, Price Anomalies, Event Analysis, BIST30, COVID-19, Pandemic.

Bu makaleye atıf yapmak için:

Armağan, İ. Ü., Dulupçu, M. A. (2022). COVID-19 sürecinde haber etkisinin BIST30 endeksi üzerinde aşırı reaksiyon hipoteziyle test edilmesi. *MAKU SOBED*, (35), 66-84. <https://doi.org/makusobed.1057500>

EXTENDED SUMMARY

The COVID-19 pandemic, which emerged in China for the first time on December 1, 2019, has negatively affected our country, as well as the whole world, in the last two years. The restrictions and bans we experienced in 2020 due to the pandemic have caused the country's economy go through a difficult period. Financial markets, especially the stock markets, which are accepted as the barometer of the country's economies, are affected by this situation because the prices formed in the stock exchanges reflect the expectations of the financial investors about country's economy and policy. Since the current COVID-19 pandemic is an unpredictable process, its short-term effects have been observed quickly on Borsa İstanbul (BIST). The deterioration of expectations due to negative news and increasing financial risks have made it difficult for investors to make investment decisions in financial markets, causing an overreaction and an increase in value losses in stock markets as financial investors can make sudden financial investment decisions with the effect of positive or negative news. For this reason, the impact of the COVID-19 pandemic news announced during the COVID-19 pandemic on Borsa İstanbul becomes even more important for financial markets.

The aim of the study is to investigate the effect of the COVID-19 news announced by the authorities during the COVID-19 pandemic process on the daily returns of the BIST30 Index stock, using the short-term event analysis method with the Overreaction Hypothesis. In the literature, the hypothesis has been examined by many studies in different periods, especially in developed financial markets. However, studies in which the hypothesis is investigated daily in emerging financial markets with event analysis are limited. For this reason, it is expected that the study will contribute to the literature.

In the study, the event analysis method used by Fama et al., in 1969 has been taken as a reference to examine the short-term effect of new news on stock returns during the COVID-19 pandemic process. (Fama et al., 1969, pp. 10-11) In the approach, the effect of the newly announced news on financial markets is found by calculating the daily changes of stock returns in the preferred event window. Anomalies detected in daily returns show the effect of news on stock. In this case, by the event analysis method, the fact that the markets are efficient in semi-strong form, which is defined by the Efficient Markets Hypothesis, that all publicly available information is already reflected in the stock prices and that there will be no price anomalies, is also tested (Fama, 1970, p. 396; Fama 1991, pp. 1576-1577). However, in financial markets where investor behavior are at the forefront, the new information density makes the efficiency of the markets difficult and affects the investment decisions of financial investors, causing reactions and may cause return anomalies. In this study, price anomalies in stock returns due to news effect in financial markets are investigated based on the method of DeBondt and Thaler (1985).

1. GİRİŞ

Çin’de başlayan COVID-19 pandemisi, son iki yılda tüm dünyayı olduğu gibi ülkemizi de olumsuz yönde etkilemiştir. Pandemi nedeniyle 2020 yılında yaşadığımız kısıtlamalar ve yasaklar ülke ekonomisinin zor bir dönemden geçmesine neden olmuştur. Bu durumdan finansal piyasalar, özellikle de ülke ekonomilerinin barometresi kabul edilen menkul kıymet borsaları çok etkilenmektedir. Çünkü piyasa ekonomisinde, borsada oluşan fiyatlar, işlem yapan finansal yatırımcıların ekonomiye yönelik beklentilerini yansıtmaktadır. Yaşanan pandemi de beklenmeyen bir olay olduğu için, kısa vadeli etkileri Borsa İstanbul (BIST) üzerinde hızla gözlemlenmiştir. Gelen olumsuz haberlerle beklentilerin bozulması ve artan finansal riskler finansal piyasalarda yatırımcıların yatırım kararlarını zorlaştırarak, aşırı reaksiyon vermesine ve borsalarda değer kayıplarının artmasına neden olmuştur. Bu reaksiyonda COVID-19 ile ilgili hızlı haber akışı ön plandadır. Finansal yatırımcılar olumlu ya da olumsuz haber etkisi ile ani finansal yatırım kararları verebilmektedir. Bu nedenle COVID-19 haberlerinin Borsa İstanbul üzerindeki etkisi daha da önem kazanmaktadır.

Yapılan çalışmanın amacı, yetkililer tarafından açıklanan COVID-19 haber etkisinin, BIST30 Endeksi (XU030) pay senedi günlük getirileri üzerinde Aşırı Reaksiyon Hipotezi (ARH) ile kısa vadeli Olay Analizi Yöntemi (OAY) kullanılarak araştırılmasıdır. Literatürde, hipotez özellikle gelişmiş finansal piyasalarda, farklı dönemlerde, birçok çalışma ile incelenmiştir. Fakat hipotezin olay analizi ile günlük olarak gelişmekte olan finansal piyasalarda araştırıldığı çalışmalar kısıtlıdır. Bu nedenle çalışmanın literatüre katkı sağlaması beklenmektedir.

Çalışmada, COVID-19 sürecinde haberlerin pay senetleri getirileri üzerindeki etkisini kısa vadeli incelemek için Fama vd.’nin OAY referans alınmıştır (Fama vd., 1969, ss.10-11). Yaklaşımında, yeni açıklanan haberin finansal piyasalardaki etkisi, tercih edilen olay penceresinde, pay senetlerinin günlük anormal getirileri hesaplanarak bulunmaktadır. Getirilerdeki anomaliler pay senetleri üzerindeki haber etkisini, dolayısı ile yatırımcının yetersiz veya aşırı reaksiyonunu göstermektedir. Bu durumda çalışmada, OAY ile Etkin Piyasalar Hipotezi (EPH)’nin savunduğu, halka açık tüm bilgilerin zaten pay senedi fiyatlarına yansımış olduğunu, fiyat anomalisi oluşmayacağını savunan, piyasaların yarı güçlü formda etkin olması da test edilmiş olmaktadır (Fama, 1970, s. 396; Fama 1991, ss. 1576-1577). Fakat yatırımcı davranışının, ön planda olduğu finansal piyasalarda, yeni bilgi yoğunluğu piyasaların etkinliğini zorlaştırmakta ve finansal yatırımcıların, yatırım kararlarını etkileyerek yetersiz veya aşırı reaksiyona sebep olmakta ve getiri anomalilerinin oluşmasına neden olabilmektedir. Çalışmada, davranışsal finans açısından finansal piyasalarda haber etkisiyle pay senedi getirilerinde oluşan fiyat anomalileri, DeBondt ve Thaler’in (1985) yöntemi kullanılarak araştırılmaktadır.

2.LİTERATÜR İNCELEMESİ

Aşırı Reaksiyon Hipotezi, DeBondt ve Thaler (1985)’in finansal yatırımcıların bazı yeni haberlere aşırı reaksiyon gösterdiğini ortaya koyan ilk uygulamaya yönelik analizdir. Çalışma, 1926-1982 yılları arasındaki haberlere yatırımcıların verdikleri tepkileri New York Borsası (NYSE) pay senetleri üzerinde araştırmaktadır. Analiz pay senedi fiyatlarının aşırı tepki anomalisi eğiliminde olduğunu göstermekte, olumlu haber ve bilgilerin pay senetlerinin aşırı değerlendirilmesine neden olabileceğini savunmaktadır. Ayrıca DeBondt ve Thaler’a göre yatırımcılar, yatırım kararı alırken, en son aldıkları haber ve bilgilere daha fazla ağırlık verme, temel analiz sonuçlarını, daha önceki bilgileri göz ardı etme eğilimindedir (DeBondt vd., 1987, s. 557). Bu durum da yeni alınan haber ve bilgilere aşırı reaksiyon verilmesine ve pay senedi fiyatlarının gerçek değerlerinden sapmasına neden olmaktadır. Dolayısıyla aşırı reaksiyon anomalisi, yatırımcıların iyimser ya da kötümser beklentileriyle yeni haberlere fazla tepki vererek pay senetlerinin aşırı derecede değerlendirilmesine ya da değer kaybetmesine neden olabilmektedir. Aşırı değerlendirilen pay senetleri daha sonra değer kaybetme, değer kaybeden pay senetleri de değer kazanma eğilimine girmektedir. Geçmiş dönem verileri ile yapılan çalışma, incelenen dönemde finansal piyasalarda anormal getirilerin oluşabileceğini göstermektedir. Bu durum geleneksel finans teorilerinden, EPH ile çelişmektedir. EPH tüm bilginin finansal varlık fiyatlarına tamamen yansıdığını, bu nedenle normalin üzerinde getiri elde edilemeyeceğini ve geçmiş fiyat hareketleriyle gelecek için fiyat tahmini yapılamayacağını savunmaktadır (Fama, 1970, ss.383–384). Fakat çalışmada, ARH ile geçmiş veriler kullanılarak gelecek fiyat hareketleri için projeksiyon yapılmakta ve finansal piyasalarda beklenen getiriden farklı, kârlı stratejilerle, anormal getiri oluşabildiği gösterilmektedir (DeBondt vd., 1985, ss. 793-794). Howe (1986) ise, 1963-1981 yılları arasındaki haftalık verilerle ABD’de ARH’yi test ettiği çalışmasında, incelenen dönem boyunca tüm olumlu ve olumsuz haberler analiz etmiş,

olumlu haberlerin pay senedi getirilerine değer kazandırdığını, olumsuz haberlerin ise getirilerde değer kaybına sebep olduğunu ve aşırı reaksiyon anomalisi oluştuğunu göstermiştir. Brown ve Harlow (1988) da çalışmalarında ARH'yi kısa vadeli olarak NYSE'de incelemiştir. 1946-1983 dönemine ait verilerle gerçekleştirdikleri çalışmada, test döneminde kaybettiren pay senetlerinde fiyat hareketlerinin fazla olduğunu, kazandıranlarda ise yüksek değer kayıplarının olmadığı görülmüştür. Lehmann (1990), NYSE ve Amerika Borsası (AMEX)'nda 1982-1986 yılları arasındaki haftalık verileri kullanarak ARH'yi araştırmış ve anormal getirilerin mümkün olduğunu belirtmiştir. Liang ve Mullineaux (1994) finansal piyasalarda beklenmeyen haberler öncesi ve sonrası pay senetlerinin fiyat hareketlerini incelemiş ve kısa dönemde ARH'yi destekleyen sonuçlar elde etmişlerdir. Barberis vd., (1998) pay senedi fiyatlarının olumlu haberlere düşük reaksiyon, olumsuz habere aşırı reaksiyon verdiğini göstermektedir. Çalışma, yatırımcıların gelecek için beklenti oluştururken, mevcut bilgileri çok fazla veya çok az dikkate aldıklarını ortaya koymaktadır. Bowman ve Iverson (1998) kısa dönem için Yeni Zelanda Borsasında 1967-1986 yılları haftalık verileriyle ARH'yi araştırmış ve anomali tespit etmiştir. Mun vd., (1999) hipotezi Fransa ve Almanya borsalarında araştırmıştır. Frankfurt Borsası ve Paris Borsasının 1991-1996 tarihleri arasındaki aylık verileri kullanılmıştır. Çalışmada iki borsada da anomali tespit edilmiş ve etkinin kısa vadede daha belirgin olduğu gözlemlenmiştir. Brooks vd., (2003) 1989-1992 yılları arasında Amerika'daki 21 habere yatırımcının reaksiyonunu NYSE ve AMEX günlük verileri üzerinde araştırmıştır. Analize göre ilk tepki haberden hemen sonra ortaya çıkmakta, bir saat içerisinde pay senetlerinin işlem hacmi yükselmekte ve olumlu veya olumsuz habere göre reaksiyon oluşmaktadır. Lasfer vd., (2003) ise 39 gelişmiş ve gelişmekte olan ülkede, 1989-1998 yılları arası borsa endekslerinin günlük fiyat hareketlerini incelemiş, incelenen ülke borsalarında 10 güne kadar, kısa vadede pozitif fiyat hareketlerini pozitif hareketlerin, negatif fiyat hareketlerini ise negatif fiyat hareketlerinin takip ettiğini gözlemlemiştir. Gerçekleşen anormal getirilerin gelişmekte olan ülke borsalarında, gelişmiş ülke borsalarına göre çok daha belirgin olduğu belirtilmiştir. Gutierrez ve Kelley (2006), 1983-2003 yılları arasındaki halka açık yeni bilgilerin fiyat hareketlerine etkisini, NYSE ve AMEX üzerinde haftalık veriyle test etmişlerdir. Analizde olay penceresi, kısa vadede olaydan bir hafta sonrası ve uzun vadede elli hafta sonrası olarak belirlenmiştir. Çalışmada finansal yatırımcıların olumsuz haberlere reaksiyonun daha fazla olduğu ve olumsuz haberlerin daha fazla negatif kümülatif anormal getiriye neden olduğu ortaya konmuştur. Vardar ve Okan (2008), 1999-2003 tarihleri arası günlük fiyat verileriyle BIST'te kısa dönemli ARH'yi araştırdıkları çalışmalarında, özellikle yaşanan 2001 finansal krizi öncesi ve sonrasında kısa vadeli aşırı reaksiyon anomalisinin gözlemlendiği sonucuna varmışlardır. Grofi-Klufiman ve Hautsch (2011) ise 2007-2008 yıllarındaki halka açık haberlerin, anlık etkisini Londra Borsasında araştırmış ve yeni haberlerin pay senedi getirileri üzerinde güçlü bir etkisi olduğunu belirlemişlerdir. Sprenger ve Welpé (2011), 2010 yılındaki Standart&Poors 500 Endeksinde işlem gören şirketlerin açıkladığı 400.000 halka açık haberin pay senedi fiyatları üzerindeki etkisini araştırmıştır. Olay penceresi olarak olay günü öncesi ve sonrasındaki üç gün tercih edilmiştir. Analiz sonucunda olay günü öncesindeki ve sonrasındaki haberlerin pay senetleri üzerinde anormal getiriye sebep olduğu tespit edilmiştir. Storckenmaier vd., (2012) Londra Borsası FTSE 100 Endeksi ve Chi-X Europe borsalarında gün içi yeni haberlerin pay senetleri fiyatı ve piyasa işlem hacmi üzerindeki etkisini, 2009 yılında açıklanan 88 şirket haberi ile araştırılmıştır. Çalışmada yeni haber olan günlerde pay senetleri işlem hacimlerinin belirgin şekilde yükseldiği görülmüştür. Eizentas vd., (2012) 2005-2009 yılları arasında Litvanya Borsası Vilnius Endeksinde işlem gören şirketlerin pay senetleri ile ilgili yatırımcıların halka açık bilgilerden istatistiksel olarak anlamlı anormal getiriler elde edebildiğini göstermektedir. Klößner vd., (2012) çalışmalarında olumlu ve olumsuz haberlerin Dow Jones ve Almanya XETRA DAX Borsası pay senetleri üzerinde, Aşırı Reaksiyona Anomalisine neden olup olmadığını araştırmışlardır. Analiz sonuçlarına göre Dow Jones ve DAX borsalarında pay senedi yatırımcıları, olumsuz haberlere olumlu haberlerden daha fazla ve daha hızlı aşırı reaksiyon göstermektedir. Musnadi vd., (2018) 2009-2012 yılları arasında Endonezya Borsasındaki 9 farklı sektör endeksinin haftalık verileriyle ARH'yi araştırmış, tüm endekslerde anomalisinin bulunduğunu tespit etmiştir.

Dünyanın çeşitli menkul kıymet borsalarında, farklı tarihlerde farklı frekanstaki veriler ile analiz edilen çalışmalarda Aşırı Reaksiyon Hipotezi test edilmiş ve çalışmaların çoğunda finansal yatırımcıların aşırı reaksiyonu sonucu incelenen pay senedi piyasalarında anormal getirilerin oluştuğu görülmüştür.

3. UYGULAMA

3.1. Yöntem ve Kapsam

Analizde Borsa İstanbul'u temsilen XU030 ve XU030 pay senetleri tercih edilmiştir. Endekse dahil olan pay senetleri işlem hacmi ve piyasa değeri en yüksek 30 şirketten oluşmaktadır. XU030, 30.09.2021 tarihi itibarıyla, 689 milyar TL'lik piyasa değerine ve 571 milyar TL'lik işlem hacmine sahiptir (BIST, 2021). Dolayısıyla XU030'da yer alan şirketlerin piyasa değeri Borsa İstanbul'da işlem gören ve sayısı 393'e ulaşmış şirketlerin piyasa değerinin %48'ine, işlem hacminin ise %52'sine karşılık gelmektedir (KAP, 2021). Ayrıca XU030'a dahil olan pay senetleri, BIST100 Endeksi (XU100) ve BIST50 Endeks (XU050)'lerinde de yer almaktadır.

Çalışmada haber olarak seçilen 01.12.2019 tarihinde Çin Vuhan'da ilk COVID-19 vaka açıklaması, 11.03.2020 tarihinde COVID-19 virüsünün Dünya Sağlık Örgütü (DSÖ) tarafından tüm dünyada pandemi olarak ilan edilmesi ve aynı tarihte Sağlık Bakanlığı tarafından Türkiye'de ilk COVID-19 vakasının açıklanması, 15.03.2020 Pazar günü COVID-19'a bağlı ilk ölüm vakası açıklaması, 01.12.2020 tarihinde Türkiye'de COVID-19 virüsü aşı uygulamasına başlanacağı haberi ve son olarak da 08.12.2020'de İngiltere'de ilk COVID-19 aşısının uygulanması açıklamalarının XU030'da işlem gören pay senetlerinin kısa vadeli getirileri üzerindeki etkisi davranışsal finans açısından araştırılmaktadır. İncelenen dönemde COVID-19 virüsü ile ilgili sağlık, ekonomi, siyaset gibi birçok farklı alanda haber olmasına karşın çalışmada kapsamın daraltılması açısından sadece COVID-19 pandemisinin gelişimi ile ilgili yetkililer tarafından yapılan yerel ve küresel haber değeri yüksek olan sağlık açıklamaları analize dahil edilmiştir.

01.07.2019 ve 31.12.2020 tarihleri arasında, incelenen beş haber etkisinin analizi için anormal getirilerin tespitinde kullanılan OAY ile, XU030'a dahil olan pay senetleri temel alınmaktadır.

3.2. Analiz

Çalışmada, COVID-19 pandemisi ile ilgili Türkiye ve dünyadaki yetkililer tarafından yapılan haberlerden seçilen beş önemli açıklamanın etkisi, olay analizi yaklaşımı ile BIST 30 pay senetleri üzerinde, aşırı reaksiyon anomalisi açısından incelenmiştir.

Analiz kapsamında kullanılan 01.07.2019-31.12.2020 dönemine ait olan veriler, sermaye artırımları ve temettü ödemeleri dikkate alınarak düzeltilmiş olarak Borsa İstanbul Tarihsel ve Referans Veri Platformu'ndan (Datastore) elde edilmiştir (Borsa İstanbul, 2021) İncelenen dönemde pay senetlerinin bazı günlerde işlem görmemesi durumunda, pay senedinin ulaşılan en son gün kapanış fiyatı, işlem görmeyen günün de kapanış fiyatı olarak alınmıştır. Haberlerin Borsa İstanbul kapanış seansından sonra geldiği durumlarda ise finansal piyasalardaki ilk işlem günü, olay günü kabul edilerek analiz yapılmıştır. Veriler Microsoft Excel, EViews-12 programları ile analiz edilmiştir.

Çalışmanın uygulamada kısmında öncelikle incelenen dönemdeki XU030 ve XU030 pay senetleri günlük fiyat kapanış değerlerinin ortalaması sabit olmadığı için, günlük endeks ve pay senedi kapanış değerlerinin logaritmik farkları alınarak günlük getiri oranları hesaplanmış ve seriler durağan hale getirilmiştir.

$$R_t = \ln (P_t - P_{t-1}) = \ln \left(\frac{P_t}{P_{t-1}} \right)$$

Formülde P_t , t gününde XU030 pay senetlerinin kapanış fiyatını, R_t ise t gününde XU030 pay senetlerinin logaritması alınmış getirisini göstermektedir.

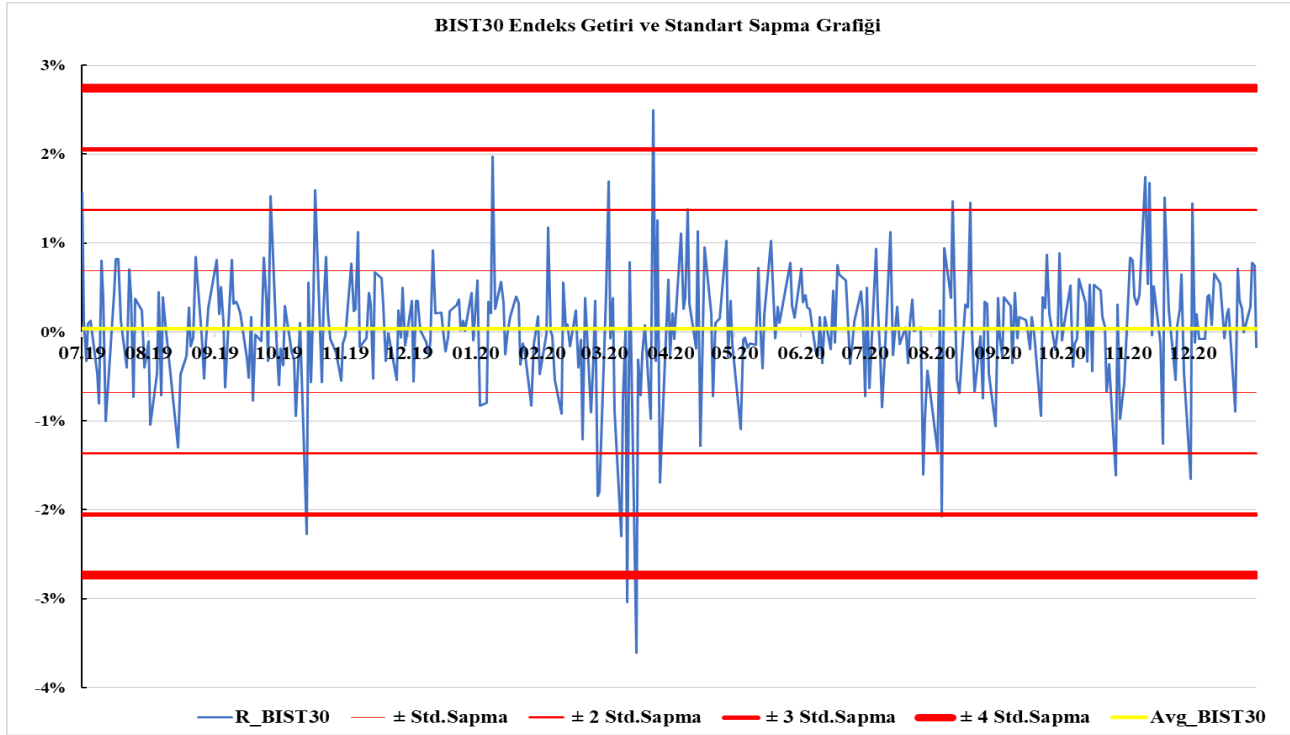
Çalışmada XU030'un günlük logaritmik getirilerinden elde edilen standart sapmalar ile analiz edilecek olan COVID-19 haberleri tespit edilmektedir. Bu nedenle de XU030 getirilerinden öncelikle standart sapma değerleri bulunmaktadır.

$$Std. Sapma(R_{mt}) = \sqrt{\frac{\sum_{t=1}^T (R_{mt} - \bar{R}_m)^2}{T - 1}}$$

Formülde, R_{mt} XU030'un t günündeki logaritmik getirisini, \bar{R}_m XU030'un t gününden önceki 90 günlük ortalama logaritmik getirisini, $T - 1$ ise toplam gün sayısını vermektedir.

Analiz için XU030'un günlük logaritmik getirilerinden ± 1 standart sapma, ± 2 standart sapma, ± 3 standart sapma ve ± 4 standart sapma değerleri hesaplanmıştır. XU030'un incelenen dönemdeki günlük logaritmik getirisi, ortalama getirisi ve standart sapma değerleri Grafik.1 ile verilmektedir.

Grafik 1. 01.07.2019-31.12.2020 BIST30 Endeks (XU030) Değerleri

Analizde XU030'dan elde edilen ± 3 standart sapma ve ± 4 standart sapma değerlerini aşan tarihlerdeki tespit edilen COVID-19 haberlerinin etkisi araştırılmaktadır. Grafik incelendiğinde XU030'un farklı tarihlerde farklı haber etkileriyle belirlenen standart sapmaları aştığı görülmektedir.

İncelenen dönemdeki COVID-19 haber açıklamaları ve XU030'dan elde edilen standart sapma değerleriyle de tespit edilen Tablo 1'de detayları bulunan 5 haber OAY ile araştırılmaktadır. Haber açıklama tarihleri ve XU030'dan elde edilen standart sapma değerleri karşılaştırıldığında ise açıklanan 11.03.2020, 16.03.2020 ve 01.12.2020 COVID-19 virüsü ile ilgili haberlerin, sırasıyla -4 standart sapma, -4 standart sapma ve +2 standart sapma değerlerinde ortalama getiriden saptmaya neden olduğu; 02.12.2019 ve 08.12.2020 tarihli haber etkilerinin ise ortalama getiri düzeyinde gerçekleştiği görülmektedir. Hem modelin doğruluğunu teyit etmek hem de haberlerin değeri açısından ± 3 standart sapma ve ± 4 standart sapma dışındaki üç haber de analize dahil edilmektedir. Bunlar, COVID-19 aşısı ile ilgili; +2 standart sapma değerinde olan Türkiye'de COVID-19 aşısının uygulanmaya başlanacağı haberi ve ortalama dâhilinde kalan ilk COVID-19 vakası haberi, COVID-19 aşısının ilk defa uygulanması haberleridir.

Tablo 1. 01.07.2019-31.12.2020 Haber Açıklamaları

Tarih	Haber	Haber Türü	Haber Günü XU030 Getirisi	Haber Günü XU030 Std. Sapma
02.12.2019	Çin'in de görülen ilk COVID-19 virüs açıklaması	Küresel	%0,35	-
11.03.2020	Dünyada COVID-19'un pandemi olarak ilanı, Türkiye'de ilk COVID-19 vakasının açıklanması	Küresel, Yerel	-%3,04	-4 Std. Sapma
16.03.2020	Türkiye'de COVID-19 ilk ölüm açıklanması	Yerel	-%3,61	-4 Std. Sapma
01.12.2020	Türkiye'de COVID-19 aşısına başlanacağı açıklaması	Yerel	%1,44	+2 Std. Sapma
08.12.2020	Dünyada ilk COVID-19 aşısının İngiltere'de uygulanması	Küresel	%0,40	-

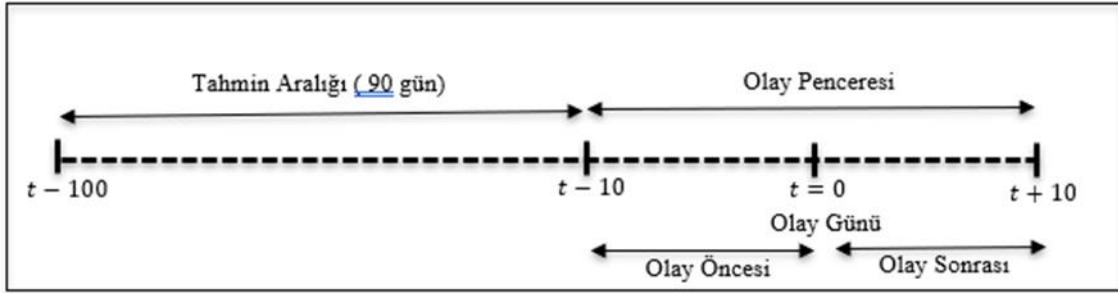
Analizde Çin'in de görülen ilk COVID-19 virüs açıklaması, Dünyada COVID-19'un pandemi olarak ilan edilmesi, Türkiye'de ilk COVID-19 vakasının açıklanması, Türkiye'de COVID-19 nedenli ilk ölüm vakasının açıklanması, Türkiye'de COVID-19 aşısına başlanacağı açıklaması ve dünyada ilk COVID-19 aşısının İngiltere'de uygulanması haberlerinin etkisi araştırılmaktadır.

Çalışmada kullanılan OAY, finansal varlıkların anormal fiyat oluşumlarını araştırmak için kullanılmaktadır. Yöntem, olay ve incelenen dönemden bağımsız olarak, olay penceresi ile pay senedi getirilerindeki anormal performansın belirlenmesini sağlamaktadır. Yöntem çalışmada incelenen olay açıklamalarının pay senetleri üzerindeki getiri etkisini ölçmek için kullanılmaktadır. Analizde, olayın açıklandığı gün, $t = 0$ referans alınarak, açıklama gününden $t \pm n$ önce ve sonraki günlerle, olay penceresi belirlenmektedir. İncelenen olay penceresi ile pay senetlerinde gerçekleşen anormal getiriler ve anormal getirilerin etki süresi tespit edilmektedir.

Olay analizi yöntemi, bugünkü hali ile ilk 1968'de Ball ve Brown tarafından kullanılmıştır (Ball vd., 1968). Daha sonra Fama vd., (1969) bölünme haberinin etkisini, pay senedi getirileri üzerinde incelemişlerdir (Fama vd.,1969, ss. 10-11). Brown ve Warner'ın 1980'de pay senetlerinin performans ölçümü ve 1985'te yaptığı günlük pay senedi getirileri ile yaptığı olay analizleri, olay analizinin gelişmesini sağlamıştır (Brown vd., 1980, ss. 246-248, Brown, 1985, ss. 25-26).

Analizde beş farklı haber için Tablo 2'de açıklanan OAY, olay günü $t = 0$ kabul edilerek uygulanmıştır. Olay penceresi olarak literatürde de olduğu gibi, olay etkisini en iyi açıklayan uzunlukta olay penceresi tercih edilmiştir. Çalışmada, olay penceresi haber etkisiyle oluşan kümülatif ortalama anormal getirileri, daha iyi açıklayacak şekilde $t \pm 10$, ya da $t \pm 20$ gün olarak alınmıştır. Ortalama getiri ve standart sapma değerinin hesaplanması için de tercih edilen olay penceresi öncekindeki 90 günlük tahmin aralığı kullanılmıştır.

Şekil 1. Olay Analizi Yöntemi (OAY)

Literatür incelendiğinde olay penceresi ve tahmin aralığı için olay etkilerini en iyi açıklayacak şekilde farklı yaklaşımlar bulunmaktadır. Maneenop ve Kotcharin, (2020) çalışmalarında olay penceresini $t \pm 5$ olarak belirlenmiştir. 2002-2010 yılları arasında Avrupa'daki 1605 işten çıkarma haberlerinin pay senetlerine etkisinin araştırıldığı Blancard ve Tatu'nun (2012) çalışmasında ise $t \pm 3$ olay penceresiyle elde edilen CAR_{it} istatistiki olarak anlamsız, $t \pm 60$ olay penceresiyle yapılan analiz sonuçları ise istatistiki olarak anlamlı bulunmuştur. Farag ve Cressy (2010), $t - 105$, $t - 6$ tahmin aralığı, $t + 1$, $t + 120$ olay penceresini kullanmıştır. Tuominen ise çalışmasında $t \pm 21$ gün olay penceresi ile Finlandiya'daki işten çıkarma duyurularına finansal piyasaların verdiği kısa vadeli tepkiyi araştırmaktadır. Cox ve Peterson (1994) tahmin süresini $t - 105$, $t - 6$, test süresini ise $t + 1$, $t + 120$ olarak belirlemiştir. Worrel vd., (1991) Amerikan piyasaları üzerindeki analizlerinde ise olumsuz haberlerde olay penceresi daraltıldıkça kümülatif anormal getirilerin istatistiki olarak daha anlamlı sonuçlar verdiğini gözlemlemiştir. Woolridge (1988) ise olay analizinde $t \pm 30$ olay penceresini tercih edilmiştir.

Analiz için tüm XU030 pay senetlerinin günlük logaritmik getirisi elde edildikten sonra ise pay senetlerinin anormal getirileri hesaplanmaktadır. Anormal getiri, pay senedi piyasasında finansal yatırımcıların ortalama getiriden farklı olarak elde ettikleri getiriler olarak tanımlanmaktadır. Anormal getiri, normal şartlarda olması beklenen getiriden daha yüksek ya da daha düşük olarak gerçekleşmektedir. Literatürde anormal getirinin araştırılması için sıklıkla tercih edilen modeller, Brown ve Wagner (1980)'ın çalışmasındaki anormal getiri hesaplama modelleridir. Üç model de tek değişkenli modellerdir ve ampirik olarak analiz edildiğinde yaklaşık aynı sonuçları vermektedir. Bu modeller, Ortalamaya Göre Düzeltilmiş Getiri Modeli, Pazara Göre Düzeltilmiş Getiri Modeli ve Finansal Varlık Fiyatlama Modelinden

yararlanılarak Sharpe (1964) ve Lintner (1965) versiyonuna göre oluşturulan, Pazar ve Riske Göre Düzeltilmiş Getiri Modelidir.

Analizde, anormal getirinin hesaplanmasında temel kaynak olarak alınan, DeBondt ve Thaler (1985)'ın da kullandığı, risk olarak tüm pay senetleri için bir bütün olarak piyasa hareketlerini göz önüne alan, Pazara Göre Düzeltilmiş Getiri Modeli kullanılmıştır. Modelde karşılaştırma kriteri olarak XU030 referans alınmıştır. Model:

$$R_{it} = \alpha_i + \beta_i * R_{mt} + \varepsilon_{it}$$

Formülde R_{it} , t gününde XU030'da işlem gören i. pay senedinin logaritmik getirisini, R_{mt} t gününde XU030'un $t - 90$ günlük ortalama logaritmik getirisini, α_i i. pay senedinin, şirkete özgü sabit katsayısını, β_i i. pay senedinin getirisinin piyasa getirisine olan duyarlılığını, sistematik riski, ε_{it} ise hata terimini vermektedir. Modelde, risk olarak pazar hareketleri kabul edildiği için, $\beta_i = 1$, pay senetlerinin kendine özgü sabit katsayısının da olmadığı $\alpha_i = 0$ varsayılmaktadır. Bu durumda model, $R_{it} = R_{mt}$ şeklini almaktadır. Dolayısı ile beklenen pay senedi getirisi, pazar getirisine eşit olmalı, anormal getirinin söz konusu olmaması beklenmektedir. Fakat yaşanan belirsizlikle beklentileri bozulan yatırımcılar, finansal piyasalardaki habere verdiği olumlu ya da olumsuz tepkiyle piyasalarda getiri anomalilerine sebep olabilmektedir. Bu da Aşırı Reaksiyon Hipotezi ile tespit edilebilmektedir (DeBondt vd., 1985, s. 797). Aşırı Tepki Hipotezi, iki psikolojik olgu olan Tversky ve Kahneman (1974)'ın temsiliyet önyargısı ve Edward (1968)'in muhafazakarlık önyargısı ile açıklanmaktadır (Tversky vd., 1974, ss. 1124-25, Edwards, 1968, s. 359). Hipotez ayrıca Dreman'ın (1982) kaybeden pay senetlerinin alınıp, kazanan pay senetlerinin satılmasına dayanan, Zıtlık Yatırım Stratejisi çalışmasına da dayanmaktadır (Dreman, 1982, s.158). Finansal piyasalarda yatırımcılar, temsiliyet önyargısıyla, aldıkları son, daha çok dikkat çeken bilgilere daha fazla değer verme, geçmiş bilgileri ise ihmal etme, daha az önemseme eğilimindedir. Finansal yatırımcılar temsiliyet önyargısıyla da kendi geçmiş bilgileri ile aynı doğrultudaki haberlere de aşırı değer vermektedir. Ayrıca aldıkları olumlu haberlere karşı aşırı iyimser, olumsuz haberlere ise daha karamsar davranmaktadır. Bu durum yatırımcının temsiliyet önyargısı ile istatistiksel verilere dayanan olasılıkları göz ardı edip yeni bilgiye fazla önem vererek, aşırı reaksiyon göstermesine neden olmaktadır. Muhafazakarlık önyargısı ise yatırımcının yeni bilgi karşısında mevcut bilgisini yavaş güncellemesine, yeni bilgiye tepkisiz kalmasına, mevcut durumunu koruyarak yeni habere düşük reaksiyon göstermesine neden olmaktadır (Tversky vd., 1974, s.1124). Dolayısıyla iki psikolojik önyargı da yatırımcının finansal yatırım kararını etkileyerek, hatalı yatırım kararı vermesine, yeni bilgiye aşırı ya da yetersiz reaksiyon göstermesine neden olabilmektedir. Finansal piyasalarda, yatırımcının verdiği reaksiyon doğrultusunda geçici olarak gerçek fiyattan farklı, fiyat anomalileri oluşabilmektedir. Bu çalışmaları destekler nitelikte olan Barberis vd., (1998)'nin Temsili Yatırımcı Modeli, finansal yatırımcının finansal piyasalardaki yeni habere muhafazakarlık önyargısı ile yetersiz reaksiyon, temsiliyet önyargısı ile aşırı reaksiyon verebildiğini savunmaktadır (Barberis vd., 1998, s. 309). Temsili Yatırımcı Modeli, yatırımcının finansal piyasalardaki yatırım davranışını açıklamak için Griffen ve Tversky (1992)'nin psikolojik çalışmasını temel almaktadır. Çalışma insan psikolojisine dayanmakta ve bireylerin çok göze çarpan sinyallere aşırı reaksiyon verdiğini, zayıf sinyallere ise yetersiz reaksiyon verdiğini belirtmektedir. Çalışma reaksiyonlardaki insana özgü bilişsel önyargıların farklılığına ve bunların tespitinin zorluğuna değinmektedir. Bunu bireylerin kendini güçlü hissettiğinde aşırı güvenli, güçsüz hissettiğinde ise güvensiz olduğuyla açıklamaktadır. Güçlü kavramını da, bireyin aldığı haber veya sinyallerin belirgin, geçerli, güvenilir olmasıyla, bireyde aşırı güvene neden olması ve aşırı reaksiyon göstermesi ya da tam tersi durumun oluşması ile tanımlamaktadır. Ayrıca, Tversky ve Kahneman (1974)'nın daha önce vurguladığı gibi, finansal yatırımcıların yatırım kararı verirken, aldıkları sezgisel bilginin gücüne, ellerinde bulunan somut istatistiksel bilgidenden daha fazla değer verdiğini savunmaktadır (Griffen,1992, ss. 413, 417-422). Daniel vd., (1998), Barberis vd. gibi finansal piyasalarda yeni bilgi nedeniyle oluşan yetersiz ya da aşırı reaksiyon anomalisini davranışsal modeller ile insan psikolojisi ve bilişsel önyargıları ön plana alarak açıklamaktadır (Daniel vd., 1998, ss. 1841-1844).

Modelin uygulamasında, karşılaştırma kriteri olarak XU030 referans alındığı için her t döneminde, pay senedinin t dönemindeki logaritmik getirisinden, olay günü öncesi $t - 90$ günlük XU030'un logaritmik getirilerinden hesaplanan ortalama endeks getirisi çıkarılarak pay senetleri için anormal getiri bulunmaktadır. Olay günleri için de pay senetlerinin logaritmik getirileri ile hesaplanan anormal getiriler, AR_{it} ,

$$AR_{it} = R_{it} - R_{mt}$$

Formülde R_{it} , t gününde XU030'da işlem gören i . pay senedinin logaritmik getirisini, R_{mt} t gününde XU030'un $t - 90$ günlük ortalama logaritmik getirisini ve AR_{it} ise t gününde XU030'da işlem gören i . pay senedinin anormal getirisini göstermektedir. XU030'nun ortalama getirisinin hesaplanmasında ise $t = 0$ olay gününden önceki 90 günün ortalaması alınmaktadır. $t = 0$ olay günlerini temsil etmektedir.

XU030 pay senetlerinin AR_{it} , elde edildikten sonra incelenen dönemde, pay senetlerinin her gün için ortalama anormal getirileri, AAR_{it} hesaplanmaktadır. N , çalışmadaki pay senedi sayısını ifade etmektedir.

$$AAR_{it} = \sum_{i=1}^N AR_{it} / N$$

Modelde, $t + 10$ olay penceresinde oluşan kümülatif ortalama anormal getiriler, $CAAR_{it}$ tüm XU030 pay senetleri için bulunmaktadır.

$$CAAR_{it} = \sum_t^{10} AAR_{it}$$

$CAAR_{it}$ 'lerin istatistiki anlamlılığını test etmek için standardize t testi istatistiği, $t stat$ kullanılmaktadır. Saens ve Saldoval (2005) da çalışmalarında günlük getiri anomalilerinin istatistiki olarak anlamlılığını test etmek için standardize edilmiş t testi, $t stat$ istatistiğinin daha etkin ve doğru sonuç verdiğini savunmaktadır (Saens vd., 2005, s. 325).

t testi istatistiğini hesaplamak için pay senetlerinin anormal getirilerinin standart sapma değerleri, $Std.Sapma(AAR_{it})$ bulunmaktadır. $Std.Sapma(AAR_{it})$ 'nin normal dağılıma yakınsadığı kabul edilmektedir.

$$t stat = CAAR_{it} / Std.Sapma(AAR_{it})$$

$$Std.Sapma(AAR_{it}) = \sigma = \sqrt{\frac{\sum_i^N (AR_{it} - AAR_{it})^2}{N - 1}} \sim N(0,1)$$

Tüm süreçten sonra elde edilen $CAAR_{it}$ 'lerin sıfırdan farklı ve istatistiki olarak anlamlı olması, olay analiziyle incelenen olay açıklamalarının, finansal yatırımcının reaksiyonuna neden olduğunu göstermektedir. Bu durum pay senetlerinde anormal getiri oluşumuna neden olmaktadır.

Getiri anomalisini tespit etmek için $CAAR_{it}$ 'ler hipotez testi yardımı ile test edilmektedir. Test için, H_0 Hipotezi ile olay tarihindeki açıklamanın XU030 pay senetleri getirisine etkisi yoktur hipotezi test edilmektedir. Hipoteze göre açıklama pay senetleri üzerinde kümülatif ortalama anormal bir getiriye sebep olmamakta, anormal bir getiri oluşmamaktadır. Dolayısı ile H_0 hipotezi kabul edilmektedir.

$$H_0: CAAR_{it} = 0$$

Alternatif hipotez olan H_1 ise, açıklamaların XU030 pay senetleri getirisine etkisi vardır hipotezini test etmektedir. H_1 hipotezine göre açıklama pay senetleri üzerinde kümülatif ortalama anormal bir getiriye sebep olmakta ve anormal bir getiri sağlanmaktadır. Dolayısı ile kümülatif ortalama anormal getiriler sıfırdan farklı olmaktadır. Hipoteze göre,

$$H_1: |CAAR_{it}| > 0$$

Ayrıca alternatif hipotez H_1 kabul edildiğinde, dolayısı ile kümülatif ortalama anormal getiriler sıfırdan farklı olduğunda, istatistiki olarak da anlamlı olmalıdır. İncelenen tüm haber günü açıklamaları için $CAAR_{it}$ hesaplanarak, beş olaya hipotez testi uygulanmakta ve sonuçların standardize t testi, $t stat$ istatistiği kontrol edilmektedir (DeBondt, 1985, s. 798).

4. ARAŞTIRMANIN BULGULARI

Haberlerin kamuya açıklandıkları $t = 0$ olay günlerinde, XU030 pay senetlerinin günlük logaritmik getirileri, 90 günlük ortalama XU030 getirisinin farkı ile de pay senetlerinin günlük anormal getirileri, AR_{it} hesaplanmıştır. Her bir pay senedinin günlük anormal getirilerinden, ortalama anormal getiriler, AAR_{it}

bulunarak, $t \pm 10$ olay penceresi ile olay gününden önceki $t - 10$ ve olay gününden sonraki $t + 10$ gün için kümülatif ortalama anormal getiriler, $CAAR_{it}$ elde edilmektedir. $CAAR_{it}$ 'lerin sıfırdan farklı olması durumunda, H_0 hipotezi reddedilerek, H_1 hipotezi kabul edilmekte ve XU030 pay senetlerinin kümülatif ortalama anormal getirilerinin t stat istatistiği ile anlamlılık düzeyleri test edilmektedir.

02.12.2019 tarihindeki olay analizinde, XU030 pay senetleri için $t \pm 10$ olay penceresinde hesaplanan $CAAR_{it}$ ile test edilen $H_0: CAAR_{it} = 0$ hipotezi reddedilmiştir. Tablo2`deki gibi, test edilen dönemdeki tüm $CAAR_{it}$, sıfırdan farklıdır. Dolayısı ile alternatif hipotez olan $H_1: |CAAR_{it}| > 0$ hipotezi kabul edilmektedir. Fakat hesaplanan $CAAR_{it}$ t testi istatistiği, t stat sonuçları $t + 10$ 'da en yüksek 1,60 değerini alarak, %10, %5, %2 ve %1 anlamlılık düzeylerinde istatistiki olarak anlamsızdır.

Tablo 2. 02.12.2019 Olay Analizi Sonuçları

TARİH	Olay Penceresi	AARit	CAARit	t stat
18.11.2019	-10	%0,55	%0,55	0,50
19.11.2019	-9	%0,23	%0,79	0,70
20.11.2019	-8	-%0,28	%0,5	0,46
21.11.2019	-7	-%0,03	%0,48	0,43
22.11.2019	-6	-%0,21	%0,27	0,24
25.11.2019	-5	-%0,50	-%0,23	-0,21
26.11.2019	-4	%0,37	%0,14	0,12
27.11.2019	-3	-%0,33	-%0,19	-0,17
28.11.2019	-2	%0,47	%0,28	0,25
29.11.2019	-1	-%0,14	%0,15	0,13
02.12.2019	0	%0,57	%0,72	0,64
03.12.2019	1	-%0,33	%0,39	0,35
04.12.2019	2	%0,36	%0,75	0,67
05.12.2019	3	%0,31	%1,05	0,94
06.12.2019	4	%0,06	%1,11	1,00
09.12.2019	5	%0,06	%1,17	1,05
10.12.2019	6	-%0,33	%0,84	0,75
11.12.2019	7	%0,02	%0,86	0,77
12.12.2019	8	%0,73	%1,59	1,43
13.12.2019	9	-%0,05	%1,54	1,39
16.12.2019	10	%0,24	%1,78	1,60

Tablo 3'te verilen 11.03.2020 tarihindeki olay analizinde elde edilen analiz sonuçlarına göre ise, XU030 pay senetleri $t \pm 10$ olay penceresinde hesaplanan $CAAR_{it}$ ile test edilen $H_0: CAAR_{it} = 0$ hipotezi reddedilmiştir. Test edilen dönemdeki $CAAR_{it}$ 'lerin hepsi sıfırdan negatif yönde farklıdır ve istatistiki olarak anlamlıdır. Dolayısı ile alternatif hipotez edilmektedir. İncelenen dönemdeki açıklama etkisi ile kümülatif ortalama anormal bir getiri söz konusudur.

Tablo 3. 11.03.2020 Olay Analizi Sonuçları

TARİH	Olay Penceresi	AARit	CAARit	t stat
26.02.2020	-10	%0,17	%0,17	0,20
27.02.2020	-9	-%2,18	-%2,01	-2,33
28.02.2020	-8	-%2,02	-%4,03	-4,67
02.03.2020	-7	%0,63	-%3,40	-3,94
03.03.2020	-6	%1,57	-%1,83	-2,13
04.03.2020	-5	-%0,73	-%2,56	-2,97
05.03.2020	-4	%0,13	-%2,44	-2,83
06.03.2020	-3	-%1,17	-%3,61	-4,19
09.03.2020	-2	-%2,85	-%6,46	-7,50
10.03.2020	-1	-%1,50	-%7,96	-9,24
11.03.2020	0	-%0,48	-%8,44	-9,79*
12.03.2020	1	-%3,69	-%12,14	-14,08*
13.03.2020	2	-%0,11	-%12,25	-14,20*
16.03.2020	3	-%3,83	-%16,07	-18,64*
17.03.2020	4	-%0,79	-%16,87	-19,57*
18.03.2020	5	-%0,91	-%17,78	-20,62*

(Tablo 3'ün devamı)				
TARİH	Olay	AARit	CAARit	t stat
19.03.2020	6	-%0,56	-%18,34	-21,27*
20.03.2020	7	-%0,10	-%18,45	-21,39*
23.03.2020	8	-%1,15	-%19,59	-22,72*
24.03.2020	9	%2,87	-%16,72	-19,39*
25.03.2020	10	%0,29	-%16,43	-19,05*

* %1 seviyesinde anlamlıdır.

Olay penceresinde $t = 0$ olay gününden itibaren $t + 10$ incelendiğinde, $t + 9$ 'a kadar $CAAR_{it}$ negatif yönde sürekli artarak $t + 8$ 'de -%19,59 ile en yüksek değer kaybı görülmektedir. $t + 9$ 'dan sonra ise yaşanan düzeltme hareketiyle $CAAR_{it}$ pozitif yönde hareket ederek negatif getiriler artmaya başlamaktadır. 11.03.2020 tarihli olay penceresinde, $CAAR_{it}$ 'e göre, pay senetlerinin negatif yönde aşırı reaksiyon süresinin 8 gün olduğu görülmektedir. $CAAR_{it}$ 'lerin istatistiksel olarak anlamlılığını test etmek için uygulanan t testi istatistiği de $t = 0$ 'dan sonraki her gün %1 anlamlılık düzeyine göre istatistiki olarak anlamlıdır.

Tablo 4'te analiz sonuçları bulunan 16.03.2020 olay analizinde, pay senetlerinin $t \pm 10$ olay penceresinde hesaplanan $CAAR_{it}$ sonuçlarına göre H_0 hipotezi reddedilmiştir. Tüm $CAAR_{it}$ 'ler sıfırdan negatif yönde farklıdır. Dolayısıyla alternatif hipotez olan H_1 kabul edilmekte, pay senetlerinde anormal getiri bulunmaktadır.

Tablo 4. 16.03.2020 Olay Analizi Sonuçları

TARİH	Olay Penceresi	AARit	CAARit	t stat
02.03.2020	-10	%0,67	%0,67	0,73
03.03.2020	-9	%1,61	%2,28	2,47
04.03.2020	-8	-%0,69	%1,59	1,73
05.03.2020	-7	%0,17	%1,76	1,91
06.03.2020	-6	-%1,13	%0,63	0,68
09.03.2020	-5	-%2,81	-%2,18	-2,37
10.03.2020	-4	-%1,46	-%3,64	-3,95
11.03.2020	-3	-%0,44	-%4,08	-4,42
12.03.2020	-2	-%3,65	-%7,73	-8,39
13.03.2020	-1	-%0,06	-%7,79	-8,46
16.03.2020	0	-%3,79	-%11,58	-12,56*
17.03.2020	1	-%0,75	-%12,33	-13,38*
18.03.2020	2	-%0,87	-%13,20	-14,32*
19.03.2020	3	-%0,52	-%13,72	-14,89*
20.03.2020	4	-%0,06	-%13,78	-14,95*
23.03.2020	5	-%1,10	-%14,88	-16,15*
24.03.2020	6	%2,91	-%11,97	-12,99*
25.03.2020	7	%0,34	-%11,63	-12,62*
26.03.2020	8	%1,44	-%10,19	-11,06*
27.03.2020	9	-%1,51	-%11,70	-12,70*
30.03.2020	10	-%0,14	-%11,85	-12,85*

* %1 seviyesinde anlamlıdır.

Olay penceresinde $t = 0$ 'dan itibaren $t + 10$ incelendiğinde, $t + 6$ 'ya kadar $CAAR_{it}$ negatif yönde sürekli artarak $t + 5$ 'te -%14,88 ile minimum değere ulaştığı görülmektedir. $t + 6$ 'dan sonra ise yaşanan düzeltme hareketi ile $CAAR_{it}$ pozitif yönde hareket ederek getiriler artarak azalmaya başlamaktadır. İncelenen olayda, pay senetlerinin negatif yönde aşırı reaksiyon süresinin 5 gün olduğu görülmektedir. Uygulanan t testine göre, $CAAR_{it}$ 'ler incelenen 10 gün %1 düzeyinde anlamlıdır.

Türkiye'de aşı uygulamalarına başlanacağı açıklamasının incelendiği olay analizinde ise, pay senetleri için $t \pm 10$ olay penceresinde $CAAR_{it}$ 'ler hesaplanmıştır. Tablo 5'te verilen tüm $CAAR_{it}$ 'ler sıfırdan pozitif yönde farklı olduğu için H_0 hipotezi reddedilmiştir. Bu nedenle alternatif hipotez olan H_1 kabul edilmekte ve incelenen dönemde pay senetlerinde anormal bir getiri bulunmaktadır.

Olay penceresinde $t + 10$ incelendiğinde, $CAAR_{it}$ pozitif yönde artarak $t + 10$ 'da %2,81 ile en yüksek değere ulaştığı görülmektedir. Sadece $t + 7$ 'de -%0,06'lık bir düzeltme hareketi yaşanmakta, $t + 9$ ve $t + 10$ 'da $CAAR_{it}$ artmaya devam etmektedir. Pay senetleri aşı açıklamalarının etkisi ile 10 gün değer kazanmadıktan sonra, $t + 11$ 'de ise %0,17'lik bir değer kaybı yaşayarak, $CAAR_{it}$ %2,63'e gerilemektedir.

Analiz edilen olay penceresinde olayın etkisinde düzeltme hareketleri olsa da 10 gün artarak devam etmektedir. t testine göre $CAAR_{it}$ incelenen $t + 8$ %10, $t + 9$ ve $t + 10$ günleri ise %5 düzeyinde anlamlıdır.

Tablo 5. 01.12.2020 Olay Analizi Sonuçları

TARİH	Olay Penceresi	AARit	CAARit	t stat
17.11.2020	-10	-%1,38	-%1,38	-1,10
18.11.2020	-9	%1,18	-%0,20	-0,16
19.11.2020	-8	%0,71	%0,52	0,41
20.11.2020	-7	%0,29	%0,81	0,65
23.11.2020	-6	-%0,27	%0,54	0,43
24.11.2020	-5	%0,09	%0,63	0,50
25.11.2020	-4	%0,18	%0,81	0,65
26.11.2020	-3	%0,63	%1,44	1,15
27.11.2020	-2	-%0,43	%1,01	0,81
30.11.2020	-1	-%1,74	-%0,73	-0,59
01.12.2020	0	%1,56	%0,82	0,66
02.12.2020	1	-%0,08	%0,75	0,60
03.12.2020	2	%0,06	%0,81	0,65
04.12.2020	3	%0,33	%1,14	0,91
07.12.2020	4	%0,13	%1,26	1,01
08.12.2020	5	%0,10	%1,36	1,09
09.12.2020	6	%0,44	%1,80	1,44
10.12.2020	7	-%0,06	%1,74	1,40
11.12.2020	8	%0,40	%2,15	1,72**
14.12.2020	9	%0,52	%2,66	2,13*
15.12.2020	10	%0,14	%2,81	2,25*

* %5 seviyesinde anlamlıdır. ** %10 seviyesinde anlamlıdır.

Dünyada uygulanan ilk aşı haberinin incelendiği analizde ise $t \pm 10$ olay penceresinde, Tablo 6'da verilen $CAAR_{it}$ 'lerin tamamı sıfırdan farklı olduğu için H_0 hipotezi reddedilmekte, pay senetlerinde anormal bir getiri tespit edilmektedir. $CAAR_{it}$ 'lerin t testi sonuçlarında ise sadece $t + 8$ 'de %5 seviyesinde anlamlıdır.

Tablo 6. 08.12.2020 Olay Analizi Sonuçları

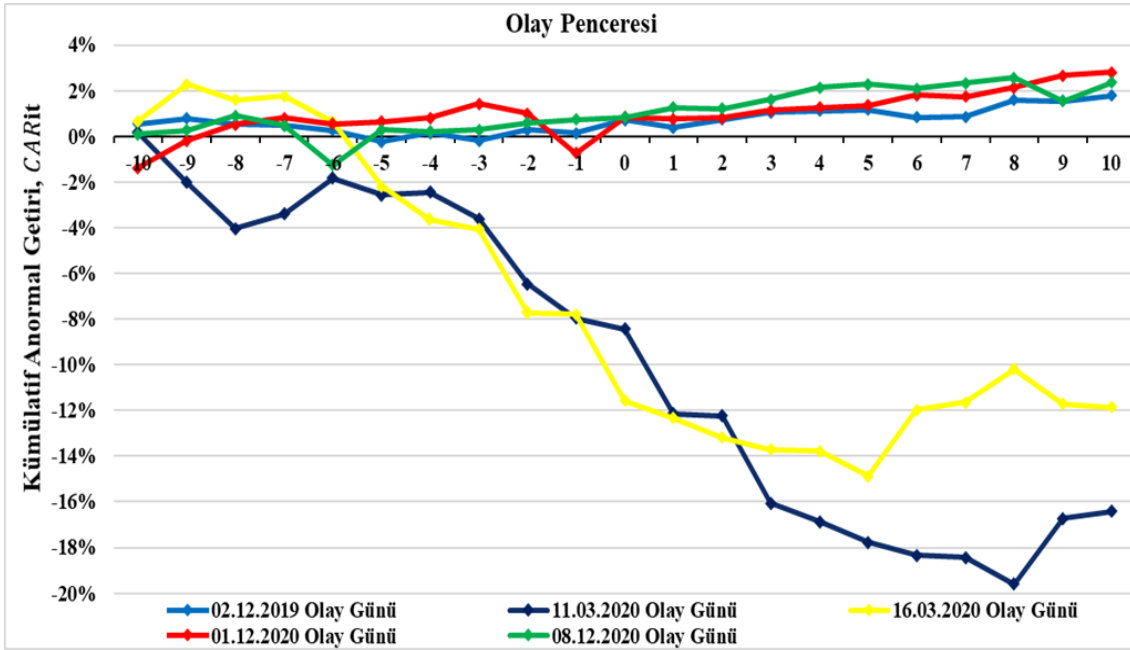
TARİH	Olay Penceresi	AARit	CAARit	t stat
24.11.2020	-10	%0,09	%0,09	0,07
25.11.2020	-9	%0,18	%0,27	0,21
26.11.2020	-8	%0,63	%0,90	0,70
27.11.2020	-7	-%0,43	%0,47	0,37
30.11.2020	-6	-%1,74	-%1,27	-0,99
01.12.2020	-5	%1,56	%0,29	0,22
02.12.2020	-4	-%0,08	%0,21	0,17
03.12.2020	-3	%0,06	%0,28	0,21
04.12.2020	-2	%0,33	%0,60	0,47
07.12.2020	-1	%0,13	%0,73	0,57
08.12.2020	0	%0,10	%0,82	0,64
09.12.2020	1	%0,44	%1,27	0,98
10.12.2020	2	-%0,06	%1,21	0,94
11.12.2020	3	%0,40	%1,61	1,25
14.12.2020	4	%0,52	%2,13	1,65
15.12.2020	5	%0,14	%2,27	1,76
16.12.2020	6	-%0,17	%2,10	1,63
17.12.2020	7	%0,24	%2,34	1,82
18.12.2020	8	%0,24	%2,57	2,00*
21.12.2020	9	-%1,04	%1,54	1,19
22.12.2020	10	%0,81	%2,34	1,82

*%10 seviyesinde anlamlıdır.

Sonuçlar OAY ile incelenen beş farklı haberde XU030 pay senetlerinde kümülatif ortalama anormal bir getirinin olduğunu göstermektedir. Fakat 02.12.2019 tarihindeki dünyada ilk COVID-19 ve 08.12.2020'de dünyada ilk aşı uygulanması haber etkisi araştırıldığında, $t + 10$ olay penceresinden elde

edilen kümülatif anormal getirilerin t testi istatistiği sonuçlarının çoğu istatistiki olarak anlamsızdır. Seçilen COVID-19 haberlerinin etkisiyle XU030 pay senetlerinde oluşan $CAAR_{it}$ 'ler olay penceresi yaklaşımıyla Grafik.2 ile verilmektedir.

Grafik 2. Kümülatif Ortalama Anormal Getiriler

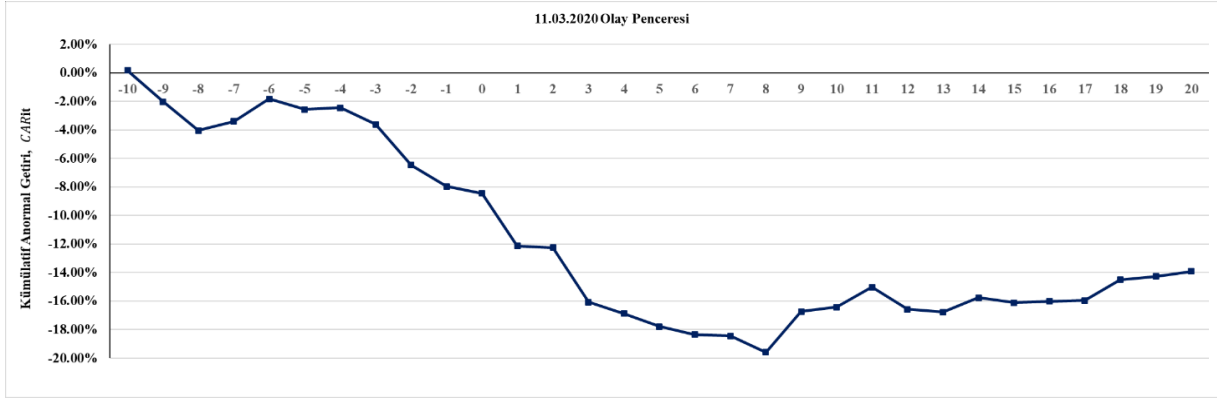

Dünyada ilk COVID-19 vakası haberinden sonraki ilk işlem günü olan 02.12.2019 Pazartesi, $t = 0$ olay günü, pay senetleri yatırımcıları mevcut durumunu koruyup muhafazakarlık önyargısı ile açıklamaya yetersiz reaksiyon göstermiştir. Bu durumda ortalama anormal getiriler %0,57 değer kazanırken, $CAAR_{it}$ ise %0,72 olarak gerçekleşmiştir. $t = 1$ 'de ise -%0,33'lük bir değer kaybı yaşansa da kümülatif ortalama anormal getiriler olay penceresindeki $t + 10$ boyunca pozitif olarak kalmıştır. $t = 6$ 'ya kadar $CAAR_{it}$ her gün artarak $t = 5$ günde maksimum değeri olan %1,17'ye yükselmektedir. Pay senetlerinin tüm $CAAR_{it}$ sıfırdan farklıdır fakat hepsi istatistiki olarak farklı düzeylerde anlamsızdır. Analiz sonucunda aynı yönlü, güçlü bir pozitif ya da negatif anormal getiri görülmemektedir. Yatırımcılar, dünyada ilk defa açıklanan COVID-19 haberine diğer incelenen olaylara göre yetersiz reaksiyon göstermektedir.

COVID-19'un DSÖ tarafından tüm dünyada pandemi olarak ilan edilmesi ve Sağlık Bakanlığı'nın Türkiye'de ilk COVID-19 vaka açıklaması ile, $t = 0$ 'da pay senetlerinin 9'u değer kazanırken, 21'i değer kaybetmektedir. Grafik 3'te görüldüğü gibi, $t + 8$ 'de %1,15'lik ortalama anormal getiri kaybı ile $CAAR_{it}$ -%19,59 en düşük değerine ulaşmaktadır. Bu durum finansal yatırımcının, temsiliyet önyargısı ile $t + 9$ 'a kadar azalarak azalan negatif bir trend doğrultusunda, günlük negatif ortalama anormal getirileri izlediğini göstermektedir. Olay penceresinde $t + 9$ ve $t + 10$ 'da ise yaklaşık toplam %3,16'lık bir düzeltme hareketi ile $CAAR_{it}$ -%16,43 seviyesine gelmektedir. Yatırımcıların $t + 10$ 'dan sonraki davranışlarını incelemek için aynı modellemeyle olay penceresi $t + 20$ şeklinde genişletilerek $CAAR_{it}$ tekrar analiz edildiğinde ise, yatırımcıların $t + 9$ 'a kadar gösterdiği %19,59'luk negatif bir aşırı reaksiyondan sonra modellenen $t + 20$ günü dahil, pozitif yönde yaklaşık %71'lik bir düzeltme hareketi yaparak, $CAAR_{it}$ 'nin -%13,92'ye gerilediğini göstermektedir.

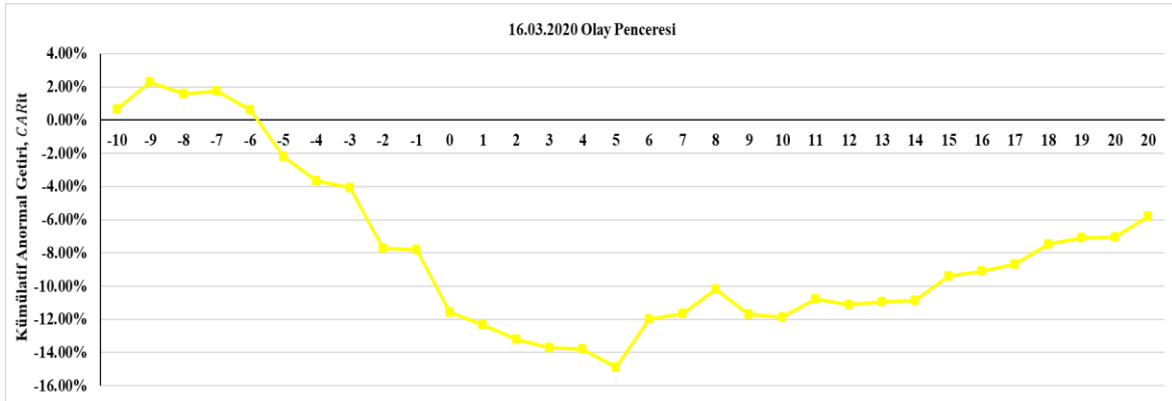
Bu durum ARH'nin savunduğu, olumsuz haberler nedeniyle yaşanan değer kayıplarının iyi haberlere verilen olumlu reaksiyonlardan daha çok kazandırdığı, bu nedenle de, kazanan pay senetlerini satarak kaybeden pay senetlerinin alınması gerektiği görüşünü desteklemektedir (DeBondt, Thaler, 1985, s. 803-804).

Grafik 3. 11.03.2020 Olayı Kümülatif Ortalama Anormal Getirileri

Ülkemizde COVID-19 nedeniyle ilk ölüm haberi ise Pazar günü gerçekleşmiş, ilk işlem günü olan 16.03.2020 Pazartesi, pay senetlerinin anormal getirilerinde en az $-2,27\%$ 'lik, en fazla $4,53\%$ 'lük bir negatif anormal getiri yaşanarak, Grafik 4'teki gibi $CAAR_{it}$ $-11,56$ olarak gerçekleşmiştir. Kümülatif anormal getirilerde yaşanan hızlı değer kaybında $t - 3$ 'te açıklanan, COVID-19'un pandemi olarak ilanı ve Türkiye'de ilk COVID-19 vakasının tespit edilmesi haberlerinin etkisi $-4,15\%$ 'tir. $CAAR_{it}$, $t + 6$ 'ya kadar negatif yönde azalarak devam etmekte ve $t + 5$ 'te minimum değeri olan $-14,88\%$ 'e ulaşmaktadır. Olay penceresinde $t + 6$ 'dan sonra ise $CAAR_{it}$ sürekli değer kazanarak $t + 10$ 'da artarak $-11,85$ değerini almaktadır. Haber etkisinden sonraki düzeltme sürecini tam olarak tespit edebilmek için model $t + 20$ olay penceresinde incelendiğinde ise düzeltme hareketinin $t + 21$ 'e kadar devam ettiği ve $t + 20$ 'de $CAAR_{it}$ 'nin $-5,79$ olduğu görülmektedir.

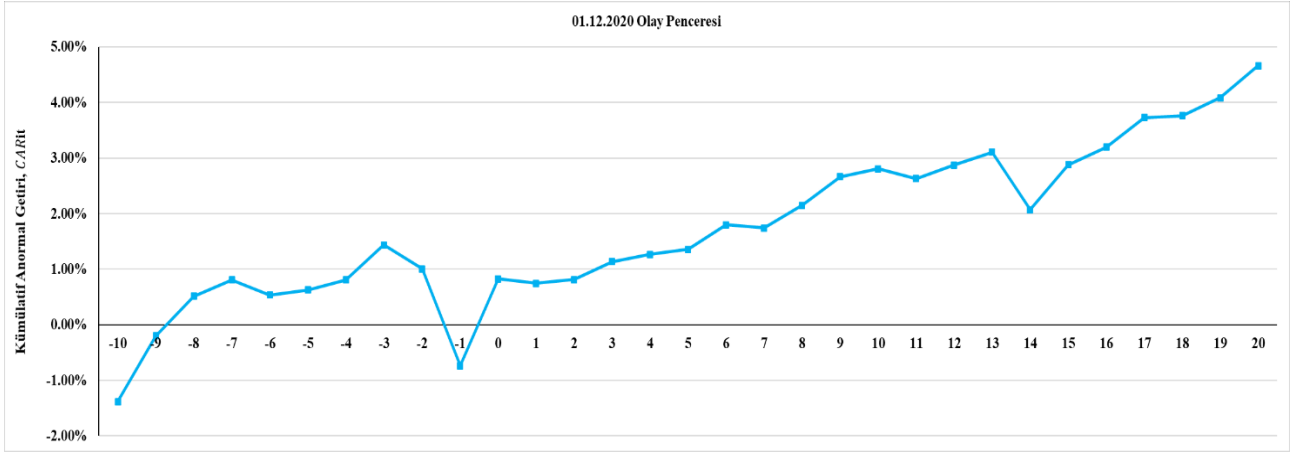
Grafik 4. 16.03.2020 Olayı Kümülatif Ortalama Anormal Getirileri

Türkiye'de COVID-19 vakası nedeniyle ilk ölüm haberine, yatırımcılar beş gün negatif yönde aşırı reaksiyon göstermekte ve $CAAR_{it}$ $14,88\%$ 'lik bir değer kaybı yaşanmaktadır. $t + 5$ 'ten sonraki on beş gün ise kümülatif ortalama anormal getiriler pozitif yönde düzeltme hareketi ile $38,9$ değer kazanmaktadır. Bu olay etkisi de incelenen 11.03.2020 gibi, DeBondt, Thaler (1985)'in ARH'nin varsayımlarını desteklemektedir.

Türkiye'de aşı uygulamasına başlanacağı haberinin etkisiyle ise, $t = 0$ 'da ortalama anormal getiriler $1,56$ değer kazanmakta ve kümülatif ortalama anormal getiri $0,82$ 'ye ulaşmaktadır. Olumlu haber etkisi ile Grafik 5'teki, yükseliş trendi on üç gün boyunca sınırlı da olsa pozitif yönde devam ederek kümülatif ortalama anormal getiri $3,11$ 'e yükselmektedir. $t + 14$ 'te ise ortalama anormal getirilerde $1,04$ değer kaybı görülmektedir. Bu negatif düzeltme hareketinden sonra pozitif yönde kademeli bir yükseliş trendi devam etmektedir.

Grafik 5. 01.12.2020 Olayı Kümülatif Ortalama Anormal Getirileri

Dünyada ilk aşının uygulanması haberinde ise pay senetlerinin ortalama anormal getirileri $t + 10$ olay penceresi boyunca değer kaybı ve kazançları ile $t + 8$ 'de en yüksek %2,57'lik kümülatif ortalama anormal getiriye ulaşmıştır. Aşı haberleri karşılaştırıldığında ise, yatırımcı için dünyada ilk aşı uygulaması haberinin, Türkiye'de uygulanmaya başlanacak olan aşı haberi kadar etkili olmadığı görülmektedir. Ayrıca analiz sonucunda Türkiye ve dünyadaki aşı haberlerinin yatırımcı üzerindeki etkisinin, diğer incelenen üç COVID-19 haber etkisine göre yetersiz reaksiyona sebep olduğu görülmektedir.

5. SONUÇ

Küresel bir tehdit olan ve halen devam eden COVID-19 can kayıplarına neden olmuş, tüm dünya ekonomileri gibi Türkiye ekonomisi de bu durumdan olumsuz etkilenmiştir. Bu süreçte yetkililerin yaptığı COVID-19 açıklamaları ve hızlı haber akışı finansal piyasalarda, yatırımcının, içinde buldukları belirsizlik altında yatırım kararı vermesini zorlaştırmıştır. Bu nedenle finansal yatırımcıların pandemi haberlerine nasıl, ne kadar tepki verdiği ve sürecin yatırım kararlarına etkisi önem kazanmaktadır.

Çalışmada yaşanan COVID-19 sürecinde yetkililer tarafından yapılan yerel ve küresel haberlerin, XU030 pay senedi günlük getirileri üzerindeki etkisinin, OAY kullanılarak, kısa vadede aşırı reaksiyon anomalisine neden olup olmadığı araştırılmıştır. Çünkü beklenmeyen bir olay olan pandemi, getiri amacıyla hareket eden finansal yatırımcının beklentilerini etkileyerek yaşanan belirsizlik altında farklı yatırım kararları vermesine neden olabilmektedir.

Yapılan analizler sonucunda Tablo 7'de sonuçları verilen, COVID-19 açıklamalarından seçilen beş olay gününün haber etkisinde, pay senetlerinin $t \pm 10$ olay penceresinde sıfırdan farklı ve istatistikî olarak anlamlı kümülatif ortalama anormal getiriler oluşmakta, her birinde farklı günler boyunca devam etmektedir.

Tablo 7. Olay Açıklaması Verileri

Tarih	Haber	Haber Türü	Haber Etkisi	AARit	CAARit
2.12.2019	Çin'in de görülen ilk COVID-19 virüs vakası	Küresel	$t=0$	0,57%	0,72%
11.03.2020	Dünyada COVID-19'un pandemi olarak ilanı ve Türkiye'de görülen ilk COVID-19 vakası	Küresel, Yerel	$t=8$	-1,15%	-19,59%
16.03.2020	Türkiye'de COVID-19'dan ilk ölüm	Yerel	$t+5$	-1,10%	-14,88%
1.12.2020	Türkiye'de COVID-19 aşısına başlanacağı	Yerel	$t=0$	1,56%	0,82%
8.12.2020	Dünyada ilk COVID-19 aşısının İngiltere'de uygulanması	Küresel	$t+1$	0,44%	1,27%

Elde edilen sonuçlar XU030 pay senedi yatırımcılarının, dünyada COVID-19'un pandemi olarak açıklanması ve Türkiye'de ilk COVID-19 vakası açıklamalarına olay penceresinde $t + 9$ 'a kadar temsiliyet önyargısı ile genel trendi izleyerek negatif olarak yaklaşık %20 aşırı reaksiyon verdiğini fakat global bir açıklama olan Çin'deki ilk vaka haberine ise tepkilerinin olay penceresinde mevcudiyet önyargısı ile mevcut durumunu koruyup kısmı olarak pozitif kalarak, yetersiz reaksiyona neden olduğu göstermektedir. Yatırımcıların, Türkiye'deki ve dünyadaki aşı haberlerine reaksiyonunda ise, kümülatif ortalama anormal

getiriler pozitif yönde yaklaşık %3 düzeyindedir. Fakat aşırı haberlerine verilen olumlu reaksiyon diğer olumsuz haber etkileri ile karşılaştırıldığında etki mutlak değerce yaklaşık 7 kat düşük düzeyde kalmaktadır.

Çalışmadan elde edilen sonuçlar, COVID-19 pandemisinde yapılan diğer benzer çalışmalarını da destekler niteliktedir. Yapılan çalışmalardan Gormsen ve Kojien, COVID-19 pandemi sürecindeki olay etkilerini Standart&Poor's500, EuroStoxx50 ve Nikkei225 Endeksleri üzerinde araştırmış, 23.01.2020 tarihinde Çin'de uygulanan sokağa çıkma yasağının borsa endekslerinin kümülatif getirisini etkilemediğini fakat 20.02.2020'de COVID-19 İtalya, Güney Kore ve İran'da görüldüğünde ise yüksek değer kayıplarının yaşandığını saptamıştır (Gormsen, 2020, ss. 574–597). Ramelli ve Wagner, Russell3000 Endeksinde günlük veriyle COVID-19'un endüstri bazlı etkisini incelemiş, 24 endüstriden 18'i bu süreçten ortalama %20 değer kaybıyla olumsuz şekilde etkilenmiştir (Ramelli, 2020, ss. 622–655). Fernande-Perez vd., COVID-19 ilk vaka ve ölüm haberlerinin etkisini Türkiye'nin de dahil olduğu 63 ülke için günlük olarak farklı olay penceresi yaklaşımlarıyla kümülatif anormal getiri ya da anormal getiri oynaklığı yöntemleri kullanılarak analiz edilmiştir. Haberleri takip eden hafta Bulgaristan, Kolombiya, Lüksemburg, Suudi Arabistan ve Türkiye borsaları incelenen t-2, t+5 ve t-2, t+15 olay penceresinde yaklaşık %20 değer kaybına uğramıştır (Fernande-Perez vd., 2021, ss. 3-4). Ali vd., COVID-19 pandemisinin yaşandığı, Aralık 2019 ile Mart 2020 tarihleri arasında ve sonrasında görülen finansal yatırımcı davranışını gelişmiş 9 ülkenin borsası üzerinde incelemiştir. İncelenen 100 günde borsalarda yaklaşık %30 değer kaybı görülmüştür (Ali vd., 2020, ss. 1–6). Al-Awadhi vd., COVID-19 etkisini Hang Seng Endeksi ve Şanghay Kompozit Endeksinde günlük panel veri analizi ile test etmiştir. Yetkililerin açıkladığı COVID-19 vaka ve ölüm sayılarında yaşanan artışa paralel olarak, pandeminin zirve yaptığı Şubat 2020'de, incelenen pay senedi endekslerinin olumsuz etkilenerek, kümülatif ortalama getirilerde yaklaşık %15 değer kaybı görülmektedir (Al-Awadhi vd., 2020, ss. 1-5).

COVID-19 virüsünün dünyada ilk görüldüğü Aralık 2019 ve maksimum noktasına ulaştığı Mart 2020'de menkul kıymet borsaları üzerinde yapılan tüm çalışmalar, yaşanan süreçteki olumsuz haber akışının, finansal yatırımcının aşırı reaksiyonu nedeniyle borsalarda değer kaybına neden olduğunu ortaya koymaktadır.

Çalışma genel olarak değerlendirildiğinde, XU030 pay senedi yatırımcıları incelenen dönemde yapılan olay analizlerine göre, Türkiye'de yapılan COVID-19 açıklamalarına dünyada yapılan açıklamalardan daha fazla reaksiyon göstermektedir. Dolayısıyla XU030 pay senedi yatırımcıları için yerel haberler global haberlerden daha etkili olmakta, ayrıca olumsuz COVID-19 haberleri olumlu haberlerden daha fazla aşırı reaksiyona sebep olmaktadır. İncelenen olay günü analizlerinde, $t + 10$ ve $t + 20$ olay penceresinde tüm kümülatif ortalama anormal getiriler mutlak değer olarak sıfırdan farklı ve çoğu da farklı düzeylerde istatistiki olarak anlamlı bulunmaktadır. Bu durum, belirsizliğin ve risklerin arttığı etkisi halen devam eden COVID-19 pandemisinde finansal piyasalarımızın belirleyici olan XU030 pay senetlerinde, haber etkisi nedeniyle finansal yatırımcıların aşırı ya da yetersiz reaksiyon göstermesi sonucunda getiri anomalilerinin oluştuğunu teyit etmektedir.

Bu çalışma, etik kurul izni gerektirmemektedir.

Makale ile ilgili notlar

Makale, araştırma ve yayın etiğine uygun olarak hazırlanmıştır. Yazarlar arasında herhangi bir çıkar çatışması bulunmamaktadır.

Araştırmanın yazarları araştırmanın tüm süreçlerinde eşit oranda katkıda bulunmuştur.

KAYNAKÇA

- Al-Awadhi, A.M., Al-Saifi, K., Al-Awadhi, A. and Alhamadi, S. (2020). Death and contagious infectious diseases: Impact of the COVID-19 virus on stock market returns. *Journal of Behavioral and Experimental Finance*, (27), 1-5. <https://doi.org/10.1016/j.jbef.2020.100326>
- Ali, M., Alam, N. and Rizvi, S.A.R. (2020). Coronavirus (COVID-19) an epidemic or pandemic for financial markets. *Journal of Behavioral and Experimental Finance*, (27), 1–6. <https://doi.org/10.1016/j.jbef.2020.100341>
- Ball, R. and Brown, P. (1968). An empirical evaluation of accounting income numbers. *Journal of Accounting Research*, Autumn, 6(2), 159-178. <https://doi.org/10.2307/2490232>
- Barberis, N., Shleifer, A. and Vishny, R. (1998), A model of investor sentiment. *Journal of Financial Economics*, 49(3), 307–343. [http://dx.doi.org/10.1016/S0304-405X\(98\)00027-0](http://dx.doi.org/10.1016/S0304-405X(98)00027-0)
- Blancard, G.C. and Tatu, D. (2012). Stock market reaction to layoff announcements: European evidence (2002-2010), 21-22.
- Borsa İstanbul (BIST). (30 Eylül 2021). Pay piyasası verileri. <https://datastore.borsaistanbul.com>
- Bowman, R. G. and Iverson, D. (1998). Short-run overreaction in the New Zealand stock market. *Pacific-Basin Finance Journal*, 6(5), 475–491. [https://doi.org/10.1016/S0927-538X\(98\)00021-3](https://doi.org/10.1016/S0927-538X(98)00021-3)
- Brooks, R. M., Patel, A. and Su, T. (2003). How the equity market responds to unanticipated events. *Journal of Business*, 76(1), 109-133. <https://doi.org/10.1086/344115>
- Brown, S.J. and Wagner, J.B. (1980). Measuring security price performance. *Journal of Financial Economics*, Volume 8(3), 205-258. [https://doi.org/10.1016/0304-405X\(80\)90002-1](https://doi.org/10.1016/0304-405X(80)90002-1)
- Brown, S. J. and Warner, J.B. (1985). Using daily stock returns: The case of event studies of event-induced variance. *Journal of Financial Economics*, 14(1), 3-31. [https://doi.org/10.1016/0304-405X\(85\)90042-X](https://doi.org/10.1016/0304-405X(85)90042-X)
- Brown, K. C. and Harlow, W. V. (1988), Market overreaction: Magnitude and intensity. *Journal of Portfolio Management*, 14(2), 6-13. <https://doi.org/10.3905/jpm.1988.409137>
- Daniel, K., Hirshleifer, D. and Subrahmanyam, A. (1998), Investor psychology and security market under and overreactions. *The Journal of Finance*, 53(6), 1839-1885. <https://doi.org/10.1111/0022-1082.00077>
- Debondt, W.F.M. and Thaler, R. (1985). Does stock market overreact? *The Journal of Finance*, 40(3), 793-805. <https://doi.org/10.1111/j.1540-6261.1985.tb05004.x>
- De Bondt, F.M. and Thaler R. (1987). Further evidence on investor overreaction and stock market seasonality. *Journal of Finance*, 42(3), 557-581. <https://doi.org/10.1111/j.1540-6261.1987.tb04569.x>
- Dreman, D. (1982). *The new contrarian investment strategy*. Random House Publishment. Erişim tarihi: 11 Ocak 2022. <https://www.amazon.com/New-Contrarian-Investment-Strategy/dp/0394523644>
- Cox, D.R. and Peterson, D.R. (1994). Stock returns following large one-day declines: Evidence on short-term reversals and longer-term performance. *Journal of Finance*, 49(1), 255-267. <https://doi.org/10.1111/j.1540-6261.1994.tb04428.x>
- Edwards, W. (1968). Conservatism in human information processing, Book; Judgment under uncertainty heuristics and biases, Chapter-25. *Cambridge University Press*, 2013, 359-369. <https://doi.org/10.1017/CBO9780511809477.026>
- Eizentas V., Krusinskas, R. and Stankeviciene, J. (2012). Impact of public information signals on share prices: Evidence from Lithuania. *Economics and Management*, 17(3), 879-888. <https://doi.org/10.5755/j01.em.17.3.2098>

- Fama, E.F, Fisher, L., Jensen, M.C. and Roll, R. (1969). The adjustment of stock prices to new information. *International Economic Review*, 10(1), 1-21. <http://dx.doi.org/10.2139/ssrn.321524>
- Fama, E.F. (1970). Efficient capital markets: a review of theory and empirical work. *Journal of Finance*, 25(2), 383–417. <https://doi.org/10.2307/2325486>
- Fama, E.F. (1991). Efficient capital markets: II. *The Journal of Finance*, 46(5), 1575–1617. <https://doi.org/10.2307/2328565>
- Farag, H. and Cressy, R.C. (2010). Do unobservable factors explain the disposition effect in emerging stock markets. *Applied Financial Economics* August, 20(15), 1173-1183. <https://doi.org/10.1080/09603101003781463>
- Fernande-Perez, A., Gilbert, A., Indriawan, I. and Nguyen, N.H. (2021). COVID-19 pandemic and stock market response: A culture effect, *Journal of Behavioral and Experimental Finance*, 29. <https://doi.org/10.1016/j.jbef.2020.100454>
- Gormsen, N.J. and Koijen, R.S.J. (2020). Coronavirus: Impact on stock prices and growth expectations, *The Review of Asset Pricing Studies*, 10(4), 574–597. <https://doi.org/10.1093/rapstu/raaa013>
- Griffen, D. and Tversky, A. (1992). The weighing of evidence and the determinants of confidence, *Cognitive Psychology*, 24(3), 411-435. [https://doi.org/10.1016/0010-0285\(92\)90013-R](https://doi.org/10.1016/0010-0285(92)90013-R)
- Grofi-Klufiman, A. and Nikolaus, H. (2011). When machines read the news: Using automated text analysis to quantify high frequency news-implied market reactions. *Journal of Empirical Finance*, 18(2), 321-340. <https://doi.org/10.1016/j.jempfin.2010.11.009>
- Gutierrez Jr., R. C. and Kelley, E.K. (2005). *Evidence to the contrary: Extreme weekly returns are not overreactions*. Thesis.
- Howe, John S. (1986). Evidence on stock market overreaction, *Financial Analysts Journal*, 42(4), 74-77.
- Kamuyu Aydınlatma Platformu (KAP). (30 Eylül 2021). BIST Şirketleri, Endeksler, Erişim Tarihi: 11 Ocak 2022. <https://www.kap.org.tr/tr/Endeksler>
- Klößner, S., Becker, M. and Friedmann, R. (2012). Modeling and measuring intraday overreaction of stock prices, *Journal of Banking & Finance*, 36(4), 1152-1163.
- Lasfer, M. A., Melnik, A. and Thomas, D. C. (2003). Short-term reaction of stock markets in stressful circumstances, *Journal of Banking and Finance*, 27(10), 1959-1977. [https://doi.org/10.1016/S0378-4266\(02\)00313-8](https://doi.org/10.1016/S0378-4266(02)00313-8)
- Lehmann, B. N. (1990). Fads, martingales, and market efficiency. *Quarterly Journal of Economics*, 105(1), 1-28. <https://doi.org/10.2307/2937816>
- Liang, Y. and Mullineaux, D.J. (1994). Overreaction and reverse anticipation: Two related puzzles? *Journal of Financial Research*, 17(1), 31-43. <https://doi.org/10.1111/j.1475-6803.1994.tb00172.x>
- Lintner, J. (1965). The valuation of risk assets and the selection of risky investment in stock portfolios and capital budgets. *The Review of Economics and Statistics*, 47(1), 13-37. <https://doi.org/10.2307/1926735>
- Maneenop, S. and Kotcharin, S. (2020). The impacts of COVID-19 on the global airline industry: An event study approach. *Journal of Air Transport Management*, 89(2). <https://doi.org/10.1016/j.jairtraman.2020.101920>
- Mun, J., Vasconcellos, G. M. and Kish, R. (1999). Tests of the contrarian investment strategy evidence from the French and German stock markets. *International Review of Financial Analysis*, 8(3), 215-234. [https://doi.org/10.1016/S1057-5219\(99\)00016-2](https://doi.org/10.1016/S1057-5219(99)00016-2)

- Musnadi, S., Faisal, M. and Majid, S., (2018). Overreaction and underreaction anomalies in the Indonesian stock market: A sectoral analysis. *International Journal of Ethics and Systems*, 34(4), 2514-9369. <https://doi.org/10.1108/IJOES-12-2017-0235>
- Ramelli, S. and Wagner, A.F. (2020). Feverish stock price reactions to COVID-19. *The Review of Corporate Finance Studies*, 9(3), 622–655. <http://dx.doi.org/10.2139/ssrn.3550274>
- Saens, R. and Sandoval, E. (2005). Measuring security price performance using Chilean daily stock returns: The event study method. *Cuadernos de Economía*, 42(126), 307-328.
- Sharpe, W.F. (1964). Capital asset prices: A theory of market equilibrium under conditions of risk, *Journal of Finance*, 19(3), 425-442. <https://doi.org/10.1111/j.1540-6261.1964.tb02865.x>
- Sprenger, O.T. and Welpe, I.M. (2011). News or noise? The stock market reaction to different types of company-specific news events, January. *SSRN Electronic Journal*. <http://dx.doi.org/10.2139/ssrn.1734632>
- Storckenmaier, A., Wagener, M. and Weinhardt, C. (2012). Public information in fragmented markets. *Journal of Financial Markets and Portfolio Management*, 26(2), 179–215. <https://doi.org/10.1007/s11408-012-0185-2>
- Tuominen, T. (2005). *Corporate layoff announcements and shareholder value: Empirical evidence from Finland, Department of Business Administration*. [Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi]. Lappeenranta University of Technology.
- Tversky, A. and Kahneman, D. (1974). Judgment under uncertainty: Heuristics and biases. *Science, New Series*, 185(4157), 1124-1131. <https://doi.org/10.1126/science.185.4157.1124>
- Woolridge, R. J. (1988). Competitive decline and corporate restructurings: Is a myopic stock market to blame??. *Journal of Applied Corporate Finance*, 1(1), 26-36. <https://doi.org/10.1111/j.1745-6622.1988.tb00155.x>
- Worrel, D.L., Davidson, W.N. and Sharma, V.M. (1991). Layoff announcements and stockholder wealth. *The Academy of Management Journal, September*, 34(3), 662-678. <https://doi.org/10.5465/256410>
- Vardar, G. and Okan, B. (2008). Short term overreaction effect: Evidence on the Turkish Stock Market. *International Conference on Emerging Economic Issues in a Globalizing World*, 155-165.

FENOMENAL İFŞANIN İNŞASI OLARAK POSTYÖNETİM: BİR DİSTOPİK YÖNETİMBİLİM DENEMESİ

POSTMANAGEMENT AS THE CONSTRUCTION OF PHENOMENAL DISCLOSURE: A DYSTOPIAN MANAGEMENTOLOGY ESSAY

Gürcan PAPATYA¹

Öz

Makale, yönetimbilimde postlaşma sorun/salının değerini ortaya koyma ve sorun/salın geçerliliğine ve gerçekleştirilebilirliğine dair karar verme, olası düşüncelerin istikametini görme ve gösterme motivasyonunu oluşturma ve açıklamaları yapma kapsamında keşfi bir araştırmadır. Araştırmada yönetimbilimde postlaşma yaklaşımı açıklanmış, sürücü kavram postyönetim kurgusu, çevresi ve biçimleri tanımlanarak iki çerçeveleme yapılmıştır. Bu çerçeveleri postyönetim çevresine taşımak ve kurgulamak için yönetimsizlik, transyönetim, holografik yönetim formları öne çıkartılarak incelenmiştir. Ancak/o halde distopya izlenmiş, ziyadesiyle gelecekte yönetimbilim negatiflikleriyle nasıl başa çıkılacağını göstermeye ilişkin yürütülmüştür. Böylece yönetimbilim yolunda gayretleri değerlendirme ve gelecekteki yeri hakkında düşünme, keşfetme ve biçimlendirme düşüncesine dair kapsam ortaya konmuştur. Sonuçta ileri araştırmalar için “Aceleci Çağda Postyönetim içerimi”ni tartışma ya da keşfi araştırmanın ikinci boyutu hipotez oluşturma girişi vurgulanmıştır.

Anahtar Kelimeler: Yönetimbilim, Postyönetim, Distopya, Keşfi Araştırma, Gerçeklik Teknolojileri.

Abstract

The article is an exploratory research within the scope of revealing the value of the posting problematic in managementology and making the decision about the validity and feasibility of the problem/study, creating the motivation to see and show the direction of possible thoughts, and making explanations. In the research, posting approach in managementology was explained; two framing was made by demonstrating the driver concept, post-management setup, its environment and forms. In order to carry and construct these frameworks to the post-management environment, he examined the forms of no-management, trans-management, and holographic management. However/then, dystopia was followed, mostly to show how to deal with the negativities of managementology in the future. Thus, the scope for evaluating efforts on the path of managementology and thinking about, exploring and shaping its future place has been revealed. As a result, the second dimension of exploring or discussing the “Postmanagement implication in the Hasty Age” for further research is the input of hypothesis generation.

Keywords: Managementology, Postmanagement, Dystopia, Exploratory Research, Reality Technologies.

1. Doç. Dr., Süleyman Demirel Üniversitesi,
gurcanpapatya@sdu.edu.tr,
<https://orcid.org/0000-0002-9647-5662>

Makale Türü **Article Type**
Araştırma Makalesi Research Article

Başvuru Tarihi/Applytion Date
01.05.2022

Yayına Kabul Tarihi/Acceptance Date
22.05.2022

DOI
10.20875/makusobed.1111931

Bu makaleye atf yapmak için:

Papatya, G. (2022). Fenomenal ifşanın inşası olarak postyönetim: Bir distopik yönetimbilim denemesi. *MAKU SOBED*, (35), 85-103.
<https://doi.org/10.20875/makusobed.1111931>

EXTENDED SUMMARY

Purpose: The purpose of this article is to explain the scope of posting that should be evaluated in managementology. Because if posting has been mentioned for managementology, it is necessary to focus on what kind of factual (phenomenal) disclosure and construction will be made in this direction. It is very possible, then, to examine the post-management construction as a phenomenal revelation in managementology and to discuss the post-management environment. Rather, a purposeful, systematic, and comprehensive elite study can be encompassed without imposing limits that impede thinking or operating verification mechanisms.

Literature Review: The article is considered as a theoretical and futuristic attempt to see management relations and explain management styles in the quantum era, which is stated to be right next to us, or in the words of French Marcel Proust (1913-1927), in the "hurried era". As a basic perspective, it is to investigate the postulated structure of management science and to prove its testability and possibility in the principle of "as everything changes, what changes should also change". In this direction, literature has been followed to show the deconstruction ideas of post-thinkers such as Foucault and Lyotard, and to show the power play behind knowledge in particular, and to discuss the meaning of scientifically classified knowledge through critical inadequacy.

Method: This article is an exploratory and qualitative research. Exploratory research is the opportunity to discover a new subject that has not been studied before, to understand new information, to create ease of demonstration, to add quality information to the literature and/moreover, to lay the groundwork for further and deep research. It's more of a useful way for preliminary research or formulary research to explain the nature of the problematic. Here, the potential to activate and exploit the insight and creativity of the researcher is maximized. In this way, the opportunity to see the value, benefit and contribution direction and future of the phenomenon that is made or problematized, or at least a strong experience base is created. In other words, it provides the advantage of exploring future managementology theory, concept and practice meanings and interests, providing phenomenal familiarity, examining, formulating a more sophisticated problematic for the future, laying the groundwork for developing hypotheses and providing a new perspective.

Conclusion and Evaluation: With the article, it has been seen that post-management, which is different from traditional managementology content knowledge, is not a form of deconstruction (break the structure), but a forced rhetoric as a deconstruction (make the broken) activity and/but this is not a "language game". With the most optimistic view, post-management has been viewed as an "intermediate form management" thought between virtual and real, depending on future reality technologies. However, in a period when the meanings of structure and action are blurred, it does not seem very easy to grasp where the management science will evolve. If so, it may be advisable to subtract managementology from the assumption of doing it with synthetic artificial intelligences or symbiosis consciousnesses. Understanding this foresight means understanding and influencing the future. Therefore, this difficult process may create a strong proof that post-management is also viewed as a dystopia for managementology. But/then, dystopia stands as explainable for not what managementology wants in the future, but the compelling thinking about showing how to deal with negativities. At least within the scope of this article, it would not be wrong to say that dystopia (wickedness) is not a negative acceptance and that in the future, the postulated version and possible negativity of the evolution of managementology (utopia) can be made visible.

Contribution: The main subject of the article is post-management, its use and definition for the first time in the field of management, its content in the literature in the context of reality technologies, and the idea of naming three forms of management such as holographic management, trans-management and non-management in a holistic and anarchist framework can be considered as an important philosophical and theoretical contribution.

Makale Hakkında ve Yöntemine Dair Değerimler

Makale hemen yanı başımızda olduğu ifade edilen kuantum dönem ve [20. yüzyılın en etkili edebiyatçı ve eleştirmen Fransız Marcel Proust'un (1913-1927) ifadesi ile] “aceleci çağ”da¹, yönetim ilişkilerini görmeye ve yönetim biçimlerini açıklamaya yönelik kuramsal ve *gelecekçi (fütürist) bir girişim* olarak düşünülmüştür. Temel perspektif “her şey değişirken, değişen de dönüşmelidir” ilkeselliğinde yönetimbiliminin postlaşan yapısını araştırmak, sınanabilirliğini ve mümkünlüğünü tanıtlamak olarak verilmiştir. Bu tanıtlama çabasının da, düşünce çevrelerinin oluşturduğu ifade edilen “gerçeklik teknolojileri”nin yarattığı evren sınamalarının veya gerçeklik yitiminin anlaşılmasına yönelik kabul edilebilirliği vurgulanmıştır.

Makale, şimdiden geleceğe yönelik düşünme ve hazırlanma hakkında “akraktör yaratma”ya dair vurgulanabilir. Yani şimdiden yönetimin geleceği hakkında dinamiklere odaklanma, belirsiz alanları okuma ve/böylece geleceğe hazırlanma adımları izlenebilir. Çünkü gelecekçi bakış açısı, eğilimlerin veya yönelimlerin daha üstünde bir gelecek bilincinin oluşturulmasını gerektirir. Bu nedenle makale gelecek çağın olası yönetimbilim yaklaşımlarını ve uygulamalarını keşif etme açısından ilgi çekici bir atraksiyon olarak değerlendirilmiştir.

Makale, “kuantum çağ”a dair olası yönetim yaklaşımları ve uygulamalarının geleceğine dair bir distopya denemesidir. Dahası bio, nano, nöro, info, tekno vs. mühendisliğin hızla geliştiği günümüz koşullarında, yönetimbilim kuramcılarının, sınırlamadan öte “yönetimi sıfırlama” düşüncesi ile yönetimin gelecek formlarını veya dönüşümlerini keşfetmeye ilişkin bir bakış araştırmasıdır. Belki bu nedenle makale ile *yönetimbilim apolojisi* yapma ötesinde, gelecek için bir şekilde gerçekçi ve düşünülmesi gereken yönetimin ne olması gerektiği düşüncesine yardımcı olunabilir. Daha ileri gidildiğinde ise şu cümle kurulabilir: Çok yakın bir zamanda yönetimbilim kuramcılarının kuracağı kuramları ve bildikleri bir başka yönetim modelleri olmayabilir.

Makalede post ifadesi, modern bir söylemden ve indirgemeci anlayıştan farklı olarak ele alınmıştır. Daha kapsayıcı bir anlatı düzeyi için, genişletilmiş, farklı ve ironik bir şekilde post ifadesi kullanılmıştır. Yani post'un modern içeriminden daha farklı, ve/fakat modern kavramını da içine alacak şekilde bir işlem gözetilmiştir. Özellikle bilim çağında bilimsel indirgeme ile ölçülemeyen tüm “bilimsel olmayan” anlatıların da bilimsel bir şekilde ele alınması gerektiği, aksi halde bilim kuramcılarının uzak durduğu alana sızan kirliliğin ve/veya bilgi kirlenmesinin artacağı, sahte araştırmaların önü açılacağı ve sözdebilime kapı açacağı düşünülmüştür.

Makalede ütopya aramaya çalışmadan, yönetimbilimde distopyanın nasıl okunabileceğini göstermenin daha yerinde olacağı ve teknoloji dolayımında temelden koptuğu düşünülen yönetim ilişkilerinin çözümlenmesine çalışılmıştır. Yönetimbilimde distopya [esas yerinden kopartıldığı şüphesi muhafaza edilerek] travmatik bir süreç olarak görülmemiş ve/dahi postyönetimi bir tehdit değil, yaygın kabullere karşı bir “tefekür” olanağı veya düşünme ufku sağlayacağı [distopyanın korku ve umut salınımı söylemi korunarak] düşünülmüştür (karşı bir yazı için bkz. Şen, 2022, ss. 68-69). Bu nedenle yönetimbilimde distopyanın bunalım yaratan değil, bunalımı çözen bir güç olduğu kabul edilmiştir. Yani distopya yapıbozum değil, bozuyucu olarak ters düz edilerek ele alınmıştır. O halde yaygın normal distopyanın dışında, ötesini ötekileştirmeden bir düşünce olabileceği tartışılmıştır. Normal distopik yazarlara sözgelimi, İngiliz Aldous Leonard Huxley, Eric Arthur Blair bilinen adı ile George Orwell, Rus Yevgeni İvanoviç Zamyetin veya Amerikalı Shoshana Zuboff gibi düşünürlere atıf yapmadan, distopyanın *kötüyer* olmadığı gösterilmiştir. Bir adım daha atılarak makalede distopyanın ütopya gibi kendine sarılabileceği ve vurgulanan gerçeklik teknolojilerinin bu çevreye çağrılabilmesi ifade edilmiştir. Diğer bir deyişle, postyönetimi yönetimin bir yitimi değil, fenomenal ifşasının inşası şeklinde okunabileceği düşünülmüş ve yönetim çevrelerine dair bazı yönetim formları [mutlaklaştırmadan] adlandırılmıştır. Böylece her ne varsa tersten nasıl okuma yolları olabileceği vurgulanmış, ileriden, gelecekte veya tersten uyumunu görmeye ilişkin yönetimbilim teorik içerimi araştırılmıştır.

¹ Byung-Chul Han “Zamanın Kokusu” kitabında, edebiyat tarihinde benzeri az olan Fransız eleştirel edebiyatçı Marcel Proust'un (1871-1922) yedi ciltlik “nehir romanı” üzerinden yaptığı anlatıların “uzun uzun seyre dalma zevkini öldüren” ve zaman kavramının yitimini nitelediği bir “acelecilik çağı”ndan söz eder. Bu çağın başlıca göstergeleri bozulan anlam, yıkıcı performansçı düşünce, içeriksiz konuşma, kaybolan mahremiyet ve derin düşünmeden uzak, istikametsiz ve istikbalsiz hayat tarzı ile içeriksizleşen yaşantımıza karşı verdiği öneri - tıpkı düşünür Düccane Cündioğlu'nun vurguladığı *dairenin dışına çıkma*- “verili zamanın dışında bir oluş [Proust'un kullandığı bir zaman tekniği olarak vurgulanan]” arayışı içinde olmanın öneminden söz eder. Daha geniş okumalar için bkz. Han, 2019; Cündioğlu, 2010.

Makale temel düşüncesi Foucault ve Lyotard gibi postdüşünürlerin çalışmaları sayesinde bilimde tarafsızlık, nesnellik ve pozitiflik için özellikle *yapıbozumun*, özde bilginin arkasındaki güç oyununu göstermek ve bilimsel olarak sınıflandırılan bilginin niçin eleştirel yetersizlik içerdiği üzerinden anlamı tartışmaya yönelik düzenlenmiştir² (Harvey, 2003; Lyotard, 1994). Bu düzenlemede postyönetim, kendini yargılamanın, öğrenmenin ve kültürün her alanına yayılmış olan bilimsel indirgemeciliğin reddi olarak tanıtlanmıştır. Diğer bir deyişle yönetimde postlaşma, mutlak kopuşun değil kopçalamanın vurgusu olarak görülmüştür.

Postyönetime yakın duran ve karıştırılabilecek olan postmodern kapsamı da, postnormal bir kapsam yani 1900'lü yıllardan bugüne erişen modern yönetimbilim uzantısı olarak düşünülmüştür. Bu nedenle makalede “postmodern yönetim” şeklinde ifade edilen ve yönetim yazınında bulunan kapsamlardan ayrı olarak [yazında olmasa da, inisiyatif alınarak] “postyönetim” şeklinde bir ifade kullanılmış ve yazımı izlenmiştir. Belki iddialı bir ifade olsa da makalede “artırılmış postyapısalcı eleştirel yorum” kapasitesi yaratmak hedeflenmiştir. Yani, makalenin ortaya koyduğu veya makaleye ilişirebilecek olası iddiaları yapma ve farklı bilgi bölüklerine başvurma olanağı araştırılmıştır. Ancak makalede sürekli konunun savrulma sorunu karşısında, dengeyi sağlamak için eleştirel bir yaklaşım ile yorum kapasitesini diri tutma ilkesi korunmuştur. Böylece bihakın yönetimden sonra yönetim fikri işletilmiştir. Makale boyunca yönetimin yiten tarafını da *teknoloji dolayımı yönetim sonrası* biten yönetim düşüncesine bağlı takibi yapılmıştır.

Bununla birlikte makalede şu muhtemel sonuca varmak umudu korunmuştur: Bugün yönetimbilim için gelecekte çağırduğumuz ve söze getirdiğimiz teknolojileri, yaşamı kolaylaştırma ve şekillendirme çabaları şeklinde değil, onu anlama ve ona dair anlayış/kavrayış geliştirme zemini olarak ele almak daha makul bir yol olur. Bu açıdan makalede vurgulanan postyönetim, teknobilimle anlamsız bir mücadele yapma düşüncesi değildir, bilakis yönetim biçimlerini keşfetme ve seçeneklerin olduğunu gösterme, onların “olan” bilimsel anlamlarına ulaşma ve bu anlamların içine girme ve bilimsel olarak incelenmesine yöneliktir. O halde yönetimbilim postyönetimin özgürleştirici alanında ve/dahi açık görüş alanı içinde, en uygun şekilde düşünme olanağı sağlayacağı umulabilir. Bu itibarla makalenin özgün bir şekilde tasarlanmasına özen gösterildiğini söylemek mümkün olur.

Yönteme Dair

Makale, *keşfi araştırmadır*. Keşfi araştırma, daha önce ele alınmamış, üzerinde çalışılmamış yeni bir konuyu keşfetme, yeni bilgiyi anlama, tanıtlama kolaylığı yaratma, yazına kaliteli bilgiler ekleme ve/dahası ileri ve derin araştırmalar için zemin oluşturma olanağıdır. İlk bakışta tümevarımsal ve evrimsel-türeysele veya nitel bir çalışma olarak görünmesine karşın keşfi araştırmalar kategorileştirilemez, sınırlandırılmaz,³ öncelikli kuramsallaştırma kullanımı öngörmez veya önceki araştırmalara dayanmaz.⁴ Diğer bir deyişle, geleceğe dair yönetimbilim kuram, kavram ve uygulama anlam yüklerini ve ilgilerini keşfetme, fenomenel aşinalık sağlama, inceleme, daha sofistike bir sorun/salı gelecek için formüle etme, hipotez geliştirme konusunda zemin oluşturma veya yeni bakış açısı kazandırma avantajı sağlar. Bir bakıma yönetimbiliminde olağan geleneksel bilgileri inceleme ötesinde, gelecek yönlü araştırma zemini ortaya konmaya çalışır.⁵ Bu itibarla keşfi araştırma ziyadesiyle sorun/salın doğasını açıklamaya dönük *önaraştırma* ve sonrası *formülasyonlar yapma* için kullanışlı bir yol oluşturur (Babbie, 2012). Burada araştırmacının içgörüsünü ve yaratıcılığını etkinleştirme ve yararlanma potansiyeli en üst düzeyde değerlendirilir. Böylece yapılan ve sorun/sallaştırılan fenomenin değer, yarar ve katkı istikametini ve istikbalini görme fırsatı veya hiç olmazsa güçlü bir deneyim tabanı oluşturulmuş olur (Singh, 2019; ayrıca bkz. Kapur, vd., 2020).

Yazında keşfi araştırma, sorun/salın zuhuratına ve/dahi uzamında derinlikli araştırmalar yapmaya dönük *iki boyutlu süreç*lenir. Keşfi araştırmaların birinci boyutu geniş olasılıklı bir kapsam içerir ya da birinci boyuta ve sorun/salın önaraştırma ikinci boyuta hazırlık sürecini karakterize etmeye dair ele alınır. Keşfi araştırmada sorun/salı ele alma gerekçeleri, bizzat sorunda mündemiç olarak kalmaması gerektiğine ve

² Bir anlamda bu düşünce postyapısalcılığın içinde katmanlaşan/katmanlaşabilecek bazı görüş ve yönelimleri izlemeye davettir (Sarup, 2017).

³ Nitel çalışma ilk bakışta tümevarımsaldır. Bunu Glaser ve Strauss “temellendirilmiş teori” araştırmalarında görmek mümkündür (Glaser ve Strauss, 1967).

⁴ Ve/fakat “çalışan hipotezi” önerilebilir. Bu sosyal bilimciler için başlangıç düzeyi ve hareket noktası olarak yararlı bir yoldur. Makale bu gerekçeler ile yürütülmüştür. ayrıca bkz. Casula vd., 2021, ss. 1703-1725; StringFixer, t.y.

⁵ Bu yazında araştırma yolu nitel ve yorumlayıcı araştırma olarak değerlendirilir. Önceden belirli bir izlenmeden, elde edilen verilerden bir temellendirme hedeflenir. Yazında “temellendirilmiş teori yaklaşımı” bunu esas alır (Schutt, 2012; ayrıca bkz. Rafael ve Schutt, 2016).

ifşa etmeye dönük işletilir. Böylece sorununun gerçeklerine erişme hedeflenir. Diğer bir deyişle, keşfi araştırmalar tartışılacak sorunsalı tam anlamıyla bilme yönlü yapılır. Bilme yaklaşımı basit ve başlangıç düzeyinde sorun/salın mantık örgörüsünü anlama, sorun/salı açma, argümanları açıklama ve fenomenin ana hatlarını görme kapsamında bir yaklaşım geliştirme temelini oluşturur. Dolayısıyla, keşfi araştırmalar esnek, sonuçları yaklaşıktır ve çıkarımlarını doğrulama için ikinci boyuta taşar.

Tablo 1: Makale için Keşfi Araştırma İzleği

1. Boyut	Tanımlama ve Açıklama yönü	Makale İzleği
Araştırma sorun/salını oluşturma	Sorun/salın değerini ortaya koyma ve bilimsel araştırmanın istikameti ve motivasyonu oluşturma	Postlaşma: Sorun/sallaştırma Zorlaması ve Yönetimbilimde Postlaşma
Sorun/salı doğrulama (veya reddetme)	Sorun/salın geçerli ve gerçekleştirilebilirliğine dair kararı verme ve açıklamaları yapma	Distopya: Postyönetim Yaklaşım, Çevresi, Kurgusu ve Biçimleri
2. Boyut	Tanımlama ve Açıklama yönü	Makale İzleği
Hipotez oluşturma	Sorun/sala ve yapılan çıkarımlara bağlı, hipotez oluşturma, özgünlüğünü teyid etme ve ölçmeye yönelme	İleri araştırmaya ilişkin Tartışma: Aceleci Çağda Postyönetim içerimi. [ya da ikinci boyut hipotez oluşturmaya giriş]

Açıklama: 2. boyut, keşfi araştırmanın ileri boyutu olarak bu makalede köreltilmiştir.

Keşfi araştırmada sorunun geçerliliği yapılacak danışmalar veya yayınlanmış uzman kitaplar/yetkin çalışmalar ile yapılır ve güvenilir bir bulgulara özenir. Böylece doğrudan gözlemlere, görüşlere, konuşmalara, notlara veya dokümanlara [kitapları, anketler, istatistikler vs. ilgili her türlü çalışmalara] vs. bağlı bir izlek oluşturulur. Bu yaklaşım, ya ilk elden alınan bilgilere bağlı soruna doğrudan, ya da ikincil bilgilere veya 3. şahıs çalışmalarına bağlı bir yaklaşım içerir. Ancak çoğu kez birbiri içine girmiş olarak kullanma kafaları karıştırır.

Bu amaçla makalede keşfi araştırma için izlek şöyledir (*bkz.* Tablo 1): Birinci olarak belirlenen sorun/sala dair araştırma istikametini ve istikbalini belirlemek için akademik görüşmeler yapılmıştır. Konu ile birbirini teyit etmeyen üç akademisyen görüşü alındıktan sonra değer ve bilimsel araştırma istikamet ve istikbal gerekçeleri doğrulanmıştır. Daha sonra sorun/sala dair yazın ve dokümanların ayrıntılı incelenmesine geçilmiştir. Ancak ilk elden veya doğrudan sorun/sala dair yazın olmaması, bilgi düzenlemelerin nasıl yapılacağı konusunda kararı vermede danışmalar yapmayı gerektirmiştir. Danışmanın keşfi araştırmanın işlerliği ve süreçlere olan etkisi olumlu olarak düşünülmüş, nihayetinde fenomenal ifşanın inşası için süreçlenmiştir. Burada keşfi araştırmanın doğası gereği, düşünmeyi sınırlayan hipotez belirleme ve doğrulama mekanizmaları köreltilmiş; ve/fakat geniş kapsamlı, amaçlı, sistematik, önceden düzenlenen elit bir girişim olarak yürütülmüştür (Stebbins, 2001). Böylece daha ileri ve derin araştırmalar için [hipotez geliştirerek öngörülerde bulunacaklara] düşünsel bir altyapı varlığı tanıtlanmıştır.

1. GİRİŞ

1888-1985 yılları arasında yaşamış Nazi dönemi Alman düşünürü ve kuramcılar arasında sayılan siyaset felsefecisi Carl Schmitt (1950) “Yerkürenin Nomosu (Nomos der Erde)” kitabında, insanların yönetim biçimlerini, egemenlik manifestolarını, bilimi, sanatı, felsefeyi veya birlikte inşa edilen bir fenomene yani yerküre övgüsü yapar.⁶

Bugün Schmitt’in 1950’lerin övgüye mahzar ve inşa etmekte övünç duyduğu fenomenal dünyası, o dönem dünya krizini [nomosu-namusu] çözmeye ve yönetmeye dair sahaya çağırıldığı Amerika Birleşik Devletleri’ni parlatmaya yönelik olduğu çok rahat bir şekilde tartışılabilir. Ancak bugün *dijitalüstü dönemde* krizi çözmek için önerilen stratejiler ve yerkürenin nomosunu koruma amaçlı inşalar çoktan terk edildiği ve postlaşan bir dünya paradigması ile yer değiştirdiği de açıktır.

Düşünüldüğünde, insan topyekûn sınırlarının yeni paradigmaya uyumda zorlandığı “aceleci çağ”da dayanıklılık, devamlılık, süreklilik vs. gibi kavramlarla ters düz olması bir tarafa, yeni bir fenomen veya insan dünyası oluşumuna ve inşasına yönelik çalışmaların yapıldığı kolayca söylenememektedir. Artık o bildik sağlam çizgiler, işaretler veya sınırlar söz konusu edilmese de, insanı topyekûn sınırlandırıldığı

⁶ Schmitt yeryüzünde kötülüğün yayılmaması ve insanların birlikte yaşamak için yönetime, iktidara, egemenliğe, tahakküme [bir anlamda dünya krizini çözecek Amerika’nın gücüne inancı] ihtiyacı olduğunu, bunun da yenedünya düzenin koşulu olduğunu vurgular. *bkz.* Schmitt, 2003.

görmezden gelinmektedir. Üstelik yeni insan dünyasına bağlananlar için, yaşam savaşını anında kaybettiği şeklinde yorumlar da, ironik olarak reddedilmektedir. Yeni insan dünyasına bağlanamayanlar içinse savaşın devam ettirdiği ve daha çok açıklamaya muhtaç olduğu ortaya çıkmaktadır. Doğal olarak bu görünüm, “yönetim nomos”unun yeniden “piyasa yapma”sına yol açmaktadır.

Gerçek şu: Bildik olagelen yönetim bilgileri, modelleri, biçimleri, anlayışları ve yaklaşımları gelecek için boşa çıkmaya çok müsait. Çünkü paylaşım sistemleri, ortak yaşar bütün açıklamaları, ekosistem anlayışları, sürdürülebilir dünya, *insan sonrası (posthuman) dönem* vs. bilinen ve olagelen yönetimbilimini gereksiz kılmaktadır. Diğer bir deyişle yerkürenin ve insan dünyasının nomosu, bilinen ve olagelen yönetimbilim üzerinde tartışmayı olanaksız hale getirmektedir. Hatta bu konuda kafa yoranlara göre, zaten beklenen, doğal ve gerçekçi bir terk edıştır. Bazılarına göre de bir insanın kendi varlık argümanını terk ediş karakersizliği olarak açıklanabilir. Her halde karakteri olmayan bir yönetim düzeninde, yönetimbiliminin nasıl yapılacağına dair bir sorunsal olarak ortaya çıktığı düşünülebilir (Martynov, 2012).

Bu makale, postlaşan dünyanın yönetimbilim sorunsalını değerleyecek anlayış çevresini ve formlarını araştırmaya dair keşfedici bir şekilde düşünülmüş ve yazılmıştır. Bu amaçla makale üç bölümlü tasarlanmıştır: Birinci bölümde postlaşma vurgulanıp, ikinci bölüm bilgilerinin altyapısı gösterilmiş ve daha rahat olarak yönetimde postlaşma açıklamalarını yapma yolları aranmıştır. Üçüncü bölümde, postyönetim (postmanagement) için çevre arayışı ve postyönetim formlarının adlandırılmaları denenmiş ve/dahası ileri araştırmaya ilişkin tartışma açılmış ya da daha sonra yapılacak ikinci boyut hipotez oluşturmaya giriş yapılmıştır. Böylece postyönetim yaklaşımının gelecekte yerini düşünme, keşfetme ve biçimlendirme düşüncesi izlenmiştir.

2. POSTLAŞMA: SORUN/SALLAŞTIRMA ZORLAMASI

Postlaşma, bir *söylem inşası*dır. Doğrunun birçok biçimi olduğu ve doğru dayatmaların gerçeklik söylemlerini zedeleyeceği zorlaması üzerinde durur. Bu çoğu zaman *gerçekdışı kategori* olarak ele alınır. O halde postlaşma her söylemle gerçeğin yeniden inşa edilmesinde zorunlu ve zorlamalı fenomenal bir durum olarak karşımıza çıkmaktadır.

Temelde, zorlanma ve zorlama bir biçim kaybı yaratır. İstenen yararı sağlamak için olanı farklılaştırır. Buna dair her türlü fikir, paradigma, kavram, kuram, kabul, bulgu, bilgi, yöntem vs. açıkça kullanışlı görülür. Açıkça kullanma doğal olarak bir politik içerik sağlar. Yarar için kullanılan her neyse tüketim öznesi olur. Ancak söylem inşası, tüketime yönelen insanı da merkez konuma getirir.

Postlaşma, “ya kenara çekil, ya da arkada dur” şeklinde ifade edilir. Bu düşünce gerçeğin söylem inşası için inşasına yönelik *özgürlükçü bir girişim* kabul edilir. Yani, her faaliyet bir zorunluluk ve zorlama içinde, politik alternatifsizlik [veya yoklama] yaratmaya dönük genişletilir. Ancak alternatifsizlik, kendi politik söylemini bile olanaksız kılabilir. Öyle veya böyle bir şekilde yürütülen, alternatifsizlik [Güney Koreli filozof Han’ın deyişiyle] “özgürleştirmeye dair olan, köleleştirmeye dair” olarak ilerler (Han, 2020, ss. 61-64). Bu bakımdan postlaşma, gerçeğin politik bir söylem içinde sorunsallaştırmasını veya alternatifleştirilmesini kaçınılmaz kılar.

Postlaşmayı daha çok modernite kaynaklı [postnormal olarak] biçimlendirme, yine moderniteye yönelik açıklama gücü yaratacağı biçimli düşünülebilir. Diğer bir deyişle postlaşma “modernitenin sorgulanması” şeklinde tanımlanmaya çalışılır.⁷

Gerçeklik dünyasında oluşturulan yan, türev, paralel, sentetik, sanal, kurgu vs. gerçeklik çalışmaları, yaratılan karmaşıklık, belirsizlik, kaos⁸ veya krizin etkilediği modern kazanımlar sözgelimi rasyonellik, özgürlük, evrensellik, demokrasi, erdemler vs. gibi birçok *değer kavramın* yapıbozuma uğramasına ve sorunsallaştırılmasına yol açar. Bu nedenle postlaşma, yeniden kullanım olanaklarını tersdüz etmeden daha ötede tersyüz yapma şeklinde düşünülebilir. Temel argüman da, sorunlar eskisi gibi olmasa da, daha etkili ve fazla önerilecek çözümlerin olması gerektiği şeklinde verilebilir. Bu yüzden sorunları çözmek için yapılan her çaba, yeni düzenlemede yeni düzene tabi kılma açısından sürekli bozulması doğallaşır. Belki/başta bu

⁷ Bu makalede modernitenin sorgulanması değil, geleceğin sorgulanması amaçlanmıştır. Bu nedenle modernite anlatımları, yananlam [yani çağırmsal veya önel yorumları, duyguları, fikirleri, sosyo-kültürel değerleri, siyasi-ideolojik vs.] çözümlerler olarak kabul edilmiştir. Buna yönelik göstergebilim kurucusu ve postkuramcı Fransız filozof Ronald Barthes’in “göstergeler arası kayma” yani, düzenlamanın göstergesi, yananlamın göstereni olma açısı değerlendirilebilir (Barthes, 1979; Barthes, 1993; ayrıca bkz. Anderson, 2005; Şaylan, 1996).

⁸ Karmaşıklık, belirsizlik veya kaos Baudrillard’a göre “gerçeklik ilkesinin yitimi” veya “mistifikasyon” şeklinde ele alınır (Baudrillard, 2011).

bozulma bir kopuş şeklinde öngörülür. Ancak bu yönde mutlak bir kuram ve yöntem yoktur veya olacaksa öngörülemez için var edilir.

İkinci Dünya Savaşı sonrası işaret edilen, gerçek manada 1980’li yıllardan itibaren etkisi görülen postlaşma, *neo-marksist eleştirel düşünceye* yaslı felsefi bir akımdan ziyade, bir felsefe akımı içinde katmanlaştırılmış bir yaklaşım olarak ele alınması gerektiği söylenebilir. Karmaşık yapısı, sürekli yadsıyıcı ve yadırgatıcı yaklaşımları, pratiklerle örtüşme kaygısı olmayan gayretleri, sisli veya abartılı teorik arka planı ve hiçbir sorunu sorun yapmadığı, ve/fakat güçlü ve yerleşik geleneksel, felsefi ve teorik arka planlar ile sınıanan bir yönelim içerimlediği görülür. Neticede postlaşmanın farklı düşünce biçimlerinin postlaşma argümanı olarak zayıflık değil, çeşitlilik ve gelecek dünya doğasına uygunluk olarak düşünülür. Bu düşünce, yapılacakların retorik tarafının olduğu ve tarafları güçlendirdiği şeklinde ifade edilir.

Ancak söylemleri eğlenceli ve yaratıcı olan postlaşma hareketinin, doğruluk iddialarını göreceli hale getirdiği söylenebilir. Modern söylemleri dışarıda bıraktığı düşünceler de, sürece dâhil edilerek tartışmaya ve yeni normale yönelik sürgitlenmesi daha rahat izlenir ve yaratılan yapıbozum yadırganmaz. Eski normalde genel yaşayış ilkeleri de, özellikle ahlak, etik ve hukuk normları üzerine yeniden yeni normaller olarak önerilir ve kopçalanır. Tutarlılık tutarsızlık, düzensizlik düzen, belirsizlik belirlilik ölçüsü [bir anlamda ironi] olarak dönüşlü ve sarmal ele alınır. Tüm söylenenlerin anlam kaybı yarattığına dair büyük itirazların, haklı savunmaların ve ciddi eleştirilerin yapılması bile, yeni normal olarak postlaşmanın bir konum almasına sorun oluşturmaz. O halde her alanda postlaşmanın yadsıyıcı ve yadırgatıcı özelliği ve/dahası olagelen normallerin yadsınmaması ve yadırganmaması gerektiği bile açıkça ifade edilebilir.

Öte yandan nesnel, evrensel ve mutlak dayatmalar aydınlanma çağının normalleri olarak, yeni dünya/çağ koşulları ile yarışması, aydınlanmanın en önemli ayağı akıl, bilim ve özgürlük üçgenlemesinin sorunlu bir parçası görülebilir. O halde soru, postlaşma olagelenin ve bilinenin yeniden kurulması olabilir mi? Tartışılabilir. Ancak bu tartışma postlaşmanın yaratacağı etkinin epistemik gücünü teyid etmede aceleci olmamayı gerektirir.

Her bakımdan günümüz yaşantısında postlaşma bilim, teknik ve sanat dünyasında düşünsel bir alan oluşturduğu açıktır. Ancak açılan alanda nasıl hareket edileceği noktasının aydınlatılmadığı da mutlaktır. Çünkü alanda oluşan boşluk, yaratılan kaos, gittikçe artan belirsizlik, ne dünya savaşları, ne de Marx, Nietzsche ve Freud gibi dünyaya ayakları yere basan farklı fikirleri olan düşünürleri çağa getirebilir. O halde postlaşma neolaştırdığı teorilerin pratiklerini ele avuca gelmesi için sorun yaratmaya devam etmesi makul bir düşünce olur.

Postlaşmanın tüm sorunsallığına rağmen, burada makaleyi ilerletme açısından post yaklaşımları iki yönlü düşünmek ve sunmak mümkündür: Birincisi öncesinin kurtulmaya, bozmaya, yok etmeye (patolojik) veya yeni erk/sistem düzenlemesine yönelik postlaşmayı düşünmek. İkincisi sonrasını kurmak için mevcudun yetersizliği ve yeni koşulları karşılama (polemik) sorunlarına yönelik postlaşmayı sunmak. Her iki yön, yeni normalin durumunu kavramaya ilişkin değerlendirmeler içerse de, postlaşmanın eski normal kapasiteye hizalanması da zor gözükmektedir.

3. YÖNETİMBİLİMDE POSTLAŞMA

Yönetimbilim ihtiyaç olan bilginin matematiğini oluşturmaya dair bir algoritma üzerine kuruludur. Oluşan algoritmaya bağlı yaratılan izler ve izlekler ile bütün bilgiye yönelik bir bağlantı değerlendirilir. İzler ve izlekler, bilginin kaynağı da olabilir. Yani yönetim verilerinin algoritması bilgi için süreçlenebilir. Diğer bir deyişle, verilerin bilgi haline dönüşmesi algoritma olarak izlenir. Neticede yönetim bilgisi yarar veya değer üretmeye dönük kodlanır. Buna göre kontrol düzeyleri, gelecek eylemleri, çalışma ve iletişim tarzları vs. biçimlenir (Frey, 2016). Ancak bu yapılırken yaşanan derin bir açmaza düşme telaşı, yönetimin bilim özelliğini hızla teknikleştirir.⁹ Bu teknikleşme (yordama) içine almadığı veya dışarıda bıraktığı tüm verileri veya anlatıları çöpe atar.¹⁰ İçine aldığı, sabitlediği teknikleşme çerçevesinde daha fazla performans, verimlilik ve etkenlik çağrısına cevap verilmediğinde yapay gündemler yaratarak yönetim bilgi piyasasında olağan kriz aşılıma çalışır. Zamanla [postkuramcı Fransız filozof Jean Baudrillard’ın vurgusuyla] “oto-

⁹ Tekniğin ve metodolojinin ideolojik yönünü inceleyen bir çalışma için bkz. Saltelli vd. 2020: 87-98.

¹⁰ Burada felsefi olarak “tekhne”, yaşamın insana dayattığı ve insanın yeniyi bulma çabasıdır. Bu yönde kafa yoran Heidegger’e göre tekhne düşüncenin dayatılması şeklinde eleştirir. Belki bir şeyin öne çıkmasına katkıda bulunma, ona eşlik etme anlamında düşüncenin ilerletilmesini kabul edebilir. Yani düşünme varlık’ın açığa çıkmasına yardımcı olmasını benimser. Bu yönde teknik ve tekhne kavramlarını farklılaştırarak ele alması düşünülebilir. Tekhne gizi açmada zihinsel; teknik ise bu gizi açıklamaya yönelik etkinliktir (Heidegger, 1998a; ayrıca bkz. Heidegger, 1998b).

erotik bir romantizm veya karşı tarafın yokluğunda kendiyile ikame etme ve dönüşümü eyleme” ile yeniden bir çıkış arzular.¹¹ Bu arzu pekâlâ yönetimbilimde postlaşma arayışı olarak karşımıza çıkar. O halde etrafta ne varsa, tez elden gelecek yönetime çağırma durumu oluşur.

Yönetimbilimini yeniden düzenlenme için çoğu zaman eski normal ile uyumlu ve güdümlü çalışmalar yapma eğilimi vardır (yönetimin postlaşmasına yönelik okuma için *bkz.* Engwall, Kipping, Üsdiken, 2016; Üsdiken, Kipping, 2020). Ancak bu süreçte bazı kavramların, kuramların ve yöntemlerin yeni normallik açısından yeniden düzenlenmesi sorunu çözeceği düşünülür. Böyle olunca, mevcut yönetimbilim uygulamalarının yeni ve gelecek için miras alınması beklentisi karşılanmaz (Drucker, 1995).

Gelecek, yönetim için düşünmeyi gerçekleştirmektedir. Diğer bir deyişle yönetim “gelecek okur-yazarlığı” için kullanılabilir ölçülerin araştırılmasını beklemektir. Yani geleceği okumak yazmak, gelecekte bugüne yönelik bakışı geliştirmeye iliştilir (Altun, 2020, ss. 29-41). Ya da gelecek okur-yazarlık için yönetimi konu etme, yönetim hakkında yeniden, farklı veya üstü düşünmeyi kolaylaştırmış olur.

Belki burada postyönetim düşünme, modern bilincin yadsınamaz fenomeni olan *monolitik yönetimbilimcilik hegemonyasını* (monolithic managerial hegemony) yıkma eğilimi olarak düşünülebilir.¹² O halde postyönetimin bilimsel gelişme anlayışı, gelişme çeşitleri yanında gelişme araçlarının çeşitlerini de kabule zorlamış olur (Böyle bir düşüncenin oluşumu için *bkz.* Siby, 2013, ss. 548-564). Ancak bu zorlama postyönetim düşünme ve bilimsel gelişme anlayışında, kaygıya ve zarar verici bir niteliğe sahip olabilir. Çünkü olagelen bildik bir anlayıştan farklı bir anlayış söz konusudur. Belki ölçülemeyen ve bir kenara atılmış birçok bilimsel olmayan anlatılar (unscientific narratives) alana getirilerek, belli ölçüde mevcuda inançsızlık üretebilir. Dahası postyönetime katı sınırlar biçilebilir.

Aslına bakılırsa, postyönetim, post düşünme ihtiyacının süreçlenen ve eylene kısmıdır. Bunun için yapıbozum uygulaması ile bilgi arkasındaki güç oyunlarını kavranmaya dönük çalışmalar sınanabilir. Yapılan yetersiz eleştiri ile karşılaşan mevcut tahkimlerle yürüyen bilgi bölükleriyle sonsuz gösterilen direnç yadırgatabilir. O halde postyönetim teknoloji dolayımı üzerinden yapılan yeniden düşünme zorlaması olarak belirir.¹³ Ancak salt postyönetim, yönetimde teknoloji kullanımına yönelik bir düşünce değildir. Gelecek teknolojilerinin semboller, metaforlar, metonomiler, retorikler, hikâyeler, fıkralar, anlatılar, kurgular, kurmacalar, inançlar vs. aracılığıyla bugüne getirilen bir inşa faaliyetidir. Bu bazen iyi yaşam özlemi, bazen de iyi yaşamın içindeki kötüyü gösterme motivasyonu ile desteklenir. (bu yönde *bkz.* Watzlawick, 1996) Bu nedenle postyönetimi fütürizm, ütöpizim, distopizm, katastrofizim, bilimkurgu ve/dahi postapokaliptik anlatılar ile birlikte okumak gerekmektedir.

Postyönetim, geleneksel olarak yerleşik ve yaygın normal yönetimbilim anlayışı ekseninde ya hiç düşünülme istenmez veya düşünme bir yanıtlama refleksi ve reddiyesi şekilde okutturulur.¹⁴ Oysa ne postyönetim olagelen yönetimbilimin kendi reddini, ne de geleneksel yönetim yaklaşımını yanıtlamaya yönelik bir emare içermez, ve/fakat gelecekte muhtemel dünyanın prototip uygulamalarını araştırmaya yönelik ele alınır.

Tüm bu ifadelerle bağlı postyönetim “gerçeklik teknolojileri” ile görünebilir. O halde postyönetim normal yönetimin dönüşümü veya dönüştürmek için gerçek ötesi fenomenal ifşasının inşa deneyimi olarak düşünülebilir. Bu nedenle postyönetim gerçeklik teknolojileri olarak zikredilen artırılmış gerçeklik, sanal gerçeklik, karma gerçeklik ve genişletilmiş gerçeklik koşullarında, yönetim bilgisinin ve deneyiminin nasıl geleceklendirileceğini gösterir. Ancak bilimsel düşünmenin, araştırmaların ve uygulamaların teyid koşullarını olgunlaştırmak için daha çok zaman almak ve çaba göstermek gerekir.

¹¹ Bu psikanalist bir yaklaşım ile postkuramcı Fransız filozof Jean Baudrillard’ın (1929-2007) “gerçekliğin öldürülmesi”ne ve “yanılsamanın var edilmesi”ne dair *Kusursuz Cinayet* romanını andırır. Aslında kusursuz cinayet yoktur, ve/fakat ortada gerçek de bulunmamaktadır. O zaman gerçeğin öldürülmesi, yanılsamanın öldürülüşü ile eşlemede ve bir yerlerde gerçek varlığını sürdürmektedir. Kusursuz olan yanılsamadır. Bu nedenle cinayet kusursuz gibi gözükür, oysa nesne ve özne birdir. Yanılsama farklı gösterir. Kavrayış eksikliği bundandır. (Baudrillard, 1995).

¹² Bu yönde bir örnek için Kolombiya kökenli Amerikalı antropolog ve postkuramcı profesör Arturo Escobar’ın ufuk açan kalkınmada paradigmatik arayış ve ötesine dair makalesi için *bkz.* Escobar, 2000, ss. 11-14.

¹³ Burada MIT, Yale, Michigan, California, Berkeley vs. üniversitelerinde ders veren, gerçekte mimar olan Amerikalı profesör Negroponte çalışmasının altı çizilebilir. (Negroponte, 1996).

¹⁴ Bu olagelen mevcut kavramsal anlamını ve kapsamını muhafaza etmek veya muhtemel belirsizliğin türbülansına girmemek amaçlı çift yönlü değerlendirilebilir. O halde yönetimbilimde postlaşmayı, düşman üretme veya öncesinin eksikliğini sonrası ile gidermeye yönelik bir diyalektik çaba olarak da görmek mümkündür. Ancak bu durum herhalde düşünülmesi gerekenlerin düşünülmemesinden kaynaklı olabileceği varsayılabilir. O halde elit, entelektüel ve akademik sorumluluk, zor olanı düşünmeyi gerektirir.

Şu da var: Dünya değişirken yönetimbilim dünyasının değişmeden kalması mümkün değildir.¹⁵ Bu değişimi, bir epistemi ve mesleki apoloji haline getirmek, siyah-beyaz televizyonda 1970’li yılların “Uzay Yolu Dizi filmi” bakma ısrarı mesabesinde görmek mümkündür. Nasıl ki, dünyanın sanallaşması, sanalın dahi katmanlaştığı bir sanallık söz konusuysa, yönetimin geleceğe dair alışılmadık potansiyeller ile daha çok ilişkilendirmek gerekir. Burada nasıl bir düşünme gerekiyorsa, yönetimbilim için de bunu yapma beklentisi yadırgatmamalıdır. Çünkü yönetimbiliminin düz neden-sonuç veya yalın alacak-verecek ilişkisi şeklinde anlatılamayacağı ve değerlendirilemeyeceği açıktır, ve/fakat bir tarafsızlık içerimi önermediği de muhakkaktır. Belki başlangıçta tarafsızlık vurgusu, zimmî olarak ele alınabilir. O halde yönetimbilimin “romantik bir disiplin” düzeyine düşmesi, refleks olarak teknik mukavemetini artırabilir. Yani yönetim bilgisini geleceğe yönelik hazırlamak, muhtemel bilgileri kendi kabulüne çekme, oto-erotik bağlantıları görme ve tahkimini teknik düzeyde gerçekleştirme çabalarını anlamak, etkili bir şekilde fikri takibinin korunması gerektiği düşünülmelidir.

4. DİSTOPYA: POSTYÖNETİM YAKLAŞIM

Bu noktada önce şu cümleleri yazmak gerekir: Postyönetim, gelecek gerçeğinin dışında değildir. Ancak olağan yönetim-olmayan öteki gerçekliği vurgulamaya dairdir. Bu açıdan postyönetim, gelecekte olağan olmayan *öteki yönetim gerçekliklerini* temsil eder. Yani postyönetim bir ütopya oluşturma değil, bir distopya veya gelecek gerçeğinde var olabilecek durumların muhtemel sorunlarını işaret eder. Daha sonra şu cümlelerin altı çizilerek eklenebilir: Postyönetim gelecekte doğru bilinenlerin doğruluğunu tartışmaz. Bir şekilde teknolojiye ilişik ve/dahi dolayimli yönetimbilimini yeniden üretilebileceğini kabul eder. (bkz. Schatzberg, 2018: 193-213) Ancak bunun için, doğrunun birçok biçiminin olduğu bir gelecekte, doğru direktme kabullerinin olmayacağını vurgular. O halde postyönetim yaklaşımı niteleme çerçevesi için “gerçeklik teknolojileri” veya “bilgisayar bilimleri” üzerinden şu dört maddelik hazırlık açıklamalarını alana çağırarak ve sonraki açıklamalara tutamak oluşturmak yararlı olur: (Burdea vd., 1996, ss. 5-24; Burdea ve Coiffet, 2003; ayrıca bkz. Aydın, 2020; Aydın, 2021)

- **Sanal Gerçeklik:** Sanal gerçeklik, gerçek dünya [olağan geleneksel] yönetimin sanal dünyaya taşınmasıdır. Aslında taşınan olağan geleneksel yönetim gerçeği olsa da, üretilen gerçeklikten ayrılır ve deneysel olarak deneyimleme ile oluşturulur. Bu nedenle olağan geleneksel yönetim sanal gerçeklik [metaverse gözleri] ile çok boyutlarını görme olanağı sağlanır.
- **Artırılmış Gerçeklik:** Artırılmış gerçeklik, sanal yönetim biçimlerinin ve yaklaşımların gerçek dünyaya dair deneyimlenmesidir. Sanal gerçekliğin tersine bu deneysel olarak üretilen deneyimleme, olanın üzerine eklemeler içerir. Daha çok hologramlar ile düzenlenir. Arayüzler [akıllı teknoloji] ile paralel gerçekleşir. Ziyadesiyle avatarlaştırılmış bir yönetim uygulama boyutunu öngörür.
- **Karma gerçeklik:** Karma gerçeklik, yönetimin sanal ve gerçek dünya arasında kurulan köprü ve karşılıklı sürekli etkileşimini ve iletişimini sağlamaya dair deneyimlemedir. Yani gerçek dünyaya sanal, sanal dünyaya gerçek yönetim öğeleri taşınarak, deneysel olarak [gerçekleşmiş yönetime ait] deneyimleme sağlar. Bu anlamda yönetimin gerçeklerden kopmaksızın, sanallaşmasına veya gerçeklik uzayının yaratılmasına yönelik bir amacı yürütme fırsatı sağlanır.
- **Genişletilmiş gerçeklik:** Genişletilmiş gerçeklik, tüm yönetim gerçeklik teknolojilerinin tek bir çatı altında toplanarak, sanal ve gerçek dünya yönetimin birbirine karıştırıldığı bir deneyim düzenlemesidir. Burada yaratılan gerçekliğin gerçek olarak oluşmasına ve katmanlaşmasına bağlı, her yönetim gerçeğinin sanallaştığı, deneyimlendiği ve genişletildiği düzenek ile ilk gerçeğin kaybedilmesi riske sokulur. Sürekli genişleyen gerçeklik içinde, birçok yönetim gerçeklik deneyimleri oluşur. Yani avatar yönetim veya paralel gerçek kopyalar üzerinden yönetimin en ince ayrıntıları, hesaplamaları ve matematiksel yönetim olanakları en küçük zaman ifadesinde gerçekleşir. Böylece yönetim bilinen olagelen yönetimden her an farklılaşarak, ispatına gerek duyulmayacak şekilde ve zamana çekilir.

O halde postyönetim temel yaklaşımı ve içeriği şöyle özlenebilir:

Postyönetim daha çok *gelecekbilime* yönelik nitelemedir. (özellikle gelecekbilim ve stratejik öngörü çalışmaları ile seçilmiş Finlandiyalı akademisyen Tuomo Kuosa için bkz. Kuosa, 2011, ss. 327-336; Kuosa,

¹⁵ Bu nedenle uzak olmayan gelecekte olagelen geleneksel yönetim ve yönetici rollerinin sıfırlanacağı imlenebilir. Buna yönelik hazırlık görüşleri verilebilir ve öngörüler açıklanabilir. (Dunne, Harney, Parker, 2008, ss. 271-282).

2012) Yani gelecekbilim, disiplinler sınırların ihmal edildiği ve/hatta ortadan kalktığı post nitelemedir.¹⁶ Bu gerçeğin inkârı değil, gerçeğin daha etkili olmasına dair riske sokulmasıdır. Ancak bu niteleme mutlak bir tanımlama değil, söyleneni anlatma meramı ve tanımlama düşüncesidir.

Bilinenlerden hareket edildiğinde olagelen geleneksel yönetimbilim belli bir sorunu, belli bir düzende, belli sınırlarda ve belli kurallarda çözme olanağı sağlar. Sorun çözümünde disiplin dairesi veya sınırları dışına çıkılmaz.¹⁷ Çıkıldığında disiplinler arası yönetim bir bakıma postyönetim başlar. Bu itibarla postyönetim sorun çözümünde yetersizliğin yeterlilik için açık bir olanak sağlayacağı söylenebilir.

Gerçekte, postyönetim bir disiplin adlandırmasını niteleyebilir. Bu durum kim bilir İngiliz Lancaster Üniversitesi sosyolog ve politik ekonomistleri Bob Jessop (1946-) ve Ngai-Ling Sum (1952-)'nin 2001 yılında belirttiği gibi pre'ninher [iki yöne] uzamı da olabilir (Jessop ve Sum, 2001, ss. 89-101). Yani postyönetim, yönetimin ilk haliyle ilişkilendirmiş bir sürekliliği ifade eder. İlk hali olmaksızın sonrası içeriklendirmeye muhtaç olur. Belki bu yönde şu bilgilerin altı çizilebilir: Postyönetim toparlanmamış ve birleştirilmemiş ve/dahi fikir, paradigma, kavram, kuram, kabul, bulgu, bilgi, yöntem vs. ile oluşmayan belirsizliğe, karmaşıklığa ve kaosa yönelik bir yaklaşımdır. Bilmek nedenli değil, bilinmek nedenli edilgen bir yaklaşımdır ve tüm baskın mevcut rasyonaliteler dışında, bir bilginin peşine düşmeyi hedefler. Retorik merkezler, kurumsal yönlendirmeler veya başka bir şekilde öğrenim norm ve standartları gözetilmez. Bu nedenle bir kopuş gibi algılanır.

O halde “postyönetim yeni disiplinler niteleme olabilir mi?” sorusu öncelenebilir. [Çok iddialı olmazsa] Postyönetim denetlenmeyen, odaklanmayan, belirsiz ve yoruma açık bir düşünce sunma açısından yeni olduğu söylenebilir. Belki disiplinler arası yönetimden zorlamalı farkı da burada aranabilir (Lawrence ve Despres, 2004, ss. 379-405). Postyönetim çok farklı disiplinler ile birliktedir; ve/fakat bağımsız çalışma için, birbirinin yöntemlerini ve araçlarını ödünçleme veya disiplinleri bütünleme ya da bozma amaçlı beklenmez. Ancak postyönetim uğraşı preyönetim kökü veya uzamı çok zorlanmadan öngörülebilir. Ya da preyönetim çalışmaları, postyönetim çalışmalarını destekleyebilir; ve/fakat postyönetim çalışmalar preyönetim çalışmalarını desteklemez.

Bu kapsamda Nietzsche'nin “hiçlik” ya da “heplik” felsefesi bir açıklama olanağı sağlayabilir: Nietzsche “Tanrı öldü” derken bir çağrı yapar (Nietzsche, 1964). Bu çağrı kendini gerçekleştirme konusunda kapisleri, hırsları, komplimanları vs. bir tarafa bırakan *üst-insana (übermensch)* erişme veya tekrar evrime dönüşü ifade eder. Yani hep olmak için hiçlik. Belki sürdürülebilirliği değil, sürekliliği işaret etmeye dönüklüktür. Bugünün ifadesiyle varoluşun fiziki veya bedensel değil, simülasyonlar ile sürekliliğini sağlama düşüncesi olduğu varsayılabilir.

Şimdi/acaba postyönetim, disiplinin “pre” mertebesini aşma ve yönetimin olgun bir disiplin olma yollu mertebesini mi işaret eder?” sorusu açılabilir. Belki, ama önce hissedilen hiçliğin aslında heplik için bir açıklama olanağı yarattığı söylenmelidir. Yani eksikli-gedikli disiplinin tamamlanmasına dair olgunlaşma için tüm sınırlardan, yüklerden ve kısıtlardan kurtarılması beklenir. Böylece Nietzsche'nin tanrının ölümü için sarf ettiği düşünce ve geliştirdiği felsefe, disiplin için “postyönetim” olarak daha rahat okunur.¹⁸ Yani yönetimbilimin kendini aşma yolunda süreci nitelendirilmiş olur.

Bu nedenle postyönetim ile birlikte yönetimbilim için, gelecekte kendini aşan ve gerçekliğe düşen bir disiplin olacağı vurgusu yapılabilir. Disiplin sonrası bu, arası, ötesi ve üstü olarak aşkın bir özellikte tanımlanabilir.¹⁹ Bu eksende Funtowicz ve Ravetz (1993) postlaşan normal kabulü ile bilimlerdeki [eleştirel] durumu değerlendirdiği makalesi üzerinden yönetimbilimine bakılabilir ve yönetimbilimde karşılaşılan risklere zorlu cevap vermeye yönelik olanın tahkimi veya düzenlenmesi veya yeni bilimlere olan ihtiyaç

¹⁶ Bu “gelecek çalışmaları, öngörü, uzgörü ve tahmin uygulamaları (futures studies, foresight, forecasting ve precipitation practices)” şeklinde kelimeler ile genişletilebilir (Poli, 2019; Turnpenny vd., 2011, ss. 287-306).

¹⁷ Bu nedenle bilimde sorun çözümü, bilgi üretimi ve kullanımıyla ilgili her türlü kötücül varsayımları sorgulama hakkı kazanılır (Ravetz, 1971; Ravetz, 2006; ayrıca bkz. Turnbull, Hoppe, 2019, ss. 315-337).

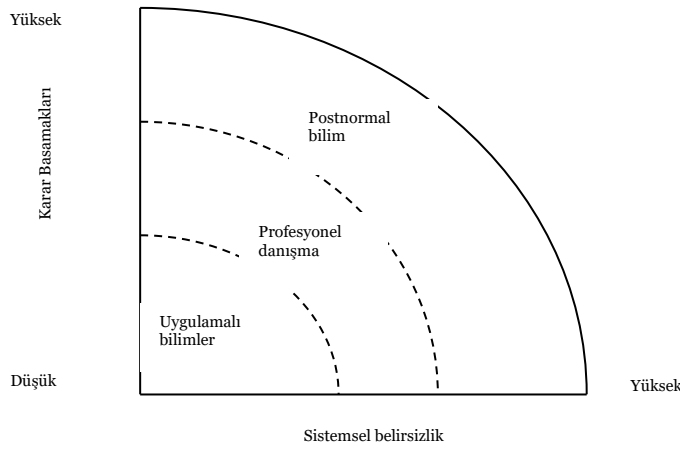
¹⁸ Burada şu yorum yapılabilir mi?: Nietzsche “Böyle Buyurdu Zertüşt” kitabında yedi kez vurgulu şekilde yer verdiği “tanrı öldü” derken, yerleşik kabule [kendi ifadesi ile egemen sürgünlere] bağlı sürekli bir evrimi [belki de dehşetli yüzleşmeyi] ya da tanrının yaşadığını işaret eder. Çünkü tanrı'nın isteği ve geride bıraktığı mükemmellik için mükemmelin ölümdür. Bu nedenle tanrının isteği ölüm, metafiziğin fizikleşmiş tarafına dönüşür. Bu durum yönetimbilim kapsamında yeni sürgünler için, ölmüş bilginin gizlemesi kadar anlamsız demektir. Öte yandan yönetimbilimde olagelen yaygın kabullerin açıkça katledilmesi sorun yaratmaz. Yoksa/eğer katledilmezse, tıpkı suni solunum aygıtı ile bedeni yaşatma çalışmalarına benzer duruma düşündür: Gerçek ama ölü. Postyönetim gerçek olan bir şeyin, başka bir gerçeklik [daha çok gerçekliği olduğu düşünülen duyuyüstü] düzeyi olarak da düşünülürse, öne sürülen sonuç yeni başlangıç için apaçık tartışmaya dönüşür. O halde, postyönetim sanallaştırılarak avatarlaştırılmış (bir bakıma gerçeğin dışında-unwirklich) bir anlam üzerinden yürütülebilir olur. ayrıca bkz. Eagleton, 2015; Eagleton, 1996.

¹⁹ Disiplin sonrası, geleceği hayal etme ve düşünülemez olanı düşünme için bkz. Darbellay, 2020, ss. 235-250.

[burada disiplinlerarasılık] vurgulanabilir.²⁰ Ancak bu şekilde *postnormal yönetimin* olagelen geleneksel yönetimde anlaşılmalıklara yönelik politik bir içerik taşıdığı unutulmamalıdır (O’Conner, 1999, ss. 671-687).

Uygulamalı bilimler içinde yönetimbilim, düşük belirsizlik düzeyine sahip çekirdek bilimlere bağlı açıklama ve yönlendirmeleri gerekser. Diğer bir deyişle doğası gereği yönetimbilimde belirsizlikler yüksektir ve çeşitli nedenlerle “belirsizlik riski”nin çözümlenmesine büyük ihtiyaç duyar.²¹ Ancak yönetimbilimde bir dizi koşul altında üretilmiş geçerli bir sonuç, diğerleri için uygun olmayabilir. Bir sorun karşısında, sınırları aşma ve daha karmaşık sorun çözme stratejisi izlenir. O halde yönetimbilim “normal ötesibilim” olur (Ravetz, 1999, ss. 647-653; Ravetz, 2004, ss. 347-357). Burada profesyonel danışma yönetimbilim risklerini azaltmaya yönelik devreye girer. Profesyonel danışmanlık, yeni ve beklenmedik durumlarla boğuşmaya hazır olmayı içerir. Sistem belirsizliklerinin veya kararsal risklerinin yüksek olduğu üçüncü tür problem çözme stratejisi olarak postnormal yönetimi yönlendiren politika konuları ortaya çıkar.

Şekil 1: Postnormal Bilim Diyagramı

Kaynak: (Funtowicz ve Ravetz, 1993, s. 745)

Öz olarak postyönetim, Funtowicz ve Ravetz’in postnormal bilimine göre belki [zorlamalı olarak ifade edersek] yeni melez bir bilimsel alan olabilir (Smith, 1998). O halde disiplinler ve/hatta disiplinlerarasılık sonrası yönetime bakış ifade edilir (Sayer, 2003). ve sınırları ortadan kaldırmak veya sınırsızlık yaratmak üzerinden açıklamaları geliştirmek mümkün olur.

Ancak şu cümlenin altı kalın şekilde çizilmelidir: Postyönetimde bir disiplin takibi değil, takipsizliği söz konusudur.²² Yani yönetim uygulamaları nereye gidilecek şeklinde yürütmez, belki gidilen yer her neyse orada bulunur. Bulunma öncesi fikirlere ve bağlantılara dikkat edilir ve izlenir. Böylece ilgili disiplinin en son sınırlarına kadar gidilmesi ve açıklamaları yapma olanağı düşünülür (Sanghera, 2001). Bu açıdan postyönetim bir birleşme/birleştirme amacı gütmeyen, birleştirici alanlardan da uzak durmayı yeğler. O halde/belki birleştirici kısımlar olarak öne sürülen kapsamlar, postyönetim çalışma alanı olarak görülebilir. (Fahlander ve Oestigaard, 2004)

4.1. Postyönetim Çevresi ve Kurgusu

Postyönetimde temel yaklaşım çevre önerilerini, söz edilebilecek olağan geleneksel yönetimbilim çalışmalarına ve karşı çalışmalara bağlı düşünmemek gerekir. Yani edebiyat kuramcısı İrlanda asıllı İngiliz profesör Terry Eagleton’un (1943-) vurgularına ödünçleyerek postyönetim, ne bir metafizik yağcılık, ne bir işkence pratiği, ne de kısa vadeli, dolaysız konjonktür uğruna vicdansızca tek-boyutlu olma ve indirgemeci olarak okunamaz (Eagleton, 1996, ss. 60-66). Ancak büyük ihtimalle postyönetimi ifade etmekte ve ete kemiğe bürümekte, olagelen geleneksel yönetimbilim ile kavramsal benzeşimleri ve bazı örtüşmeleri, muhtemel bir yadırgatma oluşturabilir. *Yadırgatma* kavramı becermeye dair, geleceği bugünden

²⁰ Belki burada ziyadesiyle çevresel (ekolojik) sorunlara dikkat çeken postnormal bilim (post-normal science-PNS), “gerçeklerin belirsiz, değerlerin tartışmalı, risklerin yüksek ve kararların acil olduğu” bir bilimsel marj içerimi değerlendirilir (Funtowicz ve Ravetz, 1993, ss. 739-755; Funtowicz ve Ravetz, 1991, ss. 137-152; Funtowicz ve Ravetz, 1992, ss. 251-273).

²¹ Bu durum post-normal bilimin mantrası: ‘Gerçekler belirsiz, değerler tartışmalı, riskler yüksek ve kararlar acil’ ile örtüşür (Funtowicz, Ravetz, 1993: 739-755; ayrıca bkz. Luks, 1999: 705-719).

²² Bu nedenle Yeni Zelandalı sanat ve tasarım profesörü Welby Ings’in dediği “Disiplinsiz düşünce”si ile örtüşebilir (Ings, 2020, ss. 48-65).

yapılandırma ve şimdiye yansıtılan bir katkıdır. Aksi halde geleceğin şimdiden elden çıkarma riski artar. Bu yönde iki çerçeveyi, postyönetim çevresine taşımak ve kurgulamak mümkündür:²³

●**Holistik yönetim çerçevesi:** Bu çerçeve, kuantum düşünce ekseninde iki argüman ile açılabilir. Birincisi sadece olagelen geleneksel yönetimbilimin neye ve nasıl karşı varlığı, yine kendine dönük ele alma ve altbiçimler ile bağlantılı bütünleri niteleme. İkincisi birincisine bağlı, o halde “aslında yönetim diye bir şey yoktur” fikriyle yönetimbilimde yok’un doğası üzerine kurulu nitelemedir.

Bu nedenle holistik yönetim varlığı yokluğunda gizli olan bir düşünce içerir. Bütünün neye ve kime karşı yönetileceği ise, farklı olmayan bir varlık biçiminde gerçekleştirme içindedir. Bu itibarla yönetimde buna “uzam” denilebilir. Yönetim uzamları üstyönetimin²⁴ yapıbozumu şeklinde düşünülebilir. Bu durum yönetimbilim yokluğuna veya varlığına dair bir evrimi niteler ve evrilmenin haklı gerekçesi olarak, “hiçbir şey kaybolmaz, yok olan var olmak için yok olur” mantığı üzerinden tanıtılır. Yani yönetim zaman dışında holografik bir evrenle bağlantılı kendi uzamını sürgünler.

Ayrıca yönetimbilim bir bütündeyse, bütünden ayrı bir yönetim bilgisi bulunmaz. O halde yönetimbilim olarak söz edilen, bütünün bir yansıması olabilir. Başka bir yönetimbilim bulunmaz, yoktur. Dolayısıyla yönetimbilim varlığı, yokluğu ile tanıtılmış olur.

●**Anarşist yönetim çerçevesi:** Bu çerçeve, İsveçli yönetimbilimci Mats Alvesson ve İngiliz yönetimbilimci Hugh Willmott gibi eleştirel yönetim çalışmaları (CMS) kapsamında veya Frankfurt Okulu’nun postyapısalcılığı ve çeşitli Marksist-heterodoks teorik kaynaklara dayanmaksızın, hakim uygulama ve yönetim söylemlerinden bigane bir çerçeve olarak düşünülebilir.²⁵ Bu nedenle anarşist yönetim çerçevesi bir *uzman tepkisellik* değildir. En basit ifade ile anarşist yönetim çerçevesi, olagelen geleneksel yönetimbilim çerçevelerine karşı saldırılardan veya örgütlerin “daha çok organizma gibi” yönetilmesinden beri, bildik söylem ve tartışmalardan uzaktır. Bu açıdan anarşist yönetim daha çok *siberuzay teknolojisi* bağlantılı sanal, sentetik, dijital veya akıllı cihazlar, yapay zekâlar, robotik, algoritmik, rezonik sistemler vs. ile gelen anti-nano bir çerçeveyi tanımlar. Bu nedenle öğrenilemeyen yönetim bilgisinden farklı ele alınır.

Bu açıdan postyönetim çerçevesine taşınacak anarşist yönetim olağan geleneksel anarşist yönetim çerçevesinde yer alan ahlaki ve politik bakıştan farklı bir pratik olarak düşünülebilir. En azından kalıplaştırıcı ve manipülatif teorik yönelimli eleştirileri dışladığını söylenebilir. Ancak “bu pratiğin ahlaki ve politik duruşu bulunmaz” denemez. Bu nedenle cinsiyet, ırk, sermaye, kimlik veya marjinal içeriklerin yer aldığı klasik anarşist söylemler anlamını bulmaz. Geliştirilen her uygulamanın kendi ahlakılığı özel olarak düşünülür. Temel varsayımı da “her neyse yolunu bulur” şeklinde su metaforu ile açıklanabilir.

Biraz daha bilgi ilerletilirse, anarşist yönetim çerçevesinde düzensizlik içinde düzensizlik, kaos içinde kaos, karmaşıklık içinde karmaşıklık doğal olarak ve her an üretilir. Marjinallikler öncelenir. Sosyalizm, feminizm, marksizm, postkolonyalizm vs. egemen teoriler ve retorik pratikler olağan anarşist söylem ve mevcut ideolojik eksen olarak bakılır. Bunlara bakarak, anarşist yönetim çerçevesini kötücül tanımlamak yersizdir.

Öyleyse anarşist yönetim çerçevesi keşfedilmeyi bekleyen ve keşfedilmesi gereken bir alan açtığı düşünülebilir ve/hatta postyönetim, anarşist yönetim çalışmaları için ortaya konan rotada çok sayıda önyargı, klişe, yanlış anlama, düşmanlık veya basit bilgi eksikliği ile birlikte yol alması kabul edilebilir. Bu tarz sorun niteliği taşıyan konuları aşmak, ortadan kaldırmak diyaloglar ile mümkün görülür. Ancak burada anarşist yönetim çerçevesi olarak söz edilen kapsamın, yapılagelen çalışmaların ötesinde bir konum alacağı unutulmamalıdır. Çünkü yapılagelen anarşist yönetim çalışmalarında gözetilen alternatif bir katkı özlemi, tartışmanın ana akım üzerinden devam ile sağlanır. Postyönetim için anarşist yönetim çerçevesi yapılagelen anarşist yönetim çalışmalarından yani basmakalıp ideolojik bilgeliklerden ve egemen söylemsel hegemonyasından kopan, neredeyse ayrı bir dil içerimine sahip, ne alternatif, ne keşişme, ne de birleşme öngörüsü içeriği taşımaz. Hüküm vermek için acele edilemez, ve/belki sağlıklı düşünme pozisyonu ile hükümsüzlük oluşturmaya yönelik bir olanak önerisi olur. O halde postyönetim ile yapılagelen anarşist

²³ Bu çerçeveleme ve içerik, daha sonra postyönetim biçim (form) adlandırılmalarına zemin oluşturmak için makale yazarı tarafından önerilmiştir.

²⁴ Bu kavram Friedrich Nietzsche’in “Böyle buyurdu Zerdüş” kitabında ve gelecek için vargıladığı üstinsan (almanca Übermensch) ifadesine bağlı düşünülmüştür. Üstinsan kendine dönük, kendi değerini yaratan, acı çekmeyi doğallaştıran ve dünyaya sadakatle bağlı şekilde ele almaktadır (Nietzsche, 2020).

²⁵ Belki en iyimser şekli ile anarşist yönetim çerçevesi için Patrick Reedy’nin 2002 yılı çalışmasında olduğu gibi, “ütopyalar” üzerinden tartışılması yapılabilir. Yani gelecekte mülhem ütopyanın distopyasını oluşturma düşünülebilir (Reedy, 2002, ss. 169-188; ayrıca bkz. Swann ve Stoborod, 2014, ss. 591-609).

yönetim çalışmalarının eleştirel yönetim çalışma bağlantıları burada bulunmaz. Belki zorlanırsa, bir düşünce biçimi, bir fikir veya saf hayal [veya *neolojizm*] olarak “ideologeme” şeklinde genel bir yaklaşıma bağlanabilir.²⁶ Ancak yapılagelen anarşist yönetim çalışmalarda yetersiz bilgi ve bilgilendirme düşünüldüğünde, bu makalede söz edilen anarşist yönetim çerçevesi daha çok açıklamaya muhtaç olduğu düşünülebilir. Bu açıdan postyönetim için anarşist yönetim çerçevesi politik, anakronik, ütöpik, örtük, ezoterik vs. bir çok kapsamda değerlendirilmesi doğallıdır. Yani tüm bu çerçeveyi sarmayacak düşünce, yeni bir düzeyde teori ve pratiği tanıtmaya ilişkin olduğu söylenebilir. Bu nedenle postyönetim için, “postanarşizm” teorik pozisyonu [bu yönde sözgelimi *Hacktivism* içerim tartışması] önerilebilir.

4.2. Postyönetim Biçim (form) Adlandırmaları olabilir mi?

Kuşkusuz dönem itibariyle söz edilen postyönetim şaşırtıcı değildir. Yaşattığı düşünülen “bilimsel ikilem (science dilemma) de inkâr edilemez. Çünkü postyönetim hem sorun çözümüne yardımcı olmakta, hem de yeni sorunsalları cesaretlendirmektedir. Heidegger’e bu cümle okutturulursa, “postyönetimin inkar edilmesi ya da kötülenmesi yararsızdır, çünkü gelecek anlayışı yaşanabilir dünyanın metafizik zemini olacaktır.” Yani her olan biten buna göre yeniden olacak ve bitecek şeklinde anlaşılabilir.

Şu açık: Postyönetim, ne dinginlik ne de bir zamanların otomasyon işlerini tehdit eden ve kaygısı ile makineleri bozma protestosu *Luddizm*’dir.²⁷ Ne teknik ne de gelenekli geçmiştir. Belki en vurgulu şekilde postyönetim farklılık iddiası taşıyan, yeni arayışların ve alternatiflerin ötesini arama ve insan, gelecek ve evren mutluluğunun diğer biçimlerini tasavvur etme ve yerine getirme adına, düşünmeyi gerçekleştirmek, gelecekbilim dünyasını anlamak ve tanımak amaçlıdır.

Bu nedenle postyönetimin seçenek için seçeneksiz öneri sunduğu söylenebilir. Diğer bir deyişle, postyönetim “[henüz] bilimsel olmayan” ve olagelen geleneksel yönetimbilimle anlamı oluşturmaya dair bir mücadele seçeneği sunma kapsamını nitelemez. Dahası postyönetim yönetimbiliminin özgürleştirici potansiyeli olmadığı ve kendini baltaladığı açık görüşünü ifşa etmesi nedeniyle de eleştirilen bir alan içermez. Politik yönlü çıkarımlar da, yönetimbilim tehdidi ile kenarda kalanlarının hakkını teslim etmeye dair gözükmez. Çünkü/artık yönetimbilim için alternatif öneriler, heterojen kavramlar ve nahoş gerçeklerin gizini bilimsel açıklamaya dair kavrayışlardan çok uzak düşünülmemektedir. Belki/böylece postyönetim yaklaşımlar ve çevreler ile gizler, mistifikasyon ve/dahi örgütsel meşrulaştırma manivelası “sembolik yönetim” tavrı doğru mecrasına oturabilir.²⁸ Hatta bunun için yönetimbilimde yeni vizyon alanları açmak mümkün olur. Dolayısıyla, olagelen geleneksel yönetimbilimin daha sofistike olmasına yönelik yapıbozum beslenerek, yönetimbilim güçlü bir alan olarak kurulabilir. Bir bakıma yönetimbilimini gizemden ve mistifikasyondan arındırma fırsatı ekili şekilde kullanılmış olur.

Konumlandırıcı olarak düşünülme de postyönetim yaratıcı bir süreç ve şiirsel bir eylem olarak, “techne” gerçeklik aleminde “ortaya çıkarma”, varlığı geleceğe bağlama ve öngöründe “anlayışlı ilergeri dönüş” olanağı olarak gerçekleştirilebilir. Yani postyönetim bir anlamda varlığın geleceğe doğuşunu gerçekleştirmiş olur.

Bu açıdan postyönetim, “iyi gelecek ve hayat (good life)” için hümanizmin/insan-merkezciliğin ötesinde, hesaplamalardan ve rasyonaliteden maada üst evrimi niteler. Görünür veya görünmez kaynak kullanımına ayar verir ve gelecek için yeryüzünü ve evreni insanlardan korumaya yönelir. Bu nedenle sadece yönetimbilim rasyonalitenin değil, doğayı yaşanmaz hale getiren yerleşik formları ve fenomenleri de tersyüz yapmaya ilişkin bakılabilir. Endüstriyel modernitenin, monolitik rasyonalitenin ve monistik hakikatın iyi olduğuna yönelik anlayışı da eleştiri olarak ortaya koyar.

Bu arada postyönetim, ilerlemenin en yakın yerde bakış açısını, anlatı sembollerini, metaforlarını, hikâyelerini ve inançlarını inşa etme ve yakalama yolu açar. İnsan doğasını, doğanın içinde olduğu bir evren görüşünü karakterize eder. Dış fenomenlerin, iç fenomenler ile kopmaz birlikteliği tanıtlanır. Belki daha ileride postyönetim, merkeziz ve iktidarsız yönetimbilim kapasitesi olarak açıklanabilir. Burada gizli ve örtülü olmaksızın, güçlü ve dolaysız bilgilerin paylaşımı görülebilir. Yani insan dünyasına ve geleceğe ait

²⁶ Yani ideologeme, kavramların kademeli ve bilinçsiz bir şekilde detaylandırılmasıyla başlangıç etkisinden kurtulma bilgisi, ve/fakat daha anlaşılır olarak biçimlenmesidir. Böylece daha küçük birimlerde oluşan ideolojik bir düzenleme sağlar. Ayrıca ideologeme kendi dışında anlam uygulamalarına (semiotic practices) dönük işlevi görür ve kendisinden önce analiz edilmesi gereken kültürel bir ürün olarak sembolik deneyimledir. İdeologeme için bkz. Kristeva, 1980; Jameson, 2002.

²⁷ Ludizm, 19. yüzyılda İngiliz tekstil işçilerinin modern teknolojinin [dolayısıyla bilimsel üretime karşı] özellikle istihdam olanaklarını zedelediğine dair gizli örgütsel faaliyetinin adıdır (Owen, 1995; ayrıca bkz. McWilliam, 2002).

²⁸ Burada sembolik yönetim için, hem örgüt ve yönetim kültürü, hem de yönetici etki sahası dışında söz konusu yaklaşım birlikte kullanılmıştır. Sembolik yönetim dair bazı okumalar için bkz. Fiss ve Zajac, 2006, ss. 1173-1193; Westphal ve Zajac, 1998, ss. 127-153; Coen, vd., 2014, ss. 16770-16770.

olan sembollerini, hikâyeleri vs. gerçek alana davet etme sorunu yaşanmaz. Gerçekler “iyi yaşam” vizyonu için yürütülür.

Kısaca postyönetim, yönetimbilimi yeniden tanımlamaz ve onu baştan çıkarmaya yaklaşıır. İyinin, gerçeğin ve değerin aşkın istikrarını, rasyonalitesinin ontolojik olumsuzluğunu ve insan yaşamında enkarne formların sonluluk özelliğini gösterir. Bu nedenle postyönetim, beklenmedik durumlar yanında ve ötesine karşı faal olan bir sensördür. Hatta renk körü haline gelen görüşün renklerine bile sahip çıkacak bir kapsam önermesinde bulunabilir. Belki/bu sayede vizyonun yarattığı sayısız ton zıtlığını, gelişme ve yenileşme olasılığı olarak yaratılan huzur gösterilmeye çalışır.

Tüm bu anlatımlara bağlı, postyönetim için şu üç biçim adlandırması ve açıklaması düşünülebilir:

●**Holografik yönetim (Holographic management)**: Bu biçim, her türlü yönetim görüntüsünü aktarma, taşıma ve yansıma sağlayan yönetimi ifade eder. Bir bakıma “avatar yönetim” de denebilir. Uzaktan yapay kontrolü mümkün olan yönetim olaylarını, sanal beyinlere ve oradan oluşturulan gerçek beyinler üzerine aktarma ve aslında henüz fiziki oluşmamış tüm yönetim olaylarına dair, önceden oluşturulan yönetim biçimleri araştırılır.

●**Transyönetim (Transmanagement)**: Bu biçim yönetimin olağan geleneksel biçimlerinin tüm atamalarını veya hatalarını sıfırlanmayı ve “fazlasıyla (plus) etkili yönetimi” ifade eder. Bir tür yönetim etkisini artırmak için, gerçekleşen atamaların dönüşmeli yönetim düzeyine yönelik eylemleri önleme düşünülür. Daha açık olarak, makineyle birleşik veya yönetim için söz konusu arayüzleri makineleştirerek gelişmiş bir yapay zekâ aracılığıyla dönüşmeli yapılan yönetim biçimleri araştırılır.

●**Yönetimsizlik (Unmanagedness)**: Bu biçim, dönüşen ve sürekli kendine sarmalanan yönetim biçimini ifade eder. Daha ziyade “kolonoid” yani, silikleştirici kodlayıcılar ile yapılan “kopya yönetimi” ifade eder. Yani yönetimin asla sahip olamayacağı bir kapasiteyi üretme ve üretirken sürekli silikleşen, kendine sarmalanan dönüştüren yönetimi niteler. Dönüştürme biriken, depolanan, kopyalanan, analiz edilen ve aktarılabilen tüm kaydedilebilir verilerin metrikler üzerine kurulur. Ancak algoritma (matematiği) diğerinin çözmelerini gerektiren kolay bir süreç değildir. O halde yönetimsizlik, tüm algoritmaların çözüldüğü “metrik-yönetim (accountoid)” biçimlerini araştırır.

4.3. İleri Araştırma için bir Tartışma: Aceleci Çağda Postyönetim

Buraya kadar kurulan cümlelerde “postyönetim” düşüncesi artan bir romantizm yayabilir, kafalarda çelişkiler ve açmazlar yaratabilir. Dahası, omurgasız, safsata ve saçma düşünülebilir. Ancak postyönetimin yönetimbilimin çağrısı ve arayışı olabileceği yadsınamaz. Hatta yönetimbilimin postlaşarak kendini mükemmelleştirmeye dair süreci mükemmellik dayatmaları için yaptığı da düşünülemez. (Siby 2013, ss. 548-564)

Temelde postyönetim düzenlenmeleri, olağan yönetim vurgularının düzenlenmesi ile çakışabilir. Ancak bu çakışma olagelen geleneksel yönetim rasyonalitesi tarafından sınırlandırılan anlayışı silikleştirme üzerinedir. Kaldı ki, insana, doğaya, evrene, gerçeğe ve/hatta geleceğe rağmen yönetimin yapılamayacağı ifadesi postyönetimde ayrıcalıklı değildir, belki insanın, doğanın, evrenin veya gerçekliğin, gelecekte nasıl daha sorunsuz, etkin ve ayrı bakılabileceğine yönelik yolları işaret edeceği olabilir.

Bu noktada olagelen bilincin ayırt edici, indirgeyici ve gerçeklik görüşüne bağlı meşrulaştırma (to legitimize) yolu olarak “bilim”, bilimsel indirgemeye yetmeyen tüm “bilimsel olmayan (unscientific)” anlatılara karşı ele alınır. İndirgeyici rasyonalite (reductive rationality), anlamayı kalıplaştırır, öğrenme ve kültür formülü haline getirir. Formüle dayalı anlayış, fenomenleri düzenler ve düzeltir. Sanki tersten çözülebilir mühendislik yapılabirliği kapısını açık tutar.

Bu nedenle olagelen geleneksel yönetim yaklaşımının ve bilinci indirgeyici, kalıplaşmış anlayış insan varlığını ve tüm yönetim fenomenlerini, anlam ve değer kapanına sokmuş gibi görünür. Ancak kalıplaşan anlayışa karşı yapılan direncin bertaraf edilmesi için önerilen yönetimbilim araştırmalarının dışlanması, alan bilgisinin zayıflatılmadığı ve sakınca yaratmadığı söylenemez.²⁹

²⁹ Hatta postmodernizmin temel koyucuları Fransız düşünür ekolünden Michel Foucault, Jean François Lyotard, Jean Baudrillard, Jacques Derrida, Jacques Marie Emile Lacan ve/dahi Marksist düşünürler Fransı Gilles Deleuze- Pierre, Félix Guattari, Alman Fredric Jameson ve İngiliz David Harvey tarafından vurgulanan yapıbozum belli bir yetersizliği tartışmaya ilişkin geliştirdiği söylenebilir. Ancak bu noktada postmodernizmin yanılısamları olarak İrlandalı Marksist edebiyat ve kültür kuramcısı Terry Eagleton’un itirazına dikkat çekilebilir. Yani yapıbozum, evrenselci bir iddia gözetmez. Evrensellik için karşı çıkışları evrenselleştirmek, bir yeterlilik tartışması içermez. Çünkü/belki bu kaçınılmaz indirgemeciğin yol açabileceği dogmatik tutumdan uzak kalmayı gerektirir. Dolayısıyla, bu ekseninde sınıflandırılan bilginin

Buradan bakıldığında postyönetim, kendini her alana yayan yargı, öğrenme ve kültür alanında indirgemeciliğin bir reddi olarak okunabilir. Ancak bu olagelen geleneksel yönetimbilimin inkârı değildir. Belki dikte edilen *monolitik yönetimbilimciliğin hegemonyasını* yıkma eğilimidir. Hatta Heidegger'e göre onto-teolojik olanın gerçekliğe indirilmesine dair bir oluş olabilir. Dolayısıyla postyönetime dair çerçeveleme, yönetimbilim anlayışını sadece hesaplayıcı değil, aynı zamanda yönetimin kalıplaşmış, indirgemeci rasyonalitesine ve/dahi gerçekliğin kapsamlı bir anlayışını kırma ve kırılmaları ileriye taşıma düşüncesi olarak düşünülebilir.

O halde postyönetim umulmadık araçların rahatlıkla kullanılabilmesi ve her şeyi kapsayan (all-encompassing) fenomenal bir düzenleme olduğu söylenebilir. Özellikle yönetimin politik, metalaşmış, güdümlü vs. tarafının yarattığı can sıkıntısını aşma ve yönetimbilim bağlamında varoluşsal hakkı koruma hedefi³⁰ ve/dahası yönetimbilimde bir güven tazeleme karakteri olabilir. Bu bariz olarak yönetimbilim rasyonalitesinin egemen karakteri, kendisine direnen her şeyi teşvik edişin reddedilmesi olarak kendini göstermesidir. Böylece olan gerçekliğin ötesinde yeni gerçeklik yaratma, tek değere, yönetime ve dünyayı görme yollarını kuşkudan arındırma hedefi açıkça görülebilir.

5. SONUÇ

Bu makale olağan bir yönetimbilim makalesi değildir. Yani geleneksel yönetimbilim okumalarından farklı olarak postyönetimi bir yapıbozum (yapılanı bozma) şeklinde değil, bir bozumu yapı (bozulana yapma) olarak okunmasına dair düşüncelerin zorlamalı retoriğine erişmek amaçlıdır ve/dahi bunun bir “dil oyunu” olmadığı da söylenmelidir.

En iyimser bakışla, postyönetim sanal ve gerçek arasında bir “ara form yönetim” düşüncesi olarak izlenebilir. Ancak bu makale ile postyönetim, gelecek gerçeklik teknolojileri kapsamına bağlı, yönetimbilimin evrilebileceği uzamı anlamaya ve tanıtlamaya ilişkin düşünülmelidir. O halde bu düşüncede tolerans, hata, duygu vs. bulunması zor gözükmemektedir. Yani yönetim uygulamalarını teknikleştirmenin zirve yaptığı ve yönetim ilke, süreç, yapı ve eylem anlamlarının silikleştiği bir dönemde, yönetimbiliminin nereye evrileceğini normal düşünme ile kavramak çok rahat gözükmemektedir.

Öyle ise, yönetimbilimini sentetik yapay zekâlar veya simbiyoz bilinçler ile yapma öngörüsünden çıkarmak önerilebilir. Bu öngörüü anlamak, geleceği anlamak ve etkilemek demektir. Dolayısıyla, bu zorlu süreç belki postyönetimin yönetimbilim için bir distopya olarak da izlenmesine yol açtığına yönelik güçlü bir tanıtlama yaratabilir. Ancak/o halde distopya gelecekte yönetimbilimin istemediğini değil, negatiflikler ile nasıl başa çıkılacağını göstermeye ilişkin düşüncenin zorlamasına dair açıklanabilir olarak durmaktadır. Hiç olmazsa bu makale kapsamında distopyanın olumsuz bir kabul olmadığını ve gelecekte yönetimbilim evriminin [veya ütopyasının] postlaşmış hali olarak muhtemel negatifliğini görünür kılacağına söylenmesi yanlış olmayacaktır.

Açıklayıcı Not

Makale boyunca, nokta dışındaki atıflar -daha ziyade bkz. ve/veya ayrıca bkz. biçimli- ana bilgiyi destekleyici, nokta içinde atıflar, alıntılama ya da tanımlayıcı ve çeviri atıfları biçiminde iki yönlü verilmiştir. Ayrıca makale metninde [] şeklinde yazımlar, metin bütünlüğünde anlam pekiştirici, () içinde kelime, terim, deyim vs. İngilizce mütakabili olarak verilmiştir. Özgün ya da üzerinde durulması gereken kavramsallar da, ya “tırnak” içinde veya *eğri (italik)* olarak yazılmıştır.

Daha çok ardı ardına kullanılan bağlaçlara yönelik sözgelimi ve/fakat, ve/dahası, ancak/o halde vs. yazımı ve kullanımı makale boyunca özelleştirilmiş ve özgül şekilde yer verilmiştir. Bu yazım ve kullanım tercihi, hem elit, entelektüel ve akademik, hem de yeni düşünme olanaklarını göstermek için yapılmış ve bilgiye dikkat çekmek amacıyla kullanılmıştır.

Makalede yönetimbilim birleşik yazımı, bu alanın disiplinler arasındaki ilişkileri belirtmek ve yönetimin felsefi yönünü daha güçlü şekilde ve bilimsel olgunlaşma süreci heyecanını vurgulamak için kullanılmıştır. Ayrıca yazında yazarı tarafından ilk kez kullanılan postyönetim kavramsalı da bu yönlü birleşik yazımı tercih edilmiştir.

Bu araştırma etik kurul izni gerektirmemektedir.

Makale ile ilgili notlar

Makale araştırma ve yayın etiğine uygun olarak hazırlanmıştır.

Araştırmanın tamamı, beyan edilen tek yazar tarafından gerçekleştirilmiştir.

bugün açıkça izlenebilirliği ve/böylece, her zamankinden daha fazla şeyi kapsayan bilimsel indirgemecilik etkisini tartışılabilir kılar (Eagleton, 1996, ss. 66-86).

³⁰ Bir bakıma Peter Weingart'ın “sonlandırma tezi” ile yeni bilginin üretme biçimi ile düşünmek mümkün olur (Weingart, 1997, ss. 591-613).

KAYNAKÇA

- Anderson, P. (2005). *Postmodernitenin kökenleri* (çev. Elçin Gen). İletişim Yayınları.
- Altun, A. (2020). Gelecek okuryazarlığı ve sosyal bilgiler eğitimi. M. Aydın ve S. İnan içinde, *Dr. Kemal Daşcıoğlu'na vefa kitabı* (ss. 29-41). Pegem Akademi Yayınları.
- Aydın, İ. H. (2020). *İnsanlığın geleceği: Beyin sizsiniz 3.0*. Girdap Yayınları.
- Aydın, İ. H. (2021). *Kuantik çağ: Beyin sizsiniz 4.0*. Girdap Yayınları.
- Babbie, E. R. (2012). *The practice of social research*. Wadsworth Publishing Company.
- Barthes, R. (1979). *Göstergebilim ilkeleri* (çev. Berke Vardar ve Mehmet Rifat). Kültür Bakanlığı Yayınları.
- Barthes, R. (1993). *Göstergebilimsel serüven* (çev. Mehmed Rifat, Sema Rifat). YKY Yayınları.
- Baudrillard, J. (1995). *Kusursuz cinayet* (çev. Necmettin Sevil). Ayrıntı Yayınları.
- Baudrillard, J. (2011). *Simülakrlar ve simülasyon* (çev. Oğuz Adanır). Doğubatı Yayınları.
- Burdea, G. C. ve Coiffet, P. (2003). *Virtual reality technology* (Cilt: 1). John Wiley & Sons Yayınları.
- Burdea, G., Richard, P. ve Coiffet, P. (1996). Multimodal virtual reality: Input-output devices, system itegration, and human factors. *Interrational Journal of Human-Compuier Interacton*, (8), 5-24.
- Casula, M., Rangarajan, N. ve Shields, P. (2021). The potential of working hypotheses for deductive exploratory research. *Quality & Quantity*, (55), 1703-1725.
- Coen, C. A. vd. (2014). Symbolic management in the 21st century. *Academy of Management Annual Meeting Proceedings*, (1), 16770-16770.
- Funtowicz, S. O. ve Ravetz, J. R. (1991). A new scientific methodology for global environmental issues. Costanza, R. vd. (eds.) içinde, *Ecological economics: The science and management of sustainability* (ss. 137-152), Columbia University Press.
- Cündioğlu, D. (2010). *Daire'ye dair*. Kapı Yayınları.
- Drucker, P. F. (1995). *Değişim çağının yönetimi* (çev. Zülfi Dicleli). Türk Henkel Derneği Yayınları.
- Dunne, S., Harney, S. ve Parker, M. (2008). The responsibilities of management intellectuals: A survey. *Organization*, 15(2), 271-282.
- Eagleton, T. (1996). *Postmodernizmin yanılsamaları* (çev. Mehmet Küçük). Ayrıntı Yayınları.
- Eagleton, T. (2015). *Kuramdan sonra* (çev. Uygur Abacı). Literatür Yayınları.
- Engel, R. J. ve Schutt, R. K. (2016). *The practice of research in social work*. Sage Publications.
- Engwall, L., Kipping, M. ve Üsdiken, B. (2016). *Defining management: Business schools*. Routledge Pub.
- Escobar, A. (2000). Beyond the search for a paradigm? Post-development and beyond. *Development*, 43(4), 11-14.
- Fahlander, F. ve Oestigaard, T. [eds.] (2004), *Material culture and other things: Postdisciplinary studies in the 21th century*. University of Gothenburg.
- Fiss, P. C. ve Zajac, E. J. (2006). The symbolic management of strategic change: Sensegiving via framing and decoupling. *Academy of Management Journal*, 49(6), 1173-1193.
- Frey, T. (2016). *Gelecekle iletişim* (çev. Caner Turan). Nail Kitabevi.

- Funtowicz, S. O. ve Ravetz, J. R. (1993). Science for the post-normal age, *Futures*, 25(7), 739-755.
- Glaser, B. ve Strauss, A. (1967). *The discovery of grounded Theory: Strategies for qualitative research*. Aldine Transaction.
- Han, B. C. (2019). *Zamanın kokusu: Bulunma sanatı üzerine felsefi bir deneme* (çev. Sevda Öztürk). Metis Yayınları.
- Han, B. C. (2020). *Güzeli kurtarmak* (çev. Kadir Filiz). İnsansanat Yayınları.
- Harvey, D. (2003). *Postmodernliğin durumu* (çev. Sungur Savran). Metis Yayınları.
- Heidegger, M. (1998a). *Tekniğe ilişkin soruşturma* (çev. Doğan Özlem). Paradigma Yayınları.
- Heidegger, M. (1998b). *Teknik ve dönüş* (çev. Necati Aça). Bilim ve Sanat Yayınları.
- Jameson, F. (2002). *The political unconscious: Narrative as a socially symbolic act*. Routledge Yayınları.
- Jessop, B. ve Sum, N. L. (2001). Pre-disciplinary and post-disciplinary perspectives. *New Political Economy*, 6(1), 89-101.
- Kapur, P. K. vd. (2020), *Strategic system assurance and business analytics*. Springer.
- Funtowicz, S. O. ve Ravetz, J. R. (1992). Three types of risk assessment and the emergence of postnormal science. S. Krinsky ve D. Golding içinde *Social Theories of Risk* (ss. 251-273), Greenwood Publishing Group.
- Kristeva, J. (1980). *Desire in language: A semiotic approach to literature and art*. Columbia University Press.
- Kuosa, T. (2011). Evolution of futures studies. *Futures*, 43(3), 327-336.
- Kuosa, T. (2012). *The evolution of strategic foresight: Navigating public policy making*. Routledge Publishing.
- Lawrence, R. J. ve Despres, C. (2004). Future of transdisciplinarity, *Future*, (36), 397-405.
- Luks, F. (1999). "Post-normal science and the rhetoric of inquiry: Deconstructing normal science?", *Futures*, (31), 705-719.
- Liotard, J. F. (1994). *The postmodern durum*. (çev. Ahmet Çiğdem). Vadi Yayınları.
- Martynov, L.M. (2012). Managementology, a new concept, science, and discipline. Erişim Tarihi: 20 Mayıs 2022, <https://www.semanticscholar.org/paper/Managementology%2c-A-New-Concept%2c-Science%2c-And-Martynov/233f45ace0b3f51f8ab57bab37f5626d85ba3425>
- McWilliam, R. (2002). *Popular politics in nineteenth-century*. Routledge
- Negroponte, N. (1996). *Dijital dünya* (çev. Zülfi Dicleli). Türk Henkel Dergisi Yayınları.
- Nietzsche, F. (2020). *Böyle buyurdu zertüşt* (çev. A. Turan Ofazoğlu). İz Yayınları.
- O'Conner, M. (1999). Dialogue and debate in a post-normal practice of science: A reflexion, *Futures*, (31), 671-687.
- Owen, R. (1995). *Yeni toplum görüşü* (çev. M. Doğan Şahiner). Yapı Kredi Yayınları.
- Darbellay, F. (2020). Postdisciplinarity: Imagine the future, think the unthinkable. Pernecky, T. [edt.] içinde *Postdisciplinary Knowledge* (ss. 235-250). Routledge Yayınları.

- Ings, W. (2020). Undisciplined thinking: Disobedience and the nature of design. Pernecky, T. [edt.] içinde *Postdisciplinary Knowledge*. Routledge Yayınları.
- Poli, R. [eds.] (2019). *Handbook of anticipation*. Springer International Publishing.
- Ravetz, J. R. (1971). *Scientific knowledge and its social problems*. Transaction Publishers.
- Ravetz, J. R. (1999). What is post-normal science?, *Futures*, (31), 647-653.
- Ravetz, J. R. (2004). Post-normal science of precaution, *Futures*, (36), 347-357.
- Ravetz, J. R. (2006). *The no-nonsense guide to science*. New Internationalist/Verso Yayınları.
- Reedy, P. (2002). Keeping the black flag flying: Anarchy, *Utopia* and the Politics of Nostalgia. *The Sociological Review*, 50(1), 169-188.
- Saltelli, A. vd. (2020). The technique is never neutral: How methodological choices condition the generation of narratives for sustainability. *Environmental Science and Policy*, (106), 87-98.
- Sanghera, B. (2001). Sociology and the need for postdisciplinary studies [Electronic version], *Paper presented at the 2001 Sociology Roundtable*, Kaunas, Lithuania. Erişim tarihi: 20 Mayıs 2022, <http://www.cep-russia.yar.ru/education/Balihar's%20article.doc>
- Sarup, M. (2017). *Post-yapısalcılık ve postmodernizm* (çev. Abdülbaki Güçlü). Pharmakon Yayınları.
- Sayer, A. (2003). Long live postdisciplinary studies. Erişim tarihi: 20 Mayıs 2022, <http://www.lanacs.ac.uk/fss/sociology/papers/sayer-long-live-postdisciplinary-studies.pdf>
- Schatzberg, E. (2018). Why is there no discipline of technology in the social sciences?. *Artefact*, (8), 193-213.
- Schmitt, C. (2003). *The nomos of the earth: In the International Law of the Jus Publicum Europaeum* (Çev: G. L. Ulmen). Telos Press Publishing.
- Schutt, R. K. (2012). *Investigating the social world: The proses and pratice of research*. Sage Publications.
- Siby, K. G. (2013). Imagining Postscience: Heidegger and development communication, environmental communication. *A Journal of Nature and Culture*, 7(4), 548-564.
- Singh, C. ve Kumar, M. (2019). *mastering hadoop3: big data processing at scale to unlock unique business insights*. Packt Publishing Ltd.
- Smith, M. J. (1998). *Social science in question: Towards a postdisciplinary framework*. Sage Publications.
- Stebbins, R. A. (2001). *Exploratory research in the social sciences*. Sage Publications.
- StringFixer. (t.y.). Keşif araştırması. *StringFixer*. Erişim tarihi: 20 Mayıs 2022, https://stringfixer.com/tr/Exploratory_research
- Swann, T. ve Stoborod, K. (2014). Did you hear the one about the anarchist manager?. *Ephemera: Theory & Politics in Organization*, 14(4), 591-609.
- Şaylan, G. (1996). *Çağdaş düşünce akımları: Postmodernizm*. TODAİE Yayınları.
- Şen, U. B. (2022). Distopya çağında toplum felsefeleri. *Teori Dergisi*, 39(388), 68-69.
- Turnbull, N. ve Hoppe, R. (2019). Problematizing 'wickedness': a critique of the wicked problems concept, from philosophy to practice, *Policy and Society*, 38(2), 315-337.
- Turnpenney, J., Jones, M. ve Lorenzoni, I. (2011). where now for post-normal science?: A critical review of its development, definitions, and uses. *Science, Technology, & Human Values*, 36(3), 287-306.

- Üsdiken, B. ve Kipping, M. (2020), *History in Management and organization studies: from margin to mainstream*. Routledge Taylor&Francis Group,
- Watzlawick, P. (1996). *İyideki kötü ya da heratevari çözümler* (çev. Turgay Kurultay). Ayrıntı Yayınları.
- Weingart, P. (1997). From “finalization” to “mode 2”: Old wine in new bottles?. *Social Science Information*, 36(4), 591-613.
- Westphal, J. D. ve Zajac, E. J. (1998). The symbolic management of shareholders: Corporate governance reforms and shareholder reactions. *Administrative Science Quarterly*, (43), 127-153.

İRAN'DAKİ DİK KENARLI YİVLERLE ÇEVİRİLİ KULE-MEZAR YAPILARININ GELİŞİMİ

THE DEVELOPMENT OF CYLINDRICAL TOMB-TOWERS SURROUNDED BY TRIANGULAR FLANGES IN IRAN

Sepideh ŞAN¹

1. Dr., Bağımsız Araştırmacı,
Sepidehheiranpour@gmail.com,
<https://orcid.org/0000-0002-0679-3991>

Makale Türü Article Type
Araştırma Makalesi Research Article

Başvuru Tarihi/Applytion Date
11.09.2021

Yayına Kabul Tarihi/Acceptance Date
09.12.2021

DOI
10.20875/makusobed.993997

Öz

Kule-mezar yapısı, ilk olarak İran topraklarında ortaya çıkmıştır. Bu yapılar mezar olmakla birlikte, anıtsal kule ve yol göstermek için kullanıldıklarından dolayı kule-mezar olarak adlandırılmaktadır. Bu yapıların ilk örnekleri İran'ın Türklerle olan sınırlarında ortaya çıkmıştır ve yurt adı verilen çadırlardan etkilendikleri düşünülmektedir. Dik kenarlı yivlerle çevrili olan silindirik gövdeli yapılar, İran'daki kule-mezar yapılarında görülen en yaygın plan şemalarından biridir. Bu çalışmada İran'da bulunan ve XI.-XIV. yüzyılları arasında yapılmış olan 9 kule-mezar yapısı incelenmiştir. Araştırmalar sonucunda bu yapıların yükseklik ve çapı arasındaki oranın zamanla azaldığı anlaşılmaktadır. Ayrıca bu oranın azalması ile beraber gövde üzerindeki yivlerin sayısı artmaktadır. İncelenen kule-mezar yapılarında dikkati çeken başka önemli husus İlhanlı Döneminde (XIII.-XIV.) yapılan bu tip kule-mezarların önceki benzer örneklere göre özellikle iç mekânda daha çok süsleme içerdiği'dir.

Anahtar Kelimeler: İran, Türk Mimarisi, Kule-Mezar, Dik Kenarlı Yivler.

Abstract

The tomb-tower is a type of burial structures that first appeared in Iran. Although these structures are tombs, they are called tomb-towers because they are used as monumental and also guiding towers at the same time. The first examples of these structures emerged in Iran's borders with the Turks and are thought to have been influenced by tents called yurts. The cylindrical body supported by triangular fringes are one of the most common plan schemes seen in tomb-tower structures in Iran. In this research, 9 tomb towers built between the 11th and 14th centuries in Iran have been studied. As a result of the research, it is understood that the ratio between the height and diameter of these structures decreases over time. In addition, with the decrease in this ratio, the number of fringes on the body increases. Another important point that draws attention in the tower-tomb structures is that this type of tower-tombs built during the Ilkhanate Period (XIII.-XIV.) contain more decorations, especially in the interior, compared to previous similar examples.

Keywords: Iran, Turkish Architecture, Tomb-Tower, Triangular Flanges.

Bu makaleye atıf yapmak için:

Şan, S. (2022). İran'daki dik kenarlı yivlerle çevrili kule-mezar yapılarının gelişimi. *MAKU SOBED*, (35), 104-125.
<https://doi.org/10.20875/makusobed.993997>

EXTENDED SUMMARY

Tomb-towers are one of the most important burial structures in Islamic architecture of Iran. These buildings were inspired by the tents that the Turks called yurts. The buildings known as tomb-tower were the tomb of an important person, but also served as a monumental and also guiding tower. The oldest example of these structures is the Gonbad-i Qabus. 10 prismatic triangles are placed at equal distances on the cylindrical body, which is covered with a conical roof and slightly tapered upwards. Gonbad-i Qabus was the beginning of the new type of tomb-tower in Iran. In this research, the development and changes of tomb-towers surrounded by right-angled triangular flanges in Iran have been studied in between H. V.-VIII. (XI. - XIV. M.) centuries. The research technique is in the form of literature review and field work has been done in some buildings.

Today, there are 9 tomb-towers built according to the plan scheme with a cylindrical body surrounded by triangular flanges and located within the borders of Iran. The data of the structures are shown in the table below.

Name of Building	Date	Height		Diameter	Ratio		Number of Flanges
		Body	Total				
Gonbad-i Qabus	1006	37	55	17.6	2.1	3.12	10
Mehmandust Tower	1097	13		10.1	1.28		12
Tughrul Tower	1140	21		16	1.31		24
<i>Shahzadeh Hossein Tower</i>	12 th Century	5.70	12.5	8.20	0.69	1.52	34
Aladdin Tower	1277-1289	15	26.13	12	1.25	2.17	32
Abdullah & Ubaidullah	1301	12	19	9.6	1.25	1.97	33
Kashaneh Tower	1309	15	20	11	1.36	1.81	30
Azhar	14 th Century	9.20	23.90	12.8	0.71	1.86	19
Abdullah & Halilullah	14 th Century	6.4	14	10.81	0.59	1.29	60

When we look at the table, we notice that the ratio between the heights and diameters of the tomb-towers decreases over time. In other words, these buildings have lost their long and thin appearance and turned into thick and medium-height structures. Another important point that draws attention is the increase in the number of flanges when the ratio between diameter and height decreases. The reason for this may be to give the structure a higher appearance by means of the flanges. The proportions between height and diameter in the tower of Shahzadeh Hossein, also the number of flanges is different from the tomb-towers built in the XII century but it is similar to the tomb-tower examples built in the XIV century. Since there is no inscription in this building, the dating of the building requires new research.

All of the 9 tomb-towers we have examined rise on a round pillar. These piers are mostly underground and very few parts are visible. In these tomb-towers, we encounter plain and unpretentious entrances, unlike the magnificent entrance facade, which is common in tomb structures of the Seljuk and Ilkhanid Periods. This may be because the body is animated with flanges and it is difficult to place the entrance on this polygonal body and between the flanges. Between the tomb-towers, the entrance of the two buildings is in the form of an iwan. One of them is Veramin Alaeddin Tower, and the other is the Bestam Kashanhe Tower located near this building.

The transition from the grooved body to the round dome in tomb-towers is usually solved by the application of niches similar to muqarnas. In some buildings, there is a plain cylindrical section between the fluted body and the dome. In this section, decorations or inscriptions are usually placed. As for the interior form, the early dated tomb-tower buildings are in plain cylindrical form and do not include any decorations. The interior spaces of the tomb-towers built at the end of the Seljuk Period and the Ilkhanid Period are mostly polygonal.

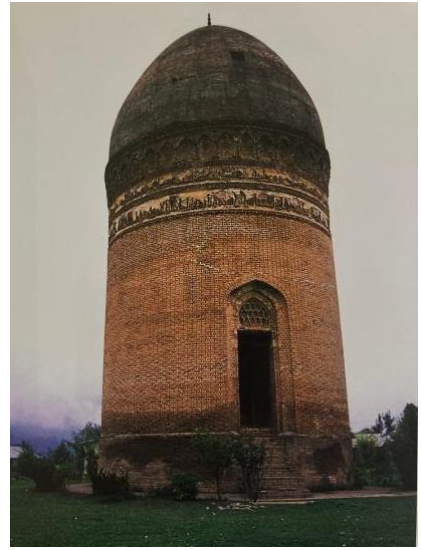
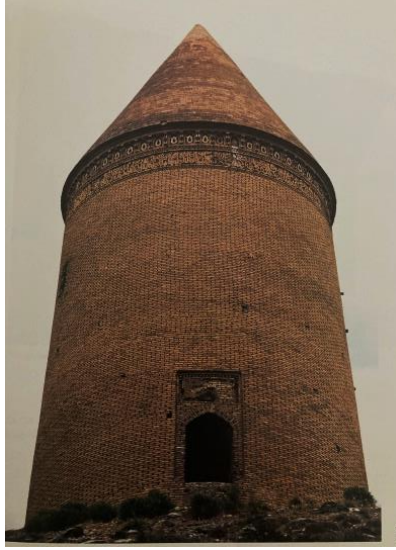
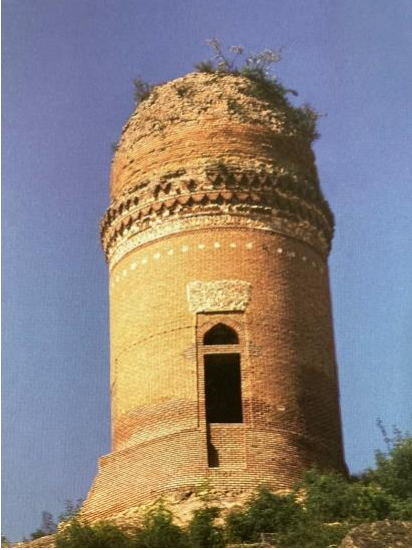
The decorations of the tomb-towers examined are generally seen on the exterior. The decoration of the first tomb-towers consists of inscription belts and muqarnas. Despite the exterior, the interior of the buildings is completely plain and unadorned. The tomb-towers belonging to the Ilkhanid Period are more decorated than the first examples. Another feature that distinguishes the tomb-towers of the Ilkhan Period from the previous examples is the use of glazed bricks in these structures. The geometric ornaments created by the turquoise colored glazed bricks are seen in the Aladdin and Kashaneh Towers.

1. GİRİŞ

İran mimarisinde İslamiyet'ten önce türbe yapısına rastlanmamaktadır. Zerdüştlere cesetlerin toprağı kirlettiğini düşündükleri için cenazelerini gömmüyorlardı ve kuşların yemesi için dahme adı verilen mekânlara terk ediyorlardı (Pirnia, 1378 hş, ss. 307-308). İran İslam mimarisinin ilk çağlarında da her hangi bir mezar yapısına rastlanmamaktadır. İranlılar türbe yapma fikrini Türklerden edinmiş olabilirler. Günümüzde İran coğrafyasında bulunan en eski türbelerin Türk komşularıyla olan sınırlara yakın bölgelerde bulunması bu görüşü desteklemektedir. Bu türbeler Orta Asya'daki yurt adı verilen çadırlara çok benzemektedir (Hillenbrand, 1391 hş, s. 63).

Günümüzde İran topraklarında olmayan ancak İran mimarisine ait olan ilk mezar yapısı Buhara'da yer alan Emir İsmail Samani'nin Türbesi'dir ve Zerdüştlere ateşgede denilen yapıların mimarisinden esinlenerek yapılmıştır. İran topraklarında bulunan en eski tarihli mezar yapısı ise Kümbet-i Kabus (1006 M./ H. 397) yapısıdır (Resim 5). Kaidesiyle beraber 70 m. yüksekliğinde olan silindirik gövdeli yapı 10 tane prizmatik üçgen çıkıntılı yivle desteklenmektedir. XI. yüzyılın başlarında Kümbet-i Kabus'a yakın bölgelerde inşa edilen üç silindirik gövdeli kümbet yapısına rastlanmaktadır. Bu yapılar Resket Kulesi (1010 M./ H. 400) (Resim 1), Batı Radkan Kümbeti (1021 M./ H. 411) (Resim 2) ve Lacim Kulesi'nden (1022 M./ H. 413) (Resim 3) ibarettir. Konik külahlı ve silindirik gövdeli yapılar mezar olmanın yanı sıra yolculara yol gösterme amacıyla yapıldığı için kule-mezar olarak bilinmektedir. Kümbet-i Kabus ve bu üç yapının planlarından etkilenerek inşa edilen kule-mezar yapıları, İran'daki XI.-XIV. M. yüzyılları arasındaki türbe yapılarının öncüsü olmaktadır.

Resim 1. 2. 3. Resket, Batı Radkan ve Lacim Kuleleri

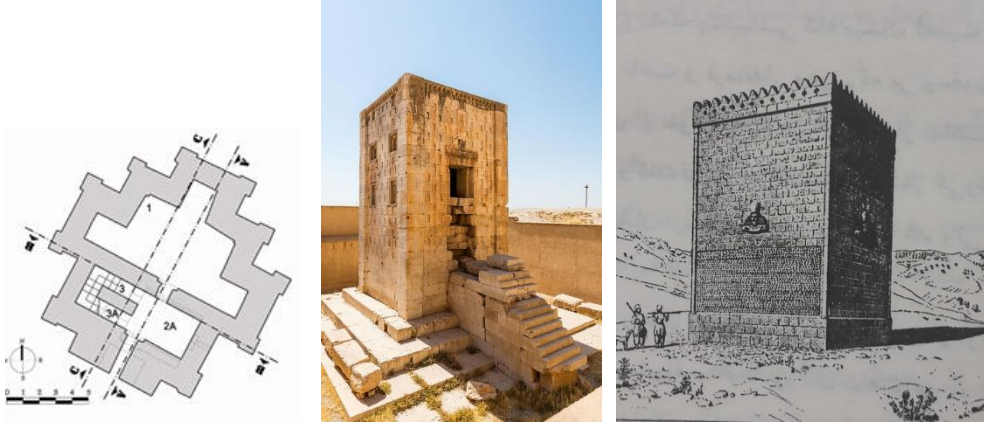

Kaynak: Hacı Ghassemi, 1389 hş, C: 12, ss. 129-307-133.

Kümbet-i Kabus yapısına ait planın öncüsü bulunmamaktadır. İran'ın kuzeyinde bu yapıdan sonra inşa edilen türbeler ne ebat ne de yapının şekli ve yapım teknikleri yönünden Kümbet-i Kabus yapısıyla kıyaslanamazlar. İran'da İslamiyet'ten önce yapılan kule biçiminde tapınaklara rastlanmaktadır. Bunlardan en önemlisi Hemedan Eyaleti'nin Melayir şehrinde bulunan ve M.Ö. VIII. yüzyıla ait olan Nuşican tapınağıdır. Yapının planı artı biçimindedir ve 10 m. yüksekliğindedir (Çizim 1). Bu yapıda da Kümbet-i Kâbus yapısında olduğu gibi yapının dış görüntüsüne iç düzenlemesinden daha çok önem verilmiştir. İran'da kule biçiminde tapınakların mimarisi Ahamenitler Döneminde yapılmış olan Pasargad'daki Zindan-i Süleyman ve Nakş-i Rüstem'de bulunan Kâbe-i Zerdüş yapılarıyla devam etmiştir (Resim 4). Sasani Döneminden günümüze kadar gelen Paykuli Kulesi üzerindeki kitabeye göre anıt kulesi olarak yapılmıştır (Mohammadi vd., 1392 hş, ss. 145-146) (Resim 5). İsmi geçen yapılar İran'daki kule biçiminde yapıların öncüsü olmuştur ancak yapıların hiçbirisi mezar olarak yapılmamıştır.

Çizim 1. Nuşican Tapınağı

Resim 4. 5. Kabe-i Zerdüş't ve Paykuli Kulesi

Kaynak: Çizim 1. (Mollazadeh ve Mohammadian Mansoor, 1390 hş., s. 126)

Kaynak: Resim 4. ("Ka'ba-ye Zartosht", 2021)

Kaynak: Resim 5. ("Seng-nevište-yi Paykuli", 2021)

Dik kenarlı yivlerin süs elemanı olarak kullanıldığını Gazne'de yer alan 1115 tarihinde yapılmış Sultan Mesut III. Minaresi'nde görmekteyiz. Sultan Mesut III. Minaresi'nin birinci katı sekiz dik kenarlı yivle çevrilmiştir ve 8 köşeli yıldız biçimindedir. Yuvarlak ve dik kenarlı yivlerle çevrili bir başka yapı ise Hindistan'da yer alan ve 73 m. boyunda olan Kutup Minaresi'dir. 1119 M. tarihli minare beş kattan oluşmaktadır (Aslanapa, 2011, ss. 31-57). İran coğrafyasının dışında ve dik kenarlı yivlerle çevrili olan tek kümbet yapısı Türkmenistan'ın Ürgenç şehrinde bulunan XIII. yüzyılda yapılmış olduğu düşünülen Sultan Tekeş Kümbeti'dir (Resim 6). Yapı, kare bir alt yapı üzerine yükselen ve aynı yüksekliğe eşit, dik kenarlı yivlerle çevrili bir silindirik kısımdan oluşmaktadır. Kümbet-i Kabus'un yapısı gibi burada da yivler birbirinden mesafeli olarak yapılmıştır. Yivlerin üst kısmına mukarnas yuvaları yerleştirilmiştir. Kubbenin alt bölümü yuvarlak biçimindedir ve sırlı tuğlalardan oluşan süsleme kuşağını içermektedir. Yapının örtüsü çift cidarlı olup dıştan konik külah, içten ise kubbe ile örtülüdür. Külahın üzeri çoğunlukla dökülmüş firuze çiniler ve tuğlaların yan yana gelmesiyle oluşan geometrik süslemelerle bezenmektedir.

Resim 6. 7. Sultan Tekeş Türbesi ve Kümbet-i Kabus

Kaynak: Resim 6. (Aslanapa, 2011, s. 85)

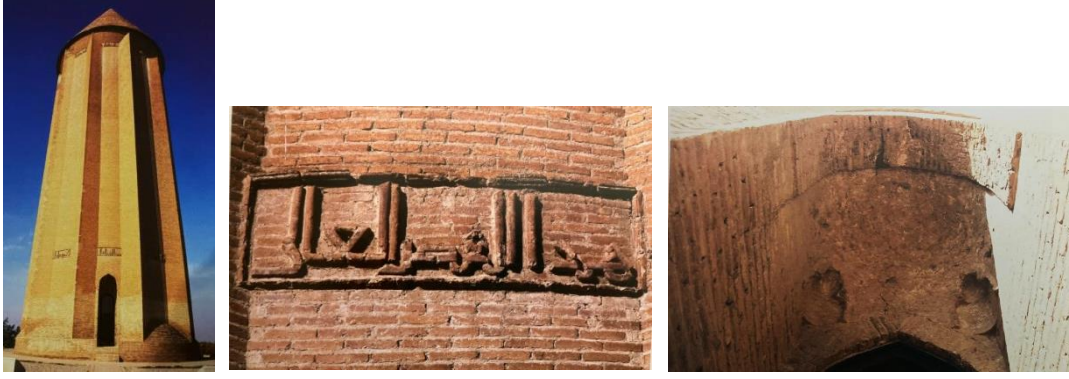
Kaynak: Resim 7. ("Kabus Anıtı", 2021)

2. YAPILARIN TANIMI

2.1. Kümbet-i Kabus

Dik kenarlı yivli kule-mezar yapılarının öncüsü İslam mimarisinin en parlak eserlerinden biri olan Kümbet-i Kabus yapısıdır. Yapının dış cephesinde yer alan ve kufi hat ile yazılan kitabelere göre 1006 M. (H. 397) yılında Al-i Ziyar hükümdarlarından biri olan Kabus bin Voşmgir için yapılmıştır (Haji Ghassemi, 1389 hş, C:13, s. 22). Yapının kaidesi 15 m. yüksekliğinde olmaktadır ve kaidenin sadece 2 m'si zemin üzerinde bulunmaktadır. Kulenin yüksekliği kaidesiyle birlikte 70 m'yi bulmaktadır (Haji Ghassemi, 1389

Resim 8. 9. 10. Kümbet-i Kabus, Üzerindeki Kitabeden Detay, Giriş'teki Mukarnaslar

Kaynak: Haji Ghassemi, 1389 hş, C: 12, ss. 24-25-26.

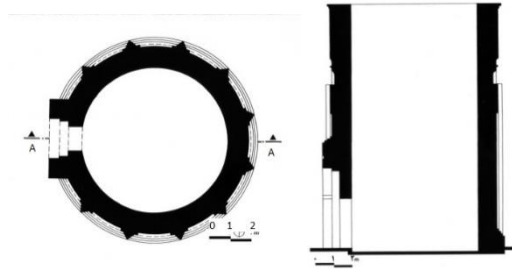
2.2. Mehmandust Kulesi

İran'ın kuzey doğusunda Damgan şehrinde yer alan Mehmandust Kulesi, Kümbet-i Kabus yapısına benzer bir plan şemasını göstermektedir (Çizim 5). Yapı üzerindeki kitabeye göre 1097 M. (H. 490) yılında Seyyid Ebu Cafer Muhammed bin Ali Mehman-Dusti'nin emriyle yapılmıştır (Mostafavi, 1347 hş, s. 571):

“Emretti bu kubbenin inşasına Emir Reyis Ebu Cafer Muhammed bin Ali Mihman-Dusti, (bu cümlelerin anlamı okunmayan kısımdan dolayı anlaşılmamaktadır) Hicri 490 yılında. Korkmayın, üzülmeyin ve size vaat edilen cennete sevinin.”

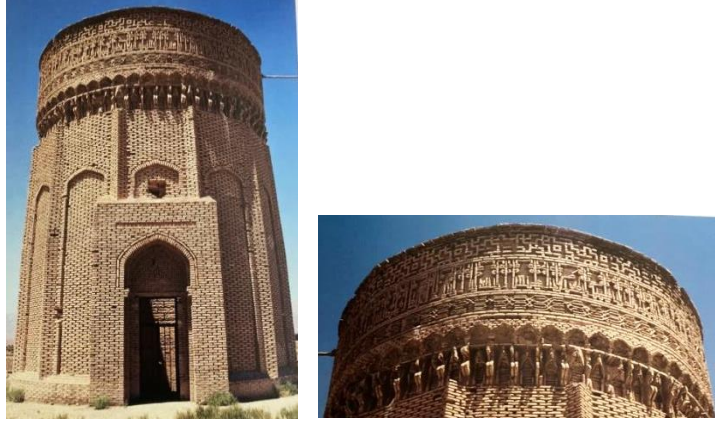
Mimarın ismi İbrahim bin İdris Beyasi'dır (Haji Ghassemi, 1389 hş, C:11, s. 262). Yapının gövdesi üç bölüme ayrılmaktadır. Alt ve üst kısım düz silindirik biçiminde olup orta kısım ise 12 dik kenarlı yivle çevrili silindirik biçimindedir. Bu yapıda da Kümbet-i Kabus yapısında olduğu gibi yivler eşit mesafeler ile yerleştirilmiştir. Yivlerin arasındaki bölümlerin genişliği 1.28 m. olup basık kemerli nişler ile hareketlendirilmiştir (Nejati, 1347 hş, s. 441). Silindirik gövdenin iç ve dış çapı sırayla 6.90 ve 10.10 m. olup, yüksekliği 13 m'ye yakındır (Yousefi, 1396 hş, s. 77). Orta ve üst bölümün birleşmesi iki sıra mukarnas yuvasıyla oluşmuştur. Burada özel yapılmış kıvrımlı tuğlalar mukarnas yuvalarının arasına yerleştirilmiştir. Kulenin en üst bölümünde üç süsleme kuşağı yer almaktadır. Bunlardan en alttaki geometrik süslemelerden oluşmaktadır. Diğer iki kuşak ise kitabe kuşağıdır. Alttaki kufi kitabe yapının yapım tarihi ve metfun olan şahıs ile yapının mimarı hakkında bilgi vermektedir. Üstteki kitabe ise makili hat ile yazılmış ve günümüze kadar okunamamıştır (Resim 12). Giriş, güney cephede çıkıntı yapmış bir dikdörtgen çerçeve içinde yer almaktadır. Araştırmacılara göre bu giriş yapının orijinal girişi değildir ve yapının diğer kısımlarıyla uyum sağlamamaktadır (Resim 11). Kaçar Dönemi'nin ünlü yazarı Seni'ol-Doule (1807- 1858) Metle'ül-Şems kitabında bu yapıyı anlatırken girişin dik kenarlı yivlerin arasındaki nişlerin birinin içerisinde olduğunu söylemektedir (Seni'ol-Doule, 1362 hş, s. 262). Yapının içi silindirik biçimindedir ve herhangi bir süsleme veya mezar sandukasına yer verilmemiştir.

Çizim 5. Mehmandust Kulesi, Plan ve Kesit

Kaynak: Haji Ghassemi, 1389 hş, C: 11, s. 25.

Resim 11. 12. Mehamdust Kulesi ve Kulenin Üst Bölümünden Detay

Kaynak: Haji Ghassemi, 1389 hş, C: 11, ss. 263-264.

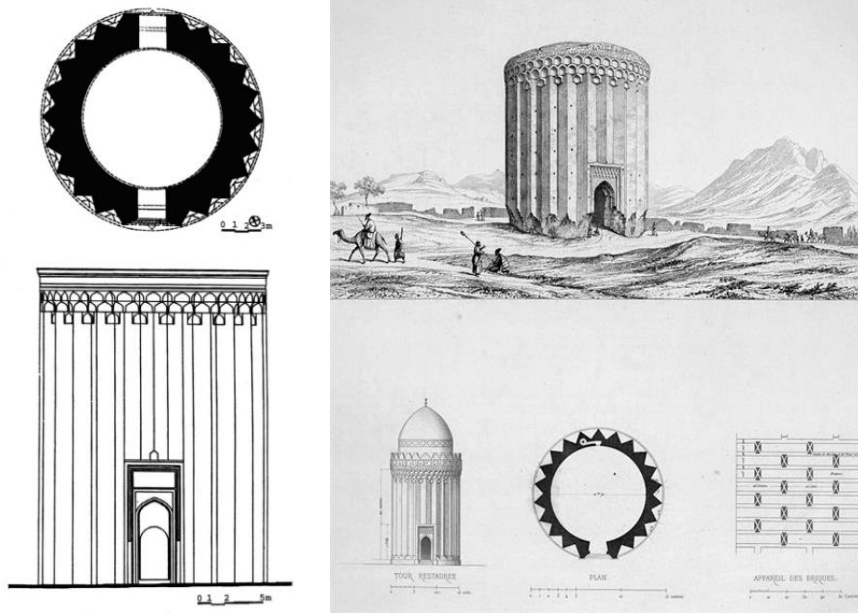
2.3. Tuğrul Kulesi

Dik kenarlı yivli kule-mezar yapılarının 5 tanesi Tahran eyaletinde, Büyük Selçuklu Devleti'nin ikinci başkenti olan Rey şehri ve bu şehre yakın olan Demavent, Savucbulag ve Veramin şehirlerinde yer almaktadır. Rey şehrinde yer alan Sultan Tuğrul'un mezarı olarak bilinen Tuğrul Kulesi bu tarz yapıların en meşhur örneklerindedir (Resim 13). Günümüzde yapı üzerinde herhangi bir kitabe bulunmamaktadır. Alman arkeolog ve sanat tarihçisi Ernest Emil Herzfeld 1935 tarihli yıllık raporunda 80. sayfada bu yapıyı 1139/40 M. (H. 534) yılına tarihlendirmektedir. Bu tarihin, yapının demir kapısının kalıntıları üzerinde bulunan kufi kitabe olduğunu belirtmiştir. Herzfeld bu kapı parçalarını kendisiyle birlikte Almanya'ya götürmüştür (Wilson, 1369 hş, s. 160). Bu kitabe günümüzde Michigan Üniversitesi'nin Müzesi'nde bulunmaktadır (Resim 15). Kitabenin metni şöyledir (Khame-Yar, 1395 hş, s. 154):

“Abdulvahab Kazvini bin Fehaver Recep ayında 534 yılında yaptı.”

Çizim 6. Tuğrul Kulesi, Plan ve Güney Cephe

Çizim 7. Tuğrul Kulesi, Pascal Coste, 1867

Kaynak: Çizim 6. (Haji Ghassemi, 1389 hş, C: 12, s. 71)

Kaynak: Çizim 7. (Yousefi, 1392 hş, s. 81)

Resim 13. 14. Tuğrul Kulesi

Kaynak: Resim 13. Yazara ait
Kaynak: Resim 14. (“Burc-i Togrol der galib-i tesvir”, 2018)

Resim 15. Mişigan Müzesi’nde Bulunan Tuğrul Kulesine Ait Kufi Kitabe

Kaynak: Khameyar, 1395 hş, s. 155.

Yirmi dört dik kenarlı yivle çevrilmiş silindirik gövdeli yapı 20 m. yüksekliğindedir (Hatam, 1390 hş, s. 127). Yapının iç ve dış çapı sırayla 11 ve 16 m.’dir. 1.40 m. uzunluğunda olan ikizkenar ve dik açılı üçgen flanşlar gövdenin tamamını çevirmiştir ve aralarında mesafe bulunmamaktadır (Mohit Tabatabaei, 1366 hş, s. 28). Yivlerin üst bölümünde üç sıra halinde sadeleşmiş mukarnas yuvaları görülmektedir. Bu mukarnas sıraları Mehmandust Kulesi’nde olduğu gibi dik kenarlı yivli gövde bölümünden üstteki dairevi bölüme geçiş sağlamak için uygulanmıştır. Bu mukarnasların üstünde sade bir korniş yer almaktadır (Çizim 6). Robert Kerporter 1820 yılında yazılmış seyahatnamesinde bu yapıdan bahsederek üst kısmında kufi bir kitabenin mevcut olduğunu anlatmaktadır (Hatam, 1390 hş, s. 127). Günümüzde bu kitabeden hiçbir iz bulunmamaktadır. Yapının örtüsü günümüze kadar gelmemiştir ve üstü açıktır. Kümbetin kuzey ve güney tarafında iki girişi bulunmaktadır. Fransız mimar ve ressam Pascal Coste 1867 tarihli kitabında Tuğrul Kulesi’nin çizim ve planlarını yayınlamıştır. Bu Plana baktığımızda XIX. yüzyıla kadar yapının tek girişinin olduğunu anlamaktayız. Resme bakıldığında bu girişin yapının güney cephesinde bulunduğu anlaşılmaktadır. Giriş iç içe iki sivri kemer biçimindedir ve dıştan iki çıkıntılı dikdörtgen çerçeve ile çevrilmektedir. Girişin üst kısmında dikdörtgen bir pano içine mukarnas yuvaları yerleştirilmiştir (Çizim 7). Kuzeyde bulunan giriş 1920 M. (H. 1301). Onarımlarında yapıya ilave edildiği düşünülmektedir. Kuzey girişin doğusunda yivlerin birinin üzerinde, girişten daha yüksek seviyede basık kemerli bir açıklık bulunmaktadır ve çatıya çıkan merdivenlere geçişi sağlamaktadır (Resim 14). Burada 60 basamaklı döner merdiven vasıtasıyla yapının çatısına ulaşılmaktadır (Hatam, 1390 hş, s. 127). İç bölüm, üstü açık silindirik biçimindedir ve herhangi bir süslemeye yer verilmemiştir. Yapıda cenaze odası bulunmamaktadır. Yapı kerpiç ve tuğladan yapılmıştır.

2.4. Şehzade Hüseyin Kulesi

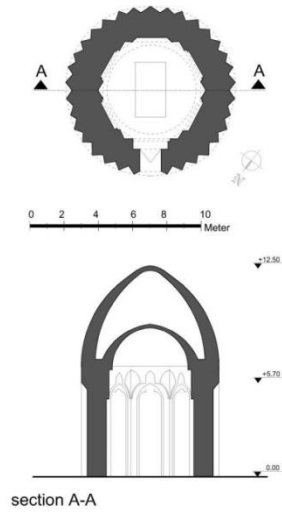
Tarih kitabesi bulunmayan türbe, yapı malzemesi ve planına göre Büyük Selçuklu Dönemi’ne tarihlendirilmektedir (Salimi Moayed, 1380 hş). Şehzade Hüseyin Kümbeti; 34 dik kenarlı yivle çevrili, çift kubbeli silindirik bir yapıdır (Çizim 8). Yivlerin boyutu 0.40x0.50 m’dir (Salimi Moayed, 1380 hş). Yapının gövdesinin yüksekliği 6 m’dir. Türbeye giriş, güney cephede dikdörtgen bir girinti içerisinde yer alan sivri kemerli bir açıklıktan sağlanmaktadır. Bu açıklığa son zamanlarda ahşap bir kapı yerleştirilmiştir (Resim 16). Gövdenin 3 m. yüksekliğinde, sivri kemerli bir açıklık kubbenin iki cidarı arasına geçişi sağlayan merdivenlere açılmaktadır. İçi altıgen olan yapının her kenarında iç içe iki niş yer almaktadır.

Kubbeye geçişi sağlamak için tromplardan ve aralarındaki sivri kemerli nişlerden yararlanılmıştır. Bu düzenleme; yapının üst kısmını, on altıgene çevirmiştir. Şehzade Hüseyin Kümbeti'nin yapısı Tuğrul Kulesi'ne benzemekle birlikte kubbeye geçiş noktasında farklılık göstermektedir. Burada kubbe doğrudan ve hiçbir vasıta olmadan gövde üzerine oturmaktadır. Ayrıca Şehzade Hüseyin Kümbeti'nin dış cephesinde herhangi bir süsleme bulunmamaktadır. Kubbenin gövdeden daha sonra yapıldığı düşünülmektedir. Günümüze gelen kule-mezar yapılarının örtüsü genelde külâh biçimindedir. Şehzade Hüseyin Kümbeti'nin örtüsü eğer orijinal ise İran'da bu planda inşa edilen yapıların içinde tek örneği bu yapı oluşturmaktadır.

Yapının altında cenaze odası bulunmaktadır. Cenaze odasının uzunluğu 2.13, genişliği 1.68 ve yüksekliği 1.60 m'dir ve yuvarlak tonozla örtülüdür (Salimi Moayed, 1380 hş). Bu kısmın girişi günümüzde kapalıdır. Yapı tuğla ve alçıdan, bodrum kısmı ise moloz taştan yapılmıştır (Salimi Moayed, 1380 hş).

Çizim 8: Şehzade Hüseyin Kulesi, Plan ve Kesit

Resim 16: Şehzade Hüseyin Kulesi

Kaynak: Çizim 8. (İran Kültürel Miras, El Sanatları ve Turizm Kurumu Arşivi, 1380 hş)

Kaynak: Resim 16. Yazara Ait

2.5. Alaeddin Kulesi

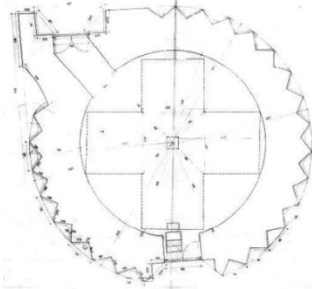
Tahran eyaletinde Veramin şehrinde dik kenarlı yivlerle çevrili kule-mezar yapılarından biri bulunmaktadır. Alaeddin Kulesi üzerindeki kitabeye göre 1277-1289 M. (H. 675-688) yılları arasında Alaeddin Murtaza bin Fehru'l-Doule Hasan Hüseyini Veramini'nin mezarı olarak yapılmıştır. Alaeddin, babası ve oğlu Rey şehrinin hâkimleriydi (Ghuchani, 1367 hş, ss. 59-63):

“Rahman olan Allah'ın adıyla... Onun zikri... Onun emri... İslam... Bunun dışında devlet ve din, İslam'ın ve Müslümanların direği Ala'a, Hz. saf aile, el-Murtada, Büyük Mevla'nın oğlu, devletin ve dinin gururu, Hasan el-Hüseyini el-Veramini, Allah ondan ve atalarının ruhundan razı olsun... Muhammed ve ailesi ile karanlıktaki ışıklar. Altı yüz yetmiş beş yılının Safer ayının dördüncü gününde vefat etmiş ve bu kubbe 688 yılında tamamlanmıştır.”

Yapı plan olarak çift cidarlı kubbe ile örtülü silindirik gövdeden oluşmaktadır. Gövde 32 dik kenarlı yiv ile çevrilmiştir. Üçgen yivlerin kenarlarının uzunluğu aynı olmayıp yivden yive değişmektedir. Bu ebat 70 cm.'den 84 cm'e arasında değişmektedir (Sheibani, 1367 hş, s. 10). Bina tuğladan yapılmış silindirik bir kaide üzerinde yükselmektedir (Çizim 9-10). Yapının yüksekliği yerden kubbe eteğine kadar 15 m'dir ancak dik kenarlı yivler yapıyı daha yüksek göstermektedir (Sheibani, 1367 hş, s. 11). Gövdenin en üst kısmında çiçekli kufi hat ile yazılı bir kitabe kuşağı yivli gövdeyi dolaşmaktadır. Kitabe kuşağı firuze renkli altıgen çinilerden oluşan bir örgü deseniyle ve bunların içinde yer alan alçı süslemelerle bezenmiştir (Resim 19). Kitabenin alt bölümünde kare ve dikdörtgen çinilerden oluşan zincir deseni, gövdeyi dolaşmaktadır. Kitabenin üst bölümünde 6 kollu yıldızlardan oluşan bir ince süsleme kuşağı bulunmaktadır. Yivli gövde ve konik külâhın arasında üçgenlerden oluşan bir geçiş bölümü yerleştirilmiştir. Bunların üstünde yer alan üçgenlerin içi firuze çinilerle oluşturmuş geometrik düğümler Marağa'daki Kümbet-i Kabud (1197 M./ H. 593)

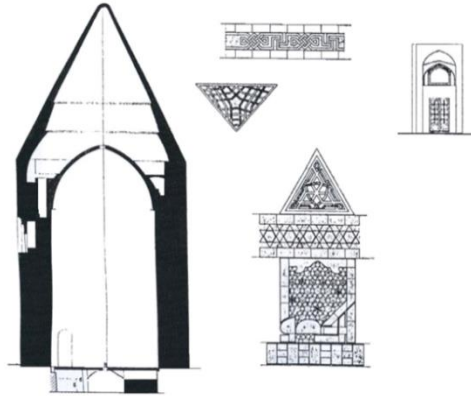
süslemelerini anımsatmaktadır (Çizim 10). Gövdenin tamamı alçı derz tekniği ile yapılmış süslemelerle kaplanmıştır. Yapının kuzey ve güney batı olarak iki girişi vardır. Kuzeydeki giriş küçük bir eyvan biçimindedir ve silindirik gövde ile birleşmiştir (Resim 18). Bu yapıdaki eyvan biçimindeki giriş, kule-mezar yapılarında görülen en eski örneklerden olmaktadır (Sheibani,1367 hş, s. 18). Güney batı giriş dikdörtgen biçimindedir ve dıştan iç içe iki sivri kemerli derin niş ile kuşatılmaktadır (Resim 17). Yapının batı cephesinin üst bölümünde döner merdivenlere geçiş sağlayan bir açıklık yer almaktadır. Bu merdivenler kubbenin iki cidarının arasına çıkmaktadır (Resim 20). Yapının içi sade ve süslemesiz silindirik biçimindedir. Binanın altında artı biçiminde bir mezar odası yer almaktadır (Haji Ghassemi, 1389 hş, C: 13, s. 170).

Çizim 9: Alaeddin Kulesi, Plan

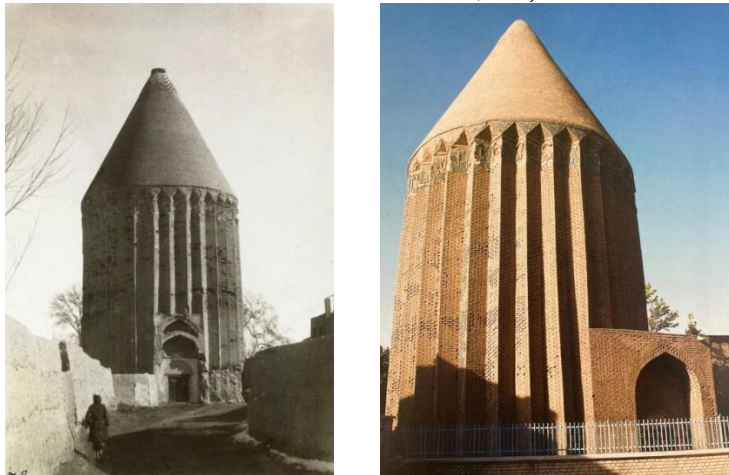
Kaynak: İran Kültürel Miras, El Sanatları ve Turizm Bakanlığı,1365 hş.

Çizim 10. Alaeddin Kulesi, Kesit ve Kubbeye Geçiş Bölümünden Süsleme Detayı

Kaynak: İran Kültürel Miras, El Sanatları ve Turizm Bakanlığı, 1365 hş.

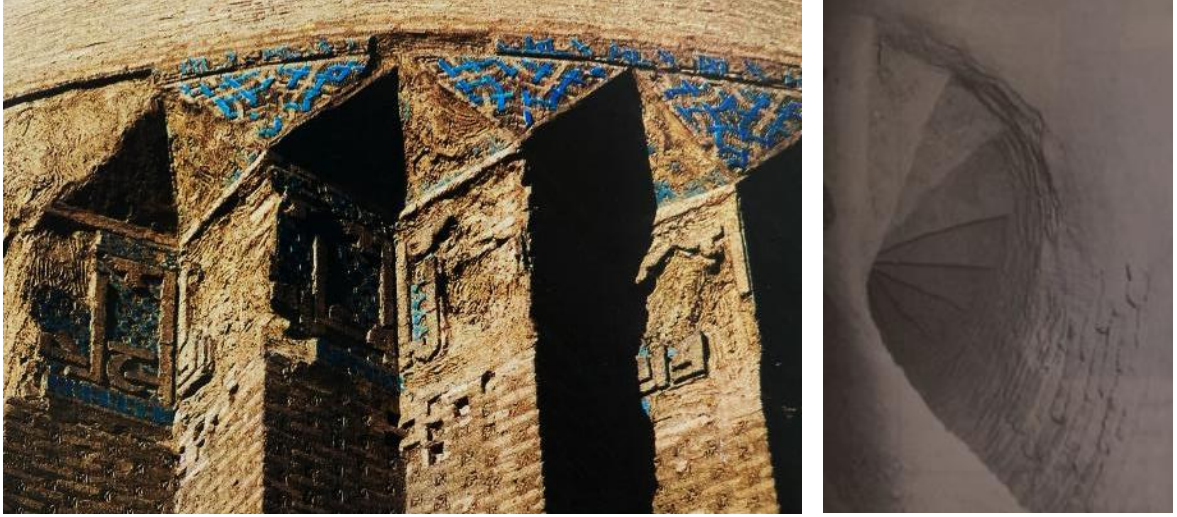
Resim 17. 18. Alaeddin Kulesi, Girişler

Kaynak: Resim 17. ("Burc-i aramgah-i Alaeddin", 2021)

Kaynak: Resim 18. (Haji Ghassemi, 1389 hş, C: 13, s. 171)

Resim 19. 20. Alaeddin Kulesi, Kubbeye Geçiş Bölümü, Çatıya Çıkan Merdivenler

Kaynak: Resim 19. (Haji Ghassemi, 1389 hş, C: 13, s. 171)

Kaynak: Resim 20. (Sheibani, 1367 hş, s. 16)

2.6. İmamzade Abdullah ve Ubeydullah

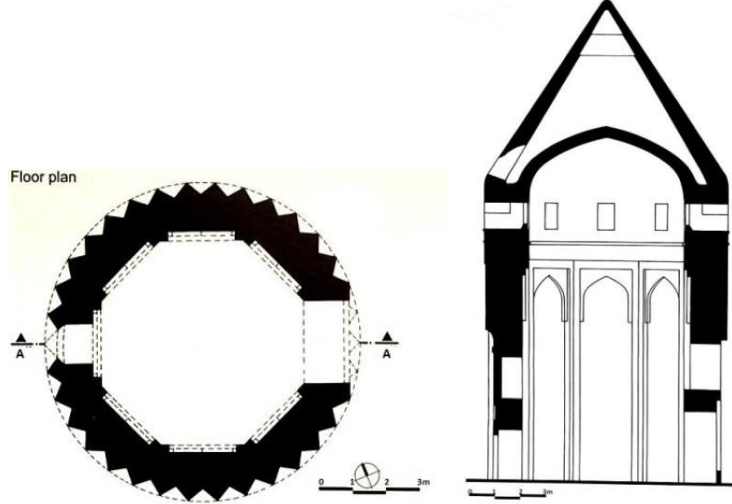
Tahran eyaletinin Demavent şehrinde dik kenarlı yivlerle çevrili iki kule-mezar yapısı yer almaktadır. Bunlardan birisi İmamzade Abdullah ve Ubeydullah yapısıdır. Abdullah ve Ubeydullah yapısının üzerinde herhangi bir yapım kitabesi bulunmamaktadır. Yapıda bulunan kitabeler mezar sandukalarının üzerindeki kitabelerden (1481 M./ H. 885 ve 1599 M./ H. 1007) ibarettir. Donald N. Wilber²'e göre bu yapı M. 1301 (H. 700) yılında ve İlhanlı Dönemi'nde yapılmıştır. Wilber'e göre yapının orantıları ve süslemeleri İlhanlı Dönemi yapılarına benzemektedir ve Selçuklu Dönemi'nde yapılma ihtimali çok düşüktür (Wilber, 1365 hş, s. 143). Yapı plan olarak 33 dik kenarlı yivle çevrilmiş silindirik gövdeden oluşmaktadır (Çizim 11) (Resim 21). Güvdenin üst kısmında yivler sivri kemerler vasıtasıyla birbirine bağlanmıştır. Kemerlerin içi sırlı tuğlalar ile kaplanmıştır. Kemerlerin alt kısmında firuze renkli sırlı tuğlalardan meydana gelen ve dikey dörtgenlerden oluşan bir süsleme kuşağı yer almaktadır. Sivri kemerlerin üzerinde ince bir süsleme kuşağında bitkisel bezemelere yer verilmiştir. Bu süsleme kuşağı son onarımlarda yapıya ilave edilmiştir ve orijinal değildir (Resim 24). Bu bölümün üzerinde firuze sırlı tuğlalarla kaplı dairevi bir bölüm bulunmaktadır. Yivlerin ve dairevi bölümün yüksekliği sırayla 8.70 ve 1.90 m'dir (Sheibani, 1369 hş, s. 147). Dairevi kısımdaki 8 tane pencere yapının aydınlığını sağlamaktadır. Bu bölümde bulunan 8 tane pencere, XI. yüzyılda yapılmış olan Sengbest Arslan Cazip ve Merv'deki Sultan Sencer Türbesi'ni anımsatmaktadır. Yapı çift cidarlı kubbe ile örtülmektedir. Dış kubbe firuze renkli çiniler ile kaplı konik külâh biçimindedir. Yapının dış örtüsü orijinal değildir ve onarımlar esnasında değişmiştir. Yapıdan günümüze gelen en eski resim James Mororier³'in seyahatnamesindeki resimdir ve 1815 yılında Morier Demavent şehrinde geçerken çekmiştir. Resimde yapı bu tür yapılarda yaygın olduğu gibi konik bir külâh ile örtülmüş ve parlak çinilerle kaplanmıştır (Resim 23) (Sheibani, 1369 hş, s. 151). Yapıda doğu ve batı olmak üzere iki giriş bulunmaktadır. Son zamanlarda yapının doğu kısmına küçük bir mescit ilave edilmiştir ve bu mescit bir koridor vasıtasıyla doğu girişine bağlanmaktadır. Dış cephede gövdenin alt kısmında 3 m. yüksekliğe kadar tuğlaların arasında alçı derz tekniği ile yapılan geometrik süslemeler yer almaktadır (Resim 25).

Kümbetin içi 8gen biçimindedir ve her kenarında yerden kubbenin altına kadar yükselen 0.25 m. derinliğinde birer sivri kemerli niş açılmıştır. Sivri kemerli nişleri dikdörtgen biçiminde sathi nişler kuşatmaktadır. Bunların üst bölümünde üst üste iki kitabe kuşağı yer almaktadır. Kubbeye geçiş bölümü sekizgen biçimindedir ve her kenarında birer pencere yer almaktadır. İç mekânın örtüsü basık sivri kubbe biçimindedir (Resim 22).

² (1907-1997)

³ (1780?-1849)

Çizim 11. İmamzade Abdullah ve Ubeydullah

Kaynak: Haji Ghassemi, 1389 hş, C: 11, s. 279.

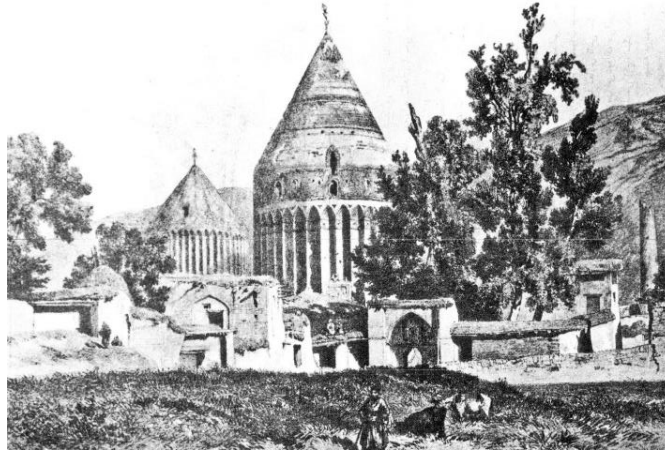
Resim 21. 22. İmamzade Abdullah ve Ubeydullah, Yapısının Dış Cephesi ve İç Mekânı

Kaynak: Resim 21. (Haji Ghassemi, 1389 hş, C: 11, s. 279)

Kaynak: Resim 22. (Ghasem Shirazi, 2020)

Resim 23. İmamzade Abdullah ve Ubeydullah, Eski

Kaynak: Sheibani, 1369 hş, s. 154.

Resim 24. 25. İmamzade Abdullah ve Ubeydullah Yapısından Detaylar

Kaynak: Haji Ghassemi, 1389 hş, C: 11, s. 280.

2.7. Kâşane Kulesi

Semnan eyaletinin Bestam şehrinde Kâşane ismiyle tanınan bir kule-mezar yer almaktadır. Kule-mezar yapısı Bestam Camii'nin güney doğusundadır ve camiye bitişik olarak yapılmıştır (Çizim 12). Giriş kapısının etrafında bulunan kitabede Muhammed bin Ahmet Simnani'nin ismi ve Şevval ayı 1301 M. (H.700) tarihi yazılmaktadır (Mokhlesi, 1359 hş, s. 240). Yapının dış cephesini dolaşan kitabede İlhanlı Sultanı Olcayto, 1309 M (H.708) tarihi ve mimarın ismi Muhammed bin Hüseyin bin Ebu-Talib Damgani yazılmaktadır. Kitabede Fetih suresinin 1-7 ayetinden sonra şu ibareler yazılmaktadır (Blair, 1383 hş, ss. 152-153):

“Muhammed ibn el-Hüseyin el-Damghani'nin eseridir, Allah onu, ebeveynlerini ve tüm inananları bağışlasın. Bu mübarek, yüksek, şerefli kubbenin yapılmasını emretti, milletler arasında köle sahibi, vatanın koruyucusu, Allah'ın bendelerinin destekçisi,... , Dünyanın ve dinin kurtuluşu, İslam'ın ve Müslümanların direği, düşmanlık ve isyanı bastıran, âlemlerde Allah'ın gölgesi, Doğu ve Çin topraklarının hâkimi, doğu ve batı kullarının hükümdarıdır. Âlemlerin Rabbinin özel inayetini almış olan Huda-Bende Muhammed bin Han Allah destekçilerinin yanında olsun ve Allah padişahlığını daim etsin. Onu kıskanan ve düşmanı, oğlu Hanlık hanedanının çocuğu, mutlu çocuk, şehit Buqa Shall Sultan Muhammed'in öldürmesi için komplo kurdu. Allah onu bağışlasın, bereketli cennetlerine kavuştursun. Recep ayında 708 yılında, Damganlı Mimar Hüseyin Ebi-Talib oğlu'nun eseridir.”

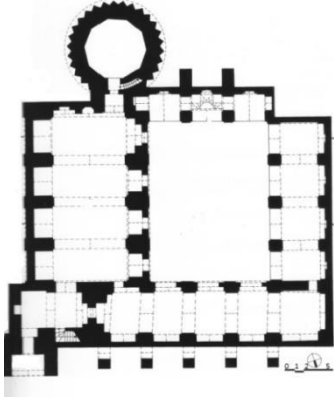
Yapının planı içten ongen, dıştan ise 30 tane prizmatik üçgenle çevrili silindirik gövdeden ibarettir (Resim 26). Gövdenin en üst kısmındaki iki kitabe kuşağı prizmatik üçgenlerin kenarları üzerinde bulunan kare panolara çiçekli örgülü kufi hat ile yazılıdır. Kitabe kuşaklarının üst bölümünde kare biçiminde firuze renkli çini kalıntıları görülmektedir (Resim 29). 90 derece oluşturan yivlerin arasında en üst kısmında mukarnas yuvaları yerleştirilmiştir. Yapının yüksekliği 20 m.'ye yakındır (Mokhlesi, 1359 hş, s. 240). Yapının dış cephesi tuğlaların arasında görülen alçı derz tekniğiyle yapılan süslemelerle hareketlendirilmiştir (Resim 30). Kulenin girişini caminin mihrabının yanında bulunan 2x2.20 m. ebadında küçük bir eyvan oluşturmaktadır (Mokhlesi, 1359 hş, s. 240). Eyvan mukarnas kavsaralı olup duvarları alçı süslemelerle kaplanmıştır (Resim 27). Eyvanda kapının etrafını dolaşan kitabede Ayetü'l-Kürsi yazılmaktadır. Diğer iki duvarı dolaşan kitabede ise Peygamber Efendimizden bir hadis⁴ yazılmaktadır (Mokhlesi, 1359 hş, s. 240).

Eyvân bölümünden sonra yapının duvar kalınlığı kadar bir geçiş bölümü bulunmaktadır. Bu mekânın sağ tarafında kulenin üstüne çıkan merdivenlerin girişi yer almaktadır. Yapının içi her kenarı 2 m. uzunluğunda olan 10gen biçimindedir. Duvarlar üzerinde iki sıra halinde sathi nişler açılmıştır. Tabanda bulunan açıklık cenaze odasına geçiş sağlamaktadır. Günümüzde iç mekân yuvarlak kubbe ile örtülüdür (Resim 28). Yapının orijinal örtüsü günümüze kadar gelememiştir ve bu örtü sonradan yapılmıştır.

⁴ Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem, "Dünya, evi olmayanın yurdu, parası olmayanın da parasıdır. Sadece akli olmayan kimse bu dünyada para biriktirir ve cahil insan dünyada mutlu olur. Nimetleri geçicidir, mülkü bozulur, yapısı bozulur... ölüm bir zorunluluktur. Ve Cenab-ı Hak, senin yaptıklarından sonra nasıl cahil olur ve senin gözünü kör eder? Ve Resulullah doğru söyledi... İslam'da Cenab-ı Allah'la ortak koşan bir sünnet... Allah onu bağışlasın... Kim Kuran'ı teharetli okursa... Cenab-ı Allah onu bağışlar, Resulullah doğru söyledi.

Çizim 12. Bestam Camii ve Kaşane Kulesi, Plan

Resim 26: Kâşane Kulesi

Kaynak: Haji Ghassemi, 1389 hş, C: 11, ss. 193-194.

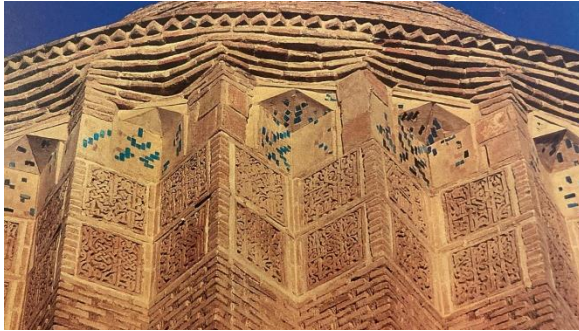
Resim 27. 28. Kâşane Kulesinin Giriş Eyvanı ve İç Mekânı

Kaynak: Resim 27. ("Bestam Merkez Camii", 2015)

Kaynak: Resim 28. ("Aşnai ba burc-i Kaşane-i Bestam", 2009)

Resim 29. 30. Kaşane Kulesinin Süslemelerinden Detay

Kaynak: Resim 29. (Haji Ghassemi, 1389 hş, C: 11, s. 195)

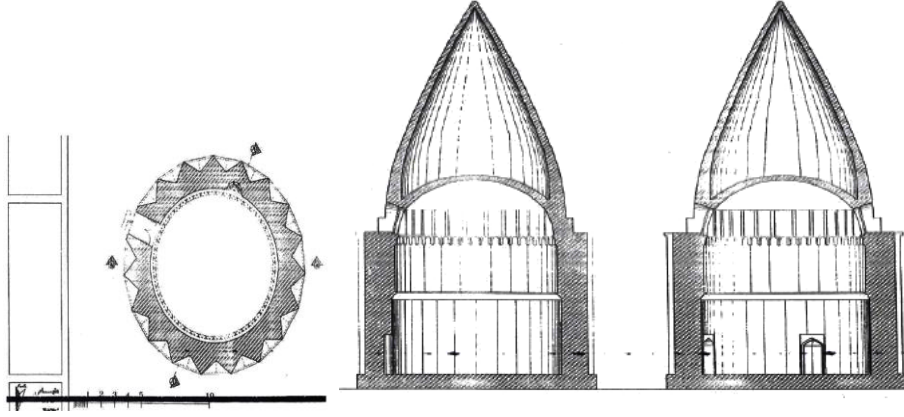
Kaynak: Resim 30. (Ghelichi, 2015)

2.8. İmamzade Ezher

İmamzade Ezher Hemedan eyaletinin Rezen ilçesinde Dergezin köyünde yer almaktadır. Araştırmacılara göre yapı XIV. M. (H. VIII) yüzyılda İlhanlı Dönemi'nde yapılmıştır. Yapının planı dıştan 19 dik kenarlı yivle çevrilmiş bir silindirik gövdeden ibarettir. İkizkenar üçgen yivlerin her kenarı 2.20 m. genişliğindedir. Yivlerin yüksekliği 9.20 m'dir. Yapı 1 m. yüksekliğinde olan taştan yapılmış kaide üzerine oturmaktadır. Gövdenin en üst kısmında yivleri birleştiren sivri kemerler yer almaktadır. Örtü çift cidarlı olup dış örtü konik külah, iç örtü ise yuvarlak kubbeden oluşmaktadır. Konik külahın çapı ise 8.70, yüksekliği ise 12.70 m. olup gövdeden 1.30 m. içe doğru yapılmıştır (Mostafavi, 1395 hş, s. 3). Yapının yüksekliği zeminden konik külahın ucuna kadar 23.90 m'dir. Kubbenin en alt kısmında 3 pencere açıklığı yer almaktadır (Çizim 13). Yapının girişi güney batı cephesinde bulunmaktadır. Giriş sivri kemerli niş

biçimindedir ve 2.20 m. genişlik ve 3.40 m. yüksekliğe sahiptir. Girişin üst kısmında iki sathi niş yer almaktadır (Resim 31). Yapının içi silindirik biçimindedir. İçteki kubbenin çapı 9.4 m'dir ve 1 m. yüksekliğinde yuvarlak kasnak üzerine oturmaktadır. Duvarlar üzerindeki resimler, kasnak altındaki mukarnas yuvaları, mihrap ve kubbenin ortasındaki 10 kollu yıldız deseni Safeviler (1501-1736 M.) ve ondan sonraki dönemlerde yapıya ilave edilmiştir (Resim 32). Yapının altında her kenarı 6.7 m. uzunluğunda kare biçiminde bir cenaze odası bulunmaktadır. Cenaze odasının girişi güney doğu cephede bulunmaktadır. Cenaze odasının ortasında bir paye ve paye ile duvarların arasında 4 kemer yer almaktadır.

Çizim 13. İmamzade Ezher, Plan ve Kesit

Kaynak: Motafavi, 1395 hş.

Resim 31. 32. İmamzade Ezher dış ve iç mekân

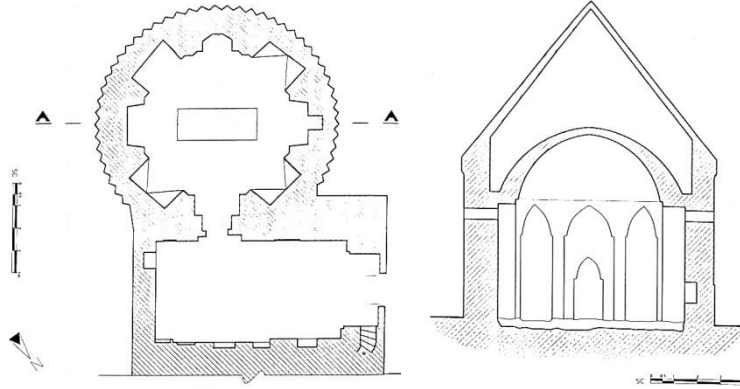
Kaynak: Haji Ghassemi, 1389 hş, C: 13, ss. 174-175.

2.9. Abdullah ve Halilullah İmamzadesi

Demavent şehrinde İmamzade Abdullah ve Ubeydullah yapısına yakın mesafede dik kenarlı yivlerle çevrili silindirik gövdeli ikinci bir kule-mezar bulunmaktadır (Resim 33). Bu kule-mezar İmamzade Abdullah (bazı kaynaklarda ise İmamzade Abdullah ve Halilullah) olarak tanınmaktadır. Araştırmacılara göre yapı XIV M. (H. VIII.) yüzyılda yapılmıştır (İran Kültürel Miras, El Sanatları ve Turizm Bakanlığı, 1351 hş). Yapı silindirik bir kaide üzerine yükselen 60 dik kenarlı yivle çevrili silindirik gövdeden oluşmaktadır (Aliei vd., 1393 hş, s. 174) (Çizim 14). Bu sayıda yiv İran'daki başka hiçbir kule mezarda görülmemektedir. Yivlerin derinliği diğer benzer yapılara göre çok azdır. Yapının örtüsü çift cidarlıdır; dış örtü konik, iç örtü ise basık kubbe biçimindedir. Yapının yüksekliği 13 m.'ye yakındır. Silindirik gövdeden konik külaha geçiş, mukarnas yuvaları ile sağlanmıştır. Kuzey doğu girişin önüne Kaçarlar Dönemi'nde

(1796-1925 M.) küçük bir mescit ilave edilmiştir ve bu ek yapı kümbetin kuzey cephesindeki 16 yivi içine almıştır (İran Kültürel Miras, El Sanatları ve Turizm Kurumu, 1351 hş). Yapının içi 6.5x6.5 m. ebadında olup sekizgen biçimindedir. Sekizgenin her kenarına yaklaşık 4 m. yüksekliğinde olan birer derin niş açılmıştır (Aliei vd., 1393 hş, s. 174). Yapının içindeki mezar sandukası Safeviler Dönemi'nde (1501-1736 M.) ilave edilmiştir (İran Kültürel Miras, El Sanatları ve Turizm Kurumu, 1351 hş). Gövde üzerindeki 3 tane pencere binanın içini aydınlatmaktadır. Yapının kaide kısmı moloztaş, diğer bölümleri ise tuğladan yapılmıştır.

Çizim 14. İmamzade Abdullah ve Halilullah, Plan ve Kesit

Kaynak: Aliei vd., 1393 hş, s. 175.

Resim 33. İmamzade Abdullah ve Halilullah

Kaynak: "Nigahi be bena-yi tarihi-i İmamzade Abdullah-i ve Halilullah-i Demavand", 2002.

3. DEĞERLENDİRME VE SONUÇ

Dik kenarlı yivlerle çevrili kule-mezar plan tipinin günümüze kadar gelen en eski tarihli örnekleri İran topraklarında bulunmaktadır. Bu araştırmada İran coğrafyasında bulunan ve XI.-XIV. M. (H. V.-VIII.) yüzyılları arasında yapılan dik kenarlı yivlerle çevrili kule-mezarların zaman içerisindeki gelişimleri ve değişimleri incelenmektedir. Yapıların sadece 4 tanesinin tarih kitabesi günümüze kadar gelmiştir. Diğer yapıların yapım tarihi bilinmemektedir. Ancak diğer yapılarda yapım tekniği ve kullanılan malzemeye bakarak araştırmacılar tarafından tarihlendirilme işlemi takribi olarak yapılmıştır.

İran'ın kuzey bölgesinde kule-mezar yapılarının genel planı konik külah ile örtülü silindirik gövdeden ibarettir. Ancak XI. M. (H. V.) yüzyıldan sonra artık Azerbaycan bölgesi dışında silindirik gövdeli mezar yapıları karşımıza çıkmamaktadır. Silindirik gövdelerin monotonluğuna son vermek için bu yapılara prizmatik üçgenler eklenerek yıldız biçiminde yapılar ortaya koyulmuştur. Bunun yanı sıra silindirik yivlerle destekli kule-mezar yapıları da görülmektedir. Ancak bu makale de sadece dik kenarlı yivli yapılar incelenmektedir. İran coğrafyasında günümüze kadar gelen 9 dik kenarlı yivlerle çevrili kule-mezar yapısı bulunmaktadır.

Kule-mezar yapılarında dikkati çeken ilk husus bu yapıların yüksekliği ve yükseklik ile çaplarının arasında olan orantıdır. İncelenen 9 yapıya dikkat edilince bu kulelerin yüksekliği ve genişliği arasında olan

orantının zamanla azaldığı görülmektedir. Bir başka deyimle bu yapılar uzun ince görüntülerini kaybederek zamanla kalın ve orta yükseklikte yapılara dönüşmüşlerdir. Bunun en uç örneğini Abdullah ve Halilullah yapısında görmekteyiz. Yapılarda dikkati çeken bir diğer husus ise çap ve yükseklik arasında olan orantı azalınca yivlerin sayısının artmasıdır. Bunun nedeni yivler vasıtasıyla yapıyı daha yüksek göstermek olabilir. İmamzade Abdullah ve Halilullah yapısında 60 prizmatik üçgen silindirik gövdeyi çevirmektedir. İmamzade Ezher yapısında ise yivleri çoğaltmak yerine daha büyük ebatlı ve derin yivlerin uygulanması tercih edilmiştir. İncelenen yapıların yüksekliği, çapı, yükseklik ve çap arasındaki orantı ve yivlerin sayısı Tablo 1’de gösterilmiştir. İncelenen kule-mezar yapılarının bazılarının örtüsü günümüze kadar gelememiştir. Bazı yapılarda ise orijinal örtünün yerine başka bir örtü yapılmıştır. Bu nedenle tabloda zemin üzerine yükselen gövde kısmının yüksekliği göz önüne alınmıştır.

Tablo 1. Kule-Mezar Yapılarının Yükseklik ve Çapı Arasında olan Orantı

Yapının Adı	Tarih	Yükseklik		Çap	Orantı		Yivlerin Sayısı
		Gövde	Toplam				
Kümbet-i Kabus	1006	37	55	17,6	2,1	3,12	10
Mehmandust	1097	13		10,1	1,28		12
Tuğrul	1140	21		16	1,31		24
Şehzade Hüseyin	12.yy	5,70	12,5	8,20	0,69	1,52	34
Alaeddin	1277-1289	15	26,13	12	1,25	2,17	32
Abdullah ve Ubeydullah	1301	12	19	9,6	1,25	1,97	33
Kaşane	1309	15	20	11	1,36	1,81	30
Ezher	14. yy	9,20	23,90	12,8	0,71	1,86	19
Abdullah ve Halilullah	14.yy	6,4	14	10,81	0,59	1,29	60

Tabloya bakıldığında bir istisna görmekteyiz. Bu istisnayı Şehzade Hüseyin Kulesi oluşturmaktadır. Bu yapıdaki yükseklik ve çap arasındaki orantılar, ayrıca yivlerin sayısı XII. yüzyılda yapılan kule-mezarlarından farklıdır fakat XIV. yüzyılda yapılan kule-mezar örnekleriyle yakınlık göstermektedir. Binada herhangi bir kitabe bulunmadığı için yapının tarihlendirme konusu yeni araştırmalar gerektirmektedir.

Kule-mezar yapılarındaki en erken tarihli iki örneği Kümbet-i Kabus ve Mehmandust Kulesi’dir. Kümbet-i Kabus yapısında silindirik gövde üzerinde 10 tane yiv eşit mesafelerle yerleştirilmektedir. Buna benzer bir diğer yapı Mehmandust Kulesi’dir. Mehmandust Kulesi ve Kümbet-i Kabus yapılarının her ikisi de aralarında mesafe olan dik kenarlı yivlerle desteklenmiş olsalar da bunların arasında büyük bir fark vardır. Kümbet-i Kabus yapısında yivler konik külâhın altına kadar devam etmektedir ve kubbeyi taşıma ve yapının statikliğini güçlendirmede önemli bir rol oynamaktadır. Ayrıca yivlerin kubbenin altına kadar devam etmesi yapının daha yüksek ve ihtişamlı görünmesini sağlamaktadır. Mehmandust Kulesi’nde ise dik kenarlı yivler gövdenin orta bölümünde yer almaktadır ve sadece estetik açıdan önemlidir. Kümbet-i Kabus yapısının dış kısmında bulunan iki kitabe kuşağı dışında başka bir süslemeye yer verilmemiştir. Mehmandust yapısının dış cephesi nişler, korniş kısmı ve kitabe kuşakları vasıtasıyla daha hareketli bir görünüm kazanmaktadır. İki yapı kıyaslandığı zaman Mehmandust Kulesi hem Resget ve Radkan Kuleleri ile hem de Kümbet-i Kabus yapısıyla benzerlik göstermektedir.

İncelediğimiz 9 yapının hepsi yuvarlak bir kaide üzerine yükselmektedir. Bu kaideler çoğunlukla yerin altındadır ve çok az kısmı görülmektedir. Kaideler moloztaş veya tuğladan yapılmıştır. Kule-mezarlarının arasında en yüksek kaide kısmına 15 m. derinlik ile Kümbet-i-Kabus yapısı sahiptir. İncelenen yapıların arasında en belirgin kaide kısmı İmamzade Abdullah ve Halilullah yapısında görülmektedir. Kaide kısmı gövdenin yapısına göre hem biçim hem de malzeme olarak farklılık gösterdiği için yapının belirgin bir bölümü haline gelmektedir. Diğer yapıların kaide kısmı zamanla yer altında kalmıştır ve çok az kısmı görülmektedir. İncelediğimiz kule-mezar yapılarının 5 tanesinde cenaze odası bulunmaktadır. Bunlardan Kümbet-i Kabus yapısında binanın altında bulunan bölümün cenaze odası olup olmadığı kesin değildir. Yapıya uygulanan çok sayıdaki kazı sonucunda bu kısımdan tonoz haricinde günümüze kadar başka bir kalıntı gelmemiştir. Bazı kaynaklarda ise yapının içinde bulunan cam bir tabutta cenazenin tavandan asılı olduğu söylenmektedir. Alaeddin Kulesi’nde cenaze odası artı biçimindedir. Artı biçiminde olan mezar

odaları İran'daki Kümbet-i Müdevver ve Kümbet-i Kabud gibi Büyük Selçuklu Dönemi mezar yapılarında karşımıza çıkmaktadır.

Kule-mezar yapılarında yivlenmiş gövdeden yuvarlak kubbeye geçiş genellikle mukarnas yuvalarına benzer nişlerin uygulanmasıyla sağlanmıştır. Bazı yapılarda ise gövde ve kubbe arasında silindirik bir bölüm bulunmaktadır. Mehmandust, Tuğrul ve Abdullah ve Ubeydullah yapıları buna örnek oluşturmaktadır. Bu yapılarda dik kenarlı yivli gövdeden silindirik bölüme mukarnas yuvaları vasıtasıyla geçiş sağlanmıştır. Ezher ve İmamzade Abdullah ve Halilullah yapılarında yivlerin arasında uygulanan mukarnas yuvaları vasıtasıyla gövdeden kubbeye geçiş sağlanmaktadır.

İncelenen kule-mezar yapılarının ikisinde, Alaeddin ve Kâşane Kuleleri, kubbeye geçiş üçgenlerin uygulanmasıyla sağlanmıştır. Kümbet-i Kabus yapısında yivler külahın altına kadar devam etmektedir, yivlerin arasında en üst bölümde dış bükey formunda bir uygulama görülmektedir. Şehzade Hüseyin Kulesi'nde de dik kenarlı yivler kubbe altına kadar devam etmektedir. Burada yivlerin arasında kademeli olarak içe doğru inen tuğlaların oluşturduğu ters üçgenler yer almaktadır.

Kümbet-i Kabus yapısı hariç incelenen diğer kule-mezar yapıları, çift cidarlı örtü ile kapatılmıştır. Kule-mezar yapılarında dış örtü konik külah, iç örtü ise basık, yuvarlak veya sivri kubbe biçimindedir. Bazı yapıların örtüsü günümüze kadar gelmemiştir ve bazılarının ise örtülerinin orijinal olmadığı bilinmektedir. Yapıların arasında tek farklı dış örtüsüne Şehzade Hüseyin Kulesi'nde rastlanmaktadır. Bu yapının örtüsü yüksek sivri kubbe biçimindedir. Bu örtünün orijinal olmadığı düşünülmektedir. İmamzade Ezher'de dikkati çeken husus konik külahın gövdeden 1.30 m. içerilik yapılmış olmasıdır.

İncelediğimiz kule-mezar yapılarının 4 tanesinde kubbenin iki cidarı arasına geçiş sağlayan merdiven bulunmaktadır. Kule-mezar yapılarında uygulanan merdivenler kubbenin tamir ve tadilatı için kullanılmıştır. Ayrıca kule-mezar yapılarının ilk örnekleri stratejik ve yüksek yerlerde yapılmıştır. Bunun nedeni bu yapıların sadece mezar değil yolculara yol gösterme ve ayrıca anıtsal bir zafer kulesi olarak inşa edilmesidir. Kümbet-i Kabus yapısının bir tepenin üzerinde 55 m. yükseklikte olmasının sebebinin sadece önemli bir hükümdarın mezarı olarak açıklamak mümkün değildir. Yapıda çatıya çıkan merdivenin olmaması, yapının anıtsal ve zafer kulesi olarak yapıldığı ihtimalini güçlendirmektedir. Tuğrul Kulesi'nin mezar olmakla birlikte yol gösterme amacıyla yapıldığı düşünülmektedir. Bunu yapının yüksekliği ve güzergâh üzerine yapıldığından dolayı anlamaktayız. Bu yapıda döner merdiven çatıya kadar uzanmaktadır.

Kule-mezar yapılarının dış cephelerinde dikkati çeken bir diğer husus yapıların girişleridir. Selçuklu ve İlhanlı türbe yapılarında yaygın olan ihtişamlı giriş cephesi bu yapılarda karşımıza çıkmamaktadır. Yüksek ve ihtişamlı gövdeye yerleşmiş sade ve iddiasız girişler bu yapıların genel özelliğidir. Bunun nedeni gövdenin dik kenarlı yivlerle yeterince hareketlendirilmiş olması ve bu çokgen gövde üzerine ve yivlerin arasına girişin yerleştirilmesinin zor olması olabilir. Kümbet-i Kabus yapısında iki yivin arasındaki mesafede ince ve uzun sivri kemerli nişin içinde sivri kemerli bir giriş yer almaktadır. Mehmandust Kulesi'ndeki giriş orijinal değildir ve orijinal girişin diğer benzer yapılar gibi sade ve süslemesiz olduğu düşünülmektedir. İmamzade Abdullah ve Ubeydullah yapısının orijinal girişi kuzey cephede bulunan ve prizmatik üçgenlerin birinin genişliğinde olan sade ve sivri kemerli açıklıktan ibarettir. Girişin üst bölümünde dikdörtgen bir pano yer almaktadır ve önceden süsleme içerdiği düşünülmektedir. Şehzade Hüseyin ve İmamzade Ezher yapılarında da benzer bir şekilde küçük, süslemesiz ve mütevazı girişler bulunmaktadır.

İncelenen yapıların arasında iki yapının girişi eyvan biçimindedir. Bunlardan biri Veramin Alaeddin Kulesi, diğeri ise bu yapının yakınında bulunan Bestam Kaşne Kulesi'dir. Alaeddin Kulesi'nin iki girişi vardır. Bunlardan birisi kule-mezar yapılarda yaygın olan sade bir giriş biçimindedir. Ancak diğer giriş eyvan biçiminde olup, kule-mezar yapılarıyla eyvanın birleşmesinin en eski tarihli örneğidir. Eyvanın içinde her hangi bir süslemeye yer verilmemektedir. Kâşane Kulesi'ne gelince bu yapı ve birleştiği cami arasında küçük bir eyvan bulunmaktadır. Mukarnas kavsaralı eyvanın duvarları baştanbaşa alçı süslemelerle kaplıdır.

Erken tarihli kule-mezar yapılarının içleri sade silindirik biçimindedir ve herhangi bir süslemeye yer verilmemiştir. Kümbet-i Kabus, Mehmandust ve Tuğrul Kuleleri'nin iç mekânları süslemesiz ve sadedir. Selçuklu Dönemi'nin sonu ve İlhanlı Dönemi'nde yapılan kule-mezarların iç mekânları çoğunlukla çokgen biçimindedir. Şehzade Hüseyin Kümbeti'nin iç kısmı altıgen, İmamzade Abdullah ve Ubeydullah, İmamzade Abdullah ve Halilullah yapıları sekizgen, Kâşane Kulesi ise ongen biçimindedir. Ayrıca bu yapılarda çokgenlerin kenarlarında yüksek nişler açılarak iç mekân daha da hareketlendirilmiştir. Alaeddin Kulesi ve İmamzade Ezher yapılarının içi İlhanlı Dönemi'nde yapılmasına rağmen silindirik ve sadedir. İç mekânı

diğer yapıardan farklı olan önemli bir örnek İmamzade Abdullah ve Ubeydullah yapısıdır. Sekizgen iç mekânının en üst bölümünde iki kitabe kuşağı dolaşmaktadır. Bunun üzerine her kenarında birer pencere açıklığı bulunan sekizgen biçiminde kubbeye geçiş bölümü oturmaktadır. Kubbeye geçiş kısmının altını dolaşan kitabe kuşakları ve bu kısımda bulunan sekiz pencere genelde kubbe ile örtülü kare mekânlarda karşımıza çıkmaktadır.

İncelenen kule-mezar yapılarının süslemeleri genelde dış cephede karşımıza çıkmaktadır. Kümbet-i Kabus yapısında tek süsleme üyesi yapıyı dolaşan iki kufi kitabe kuşağıdır. Mehmandust Kulesi'nde gövdenin üst bölümünde yer alan silindirik bölümde mukarnas yuvaları ve onların arasında kullanılan kıvrımlı tuğla uygulaması, geometrik süsleme kuşağı, kufi ve makili kitabe kuşakları yapıyı hareketlendirilmektedir. Dış cepheye rağmen yapının içi tamamen sade ve süslemesizdir. Tuğrul Kulesi'nde de süslemeler sadece dış cephede yer almaktadır. Yapının üst bölümü Mehmandust Kulesi'ne benzemektedir. Bu yapıda üç sıra sade mukarnas yuvalarının üzerinde silindirik bir bölüm yer almaktaydı ve bu bölümde kufi bir kitabenin olduğunu eski resimlerden anlamaktayız. Ayrıca yapının girişinin üzerindeki dikdörtgen panoda mukarnas yuvalarının yer aldığını da eski resimlerden öğrenmekteyiz. Şehzade Hüseyin Kulesi'nin dış cephesi sadece dik kenarlı yivler vasıtasıyla hareketlendirilmiştir.

İlhanlı Dönemi'ne ait olan kule-mezar yapılarında ilk örneklere göre daha çok süslemeye yer verilmektedir. Bu dönemin yapılarında yaygın olan alçı derz tekniği kule-mezar yapılarında da karşımıza çıkmaktadır. Yapılarda kullanılan derzlerdeki süslemeler sade ve basit geometrik motiflerden oluşmaktadır. İmamzade Abdullah ve Ubeydullah yapısında dış cephenin sadece alt kısmında alçı derz tekniği kullanılmıştır. Bunun benzerini Sultaniye Çelebi Oğlu Kümbeti'nde (1332 M/ H. 732) de görmekteyiz. Bu yapıda duvarlar üzerindeki tuğla süslemeler sadece alt kısımda bulunmakta ve aniden yerini sade ve düz tuğla örgüsüne bırakmaktadır. Buna karşın Alaeddin Kulesi'nde dış cephe tamamen bu teknik ile yapılan süslemelerle hareketlendirilmiştir. Bu yapıda gövde üzerinde tuğlaların arasındaki dikey olan derzler alçı ile doldurularak mühür tekniği ile yapılan çarpı desenler ile süslenmiştir. Yapının güney batı cephesindeki giriş bölümünde başka bir teknik kullanılmıştır. Burada tuğlaların yüzeyi tamamen alçı ile kapatılmıştır. Sonra alçıların üzerine tuğla ve derz şeklinde motifler oluşturulmuştur. Derzler kısmında alttaki motifler mühür tekniği ile uygulanmıştır. Bestam Kulesi'nde de Alaeddin Kulesi gibi dış cephe tamamen alçı derz tekniği ile hareketlendirilmiştir.

Çizim 13. Alçı Derz Tekniğinde Kullanılan Motifler

Kaynak: Sheibani, 1367 hş, ss. 22-23.

İncelenen kule-mezar yapılarının arasında alçı süslemeler sadece Kâşane Kulesi'nin giriş eyvanının duvarları üzerinde karşımıza çıkmaktadır. Duvarları baştanbaşa kaplayan alçı süslemeler arasında geometrik, bitkisel motifler ve yazı bulunmaktadır. Bu alçı süslemeler kule yapısının bitişik olduğu Bestam Cami'nin mihrabı ve duvarları üzerinde bulunan alçı süslemelerinin devamı olmaktadır. Kamalı haç, rumi ve palmetler, bitkisel zemin üzerine yazılan süslü kitabe, düğümlü ve çiçekli kufi yazılar, ajur tekniği ile yapılan küçük geometrik süslemeler Selçuklu Dönemi'nden itibaren özellikle mihraplarda karşımıza çıkmaktadır.

Selçuklu Dönemi kule-mezar yapılarındaki kitabeler dış cephede, yivler ve dış örtü arasında bulunan silindirik biçimindeki geçiş bölümünde yer almaktadır. Alaeddin ve Kâşane Kuleleri'nde kitabe kuşağı ilk örnekler ile farklı olarak yivlerin üzerindeki kare panolar içine yazılmaktadır. Her iki kitabe de kufi hat ile yazılıdır fakat Alaeddin Kulesi'ndeki kufi yazı Kâşane Kulesi'ndeki kufiye göre daha sadedir. Bestam Kulesi'ndeki kitabe iki kuşak halinde olup düğümlü yapraklı ve çiçekli kufi hat ile yazılmaktadır.

İlhanlı Dönemi kule-mezar yapılarını önceki örneklerden ayıran bir başka özellik ise bu yapılarda çininin kullanılmasıdır. Sır altı tekniği ile yapılan firuze renkli çinileri en çok Abdullah ve Ubeydullah yapısında görmekteyiz. Yapıda külâh ve külâhın altındaki silindirik bölüm tamamen firuze renkli sırlı tuğlalar ile kaplanmıştır. Günümüzde yapının bu bölümleri orijinal olmasa da eski resimlerden öğrendiğimiz orijinal haline göre restore edilmiştir. Çini ve tuğlaların yan yana gelmesinden oluşan en güzel geometrik süslemeler Alaeddin Kulesi'nin dış cephesinde karşımıza çıkmaktadır.

Yapılan araştırmaların sonucunda; dik kenarlı yivlerle çevrili kule-mezar yapılarının İnan coğrafyasında ortaya çıkan bir plan tipi olduğunu, bu yapıların ilk örneklerinin Türkler ile olan komşu bölgelerde bulunduğu dikkat çekmektedir. Orta Asya'da bu dik kenarlı yivlerin ortaya çıktığı en eski örnekleri minare yapılarında görölmektedir. İnan'da karşımıza çıkan bu yapı tipinin ilk örneklerinde herhangi bir mezar sandukasına rastlanmadığı için bu yapıların anıt kulesi olarak yapıldığı düşünölmektedir. Sonraki örneklerde ise mezar ve kule kavramının bir araya gelmesiyle gösterişli yapılar ortaya çıkmaktadır. Zamanla ve yapıların işlevi değışmekle birlikte, yapıların ebat ve orantılarında da değışimler ortaya çıkmaktadır. Bu plana göre yapılan geç tarihli kule-mezarlar erken tarihli olanlara göre daha kısa ve daha kalın bir görünüme sahiplerdir. Aynı zamanda yapının dışına uygulanan yivlerin sayısı da artmaktadır. Ayrıca geç dönemde yapılan kule-mezar yapıları ilk örneklere göre özellikle iç mekânda daha hareketlidir ve daha çok süsleme içermektedir.

Bu çalışma, etik kurul izni gerektirmemektedir.

Makale ile ilgili notlar

Makale araştırma ve yayın etiğine uygun olarak hazırlanmıştır.

Araştırmanın tamamı, beyan edilen tek yazar tarafından yapılmıştır.

KAYNAKÇA

- Aliei, M., Neyestani, J., Mousavi Kuhpar, S. M. ve Yousefi Far, Sh. (1393 hş/2014). Comparison between Ilkhanid tomb monuments of Lavāssānāt and Rūdbār-e Ghasrān region and the contemporaneous tombs of Damāvand area on decorative and architectural styles, *Journal of Historical Sociology*, 6(1), 163-192.
- Aslanapa, O. (2011). *Türk sanatı* (11. baskı). Remzi Kitabevi.
- Aşnayı ba burc-i Kaşane-i Bestam. (17 Ekim 2009). *Hamshahri*. <https://www.hamshahrionline.ir/news/92959>
- Bestam Merkez Camii. (26 Mayıs 2015). *Mehr*. <https://tr.mehrnews.com/photo/1855442/Bestam-Merkez-Camii>
- Blair, S. (1383 hş/2004). Ketibeyi burc makbere-i Bestam, (Çev. M. E. Zareii), *Eser*, 25(36-37), 150-174.
- Burc-i aramgah-i Alaeddin. (3 Temmuz 2021). Wikipedia'da https://fa.wikipedia.org/wiki/برج_آرامگاه_علاءالدین
- Burc-i Togrol der galib-i tesvir. (12 Ağustos 2018). *Dana*. <https://www.dana.ir/news/1397253.html/>
- Deveci, A. (2017). Türkmensahara'daki Kabus kulesi, dünyanın en yüksek tuğla kulesi, *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 10(48), 292-310.
- Ghasem Shirazi (25 Aralık 2020). İmamzade Abdullah ve Ubeydullah; şahkar-i mimari-i dore-yi İslami. *Pinorest*. <https://pinorest.com/mag/imamzadeh-abdollah-obeydollah>
- Ghelichi, M. (25 Mayıs 2015). Jameh Mosque of Bastam. *Mehr*. <https://en.mehrnews.com/photo/107473/Jameh-Mosque-of-Bastam>
- Ghouchani, A. (1367 hş/1988). Berresi-i ketibeyi aramgah-i Alaeddin, *Eser*, 10(15-16), 59-71.
- Haji Ghassemi, K. (1389 hş/2010). *Genname: imamzadeha ve mekabir* (Cilt: 11-12-13). Shahid Beheshti Yayınevi.
- Hatam, G. A. (1390 hş/2011). *Mimari-i İslami-i İran der dori-i Selcugiyani*, Jahad-ı Danişgahi Yayınevi.
- Hillenbrand, R. (1391 hş/2012). Mekabir. M.Y. Kiani (Eds.) içinde, *Mimari-i İran dore-yi İslami*, (1. baskı, ss. 58-79). Semt Yayınları.
- İran Kültürel Miras, El Sanatları ve Turizm Bakanlığı. (1380 hş/2001). *Bog'e-ye imamzade Abdullah*. <https://iranarchpedia.ir/entry/16170>
- İran Kültürel Miras, El Sanatları ve Turizm Bakanlığı. (1365 hş/1987). *Burc meğberi-yi Alaeddin*. <https://iranarchpedia.ir/entry/15426>
- Ka'ba-ye Zartosht. (20 Kasım 2021). Wikipedia'da https://en.wikipedia.org/wiki/Ka%27ba-ye_Zartosht
- Kabus Anıtı. (6 Eylül 2021). Wikipedia'da https://tr.wikipedia.org/wiki/Kabus_An%C4%B1t%C4%B1#/media/Dos.jpg
- Khameyar, A. (1395 hş/2016). Du loh-i aheni-yi ketibe-dar muta'allik be mekabir-i Rey az sade-yi şişom-i hicri. *Peyam-i Baharistan*, 2(28), 152-155.
- Meshkati, N. (1345 hş/1966). Cürcan, Kümbet-i Kabus, *Hüner ve Mardom*, (51), 33-39.
- Mohammadi, M., Mollazadeh, K. ve Faramarzi, S. (1392 hş/2013). Mutali'i-yi sahtar, vijeğiha-yi tekniki ve zeminiha-yi tarihi-i saht-i bina-yi Kümbet-i Kabus. *Pejuhiş-hayi bastani-yi İran*, (5), 141-154.
- Mohit Tabatabaei, A. (1366 hş/1987). Burc-i Tuğrul ya (makbere-yi İbrihim Hevas), *Keyhan-i Ferhengi*, (40), 28-29.

- Mokhlesi, M. A. (1359 hş/1980). Şehr-i Bestam ve mecmu'e-ye tarihi-i an, *Eser*, 1(2-3-4), 209-245.
- Mollazadeh, K. ve Mohammadian Mansoor, S. (1390 hş/2012). Mutali'i ve mu'arrefi-yi şive-yi bedi'i tag-zeni dore-yi Mad der tappe Nuşican-i Melayir, *Mutali'at-i Bastan-Şinasi*, 3(2), 119-138.
- Mostafavi, A. (1395 hş/2016). Sebk-şinasi-i kalbodi ve berresi-i arayeha-yi tezyini-yi bina-yi İmamzade Ezher-i Rezen, Evvelin Konferans-i Beynolmelali-yi Honar, Mimari ve Karbordha, Tahran, İran. <https://www.researchgate.net/publication/325295935>
- Mostafavi, M. T. (1347 hş/1968). Burc-i Mihman-Dust, *Yağma*, (244), 571-572.
- Nigahi be bena-yi tarihi-i İmamzade Abdullah-i ve Halilullah-i Demavand. (17 Ağustos 2002). *İsna*. <https://www.isna.ir/news/8105-05730/>
- Pirnia, M. K. (1378 hş/1999). *Mimari-ı İrani* (3. Baskı), Soroush-i Danish Yayınevi.
- Salimi Moayed, S. (1380 hş/2001). *Burc-i aramgahi-yi Şehzade Hüseyin*. <https://iranarchpedia.ir/entry/19077>
- Sani'ol-Dole, M. H. (1362 hş/1983). *Metle'ül-Şems*, Pishgam Yayınevi.
- Seng-nevişte-yi Paykuli. (27 Kasım 2021). *Encümen-i Kherad*. <https://kherada.com/DMan.aspx?Id=553>
- Sheibani, Z. (1367 hş/1988). Berresi ve tehgigi piramun-i burc-i Alae'd-Dole (Alaeddin), *Eser*, 10(15-16), 6-58.
- Sheibani, Z. (1369 hş/2000). Terh-i bazpirai-i kümbet-i İmamzade Abdullah ve Ubeydullah-i Demavend, *Eser*, 11(18-19), 128-158.
- Wilber, D. N. (1365 hş/ 1986). *Mimari-i İslami-i İran der doreye İlhaniyan* (2. baskı). (Çev: A. Faryar), İntişarat-i İlmi ve Ferhengi Yayınevi.
- Wilson, J. C. (1396 hş/2017). *Tarih-i sanayi-i İran*, (Çev: A. Faryar), İntişarat-i Ferhengsara Yayınevi.
- Yousefi, N. (1392 hş/2013). Pejuheşi piramun-i burc-i mensub be Tuğrul der Rey, *Suffe*, 23(3), 77-102.
- Yousefi, N. (1396 hş/2017). Berresi ve tahlil-i burc-i Mehmandust-i Damgan, *Eser*, 38(79), 75-88.

KRONİK HASTALARIN E-SAĞLIK OKURYAZARLIK DÜZEYLERİ ÜZERİNE BİR ARAŞTIRMA*

A RESEARCH ON E-HEALTH LITERACY LEVELS OF CHRONIC PATIENTS

İrem KURTOĞLU¹, Necla YILMAZ², Mehmet Ali TAŞ³

1. Bağımsız Araştırmacı, kurtoglu.irem7@gmail.com, <https://orcid.org/0000-0002-4185-3515>
2. Dr. Öğr. Üyesi, Süleyman Demirel Üniversitesi İİBF, neclabardak@sdu.edu.tr, <https://orcid.org/0000-0002-9847-6888>
3. Arş. Gör., Burdur Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi İİBF, matas@mehmetakif.edu.tr, <https://orcid.org/0000-0001-9714-7188>

Makale Türü **Article Type**
Araştırma Makalesi Research Article

Başvuru Tarihi/Apply Date
14.10.2021

Yayına Kabul Tarihi/Acceptance Date
23.12.2021

DOI
10.20875/makusobed.1009918

* Bu araştırma, 2209-A Üniversite Öğrencileri Araştırma Projeleri Destekleme Programı Kapsamında TÜBİTAK tarafından desteklenmiştir.

Öz

Bu araştırmanın amacı; en az bir kronik hastalığı bulunan bireylerin e-sağlık okuryazarlık düzeylerinin incelenmesidir. Bunun yanında internette sağlıkla ilgili bilgilere ulaşma sıklığının, hangi mecraların kullanıldığının incelenmesi ve çeşitli demografik değişkenler açısından farklılığın olup olmadığının tespit edilmesidir. Kolayda örnekleme yoluyla Isparta il merkezinde yaşayan ve kronik hastalığı bulunan 405 bireye ulaşılmıştır. Araştırmada veri toplamak için anket tekniği kullanılmıştır. Ankette e-sağlık okuryazarlığı ölçeği ve demografik bilginin toplanmasına yönelik sorular yer almaktadır. E-sağlık okuryazarlık ortalamasının 3,70 olduğu tespit edilmiştir. Katılımcıların cinsiyet, yaş ve medeni durumu grupları bağlamında e-sağlık okuryazarlık ortalamasında anlamlı bir farklılık tespit edilmemiştir. Öte yandan eğitim düzeyi, gelir durumu, internetteki sağlık kaynaklarına erişebilmenin önem derecesi ve sağlık hakkında karar vermede internetin yararlılık düzeylerinin grupları bağlamında anlamlı farklılıklar tespit edilmiştir. Kronik hastaların eğitim düzeyleri ve gelir durumları yükseldikçe e-sağlık okuryazarlık düzeyleri daha da yükselmektedir. Ayrıca e-sağlık okuryazarlığının gelişmesinde sağlıkla ilgili bilgi kaynaklarına internetten erişimin önemli ve yararlı olduğu söylenebilir.

Anahtar Kelimeler: e-Sağlık Okuryazarlığı, Sağlık Okuryazarlığı, Kronik Hastalar.

Abstract

The purpose of this research is to examine the e-health literacy levels of individuals with at least one chronic disease. In addition, it is to examine the frequency of accessing health-related information on the Internet, which channels are used, and to determine whether there is a difference in terms of various demographic variables. By using convenience sampling, 405 individuals living in the city center of Isparta and having chronic diseases have been reached. Questionnaire technique has been used to collect data in the study. The questionnaire includes questions about the e-health literacy scale and demographic information. It has been determined that the average of e-health literacy is 3.70. No significant difference has been found in the mean e-health literacy in the context of the gender, age and marital status groups of the participants. On the other hand, significant differences have been determined in terms of education level, income status, the importance of accessing health resources on the internet and the level of usefulness of the internet in making decisions about health. As the education levels and income levels of chronic patients increase, so do their e-health literacy levels. In addition, it can be said that accessing health-related information resources from the internet is important and beneficial in the development of e-health literacy.

Keywords: e-Health Literacy, Health Literacy, Chronic Patients.

Bu makaleye atıf yapmak için:

Kurtoğlu, İ., Yılmaz, N. ve Taş, M. A. (2022). Kronik hastaların e-sağlık okuryazarlık düzeyleri üzerine bir araştırma. *MAKU SOBED*, (35), 126-136. <https://doi.org/10.20875/makusobed.1009918>

EXTENDED SUMMARY

Research Problem

In the literature, it is stated that health literacy is important in chronic patients. From this point of view, in this study; It has been aimed to examine the e-health literacy levels of individuals with at least one chronic disease. It has been tried to examine the frequency of these patients accessing health-related information on the Internet, which channels they use, and to determine whether there is a difference in terms of various demographic variables.

Research Questions

In this study, is the e-health literacy level of individuals with at least one chronic disease high? Is there a significant difference in the e-health literacy levels of these patients in terms of their demographic structures? Which internet media is used more for health-related information? answers to the questions were sought.

Literature Review

Chronic patients are required to seek information about drugs, nutrition, disease management, preventive health services, etc. searches the internet for (Shiferaw et al., 2020). The Internet allows chronic patients to access additional information necessary for self-care (Connolly and Crosby, 2014). In particular, e-health literacy enables individuals to use their skills to use online health-related resources and thus achieve better health outcomes (Zhou and Fan, 2019, p. 2). For this reason, it is seen that it is important for individuals to use information technology to access health information. This situation has caused e-health literacy, which is a different state of health literacy, to gain importance (Zakaria et al., 2018). Considering the technological developments experienced, it is stated that it is a necessity to determine the level of digital literacy skills of chronic patients (Hamutoğlu et al., 2017), to determine the level of patients' access to electronic health records and to communicate with healthcare providers (Nahm et al., 2019).

Methodology

With the convenience sampling method, 405 individuals living in the city center of Isparta and having chronic diseases were reached. Questionnaire technique was used to collect data in the study. The questionnaire includes questions about the e-health literacy scale and demographic information. SPSS 22 and AMOS 23 package programs were used to analyze the data in this study.

Results and Conclusions

It has been determined that the average of e-health literacy is 3.70. No significant difference has been found in the mean e-health literacy in the context of the gender, age and marital status groups of the participants. No significant difference has been found in the mean e-health literacy in the context of the gender, age and marital status groups of the participants. On the other hand, significant differences have been determined in terms of education level, income status, the importance of accessing health resources on the internet and the level of usefulness of the internet in making decisions about health. It can be said that e-health literacy levels increase as the education levels and income levels of chronic patients increase. In addition, it can be said that the perception of accessing health-related information resources from the internet as important and beneficial has an important effect on the development of e-health literacy.

The literature shows that it is important to improve the e-health literacy levels of chronic patients. In this way, it is seen that it is an important step in improving the general health status and even reducing the patient burden of hospitals. In this context, education of chronic patients and increasing their e-health literacy skills should be considered. However, in order to get efficiency from e-health applications, it can be realized by designing and applying the technology by considering the demographic characteristics of the users. As a result of eliminating complexity by simplifying the terminology that patients are not familiar with, e-health literacy levels of patients can be increased. In addition, it is to facilitate patients to play an active role in this regard. This situation is thought to reduce the crowd and extra workload in hospitals. Thus, it will pave the way for a decrease in health expenditures.

1. GİRİŞ

Tüm toplumlarda yaşlı nüfusun artmasıyla beraber kronik hastalıkların da küresel çapta arttığı görülmektedir. Bu kronik hastalıklar, bir ya da daha fazla yıl süren, sürekli tıbbi destek gerektiren ve/veya günlük yaşamı kısıtlayan hastalıklardır. Kronik hastalıklar tüm dünyada ölüm nedenlerinin başında yer almaktadır. Sağlık harcamalarının da büyük bir kısmı (%60-80) bu hastalıkların tedavisi için ayrılmaktadır (THK Final Raporu, 2013). Türkiye’de de tüm ölümlerin %85’ini kronik hastalıklara bağlı gerçekleşmektedir. Bu oranın %49’u kardiyovasküler hastalıklar, %18’i kanser, %9’u akciğer hastalıkları, %2’si diyabet ve %9’u ise diğer kronik hastalıkların oluşturduğu ifade edilmektedir (Koşar ve Büyükkaya Besen, 2015).

Ortada olan sağlık sorunları, kronik hastalıkların ve sağlık yönetiminin küresel çapta bir halk sorunu haline geldiğini göstermektedir (Nahm vd., 2019, s. 949). Durum böyle olunca birçok ülkede sağlık sistemleri, sağlık sağlayıcıları ile sağlık bilgileri tüketicileri arasındaki bariyerlerin kaldırılmaya başlandığı görülmektedir. Ülkeler, sağlık bilgilerine erişimi ve yönetilmesi için gerekli kişisel sağlık kayıtlarını erişime açmaktadır. İnsanların kendi sağlık durumlarını takip etmelerinin yolu açılmaktadır (Walsh vd., 2017, s. 2). Dolayısıyla sağlık okuryazarlığının teşvik edilmesi birçok ülkede bir halk sağlığı hedefi haline gelmiş bulunmaktadır (Liu vd., 2020, s. 2).

E-sağlık okuryazarlığı, bireylerin sağlıkla ilgili kararlarını biçimlendiren temel sağlık bilgilerini işleme, anlama ve sağlık hizmetlerini elde etme kapasitelerini ifade etmektedir. Bireyin sağlık hizmetleri sisteminde gezinmesi ve uygun sağlık kararlarını vermesi için gerekli bir takım becerileridir (Norman ve Skinner, 2006; Nguyen vd., 2013, s. 141; Zakaria vd., 2018, s. 321; Connolly ve Crosby, 2014, s. 44). Sağlık okuryazarlığı, yaşam kalitesini iyileştirmek, öz bakımı, hastalıkların önlenmesi ve sağlıklı yaşamın teşvik edilmesi adına sağlık bilgilerini okuma ve değerlendirme bilgisi ve motivasyonu olarak ifade edilmektedir (Walsh vd., 2017, s. 2). Sağlık okuryazarlığının çeşitli kronik hastalıklarda öz kontrol davranışlarının önemli bir belirleyicisi olduğu görülmektedir. Kronik hastaların uygun ve sağlıklı bir şekilde kendi sağlığını yönetebilme tekniğine, eylemine ve planlarına sahip olmalarını sağlamaktadır (Kale vd., 2015, s. 2). Öte yandan sağlık okuryazarlık düzeyinin düşük olması sonucunda tedavi ağırlıklı hizmetlere daha fazla yönelimin, gereksiz hastane başvurularının ve sağlık talebinin artmasına yol açmaktadır. Bunun yanında sağlık profesyonelleriyle iletişim sorunlarının yaşanmasına, uygulanan tedavinin anlaşılmasına, tedavi önerilerinin dikkate alınmamasına, öz bakım yetersizliğine, ilaç kullanım hatalarına, sağlık giderlerinde artışa, morbidite ve mortalite oranlarında artışa neden olabilmektedir (Andrus ve Roth, 2002; Ilgaz ve Gözüm, 2016; Akbolat vd., 2016; Frisch vd., 2011).

Kronik hastalar; ilaçla ilgili bilgi arama, beslenme, hastalık yönetimi, koruyucu sağlık hizmetleri vb. ihtiyaçları için internette arama yapmaktadır (Shiferaw vd., 2020, s. 1; Jansen vd., 2018, s. 2). İnternet tabanlı sağlık bilgilerinin tüm gün mevcut olması nedeniyle kronik hastaların öz bakım için gerekli ek bilgilere ulaşabilme imkânı tanımaktadır (Connolly ve Crosby, 2014, s. 47). Özellikle e-sağlık okuryazarlığı, bireylerin çevrimiçi sağlıkla ilgili kaynakları kullanma ve dolayısıyla daha iyi sağlık sonuçları elde etme becerilerini kullanmalarını sağlamaktadır (Zhou ve Fan, 2019, s. 2). Bu nedenle hastaların ve sağlıklı bireylerin sağlık bilgilerine erişmek için bilgi teknolojilerini kullanabilmelerinin önemli olduğu görülmektedir. Çünkü günümüzde hemen hemen her konuda olduğu gibi sağlık konusunda da internet önemli bir bilgi kaynağı haline gelmiştir. Bu durum sağlık okuryazarlığının farklı bir hali olan e-sağlık okuryazarlığının önem kazanmasına neden olmuştur (Zakaria vd., 2018, s. 321; Lora vd., 2011, s. 284; Robinson ve Graham, 2010, s. 296). Yaşanan teknolojik gelişmeler göz önünde bulundurulduğunda, kronik hastaların dijital okuryazarlık becerilerinin düzeyini tespit etmek (Hamutoğlu vd., 2017), hastaların elektronik sağlık kayıtlarına erişme ve sağlık hizmeti sağlayıcılarla iletişim kurma seviyelerini belirlemek bir gereklilik olduğu ifade edilmektedir (Nahm vd., 2019, s. 940).

2. ARAŞTIRMANIN YÖNTEMİ

2.1. Araştırmanın Amacı

Literatürde, kronik hastalarda sağlık okuryazarlığının önemli olduğu ifade edilmektedir. Kronik hastaların sağlıkla ilgili bilgiyi nasıl aradıklarının, ne kadar iyi anladıklarının, sağlık bilgisinin ne kadar önemli ve yararlı olduğunu düşündüklerinin ve sağlık bilgisi için hangi teknolojik mecralarını kullandıklarının belirlenmesi oldukça önemlidir. Buradan hareketle bu çalışmada; en az bir kronik hastalığı

bulunan bireylerin e-sağlık okuryazarlık düzeylerinin incelenmesi amaçlanmaktadır. Çalışma ile ayrıca, bireylerin internette sağlıkla ilgili bilgilere ulaşma sıklığının, hangi mecraları kullandıklarının ve çeşitli demografik değişkenler açısından farklılığın olup olmadığının tespiti hedeflenmektedir.

2.2. Araştırmanın Evreni ve Örnekleme

Bu araştırmanın evrenini, Isparta il merkezinde yaşayan ve en az bir kronik hastalığa sahip olan bireyler oluşturmaktadır. Evrenden kolayda ve kartopu örnekleme yöntemiyle kronik hastalığı bulunan 405 bireye ulaşılmıştır. Araştırmada veri toplamak için anket tekniği kullanılmıştır. Elde edilen veri seti içerisinde uç değer olmaması nedeniyle tüm anketler analize dâhil edilmiştir.

2.3. Veri Toplama Araçları

Hazırlanan ankette e-sağlık okuryazarlığı ölçeği ve demografik bilginin toplanmasına yönelik sorular yer almaktadır.

E-Sağlık Okuryazarlığı Ölçeği: Norman ve Skinner (2006) tarafından geliştirilen ve Türkçe geçerlilik ve güvenilirliği Tamer Gencer (2017) tarafından yapılan 8 maddelik bir ölçektir. Ölçekte 5'li Likert tipi derecelendirme kullanılmaktadır. Bu derecelendirme 1) kesinlikle katılmıyorum ve 5) kesinlikle katılıyorum şeklinde düzenlenmiştir.

Demografik Sorular: Ankette sosyo-demografik bilgileri ölçen sorulara da yer verilmiştir. Cinsiyet, yaş, medeni durum, eğitim durumu, aylık gelir gibi bilgiler elde edilmeye çalışılmıştır. Bunun yanında katılımcıların son bir ayda sağlıklarıyla ilgili araştırma yapıp yapmadıkları, sağlıkla ilgili bir bilgi için en çok başvurdukları platformun hangisi olduğu, internetten araştırarak gidilen hekimden memnun kalma düzeyleri, katılımcılara göre internetteki sağlık kaynaklarına erişebilmenin önemi ve sağlık hakkında karar vermede internetin yarar düzeyi ile ilgili sorular yöneltilerek gerekli bilgiler elde edilmeye çalışılmıştır.

2.4. Araştırmanın Etik Yönü

Araştırma öncesinde Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal ve Beşeri Bilimler Etik Kurulu'ndan 22.06.2021 tarihli ve 73699-108/3 karar numaralı etik kurulu onayı alınmıştır. Katılımcılara, çalışmaya katılmanın gönüllülük esasına bağlı olduğu, kişisel bilgilerinin gizli kalacağı ve istedikleri zaman çalışmadan çekilebilecekleriyle ilgili gerekli açıklamalar yapılarak katılmak isteyenlerden onam alınmıştır.

2.5. Araştırmanın Analizleri

E-sağlık okuryazarlığı ölçeğini oluşturan maddelerin faktör yüklerini tespit etmek ve bu sayede ölçeğin yapı geçerliliğini sınamak amacıyla Doğrulamalı Faktör Analiz (DFA) uygulanmıştır (Gürbüz, 2019). Bu analiz için de IBM Amos 23 paket programı kullanılmıştır. DFA sonucunda tüm maddelerin faktör yüklerinin arzu edilen düzeyde olduğu tespit edilmiştir. Bu nedenle analizin dışında tutulan herhangi bir madde bulunmamaktadır. Ancak DFA uyum iyiliği değerlerini daha iyi hale getirmek için modifikasyon önerileri dikkate alınarak 5↔6, 5↔7 ve 6↔7 maddeleri birbirine bağlanmıştır. DFA için kabul edilen sınır değerler (Meydan ve Şeşen, 2015; Gürbüz, 2019) ve bu çalışmada kullanılan e-sağlık okuryazarlığı ölçeğine ilişkin tespit edilen uyum iyiliği değerleri Tablo 1'de gösterilmiştir. Ulaşılan bu değerler, oluşturulan DFA modellerinin anlamlı ve kabul edilebilir düzeyde olduğunu göstermektedir.

Tablo 1. E-sağlık Okuryazarlığı Ölçeğinin DFA, Ortalama, Güvenirlik ve Normal Dağılım Değerleri

İndeksler	Kabul Edilebilir Değerler	E-sağlık Okuryazarlığı	Ort.	S.S.	α	Skew.	Kurt.
χ^2/sd	$3 < \chi^2/sd < 5$	3,47					
GFI	$GFI \geq ,90$,96					
CFI	$CFI \geq ,90$,97	3,70	,80	,856	-,613	,447
RMSEA	$RMSEA \leq ,08$,08					
SRMR	$SRMR \leq ,08$,05					

α : Cronbach alpha güvenilirlik değeri

Tablo 1'de verilen bulgular, e-sağlık okuryazarlığı ölçeğinin DFA değerlerinin uygun olduğunu ve ölçeğin yapı geçerliliğinin doğrulandığını göstermektedir. Bunun yanında ölçeğin güvenilirlik değeri

incelenmiş ve Cronbach alpha güvenilirlik değerlerinin çok iyi düzeyde ($\alpha=,856$) olduğu tespit edilmiştir (Gürbüz ve Şahin, 2015). Ayrıca ölçeğin ortalamasının 3,70 olduğu saptanmıştır. Bu ortalama 5’li Likert bir ölçek değerlendirmesinde ortalamanın üzerinde olduğunu göstermektedir. Son olarak da Tablo 1’de verilerin normal dağılım değerleri de sunulmuştur. Buna göre skewness (çarpıklık) ve kurtosis (basıklık) değerlerinin -1 ile +1 arasında (Gürbüz ve Şahin, 2015, s. 208-210) olduğu görülmektedir. Bu durumda verilerin normal dağılım gösterdiği ifade edilebilir.

3. ARAŞTIRMANIN BULGULARI

Öncelikle katılımcıların profilini tespit etmek üzere sorulan demografik sorular analiz edilerek elde edilen sonuçlar Tablo 2’de sunulmuştur.

Tablo 2: Katılımcıların Sosyo-Demografik Özellikleri

Örneklemin Dağılımı				Örneklemin Dağılımı			
		N	%			N	%
Cinsiyet Dağılımı	Kadın	262	64,7	Son 1 Ayda Sağlık Araştırması Yapma	Evet	274	67,7
	Erkek	143	35,3		Hayır	131	32,3
Yaş Dağılımı	24 ve altı	136	33,6	İnternette Araştırarak Gidilen Hekimden Memnun Kalma Durumu	Evet	136	33,6
	225-39	126	31,1		Hayır	18	4,4
	40+	143	35,3		Araştırmadım	251	62,0
Medeni Durumu Dağılımı	Evli	203	50,1	Sağlıkla İlgili Bilgi İçin En Çok Başvurulan Platform	Facebook	13	3,2
	Bekâr	180	44,4		Twitter	2	,5
	Belirtmemiş	22	5,4		Instagram	14	3,5
Gelir Durumu	2400 TL ve altı	188	46,4		Linkedin	3	,7
	2500 – 4500 TL	129	31,9		Youtube	45	11,1
	5000 TL +	88	21,7		Bloglar	34	8,4
Eğitim Durumu	Lise ve altı	124	30,6		Diğer	294	72,6
	Ön lisans	68	16,8				
	Lisans	199	49,1				
	Lisansüstü	14	3,5				
Örneklemin Dağılımı				Örneklemin Dağılımı			
		N	%			N	%
Katılımcılara Göre İnternetteki sağlık kaynaklarına Erişebilmenin Önemi	Çok Nadiren	18	4,4	Katılımcılara Göre Sağlık Hakkında Karar Vermede İnternetin Yarar Düzeyi	Çok Nadiren	49	12,1
	Nadiren	78	19,3		Nadiren	99	24,4
	Bazen	126	31,1		Bazen	156	38,5
	Genellikle	80	19,8		Genellikle	65	16,0
	Çok Önemli	103	25,4		Çok Önemli	36	8,9

Tablo 2 incelendiğinde araştırmanın örneklemini oluşturan 405 katılımcının yaklaşık olarak üçte ikisi kadınlardan oluştuğu görülmektedir. Bu katılımcıların üç farklı yaş grubunu oluşturan kişi sayısının birbirine yakın olduğu tespit edilmiştir. Evli olan bireylerin örneklemin yaklaşık olarak yarısını oluşturduğu saptanmıştır. Katılımcıların büyük bir kısmı 4500 TL ve daha aşağısında bir gelir düzeyine sahiptir. Lisans ve lise altı eğitim düzeyine sahip katılımcıların sayısının daha yüksek olduğu saptanmıştır. Son bir ayda sağlık araştırması yaptığını ifade eden kişi sayısının yapmayanların yaklaşık olarak iki katı olduğu görülmektedir. İnternette araştırarak gidilen hekimden memnun kalma durumu incelendiğinde ise araştırmayan kişi sayısının yoğunlukta olduğu ifade edilse de araştırarak hekime gidenlerin hekimden memnun kalma düzeylerinin memnun kalmayanların neredeyse sekiz katı olduğu saptanmıştır. Son olarak sağlıkla ilgili bir bilgi için en çok başvurulan platformlar incelenmiştir. Buna göre çok bilinen platformların (Bloglar, YouTube, Instagram, Facebook vd.) dışında kalan diğer seçeneğinin daha fazla tercih edildiği tespit edilmiştir.

Katılımcılara göre internetteki sağlık kaynaklarına erişebilmenin önemi ve sağlık hakkında karar vermede internetin yarar düzeyine dair görüşleri de alınmıştır. Buna göre internetteki sağlık kaynaklarına erişebilmenin bazen önemli ve çok önemli olduğunu ifade edenlerin çoğunlukta olduğu tespit edilmiştir. Bunun yanında sağlık hakkında karar vermede internetin bazen yararlı olduğunu beyan edenlerin daha fazla olduğu görülmektedir. Katılımcıların sosyo-demografik değişkenleri bağlamında e-sağlık okuryazarlığı ölçeğinin ortalamasında anlamlı bir farklılığının olup olmadığını tespit etmek amacıyla bağımsız örneklem t

testi ve ANOVA testi uygulanmıştır. Bu analizler sonucunda elde edilen bulgular Tablo 3 ve Tablo 4'te gösterilmiştir.

Tablo 3: Cinsiyete ve Medeni Duruma İlişkin Fark Analizi Tablosu

Cinsiyet	Kadın		Erkek		p	t	f	Anlamlı Fark
	\bar{X}	S.S.	\bar{X}	S.S.				
E-sağlık Okuryazarlığı	3,75	,75	3,62	,89	,130	1,518	2,52	Anlamlı fark yoktur.

Medeni Durum	Evli		Bekâr		p	t	f	Anlamlı Fark
	\bar{X}	S.S.	\bar{X}	S.S.				
E-sağlık Okuryazarlığı	3,70	,83	3,71	,79	,902	-,123	,72	Anlamlı fark yoktur.

Tablo 3 incelendiğinde, katılımcıların hem cinsiyet hem de medeni durumları bağlamında e-sağlık okuryazarlığının ortalamalarında anlamlı bir farklılığın olmadığı tespit edilmiştir ($p>,05$). Nitekim grupların ortalamalarının birbirine oldukça yakın olduğu görülmektedir.

E-sağlık okuryazarlığı ortalamasının; katılımcıların yaş grupları, gelir dağılımları, eğitim durumları, internetteki sağlık kaynaklarına erişebilmenin önemi ve sağlık hakkında karar vermede internetin yararlılık düzeyi bağlamında anlamlı farklılıklara sahip olup olmadıkları test edilmiştir. Elde edilen bu bulgular ise Tablo 4'te sunulmuştur.

Tablo 4: ANOVA Fark Analizi Tablosu

	Yaş Grupları	\bar{X}	S.S.	p	F	Anlamlı Fark
		E-sağlık Okuryazarlığı	24 ve altı	3,76	,76	3,82
	225-39	3,73	,81			
	40+	3,63	,84			

	Gelir Dağılımı	\bar{X}	S.S.	p	F	Anlamlı Fark
		E-sağlık Okuryazarlığı	2400 TL ve altı	3,72	,73	,01
	2500 – 4500 TL	3,56	,90			
	5000 TL +	3,89	,76			

	Eğitim Durumu	\bar{X}	S.S.	p	F	Anlamlı Fark
		E-sağlık Okuryazarlığı	Lise ve altı	3,45	,81	,00
	Ön lisans	3,73	,69			
	Lisans	3,85	,80			
	Lisansüstü	3,75	,83			

	İnternetteki sağlık kaynaklarına Erişebilmenin Önemi	\bar{X}	S.S.	p	F	Anlamlı Fark
		E-sağlık Okuryazarlığı	Çok Nadiren	3,01	1,21	,00
	Nadiren	3,45	,73			
	Bazen	3,57	,61			
	Genellikle	3,76	,73			
	Çok Önemli	4,14	,83			

	Sağlık Hakkında Karar Vermede İnternetin Yararlılık Düzeyi	\bar{X}	S.S.	p	F	Anlamlı Fark
		E-sağlık Okuryazarlığı	Çok Nadiren	3,23	1,04	,00
	Nadiren	3,50	,71			
	Bazen	3,69	,72			
	Genellikle	4,06	,64			
	Çok Yararlı	4,31	,71			

Tablo 4'te verilen analiz bulguları incelendiğinde, e-sağlık okuryazarlığı ortalamasının farklı yaş grupları bağlamında anlamlı bir farklılığın olmadığı tespit edilmiştir ($p>,05$). Tablo 4'ün ikinci bölümünde, 5000+ TL ile 2500-4500 TL gelir düzeyine sahip katılımcıların e-sağlık okuryazarlığı ortalamalarında anlamlı bir farklılığın olduğu tespit edilmiştir ($F=4,71$; $p<,05$). Bu grupların ortalamaları incelendiğinde ise 5000+ TL gelir düzeyine sahip grubun ortalamasının ($\bar{X}=3,89$, S.S.=,76), 2500-4500 TL gelir düzeyine sahip grubun ortalamasından ($\bar{X}=3,56$, S.S.=,90) daha yüksek olduğu tespit edilmiştir. Tablonun üçüncü bölümünde, eğitim durumu bağlamında, e-sağlık okuryazarlığı ortalamalarında anlamlı farklılığın olup

olmadığına dair bulgular yer almaktadır. Yapılan fark analizi sonucunda lisans eğitim düzeyine sahip olan grubun e-sağlık okuryazarlığı ortalamasının ($\bar{X}=3,85$, S.S.=,80), lise ve altı eğitim düzeyine sahip olan grubun ortalamasından (($\bar{X}=3,45$, S.S.=,81) anlamlı bir şekilde daha yüksek olduğu tespit edilmiştir (F=6,55, p<,05). Tablonun dördüncü bölümünde internetteki sağlık kaynaklarına erişebilmenin önemine dair fark analizi bulguları yer almaktadır. Buna göre internetteki sağlık kaynaklarına erişebilmenin çok önemli olduğunu ifade eden grubun ortalamasının ($\bar{X}=4,14$, S.S.=,83), diğer grupların ortalamalarından anlamlı bir şekilde daha yüksek olduğu saptanmıştır (F=16,00, p<,05). Tablonun son bölümünde ise sağlık hakkında karar vermede internetin yararlı olup olmadığına dair fark analizleri sonuçları sunulmuştur. Buna göre sağlık hakkında karar vermede internetin genellikle yararlı ($\bar{X}=4,06$, S.S.=,64) ve çok yararlı ($\bar{X}=4,31$, S.S.=,71) diyen grupların ortalamalarının diğer grupların ortalamalarından anlamlı şekilde daha yüksek olduğu tespit edilmiştir (F=16,33, p<,05).

4. SONUÇ VE TARTIŞMA

Bu çalışma; Isparta’da yaşayan ve en az bir kronik hastalığı bulunan bireylerin e-sağlık okuryazarlık düzeylerini ve e-sağlık okuryazarlığı ortalamasının çeşitli demografik özellikleri bağlamında anlamlı bir farklılığın olup olmadığını tespit etmek üzere tasarlanmıştır. Kronik bir hastanın algılanan e-sağlık bilgilerini bulma ve anlama becerisi, çeşitli demografik özellikler bağlamında incelenmeye çalışılmıştır. Buradan hareketle toplanan verilerin analiz edilmesi sonucunda elde edilen bulgular yorumlanmıştır.

E-sağlık okuryazarlık ortalamasının 3,70 olması nedeniyle kronik hastaların e-sağlık okuryazarlık düzeylerinin ortalamasının üzerinde olduğu ifade edilebilir. Nitekim bu ortalama “katılıyorum” seçeneğine oldukça yakındır. Bu nedenle katılımcıların e-sağlık okuryazarlık düzeylerinin iyi düzeyde olduğu söylenebilir. Sosyal medyanın gelişimi ve yaygınlığı nedeniyle insanlar sağlıkla ilgili bilgiyi bulması, kullanması ve sağlık problemlerini çözmesi daha da kolaylaşmaktadır. Bu durum e-sağlık okuryazarlığının yükselmesine ön ayak olduğu ifade edilmektedir (Chang ve Schulz, 2018, s. 2). Bu çalışmada tespit edilen yüksek e-sağlık okuryazarlık bulgusu dikkate değerdir. Çünkü yüksek okuryazarlık düzeyinin kronik hastalarda öz bakım yapma bilgilerinin ve hastalıkların zamanında teşhis edilmesinin kolaylaşmasına ve ölüm ile sakat kalma risklerinin düşmesine zemin hazırlamaktadır (Robot Sarpooshi vd., 2020, s. 130). E-sağlık okuryazarlık, kronik hastaların öz kontrol becerilerine katkı sağlamaktadır (Jeganathan ve Hosseinzadeh, 2020, s. 318). Özellikle internet kullanan kronik hastaların kullanmayanlara göre daha iyi öz bakım becerilerine sahip oldukları kanıtlanmıştır. Kronik hastaların, okuryazarlık becerileri sayesinde daha etkin ve uygun ilaç kullandıkları, kendilerini daha fazla güvende hissettikleri ve daha az kaygı yaşadıkları tespit edilmiştir. Sağlık okuryazarlığı sayesinde hastaların başa çıkma becerileri daha gelişmiştir (Robinson ve Graham, 2010, s. 296).

Önceki çalışmalarda, kronik rahatsızlığı olan yaşlı yetişkinlerde sağlık okuryazarlığının düşük olduğu saptanmıştır (Nguyen vd., 2013, s. 144). Kronik hastaların düşük sağlık okuryazarlık düzeyi kötü ilaç kullanımına ve hatta ölüme bile yol açtığı ileri sürülmektedir (Robinson ve Graham, 2010, s. 295). Bu bağlamda aslında kronik hastaların daha iyi sağlığa kavuşmaları, daha az ölüm ve daha yüksek yaşam kalitesi için e-okuryazarlık becerisi anahtar olabilmektedir. Nitekim düşük e-okuryazarlığı ile daha yüksek çaresizlik algısı ve yaşam kalitesi arasında bir ilişki tespit edilmiştir (Kale vd., 2015, ss. 2-6; Wahl vd., 2021, s. 417). Düşük sağlık okuryazarlığı olan hastalar, günlük yaşam aktivitelerini gerçekleştirmede daha fazla zorluk yaşadıklarını bildirmektedir (Puente-Maestu vd., 2016, s. 78; Zakaria vd., 2018, s. 322).

Bu çalışmada demografik değişkenler açısından yapılan fark analizlerinin sonuçları incelenmiştir. Buna göre katılımcıların cinsiyet, yaş ve medeni durumu bağlamında e-sağlık okuryazarlık düzeylerinde anlamlı bir farklılık tespit edilmemiştir. Ancak literatürde yaşlı yetişkinlerin teknolojiyi kullanma düzeylerinin düşük olduğu ileri sürülmektedir. Çünkü teknolojiyle tanışmaları geç olmuş ve adaptasyonları zorlaşmıştır (Efthymiou vd., 2017, s. 2). Bu nedenle yaşlı kronik hastaların yaşam kalitesini iyileştirmek adına sağlık okuryazarlık düzeylerini dikkate almanın önemli olduğu vurgulanmaktadır (Panagioti vd., 2018, s. 1266). Genç nüfusun ise internetle fazla vakit geçirmesi sonucunda, arzu ettikleri bilgiye hızlı şekilde erişmesi söz konusu olmaktadır. Bu bilgiler arasında sağlıkla ilgili olanlarını okuma, anlama ve değerlendirme düzeyleri de gelişmiştir (Chisolm vd., 2011, s. 324). Bu anlamda yaş ve eğitim gibi faktörlerin e-sağlık okuryazarlığının kronik hastalıklarla olan ilişkisine dair fikir vermektedir (Liu vd., 2020, s. 5).

Eğitim değişkeni, sağlık okuryazarlığının önemli bir belirleyicisidir (Wahl vd., 2021, s. 417). Bu çalışmada kronik hastalarda eğitim düzeyinin artmasıyla beraber e-sağlık okuryazarlık düzeylerinin arttığı tespit edilmiştir. Eğitim düzeyinin düşük olması insanların kariyer, gelir, sağlık ve daha iyi yaşam

koşullarına erişimlerini etkilemektedir (Boylu ve Paçacıoğlu, 2016). Eğitim düzeyi arttıkça da insanların sağlıkla ilgili araştırma yapmaları ve sağlık imkânlarına erişim yollarını keşfetmeleri daha da kolaylaşmaktadır (Efthymiou vd., 2017, s. 2).

Gelir durumu insanların refahı için oldukça önem arz eden bir faktördür. Bunlardan en önemlisi de sağlıklı yaşamak için gerekli bir araçtır. Bu çalışmada da yüksek gelirli grupların e-sağlık okuryazarlık düzeylerinin daha yüksek olduğu saptanmıştır. Nitekim ABD ve Avrupa ülkelerinde nüfusun nerdeyse yarısının sınırlı sağlık okuryazarlık düzeyine sahip olduğu tespit edilmiştir. Bu durum yaşlılık, düşük eğitim düzeyi ve düşük gelir gibi dezavantajlı durumlardan kaynaklanabileceği ileri sürülmektedir (Liu vd., 2020, s. 1-2). Dolayısıyla düşük sağlık okuryazarlığının sadece düşük ve orta gelirli ülkelerde değil, aynı zamanda zengin toplumlarda da bir sorun olduğu gözlemlenmiştir (González-Chica vd., 2016, s. 2). Günümüzde bilgi teknolojisi kullanımının en güçlü sağlayıcısının sosyo-ekonomik durum olduğu ileri sürülmektedir (Connolly ve Crosby, 2014, s. 44). Gelir düzeyinin düşmesiyle beraber insanların internete az erişebildiği tespit edilmiştir (Efthymiou vd., 2017, s. 2).

İnternetteki sağlık kaynaklarına erişebilmenin önemli olarak algılanması ve sağlık hakkında karar vermede internetin yararlı bir araç olarak görülmesi e-sağlık okuryazarlık düzeyinin yükselmesine yol açtığı tespit edilmiştir. E-sağlık okuryazarlığı önemli ve yararlı olarak algılanması sonucunda olumlu sağlık sonuçlarının itici bir gücüne dönüşmektedir. Bu durum doğal olarak sağlıkla ilgili bilgileri bulma, anlama ve yorumlama kabiliyetini geliştirmektedir (Mackert vd., 2014, s. 525). Optimal e-sağlık okuryazarlığı, özellikle hedeflenen koruyucu sağlık stratejilerinin beklenen seviyelere ulaşmasını, yaşam kalitesini ve sağlık durumunu iyileştirmek için kritik olduğu görülmektedir (González-Chica vd., 2016, s. 2). Sağlık okuryazarlığı düşük olan bireylerin daha fazla tıbbi komplikasyonla karşılaşmakta, tedavi talimatlarına uymada daha fazla güçlük çekmekte ve daha kısa yaşam süresine sahip olmaktadır (Perazzo vd., 2017, s. 813). Yetersiz e-sağlık okuryazarlığı düzeyi, bireylerin hastalığı önleme kılavuzlarına uyulmamasından kaynaklanan kronik hastalıklara maruz bırakılmaktadır. Kronik hastaların hastaneye yatış sıklığının artmasına ve organ yetmezliğine sebep olmaktadır. Bu nedenle sağlık okuryazarlığına önem verilmemesi ve faydasız olarak algılanması; sağlık bilgisine, önleyici davranışlara ve sağlık bakım programlarını takip etme becerisine zarar verdiği düşünülmektedir (RobotSarpooshi vd., 2020, s. 130).

Literatür, kronik hastaların e-sağlık okuryazarlık düzeylerini geliştirmenin çok önemli olduğunu göstermektedir. Bu sayede genel sağlık durumunu iyileştirmede, hatta hastanelerin hasta yükünü azaltmada önemli bir adım olduğu ifade edilmektedir (Shiferaw vd., 2020, s. 2). Bu bağlamda kronik hastaların eğitilmesi ve e-sağlık okuryazarlık becerilerinin artırılması üzerinde düşünülmelidir. Ancak e-sağlık uygulamalarından verim alabilmek için teknolojinin kullanıcıların demografik özellikleri düşünülerek tasarlanması ve uygulanmasıyla gerçekleştirilebilmektedir. Hastaların aşına olmadığı terminolojinin sadeleştirilerek karmaşıklığın giderilmesi sonucunda hastaların e-sağlık okuryazarlık düzeyleri arttırılabilmektedir. Buradaki temel çabanın öncelikli olarak, hastaların sağlık bilgilerini daha iyi anlamalarına, sağlık hizmeti sağlayıcılarıyla iyi iletişim kurmalarına ve sağlık hizmeti sisteminde yollarını bulmalarına yardımcı olmaktır. Yanı sıra hastaların bu konuda aktif bir rol oynamalarını kolaylaştırmaktır. Bu durumun, hastanelerdeki kalabalığı ve fazladan iş yükünü de düşürebileceği düşünülmektedir. Böylelikle sağlık harcamalarının düşmesine zemin hazırlayacaktır. Öyle ki, Lora ve diğerleri (2011, s. 283), düşük sağlık okuryazarlığının dört kata kadar daha yüksek sağlık hizmeti maliyetlerine sebep olduğunu tespit etmişlerdir. Bu durum her ülke için ciddi bir ekonomik külfettir. Dolayısıyla sağlık politika yapıcılarının, tüm bölgeler arasında sağlık okuryazarlığını geliştirme hizmetlerine eşit erişimi geliştirmeleri önem arz etmektedir. Ayrıca, bireylerin e-sağlık okuryazarlık düzeylerinin artırılması gerek öz bakım maliyetlerinin düşürülmesi gerekse de öz bakım durumunun iyileştirilmesi açısından önemlidir. Bu sebeple gelecekteki araştırmalarda, e-sağlık okuryazarlık düzeyinin yaşam kalitesiyle ve öz bakımla ilişkisi incelenerek bu alana katkı sağlanabilir.

Bu araştırma için Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal ve Beşeri Bilimler Etik Kurulu'ndan 22.06.2021 tarihli ve 73699-108/3 karar numaralı etik kurulu onayı alınmıştır.

Makale araştırma ve yayın etiğine uygun olarak hazırlanmıştır. Yazarlar arasında herhangi bir çıkar çatışması bulunmamaktadır.

Makale ile ilgili notlar

Araştırmanın birinci yazarı araştırmanın yürütülmesi ve veri toplanmasını gerçekleştirmiş; araştırmanın ikinci yazarı danışmanlık görevini üstlenmiş, istatistiksel analizler ve bulguların raporlanması bölümünde katkıda bulunmuş; üçüncü yazar ise proje raporunun genişletilmesi, literatürün yazılması, istatistiksel analiz ve bulguların raporlanması konularında katkı sağlamıştır.

KAYNAKÇA

- Akbolat, M., Kahraman, G., Erigüç, G. ve Sağlam, H. (2016). Sağlık okuryazarlığı hasta-hekim ilişkisini etkiler mi?: Sakarya ilinde bir araştırma. *TAF Preventive Medicine Bulletin*, 15(4), 354-363. <https://doi.org/10.5455/pmb.1-1455008901>
- Andrus, M. R. ve Roth, M. T. (2002). Health literacy: A review, pharmacotherapy. *The Journal of Human Pharmacology and Drug Therapy*, 22(3), 282-302.
- Boylu, A. A. ve Paçacıoğlu, B. (2016). Yaşam kalitesi ve göstergeleri. *Akademik Araştırmalar ve Çalışmalar Dergisi (AKAD)*, 8(15), 137-150.
- Chang, A. ve Schulz, P. J. (2018). The measurements and an elaborated understanding of Chinese e-health literacy (c-eheals) in chronic patients in China. *International Journal of Environmental Research and Public Health*, 15(7),1-12. <https://doi.org/10.3390/ijerph15071553>
- Chisolm, D. J, Johnson, L. D. ve McAlearney, A. S. (2011). What makes teens start using and keep using health information web sites? A mixed model analysis of teens with chronic illnesses. *Telemedicine and e-Health*, 17(5), 324-328. <https://doi.org/10.1089/tmj.2010.0165>
- Connolly, K. K. ve Crosby, M. E. (2014). Examining e-health literacy and the digital divide in an underserved population in Hawai 'i. *Hawai'i Journal of Medicine & Public Health*, 73(2), 44-48.
- Efthymiou, A., Middleton, N., Charalambous, A. ve Papastavrou, E. (2017). The association of health literacy and electronic health literacy with self-efficacy, coping, and caregiving perceptions among carers of people with dementia: research protocol for a descriptive correlational study. *JMIR Research Protocols*, 6(11), 1-15. <https://doi.org/10.2196/resprot.8080>
- Frisch, A. L., Camerini, L., Diviani, N. ve Schulz, P. J. (2012). Defining and measuring health literacy: How can we profit from other literacy domains?. *Health promotion international*, 27(1), 117-126. <https://doi.org/10.1093/heapro/dar043>
- Gencer, Z. T. (2017). Norman ve Skinner'ın e-sağlık okuryazarlığı ölçeğinin kültürel uyarlaması için geçerlilik ve güvenilirlik çalışması. *İstanbul Üniversitesi İletişim Fakültesi Dergisi*, (52), 131-145. <https://doi.org/10.17064/iuifd.333165>
- González-Chica, D. A., Mnisi, Z., Avery, J., Duszynski, K., Doust, J., Tideman, P. ve Stocks, N. (2016). Effect of health literacy on quality of life amongst patients with ischaemic heart disease in Australian general practice. *PloS one*, 11(3), 1-15. <https://doi.org/10.1371/journal.pone.0151079>
- Gürbüz, S. (2019). *Amos ile yapısal eşitlik modellemesi*. Seçkin Yayıncılık.
- Gürbüz, S. ve Şahin, F. (2015). *Sosyal bilimlerde araştırma yöntemleri*. Seçkin Yayıncılık.
- Hamutoğlu, N. B., Canan Güngören, Ö., Kaya Uyanık, G. ve Gür Erdoğan, D. (2017). Dijital okuryazarlık ölçeği: Türkçeye uyarlama çalışması. *Ege Eğitim Dergisi*, 18(1), 408-429.
- Ilgaz, A. ve Gözüm, S. (2016). Tamamlayıcı sağlık yaklaşımlarının güvenilir kullanımı için sağlık okuryazarlığının önemi. *Dokuz Eylül Üniversitesi Hemşirelik Fakültesi Elektronik Dergisi*, 9(2), 67-77.
- Jansen, T., Rademakers, J., Waverijn, G., Verheij, R., Osborne, R. ve Heijmans, M. (2018). The role of health literacy in explaining the association between educational attainment and the use of out-of-hours primary care services in chronically ill people: A survey study. *BMC health services research*, 18(1), 1-13. <https://doi.org/10.1186/s12913-018-3197-4>
- Jeganathan, C. ve Hosseinzadeh, H. (2020). The role of health literacy on the self-management of chronic obstructive pulmonary disease: A systematic review. *COPD: Journal of Chronic Obstructive Pulmonary Disease*, 17(3), 318-325. <https://doi.org/10.1080/15412555.2020.1772739>

- Kale, M. S., Federman, A. D., Krauskopf, K., Wolf, M., O'Connor, R., Martynenko, M, ... Wisnivesky, J.P. (2015). The association of health literacy with illness and medication beliefs among patients with chronic obstructive pulmonary disease. *PloS one*, 10(4), 1-10. <https://doi.org/10.1371/journal.pone.0123937>
- Koşar, C., ve Besen, D. (2015). Kronik hastalıklarda hasta aktifliği: Kavram analizi. *Dokuz Eylül Üniversitesi Hemşirelik Fakültesi Elektronik Dergisi*, 8(1), 45-51.
- Liu, L., Qian, X., Chen, Z. ve He, T. (2020) Health literacy and its effect on chronic disease prevention: Evidence from China's data. *BMC public health*, (20), 1-14. <https://doi.org/10.1186/s12889-020-08804-4>
- Lora, C. M., Gordon, E. J., Sharp, L. K., Fischer, M. J., Gerber, B. S. ve Lash, J. P. (2011). Progression of CKD in Hispanics: Potential roles of health literacy, acculturation, and social support. *American Journal of Kidney Diseases*, 58(2), 282-290. <https://doi.org/10.1053/j.ajkd.2011.05.004>
- Mackert, M., Champlin, S. E., Holton, A., Muñoz, I. I. ve Damásio, M. J. (2014). e-Health and health literacy: a research methodology review. *Journal of Computer-Mediated Communication*, 19(3), 516-528. <https://doi.org/10.1111/jcc4.12044>
- Meydan, C. H. ve Şeşen, H. (2015). *Yapısal eşitlik modellemesi AMOS uygulamaları*. Detay Yayıncılık. 2015.
- Nahm, E. S., Zhu, S., Bellantoni, M., Keldsen, L., Russomanno, V., Rietschel, M,... Smith, L. (2019). The effects of a theory-based patient portal e-learning program for older adults with chronic illnesses. *Telemedicine and e-Health*, 25(10), 940-951. <https://doi.org/10.1089/tmj.2018.0184>
- Nguyen, H. T., Kirk, J. K., Arcury, T. A., Ip, E. H., Grzywacz, J. G., Saldana, S. J., ... Quandt, S. A. (2013). Cognitive function is a risk for health literacy in older adults with diabetes. *Diabetes research and clinical practice*, 101(2), 141-147. <https://doi.org/10.1016/j.diabres.2013.05.012>
- Norman, C. D. ve Skinner, H. A. (2006). e-Health literacy: essential skills for consumer health in a networked world. *Journal of Medical Internet Research*, 8(4), 1-10. <https://doi.org/10.2196/jmir.8.2.e9>
- Panagioti, M., Skevington, S. M., Hann, M., Howells, K., Blakemore, A., Reeves, D. ve Bower, P. (2018). Effect of health literacy on the quality of life of older patients with long-term conditions: A large cohort study in UK general practice. *Quality of Life Research*, 27(5), 1257-1268. <https://doi.org/10.1007/s11136-017-1775-2>
- Perazzo, J., Reyes, D. ve Webel, A. (2017). A systematic review of health literacy interventions for people living with HIV. *AIDS and Behavior*, 21(3), 812-821. <https://doi.org/10.1007/s10461-016-1329-6>
- Puente-Maestu, L., Calle, M., Rodríguez-Hermosa, J. L., Campuzano, A., de Miguel Díez, J., Álvarez-Sala, J.L,...Lee, S. Y. D. (2016). Health literacy and health outcomes in chronic obstructive pulmonary disease. *Respiratory medicine*, (115), 78-82. <https://doi.org/10.1016/j.rmed.2016.04.016>
- RobatSarpoooshi, D., Mahdizadeh, M., Haddadi, M., Robatsarpoooshi, H. ve Peyman, N. (2020). The relationship between health literacy level and self-care behaviors in patients with diabetes. *Patient Related Outcome Measures*, (11), 129-135. <https://doi.org/10.2147/PROM.S243678>
- Robinson, C. ve Graham, J. (2010). Perceived Internet health literacy of HIV-positive people through the provision of a computer and Internet health education intervention. *Health Information & Libraries Journal*, 27(4), 295-303. <https://doi.org/10.1111/j.1471-1842.2010.00898.x>
- Shiferaw, K. B., Tilahun, B. C., Endehabtu, B. F., Gullslett, M. K. ve Mengiste, S. A. (2020). E-health literacy and associated factors among chronic patients in a low-income country: A cross-sectional survey. *BMC medical informatics and decision making*, 20(1), 1-9. <https://doi.org/10.1186/s12911-020-01202-1>
- TC. Sağlık Bakanlığı, Türkiye Halk Sağlığı Kurumu. (2013). Türkiye kronik hastalıklar ve risk faktörleri sıklığı çalışması. ET: 30 Mayıs 2014. http://www.thsk.saglik.gov.tr/Dosya/kronik_hastalıklar/tkh-final-raporu-tr.pdf

- Wahl, A. K., Osborne, R. H., Larsen, M. H., Andersen, M. H., Holter, I. A. ve Borge, C. R. (2021). Exploring health literacy needs in Chronic obstructive pulmonary disease (COPD): Associations between demographic, clinical variables, psychological well-being and health literacy. *Heart & Lung, 50*(3), 417-424. <https://doi.org/10.1016/j.hrtlng.2021.02.007>
- Walsh, L., Hemsley, B., Allan, M., Adams, N., Balandin, S., Georgiou, A., Higgins, I., McCarthy, S., ve Hill, S. (2017). The E-health Literacy Demands of Australia's My Health Record: A Heuristic Evaluation of Usability. *Perspectives in health information management, 14*(Fall), 1f.
- Zakaria, N., AlFakhry, O., Matbuli, A., Alzahrani, A., Arab, N. S. S., Madani, A. ve Albarrak, A. I. (2018). Development of Saudi e-health literacy scale for chronic diseases in Saudi Arabia: Using integrated health literacy dimensions. *International journal for quality in health care, 30*(4), 321-328. <https://doi.org/10.1093/intqhc/mzy033>
- Zhou, J. ve Fan, T. (2019). Understanding the factors influencing patient E-health literacy in online health communities (OHCs): A social cognitive theory perspective. *International journal of environmental research and public health, 16*(14), 1-12. <https://doi.org/10.3390/ijerph16142455>

SENDİKAL HAKLARIN HUKUKİ NİTELİĞİ

LEGAL NATURE OF TRADE UNION RIGHTS

Nematollah AGHABALEI FANID¹

Öz

Sendika ve ona bağlı olan hak ve özgürlükler, sermaye sahibi işveren karşısında zayıf bir konumda olan işçi sınıfının haklarını korumak için önemli bir hukuki müessesedir. Sendikanın işçi, işveren ve devlet olarak üç taraflı bir endüstri ilişkisinin oluşumudur. Bu ilişki, her ülkenin kendine özgü kültürel ve geleneksel yapılarına ve bulunduğu dönemin şartlarına bağlı olarak değişimler göstermektedir. Sendikalar, endüstri ilişkilerinin gelişmesiyle beraber hukuk sistemlerinin en önemli sivil toplum örgütleri haline gelmiştir. Sendika, işçi/işveren ve devletle olan ilişkide iş, kazanç ve toplumsal değerler bağlamında çıkarlarını korumak ve geliştirmek gayesiyle bir araya gelen örgütü tanımlamaktadır. Sanayi devrimi ile değişen çalışma şekli ve koşulları yeni düzene uyum sürecinde birtakım çatışmaları beraberinde getirmiştir. Çalışmanın temel amacı 1982 Anayasası'nda öngörülen sendikal hakların hukuki niteliğinin araştırılmasıdır. Bu makale, Türkiye'de sendikal hakların geçmişteki ve günümüzdeki hukuki gelişmelerini AB ülkeleri ile karşılaştırmalı olarak incelemeye alarak konuyla ilgili mevzuat ve mevcut uygulamaları Avrupa standartlarıyla karşılaştırmıştır.

Anahtar Kelimeler: Sendika, İşçi/İşveren, Sivil Toplum, Anayasa.

Abstract

The union and the rights and freedoms attached to it are an important legal institution to protect the rights of the working class, which is in a weak position against the capital owner employer. It is the formation of a tripartite industrial relationship of the union as worker, employer and state. This relationship varies depending on the unique cultural and traditional structures of each country and the conditions of the period. With the development of industrial relations, trade unions have become the most important non-governmental organizations in legal systems. The union defines the organization that comes together to protect and develop its interests in the context of work, earnings and social values in its relationship with the worker/employer and the state. The changing working style and conditions with the industrial revolution have brought about some conflicts in the process of adaptation to the new order. The main purpose of the study is to investigate the legal nature of trade union rights envisaged in the 1982 Constitution. This article examines the past and current legal developments of trade union rights in Turkey and compares the relevant legislation and current practices with European standards.

Keywords: Union, Worker/Employer, Civil Society, Constitution.

1. Dr. Öğr. Üyesi, Burdur Mehmet Akif Ersoy
Üniversitesi İİBF, nfanid@mehmetakif.edu.tr,
<https://orcid.org/0000-0003-4846-5491>

Makale Türü Article Type
Araştırma Makalesi Research Article

Başvuru Tarihi/Application Date
08.10.2021

Yayına Kabul Tarihi/Acceptance Date
09.12.2021

DOI
10.20875/makusobed.1006282

Bu makaleye atf yapmak için:

Aghabalei Fanid, N. (2022). Sendikal hakların hukuki niteliği. *MAKU SOBED*, (35), 137-150. <https://doi.org/10.20875/makusobed.1006282>

EXTENDED SUMMARY

Research Problem/Purpose

The main purpose of the study is to investigate the legal nature of the union rights stipulated in the 1982 Constitution. This article examines the past and present legal developments of union rights in Turkey and compares the relevant legislation and current practices with European standards. The aim of the article is to provide an inquisitive perspective on working relations by providing information about unionism activities, which are one of the main factors of our working life for more than two centuries, within the framework of the legal system in our country in general. Another purpose of this article is to discuss the historical and current problems of the unions and their search for solutions.

Research Questions

The main purpose of the unions, which are indispensable for the employee/employer world; consists of producing solutions in the relevant field. In this Article, we list the problems of the unions; First of all, they should safely approach the measures and their presence in order to take into account the wishes and demands of the individuals, their own members or potential members who are in charge of the unions, emphasizing the lack of comprehensive legal regulations regarding these organizations.

Literature Review

In this study, after determining the conceptual framework of trade unions and union activities in general, the historical development in our country along with EU countries was also discussed. In addition, in the light of the doctrines, he made an assessment about Turkish trade unionism and clarified the policies that our unions can follow. The main sources of our work are primarily the provisions concerning union rights in the 1982 Constitution. In addition, the legislation on union rights such as "Unions and Collective Bargaining Agreement Law" has been examined with a critical approach.

Methodology

In addition to determining working conditions in the public sector along with political power, unions are both guiding and guiding in the private sector as arbitrators and advocating for these rights. The union and its affiliated rights and freedoms are an important legal institution to protect the rights of the working class, which is in a weak position to the employer who owns capital. It is the formation of a trilateral industrial relationship of the union as a worker, employer and state. This relationship varies depending on the unique cultural and traditional structures of each country and the conditions of its period. With the development of industrial relations, trade unions have become the most important non-governmental organizations of legal systems. The union defines the organization that comes together in the relationship with the employee/employer and the state with the aim of protecting and developing its interests in the context of business, earnings and social values. The changing way of working with the industrial revolution and the conditions brought some conflicts in the process of adapting to the new order.

Results and Conclusions

The main finding of the study; We believe that the problems facing trade unions should not only be the mechanisms of repression of political powers, but also the direct attention of union leaders not only to their members, but also to all employees or workers that they deal with in general. In other words, unions need to plan for a dynamic organization goal in order to have a large working and working audience. These organizations need to keep up with the current problems of workers and the working segment in order for employees to gain the trust of even the entire public.

1. GİRİŞ

Sendikalar, sermayenin işçi sınıfına yönelik artan ekonomik, siyasal ve ideolojik baskıları karşısındaki saldırıların etkisini zayıflatacak araç ve politikaları geliştirme arayışına girmişlerdir (Gürkan, 2012, s. 2). Genel olarak kamu hukuku ve özel olarak anayasa hukukunun en önemli ve karmaşık konulardan biri, işçi ve işveren alanındaki sivil toplum örgütleridir. Genel olarak tüm bu kuruluşların amacı, üyelerinin çıkarlarını korumaktır. Bu örgütlerin ortaya çıkması önemli bir sosyal olgudur. Fakat işçi ve işveren örgütleri devlet ve onun temsilciğini yapan siyasal iktidardan bağımsız olduğu zaman, iş hukukunda da gerçek bir olgu olarak kabul edilebilir. İşte böyle durumlarda bu örgütler işçi ve işveren ilişkilerinin düzenli bir şekilde yürütülmesinde ve sosyal adaletin tesis edilmesinde belirleyici bir rol oynayabilirler. Genel olarak, bir sendika, belli bir meslek grubunun çıkarlarının güvence altına alınması ve korunması doğrultusunda ideolojik, politik, dini, cinsiyet ve ırk ayrımcılığı gözetilmeksizin gönüllü çalışanlarından oluşan bağımsız bir sivil toplum örgütüdür.

Türk hukuk sisteminde sendika ve sendikal faaliyetlerle ilgili haklar 1982 Anayasası'nın Üçüncü Bölümünde "Sosyal ve Ekonomik Haklar ve Ödevler" başlığı altında, "sendika kurma hakkı" (AY. m. 51) ve ayrıca "sendikal faaliyet" ve "grev hakkı ve lokavt" hakları (m. 52, m. 53) ile ilgili güvenceler öngörülmüştür. "6356 sayılı Sendikalar ve Toplu İş Sözleşmesi Kanununda (SENTİSK) ise sendikal yaşam ayrıntılı şekilde düzenlenmiştir. 6356 sayılı Sendikalar ve Toplu İş Sözleşmesi Kanunu olarak yasalaşarak yürürlüğe girmiştir. 6356 sayılı Kanunu, 2821 sayılı Sendikalar Kanunu ile 2822 sayılı Toplu İş Sözleşmesi Grev ve Lokavt Kanunu'nun yerini almıştır. Kanunun gerekçesine göre; bu Kanun, Türk çalışma hayatının öteden beri evrensel normlara verdiği tepkiyi dikkate alarak, sendikal hak ve özgürlükler ile toplu sözleşme ve serbest toplu pazarlık hakkını; özgürlükçü ve demokratik toplum esasları temelinde yeniden düzenlemektedir" (Subaşı, 2014, s. 1).

1982 Anayasası'nda sendikal hakların gerçekleştirilmesi için Sendika Kanunu'nda da sendikaların esas amacı, çalışma ilişkilerinde ekonomik ve sosyal hak ve menfaatlerin korunması ve geliştirilmesi olarak belirtilmiştir (SK m. 1). Sendika, taraflarının işçi, işveren ve devlet olan ilişkide iş, kazanç ve toplumsal değerler bağlamında çıkarlarını korumak ve geliştirmek gayesiyle bir araya gelen örgütü tanımlamaktadır. Sanayi devrimi ile değişen çalışma şekli ve koşulları yeni düzene uyum sürecinde birtakım çatışmaları beraberinde getirmiştir. Sendikacılığın temelinde birleşerek güçlü olma, dayanışma yoluyla ortak çıkarları birlikte koruma ve geliştirme felsefesi yatar ve işçiler için emeğin birliğini, işverenler içinse ortak ekonomik ve sosyal çıkarların birliğini temsil ettiği gözetildiğinde, etimolojik anlama uygun olduğu gözlemlenmektedir (Boydak, 2015, s. 5). Çalışmanın ilk bölümünde sendikanın tarihi ile ilgili bilgiler verilerek sendikalaşma sürecinden bahsedilmiş daha sonrasında da bu sosyal tarafların hangi hukuki niteliklerle sendika kurabileceği ve sendika hakkı açıklanmıştır. Bu çalışmanın ikinci bölümünde ise sendikanın kuruluşu ve devamlılığı için olmazsa olmaz nitelikleri ve zorunlu organları belirtilmiştir. Bu zorunlu organların görev ve yetkilerinden ve sendikaya üye olmanın şartları ve sendika üyeliğinin sona ermesi konularına yer verilmiştir.

2. KAVRAMSAL ÇERÇEVE VE TARİHSEL GELİŞİMİ

"Demokratikleşme ile işçi hareketi ve sosyal mücadele arasında karşılıklı bir ilişki bulunmaktadır" (Uçkan Hekimler, 2015, s. 4). Bu durumu M. Özügürlü şu şekilde açıklamaktadır, "Demokratikleşme ile işçi hareketi arasındaki ilişki iki yönlüdür. Bir yandan işçi hareketinin varlık kazanabilmesinin teme koşulunun demokratikleşme olduğunu söylemek ne kadar doğru ise, diğer yandan, demokratikleşmenin gerçeklik kazanabilmesinin geniş ölçüde işçi hareketinin oluşumuna ve etkinliğine bağlı olduğunu söylemek de aynı ölçüde doğrudur." (Özügürlü, 2021, s. 1) Bu bölümde önce sendika sözcüğünün kavramsal çerçevesini açıklayacağız ve sonra Türkiye ve Dünyadaki tarihsel gelişimine değineceğiz.

2.1. Kavramsal Çerçeve

"Sendika" sözcük olarak Latince'deki, şehir devletinin yöneticisi anlamına gelen "Syndic" sözcüğünden türemiştir. 19. yüzyıldan itibaren sendika (syndicat) sözcüğü, belli bir grubun ortak çıkarlarını savunmak için oluşturulan bir örgütü ifade etmektedir. Genel anlamıyla bir tanım yapmak gerekirse, işçilerin kendi aralarında oluşturdukları çeşitli hak ve menfaatlerini korumak ve iyileştirmek amacıyla oluşturulan örgütlenmeye sendika denilmektedir (Mahiroğulları, 2011). Sendikalar bugünkü anlamını 1839 yılında kazanmıştır. İngiltere'de 1824, ABD'de 1842, Almanya'da 1869, Fransa'da ise 1884 yılında sendikaların serbestçe kurulmasına olanak tanıyan kanunlar çıkarılmıştır (Tokol, 2000, ss. 25-26). Türk Dil Kurumu'na

göre sendika, “işçilerin veya işverenlerin iş, kazanç, toplumsal ve kültürel konular bakımından çıkarlarını korumak ve daha da geliştirmek için aralarında kurdukları birlik”, olarak tanımlanmıştır (TDK/2021).

“1961 Anayasasındaki hükümlere dayanarak, 1963’te çıkarılan 274 sayılı Sendikalar Kanunu ve 275 sayılı Toplu İş Sözleşmesi Grev ve Lokavt Kanunu (TİSGLK) Türkiye’deki sendikal hareket için önemli bir adımdır” (Yaşar, s. 1). 274 sayılı Kanununun 1. maddesine göre, “Sendika; birlik, federasyon ve konfederasyonlar, bu kanuna göre işçi - sayılanların ve işverenlerin, müşterek iktisadî, sosyal ve kültürel menfaatlerini korumak ve geliştirmek için kurdukları meslekî teşekküllerdir.” Şeklinde açıklanmıştır. Bu durum şu anda yürürlükte olan 6357 sayılı ve 2012 tarihli Sendikalar ve Toplu İş Sözleşmesi Kanunu’nda da devam etmektedir. Bu Kanununun 2/1-ğ. maddesine göre, sendika, “İşçilerin veya işverenlerin çalışma ilişkilerinde, ortak ekonomik ve sosyal hak ve çıkarlarını korumak ve geliştirmek için en az yedi işçi veya işverenin bir araya gelerek bir işkolunda faaliyette bulunmak üzere oluşturdukları tüzel kişiliğe sahip kuruluşlarıdır.” şeklinde tanımlanmıştır.

Tokol’a göre, “Sendika kavramı, İngiltere, ABD, Almanya gibi bazı devletlerde işçi örgütlerini anlatmak için kullanılırken, Fransa ve Türkiye gibi bazı devletlerde ise hem işçi hem de işveren örgütlerini anlatmak için kullanıldığını belirtmek gerekir” (Tokol, 2002, s. 42). Bir sendikada aranan unsurlar ortak ekonomik ve sosyal hak ve yararları koruma ve geliştirme amacı, serbestçe kurulabilme, işçi ve işveren sendikalarının devlete ve birbirlerine karşı bağımsız olmaları, demokratik ilkelere uygunluk ve özel hukuk tüzel kişisi olmalarıdır (Güler, 2016, s. 7).

2.2. Tarihsel Gelişimi

Sendikacılık, sanayi devrimi bağlamında ortaya çıkıp gelişen bir olgudur. Sanayileşmeyle işçi sayısı artarak gelişen üretim tipi işçilerin toplanıp sınıf olarak yoğunlaşmasına sebep olmaktadır (Sur, 2017, s. 14). Geçmiş Ortaçağ lonca düzenine dayanan sendika tarihi incelendiğinde, demokrasi gibi sendikacılığın da ilk kez İngiltere’de filizlenip yayıldığı gözlenmektedir (Boydak, 2015, s. 7).

İngiltere, Sanayi Devrimini gerçekleştirerek sömürgecilikte üstün güç haline gelmesiyle 19. yüzyılın süper gücü olurken Almanya, Fransa, Rusya, Japonya ve ABD sanayileşmeye başlar. Bu da serflüğün kaldırılmasının ve sanayileşmenin başlangıcını oluşturmuştur (Tekerek, 2017, s. 37). Sendikacılık, altın çağını, kamu iktisadi teşebbüsler yolu ile ekonomiye müdahale edilen 1945 yılının sonrasında kamu sektöründe örgütlenerek yaşamıştır (Güler, 2016, s. 14).

Kötü çalışma koşulları, uzun çalışma süreleri ve düşük ücretler gibi birçok olumsuz koşulun mevcut olduğu başlangıç döneminin şartları, emeğin gücünü birleştirerek yeni bir politik ve toplumsal güç eksenini oluşturmasını zorunlu kılmıştır (Yazıcı, 2013, s. 27). Buna karşın ilk sendikalar, kötü bir durumu iyileştirmekten çok, iyi bir durumu savunmak amacıyla kurulur ve muhafazakâr bir kimlik taşır (Tekerek, 2017, s. 39). Tarımdan sanayileşmeye geçiş ve ekonominin belli bir seviyeye ulaşmasıyla ortaya işçi ve işveren sınıfları çıkmıştır (Taşkın, 2006, 73).

Sendikacılık tarihsel açıdan ele alındığında sendika olgusunun varlık nedeninin özünde işçi hareketlerinin bir sonucu olduğu ve kaynağını sendika özgürlüğü, çalışma özgürlüğünün korunması ve geliştirilmesi ile ilgili taleplerin oluşturduğu tereddütsüz bir biçimde söylenebilir (Boydak, 2015, s. 8). Genel açıdan sendika, toplu iş sözleşmesi ve grev hakkı, önce devlet tarafından yasaklanması, yasaklamanın sendikal gelişmeyi engelleyemediği aşamada da bu hakların yasallaştırılması kabul görmüş şeklinde özetlenebilecek bir tarihsel gelişim süreci göstermiştir (Özveri, 2012, s. 7).

Bugünkü anlamıyla sendikalar oluşumundan önce, çalışma hayatında korporatif tipte meslek kuruluşları hakimdi. Ülkemizdeki loncaların karşılığını oluşturan korporasyonlar mesleklerin düzenlenmesindeki etkisi büyüktür (Sur, 2017, s. 11).

İngiltere Sendikacılığı İngiltere’de ilk işçi örgütlenmesi 1792 yılında ödeme gücü bulunan ve sendikalaşma ile işverenden bazı haklar elde edecek niteliklere sahip bulunan meslek sahibi işçiler arasında “Londra Yazışma Derneği” adıyla kurulmuştur (Güler, 2016, s. 8). İngiltere’de kurulmaya başlayan sendikalar, işveren ve siyasal iktidarın baskı ve yıldırma politikalarıyla karşılaşmışlardır (Hafizoğlu, 2015, s. 25). İngiltere’de kurulan ilk emek birlikleri bir bakıma çağdaş sendikacılığa uzanacak yolda ilk örgütlenmeler olarak tarihe geçmişlerdir. İlk devamlı ücretli işçi birlikleri imalathane sisteminden yarım yüzyıl önce kurulmuş ve ilk örgütlenmeler henüz el işçiliğinin hüküm sürdüğü bazı zanaat kollarında gerçekleştirilmiştir (Yazıcı, 2015, s. 292). Anglo-Sakson sistemlerinde bir dönem sıklıkla gözlenen kapalı işyeri, sendikalı işyeri

ve üyeliğin muhafazası şartları koyarak sendikaya üye olmayanların işe alınmayacaklarına dair belgelere ülkemizde rastlanılmamaktadır (Sur, 2017, s. 48). İngiltere’de 1789 Fransız Devrimi sonrası artan işçi hareketlenmeleri, İrlanda ve İngiltere’de yaşanan isyanlarla birleşince sendikalara devrimin ajanları gözüyle baktıkları belirtilmiş (Özveri, 2012, s. 8). İlk sendikal örgütlenme çalışmalarından sonra 1820 yılında İngiltere’de ilk yasal sendika kuruldu (Batis, 2016, s. 1). İngiltere’de, işçilerin örgütlenmelerini yasaklayan kanunların 1824 yılında kaldırılmasıyla örgütlenme ve sendika hakkı yasallaşmış, yıllarca uluslararası hukukta sözleşmelerle korunmuştur (Boydak, 2015, s. 43). 1824 yılında birleşme özgürlüğü yeniden tanınca çeşitli kısıtlama ve engellere karşın işçi sendikaları hızla gelişmesiyle 1871 yılında Sendikalar Kanunu kabul edilip 1875 yılında grev suç olmaktan çıkarılmıştır (Sur, 2017, s. 13). İngiltere, çok çatışmalı ve çalkantılı bir tarihi geçmişine karşın, sınıflar arası uzlaşmaya temelindeki geleneğiyle İngiliz demokrasisinin özgün evrimci gelişme tarzını benimsemiş ve ondan beslenmiştir (Yazıcı, 2015, s. 32). Günümüzdeki İngiliz sendikaları, meslek esasına dayanan sendikalar, genel işçi sendikaları, işkolu esasına dayalı sendikalar, federasyonlar ve meslek kurulları olarak belli plandan bağımsız, düzensiz bir gelişimin sonunda ortaya çıkmıştır (Taşkın, 2006, s. 68).

Almanya Sendikacılığı Almanya’da gerçek anlamda endüstrileşme, 19. yüzyılın ikinci yarısında başlamıştır. Sendikal özgürlük kesintilere uğramış olsa dahi 1861 yılında Saksonya’da, 1869 yılında da Kuzey Almanya Federasyonunda yasak kaldırılmıştır (Güler, 2016, s. 10). Almanya ve Fransa gibi ülkelerin işçi birleşmelerini yasaklayan düzenlemeler, işveren ve siyasal iktidarın yıldırma politikalarının somut örneğidir (Hafizoğlu, 2015, s. 25). Alman sisteminde, bir örgütün sendika olabilmesinde toplu iş sözleşmesi yapmaya hazır olmanın tüzüğünde yer almış olması koşulunun aranmakta ve toplu iş sözleşmesi yapma hakkı, sendika tanımının asli unsurlarından biri olarak sendika hakkının içinde yer almaktadır (Özveri, 2012, s. 82). 1955 yılından itibaren Alman işçi sendikacılığı ve Alman Sendikalar Konfederasyonu, endüstri temelinde kendiliğinden gerçekleşen tekelleşme örneği olarak gösterilmektedir (Sur, 2017, s. 47). Alman Anayasa Mahkemesi’nin içtihadına göre sendika örgütünün koşulları, özgürce kurulup üyelerinin çıkarlarını korumayı üstlenmeli, yürürlükteki toplu iş sözleşmesinin bağlayıcılığını kabul etmeli, toplu iş sözleşmesini yapmaya hazır olduğunu sendika tüzüğünde göstermeli, diğer taraflarına saygı göstermelidir (Taşkın, 2006, s. 64). Stephane Born’un siyasi çerçevede, iki yüz elli sendikayı bir çatı altında işçi kongresi toplaması, Alman sendikacılığının en önemli olaylarından biridir. Alman sendikacılığı, renkli ve zengin geleneğiyle güçlü bir sivil örgütlenmeyi Alman demokrasisinin teminatı haline getirebilmiştir (Yazıcı, 2013, s. 33). Almanya’da devletin toplu pazarlık sürecine katılımı sınırlı olsa dahi endüstride siyasal sistem ve sosyal devlet arasında hukuken esneklik bulunmaktadır (Yitek, 2016, s. 172). Sendika olarak kabulünde güvenilirlik unsurunda net şekilde görünür bu ilkeye göre, örgütün kolektif uyuşmazlığında devletin arabuluculuk sistemi ve iş mücadelesi araçlarını tanıması gerekmektedir (Özveri, 2012, s. 35).

Fransa Sendikacılığı sanayileşmenin gecikmesi ve devletin yaşadığı ekonomik, sosyal, siyasal çalkantılar, sendikal hareketlerin oluşumunu engellemiştir (Taşkın, 2006, s. 60). Sanayi Devrimi’yle oluşan işçi örgütlenmelerini siyasal iktidar ve işverenler yasaklayıcı tutum sergilese de sonunda sendikal hareketler tanınmış ve yasal çerçeve içine alınmıştır (Hafizoğlu, 2015, s. 25). 1789 Bildirisiyle bireyci özgürlük anlayışı ve 1791’deki “D’allerde Yasası” ticaret ve sanayi özgürlüğü ile çalışma özgürlüğü sağlayarak işçi-işveren ilişkilerinde doğrudan yasal düzenleme olmaksızın yeni bir dönemi başlatmıştır (Tekerek, 2017, s. 54). Fransa’da işçi eylemlerinin esas olarak yoğunlaştığı şehir, Lyon’dur. Doğu Fransa’da bulunan bu şehir, dokumacılık açısından Fransa’nın en önemli şehirlerinden biridir ve Fransa’da ipek üretiminin merkezi olma özelliğine sahiptir (Uslu, 2014, s. 11). 1831 yılında Lyonlu ipek sanayi işçilerince “çalışarak yaşamak ya da savaşarak ölmek” sloganıyla gerçekleşen grev temelinde bir işçi devrimi olarak bilinen ve toplumsal önderlerin iktidara gelmesini sağlayan 1848 Sosyalist İhtilali’ndeki kısa bir süre hariç bu rejim 1864 yılına kadar devam etmiştir. 1862 yılından sonra işçi hareketlerine karşı hoşgörülü politika izlenmiştir (Tekerek, 2017, s. 55). Fransa’da devlet işveren rolünde önemli bir konumdadır. II. Dünya Savaşı sonrası ekonomide yeniden yapılandırma ve bazı işletmelerin millileştirilmesiyle kamu istihdamını arttırmıştır (Mahiroğulları, 2011, s. 161). Fransız sendikacılık hareketini etkileyen Marx düşüncesi savunulara karşı anarşist kuramcı Proudhon’u savunulardı. Bu gelişmelerle Fransız sendikacılığı, kendisine özgü devrimci, anarşist, sendikalist anlayışa felsefi anlamda kavuşmuş oldu (Yazıcı, 2013, s. 34). 2000’li yıllarda peş peşe krizler yaşanması diğer ülkeler gibi Fransa’yı da etkileyerek dünyanın beşinci, Avrupa’nın ikinci büyük ekonomisi olan Fransa’yı da etkileyerek son on yıllık süreçte ekonomik ve işgücü alanında oldukça başarılı olmuştur (Yitek, 2016, s. 203). Günümüzde 1980’li yıllar evveline kıyasla, siyasallaşmayı ve tamamen siyasal bir partiye göre hareket etmeyi genel olarak tercih etmeyen bir eğilim göstermiştir (Mahiroğulları, 2000, s. 156). Ayrıca sınıf bilincini korumakta, zaman zaman çeşitli sektörlerde çatışmacı anlayışta olan Anarko ve Troçkist sendikacılığı gözlenmektedir (Mahiroğulları, 2011, s. 157).

Amerika Sendikacılığı Amerika da 1800'lü yılların başında sanayileşmenin gelişmeye başlaması ile birlikte işçi ve işveren sınıfları oluşmaya başlamıştır. Avrupa'nın aksine Amerika da sınıflar arası ayırıcı çizgiler oluşmamış, işçi ve işverenler zaman içerisinde birlikte gelişim göstermişlerdir (Ekin, 2019, s. 65). Amerika da sendikal örgütlenmenin gelişmesi 1866 yılında Ulusal İşçi Sendikasının kurulması ile başlamıştır. Ayrıca Birinci Dünya Savaşına kadar bir dönem hariç sürekli olarak işçi sayısının arttığı tespit edilmektedir (Boybor, 2009, s. 21). Amerikan İç Savaşı, ABD'de modern bir sanayinin oluşmasında ve kapitalizmin kurumsallaşmasında önemli bir aşama olmuştur. İç savaş sonrasında ABD işçi hareketinin örgütlenme çabalarının yoğunlaşması doruğa ulaşır. 1863'te 20 işkolunda 79 sendika varken, Aralık 1864'de 52 işkolunda 207 sendika, Aralık 1865'de ise 61 işkolunda 300 sendika örgütlenmiş ve sendikalı işçi sayısı 200 binin üzerine çıkmıştı (Duran, 2021, s. 1). Amerika Birleşik Devletleri, 1955 yılında iki büyük konfederasyonun Amerikan İşçi Federasyonu (AFL) ile Sanayi Kuruluşları Konfederasyonu'nun (CIO) birleşmesinden doğan AFL-CIO önemli ve etkili bir kuruluştur (Sur, 2017, s. 47). 1980 sonrasında tüm dünyayı etkilerken Amerikan sistemini olumsuz etkilemiş olmasındaki en önemli nedeni liberal karakterli olmasıdır (Yitek, 2016, s. 90).

Osmanlı Döneminde sendikacılık, Osmanlı'da işçi sınıfının oluşumu öncelikle inşaat alanında, madencilik ve kamu alanında ortaya çıkmıştır. Mesela 1550-1557 tarihlerinde İstanbul'da gerçekleştirilen Süleymaniye Camii ve İmaretini inşaatında çalışılan toplam sürenin yüzde 55'i ücretli işçiler tarafından gerçekleştirildi (Koç, 1998, s. 3). Tanzimat'tan önceki dönemde örgütlenmeler sendikal değil, korporatif nitelik taşıyan esnaf ve zanaat kurulumlarıdır. Sınıf değil, meslek esasına dayanır (Sur, 2017, s. 14). Batı'da ve Osmanlı toplumunda esnaf ve küçük zanaat ilişkilerini düzenleyen lonca ve ahilik sistemi, çalışma koşullarının belirlenmesinde rol oynarken ekonomik, sosyal ve siyasi örgütler olarak kapalı bir sistemde önemli fonksiyon olmuşlardır (Güler, s. 8). Osmanlı'nın ilk sanayi tesislerinde olumsuz çalışma koşullarını oluşturan nedenlerden birisi 1854-1864 yıllarında Kırım, Kafkasya ve Balkanlar'dan İstanbul ve Anadolu'ya göçle oluşan işgücü arzı fazlalığıdır (Yazıcı, 2015, s. 300). 1871 yılında kurulan Ameleperver Cemiyeti'nin sendikal örgüt niteliğine yakın olduğu görülmektedir. İşçi örgütünden çok, işçilere yardım amacı olan bir hayır derneği olduğu görüşü öne sürülmüştür (Boydak, 2015, s. 34). Bu cemiyet gerçekten hayır kurumudur (Sur, s. 14). Osmanlı Devleti'nde sendikalar esas itibarıyla 1908 tarihinde II. Meşrutiyet'in ilan edilmesinden sonra yaygınlaştı. 1908 yılında çıkarılan bir geçici kanun ve 1909 yılında çıkarılan Tatil-i Eşgal Kanunu ile, kamuya yönelik hizmetlerde çalışan işçilerin sendikalaşması yasaklandı. Grev ise yasaklanmadı. Greve çıkabilmek, bir ön uzlaştırma sürecinden geçme koşuluna bağlandı (Koç, 1998, s. 4). 1909 Ta'til-i Eşgâl Kanunu ile sendikalar feshedilmekle birlikte işçilere grev yapma hakkı tanınmıştır. Bu grevlerin ne şekilde olabileceği konusunda da sonradan talimatlar yayımlanmıştır (Doğan, 2021, s. 1).

2.3. Türkiye Sendikacılığı

Eski ve köklü sendikacılık akım ve geleneklerinden etkilenen Türkiye'de 17.02.1923 tarihinde Türkiye İktisat Kongresi'ne katılan işçi temsilcileri, kongre sonunda bazı kararların alınmasına katkıda bulunmuşlardır (Tekerek, 2017, s. 97). 1923 sonrası, sanayileşmek amaçlı kamu iktisadi teşebbüsleri oluşmuştur. Sümerbank ve Etibank tarzı kurumlar büyük işletmeler kurulmuş, işçi işveren ilişkilerini düzenleyen kuralların konulma zorunluluğu çıkmıştır (Taşkın, 2006, s. 73). 1924 Anayasası'yla toplanma ve dernek kurma hakkı tanınsa da 1925 Takrir-i Sükun Kanunu nedeniyle faaliyet gösterememiştir (Hafizoğlu, 2015, s. 25). İşçi ve Esnaf Birliği 1935 yılında kurulmuştur (Esnaf Birliği, 2021). 15 Haziran 1936 tarihinde ilk İş Kanunu kabul edilmiştir (Resmi Gazete, 2021). İlk İş Kanunu'nda sendikalarla ilgili hiçbir düzenlemeye yer verilmezken grev ve lokavt yasaklanmıştır (Hafizoğlu, 2015, s. 25). 28.06.1938 tarihinde Cemiyetler Kanunu'nda sınıf esasına ve adına cemiyetlerin kurulamayacağına dair teşebbüslerin sonrasında kanunun ilgili maddelerinde gerekli değişiklikler yapılarak sendika hakkı yasal olarak tanınmıştır (Gürbüz, 2014, s. 11).

1923 yılından 1946 yılına kadar Türkiye çalışma ilişkilerinde, büyük ölçüde bağımsızlık kazanamamış, tek parti yönetimi ve devletçilikle belirlenmiştir. Ayrı bir alan haline gelememiş olması ve işçi ve işverenden çok devlet tarafından belirlenmek istemesi rol oynamıştır (Tekerek, 2017, s. 108).

1960 öncesi sendikacılığa kuşkuyla bakan, baskı altında tutan ya da yönlendirmeye çalışanlar, yerini özgürlükçü demokrasinin kurum ve normlarıyla işlemesi gerektiğine inananlara bırakmıştır. Bu bağlamda yöneten kesimde giderek yerleşen bu anlayış, Türk sendikacılığında yeni bir süreci başlatarak yeni olanaklara kavuşturmuştur (Özveri, 2012, ss. 140-141).

1947-1960 döneminde işçi sendikacılığının gelişimi işveren sendikacılığından nispeten daha iyi olsa da işveren sendikacılığının gelişimini tetikleyecek bir uyarıda bulunacak kadar olmamıştır diyebiliriz (Tekerek, 2017, s. 142). 10.12.1948 tarihinde kabul edilen İnsan Hakları Evrensel Beyanname'sinin 23/4 ile "Herkesin çıkarını korumak için sendika kurmaya ve sendikalara üye olmaya hakkı vardır". Ayrıca 03.01.1976 tarihindeki Ekonomik, Sosyal ve Kültürel Haklar Uluslararası Sözleşmesi, 23.03.1976 tarihindeki Medeni ve Siyasal Haklar Uluslararası Sözleşmesi, 11.12.1969 tarihindeki Birleşmiş Milletler Sosyal İlerleme ve Gelişme Bildirgesi ve 1961 yılına ait Avrupa Sosyal Şartı gibi sözleşmelerin içeriği ile sendika kurma hakkı güvence altına alınmıştır (Güler, 2016, s. 21). Amerikan İş Federasyonu, düzeni korumak aslında üyelerinin haklarını savunmayı amaçlayan düşük siyasi karakterli bir sendikal hareket olarak yapılanmasının temelini oluşturmuştur. 1960 sonrası Türk sendikacılığının yapılanma sürecine de özgün şartlarda etkiler yapmıştır (Yazıcı, 2013, s. 35).

1961 Anayasası ile sendika özgürlüğü düzenlenip toplu sözleşme ve grev haklarını tanınmıştır (Hafızoğlu, 2015, s. 26). 1963 yılına kadar sendikacılığın güçlenememe sebepleri arasında hukuki açıdan işçi kavramının dar tutulması ve grevin yasaklanması rolü vardır. O dönemde toplumun çoğunluğu kırsal karakterini koruduğundan toplumsal, politik ve ekonomik şartlar belirleyici bir rol oynamaktadır (Sur, 2017, s. 17). Toplu İş Sözleşmesi Grev ve Lokavt Kanunu'nun yürürlükte olduğu 1963-1980 yılları arası sendikaların güçlendiği dönem olarak tarihe geçmiştir (Özveri, 2012, s. 139). 1970'li yıllara kadar sendikalaşma, hareketin değil, örgütlenmenin sonucudur. 1977 yılından sonra belli bir kesimde sendikacılık bakımından siyasal faaliyet arayışının arttığı söylenebilir (Taşkın, 2006, s. 74).

İç dinamiklerden çok Batı ile ilişkileri ve dış durumlara bağlı olan bir toplumsal değişim yaşamış ve yaşamaktadır. Değişim çabalarında devletin otoriter ve baskıcı özelliğinden vazgeçmesi zordur (Güler, 2016, s. 85). Ülkemizde, sendikaların gelişiminde sürekli dışarıdan müdahaleler yapılmıştır ve etkili örneklerinden birisi olan 12 Eylül darbesinde, dışarıdan müdahale olmadan kendi problemlerine çözüm üretme şansı neredeyse yok edildi (Özveri, 2012, s. 318). Bu darbenin bazı düzenlemelere zemin hazırlaması siyasal ve sosyal olaylarla, askeri yönetim tarafından alınan ilk kararlar arasında kimi kuruluşların faaliyetlerinin durdurulup yargı kararıyla kapatılması dikkat çekmektedir (Sur, 2017, s. 18). Yönetim alanındaki gelişmeler, yeni yönetsel anlayış ve tekniklerin ortaya çıkıp eskilerin geçerliliğini kaybetmesine neden olduğundan en iyi yöneticiler bu hızlı değişim için de bilineni değil, değişimin getireceği bilinmeyen tahmin edenler veya bu hızlı değişimi yönetenlerden oluşuyor (Yazıcı, 2013, s. 64). Sanayi üretiminin egemenliği, bedensel işgücünün yoğun, üretimin seri, çalışma koşulları ve iş becerilerinin benzer olduğu durumlarda, ulusal pazarların sıkı bir biçimde korunduğu, ulus-devletin ekonomide etkin olduğu bir iktisadi dönemde güçlenmişler (Güler, 2016, s. 27).

Günümüz sendikası, bulunduğu yapının dönüşümüne katkıda bulunan, dönüşen ve yenilenen sendika olarak ortaya çıkmaktadır. Gelişmekte olan ülkelerde kendine özgü problemlerinin yanında, bu durumla da karşılaşmaları, sendikaları ciddi sorunlarla karşı karşıya bırakmaktadır (Yazıcı, 2013, s. 167). Emek bakımından değerlendirildiğinde dünya işçilerinin büyük bir çoğunluğu açısından çalışma her zaman düzensiz olmuştur ve küreselleşmeyle genele yayılmıştır (Güler, 2016, s. 32). Bilişim teknolojilerinin yaygınlaşp toplumsallaşmasıyla, 2005 yılında sendika ve internet arasındaki bağlantının önemini vurgulamak için İletişime Geç ya da Yok Ol projesi başlatılmıştır (Sevgi, 2018, s. 50). Erozyon, modernizasyon ve demokratikleşme etkileri, yeni teknolojilerin sendikalar üzerinde yaratacağı muhtemel sonuçları şekillendirdiği gözlemlenir (Sevgi, 2018, s. 58). Sendikalarda genel başkanların tek iktidar ve güç kaynağı haline geldiğinin, yönetim kademelerinde bulunmanın kaybedilmek istenmeyen önemli bir gücü içinde taşıdığı vurgulanmıştır (Özveri, 2012, s. 317). Küreselleşmeyle manevra alanı yüksek, hızlı karar alıp gerektiğinde organizasyonunu değiştiren küçük işyerlerinin önem kazandığı görülmektedir (Güler, 2016, 168).

2.4. Sendikal Haklar

Bireysel iş hukuku gibi toplu iş hukuku da sendikaların koruyucu müdahaleleri ile şekillenmekte ve en önemli unsurunu sendika özgürlüğü oluşturmaktadır (Boydak, 2015, s. 11). Aynı zamanda sendika hakkı, bireysel ve kolektif sendika özgürlüğünün birlikte var olmasını zorunlu kılmaktadır (Özveri, 2012, s. 73). Çalışma herkesin hakkı ve ödevi olmakla birlikte devlet çalışanların hayat seviyesini yükseltmek, geliştirmek için çalışmayı desteklemek, işsizliği önlemeye yönelik bir ortam yaratmak için gerekli tedbirleri almalıdır (AYM m. 49). Ayrıca sendika özgürlüğü, klasik haklarda değil, ekonomik ve sosyal haklar arasında yer almaktadır (Bulut, 2015, s. 8).

Yürürlükteki hukuk sistemleri, varlık nedenlerine uygun şekilde verili şartlarda kendilerince adaleti sağlayarak sistemin sürekliliğini güvence altına almaya çalışırlar (Özveri, 2012, s. 11). Sendikalizmin seyri açısından baktığımızda, sendikaların ve sendikal faaliyetin güvenlik içinde gelişmesi ve demokrasinin vazgeçilmez koşulunu oluşturması kuşkusuz sendika özgürlüğü ile mümkün olmuştur (Narmanlıoğlu, 2003, s. 9). Demokrasilerin vazgeçilmezlerinden biri olan sendikanın en önemli özelliği işçi ve işveren arasındaki ilişkilerin daha çok örgütsel bağlamda düzenlenmesidir (Hafızoğlu, 2015, s. 45). 20. yüzyılın ortalarından beri özgür sendikacılık demokratik yaşamın temel bir unsuru, çalışanın da temel hakkı kabul edilmektedir (Sur, 2017, s. 13).

2.5. Sendikaların Kuruluşu

Sendika kurma hakkının 18. yüzyıl sonlarında ortaya çıkmasıyla bugünkü durumu ele alınırsa temel hak ve özgürlükler açısından büyük bir gelişim ve değişim gösterdiği görülür (Taşkın, 2006, s. 1). Sendika kurma hakkı işçi ve işverenler, üyelerinin çalışma ilişkilerinde, ekonomik ve sosyal hak ve menfaatlerini korumak ve geliştirmek amacıyla önceden izin almaksızın sendikalar kurma, serbestçe üye olma ve çekilme haklarına sahiptir (AY. m. 51). Bundan başka bir yanı da sendikanın hukuki varlığını korumasıyla faaliyetlerindeki özgürlüğün kolektif nitelikteki görünümüdür (Bulut, 2015, s. 6).

Sendika, işçiler veya işverenler arasındaki ortak ekonomik, sosyal hak ve menfaatleri hedefleyen özel hukuk tüzel kişisi unsurlarını bulundurduğunda kurulabilmektedir (Fevzi, 1999, s. 16). Sendika kurma hakkının sınırlanması durumunda bireysel sendika özgürlüğü var olan sendikalardan birine üye olup olmama özgürlüğü gibi dar bir alana hapsolmuş olacaktır (Özveri, 2012, s. 73). Hak ve ödevler içinde yer alan anayasal bir hak olmakla beraber insan hakları ihlalinin önüne geçmenin ön koşulu yeterli yaşam düzeyine sahip olma hakkıdır (Taşkın, 2006, s. 31).

Kuruluşların tüzel kişilik kazanabilmesinde kurucularının kuruluşun merkezinin bulunacağı ilin valiliğine dilekçelerine ekli olarak kuruluş tüzüğünü vermeleri yeterli olduğuna dair düzenleme mevcuttur (STİSK m. 7). Sendika özgürlüğü ve hakkı ancak Anayasa'nın 51/2. maddesindeki nedenlerle sınırlandırılabilir. Bu nedenler, kamu düzeni, milli güvenlik, genel sağlık ve genel ahlak ile başkalarının hak ve özgürlüklerinin korunması ve suç işlenmesinin önlenmesidir (Hafızoğlu, 2015, s. 46).

2.6. Sendikaların Hukuki Niteliği

İşçi veya işverenlerin çalışma ilişkilerinde, ortak çıkarlarını korumak ve geliştirmek için en az yedi işçi veya işverenin birlikte bir işkolunda faaliyette bulunmak amacıyla oluşturdukları tüzel kişiliğe sahip kuruluşlar olarak sendikadan bahsedilmiştir (STİSK m. 2/1-ğ).

Sendikal güvencenin, sendikayla yönetici arasındaki ilişki ve hukuki niteliği, işçinin iş akdinin yöneticilik görevi sebebiyle askıya alınması, sendikayla arasında bir iş akdi bulunduğu şeklinde yorumlanamayacağı münasebetiyle eleştirilmiştir (Bulut, 2015, s. 48).

Günümüzde çoğunlukla kurucuların kimlik bilgileri kullanılarak basit bir işlemle kazanılan tüzel kişilik, geçmişte en fazla uğraştığı konulardan birisiydi (Özveri, 2012, s. 34). Bu sebeple Uluslararası Çalışma Örgütü (ILO), 1948 yılında Sendika Özgürlüğüne ve Örgütlenme Hakkının Korunmasına İlişkin 87 Sayılı sözleşmede, işçi ve işverenlerin herhangi bir ayırım olmadan, önceden izin almadan örgütlerini kurabilecekleri 2. maddede yer almaktadır. Kamu yetkililerinin, bu hakkı sınırlayacak veya yasaya uygun kullanılmasına engel teşkil edecek her türlü müdahaleden sakınması gerektiği hükmüyle, tüzel kişilik kazanmalarının engellenmesine karşı güvence hükümleri getirmiştir (Sendika Özgürlüğüne ve Örgütlenme Hakkının Korunması, m. 3/2).

3 SENDİKA ÜYELİĞİ, ORGANLARI, DEVLET TARAFINDAN DENETLENMESİ

3.1. Sendika Üyeliği

Sendika üyeliği, karşılıklı hak ve borç doğuran özel bir hukuki ilişkidir (Bulut, 2015, s. 24). Sendika özgürlüğünün güvenceleri, kanunlarla düzenlenmektedir (STİSK m. 25, SK m.31). Sendika üyeliği ve sendikal faaliyetlerin güvencesi ile sendikal feshe karşı temel oluşturulmuştur (Gürbüz, 2014, s. 46). Sendikaya üye olup olmama özgürlüğü yani sendika özgürlüğünün pozitif, negatif yönlerini ele alan sözleşmede bizzat örgütün bağımsızlığı üzerinde durulmuştur (Sur, 2017, s. 43). Sendika üyeliği, bireysel

sendika özgürlüğünün bütün görünümünün ele alınarak, sadece bir sendikaya üye olma olarak değerlendirilmeyip üye olmama, ayrılma, sendikayı değiştirme gibi üyelikle ilgili her şeyi kapsmalıdır (Boydak, 2015, s. 24). Kasım 2013 tarihi itibarıyla sendikaya üye olmak, üyelikten çekilmek E-Devlet ile yapılmaktadır. Böylece işin mali boyutu ortadan kalkmıştır (Güler, 2016, s. 196).

Sendika Üyeliğinin Şartları.- On beş yaşını doldurup işçi sayılanlar, işçi sendikalarına üye olabilirken on altı yaşını doldurmamalarınsa kanuni temsilcilerinin yazılı izniyle mümkündür (STİSK m. 17). Sendikaya üye olması yasak olan işçiler konusunun içeriği zamanla daraltılmıştır. Kanun ilk çıktığında din işlerinde çalışanlar, öğrenciler, özel okul öğretmenleri, Kamu Kuruluşları Üst Düzey Yöneticileri, özel güvenlik görevlilerinin sendikalara üye olmaları yasaktı (Güler, 2016, s. 188). Günümüzdeyse işçi olarak çalışanlar hariç, askeri şahıslar üye olamaz, sendika kuramazlar. Aynı anda, aynı işkolunda birden fazla sendikaya üyeliğe izin verilmemiştir (STİSK m. 17/3). Sendikal mevzuatı dışında bazı yasaklar artık söz konusu değildir. Özel okullarda öğretmenlik yapan kişiler, özel güvenlik görevlileri için özel kanunlarla öngörülen yasaklar kaldırılmıştır. Ancak özel güvenlik personeli grev ve lokavta (işten uzaklaştırma) muhatap olamaz (Narmanoğlu, 2003, s. 151).

Sendika Üyelik Aidatı.- Genel bütçe kapsamında kamu idarelerinin Kamu İşverenleri Sendikalarına ödemeleri gereken 2020 yılına ait üyelik aidatları, Hazine ve Maliye Bakanlığı bütçesindeki tertipten ödenir ve bütçenin diğer tertiplerinden hiçbir şekilde aktarma yapılamaz (Bütçe Kanunu Teklifi ve Bağlı Cetveller, 2021).

Sendika Üyeliğinin Sona Ermesi ve Askıya Alınması.- e-Devlet'te üye olma, üyelikten çekilme, işçi, sendika ve Çalışma Bakanlığı arasında gerçekleşmektedir. Burada işverenlerin bir etkisi olmamakla beraber bazen işe alımlarda sendikal faaliyetlerini görmek isteyip üye istifaları kaydıyla işe alındıkları belirtilmektedir. İstifa ederek işe giren işçi tekrar E-Devlet'ten üye olabilmektedir (Güler, 2016, s. 196). Sendika üyeliğinden çıkarılma kararını, genel kurul verir. Üyelikten çıkarılma kararına üye, kararın tebliğinden itibaren otuz gün içinde mahkemeye itiraz edebilirken iki ay içinde kesin kararı mahkeme verir. Üyelik, çıkarılma kararı kesinleştikten sonra biter (STİSK m.19/4). Bireyin sendikaya üyelik durumundan kaynaklı bir fesih sendika özgürlüğünü ihlal edeceğinden sendikal anlamda fesih olarak değerlendirilip hukuken korunmayacaktır (Boydak, 2015, s. 87).

3.2. Sendika Organları

Sendika organları, ekonomik, siyasal ve sosyal fonksiyonların ortaya çıkması için ilk adım olan iç örgütlenmedir (Hafizoğlu, 2015, s. 59). Sendika veya konfederasyonların genel kurul dışındaki zorunlu organlar Yönetim Kurulu, Disiplin Kurulu ve Denetleme Kurulu veya Denetçiler olmak üzere üç tanedir (SK m. 9).

Sendika Genel Kurulu.- Genel Kurul, en üst organ olup ilke olarak üye sistemini benimsemiştir. Ayrıca üye sayısının belirli bir rakamın üzerine çıkması durumunda delege sistemine gitmek kaçınılmaz olmaktadır (Demir, 2006, s. 99). Sendika içi demokrasinin genel kurulun demokratik ilkelerine uygunluğu ve çalışmasına bağlı olma nedeni genel kurul vasıtasıyla üyeler sendika denetiminde söz ve karar sahibi olmaktadır (Hafizoğlu, 2015, s. 60). En geniş yetkilere sahip olup sendika içi demokrasinin işlenmesini sağlayan yer olmasından kaynaklı genel kurul nispeten ayrıntılı olarak düzenlenmiştir (Sur, 2017, s. 100).

Sendika Genel Kurulunun Oluşumu.- Genel kurul, tüzüğüne göre üye veya delegelerden oluşmaktadır. Bir sonraki olağan genel kurul delege seçim tarihine kadar delegelerin sıfatları devam eder. İşkolu sendikacılığının hukukumuzda benimsenmesi sendika üye sayısını arttırıp üyelerin fiilen toplanmalarını olanaksız kılıp sendikaların bölünmesini ve delegeler vasıtasıyla genel kurulların oluşturulması usulünü zorunlu kılmıştır (STİSK m.10). Ülkemizde esas alınan işkolu düzeyindeki örgütlenmede üye sayısı çokluğu sebebiyle bütün üyelerin kurula bilfiil katılmaları pek mümkün olmadığından delege usulüne de yer verilmiştir (Sur, 2017, s. 100).

Sendika Genel Kurulunun Görev ve Yetkileri.- Dernekler gibi sendikaların da genel kurulu, geniş yetkilere sahip en yetkili üst organdır (Hafizoğlu, 2015, s. 61). Genel kurul tüzüğüne göre üye veya delegelerden oluşur ve delege esas ve sayısı sendika tüzüğünde belirlenmektedir (Sur, 2017, s. 101). Sendika tüzüğünde genel kurula, görev ve yetkilerinden olan mevzuat veya tüzükteki diğer işlemleri yerine getirme ve başka organa bırakılmayan konuları karara bağlama yetkisi ile diğer işlerinde verilebileceği belirtilmiştir (Çöldemli, 2016, s. 144). Organların seçimi, tüzük değişikliği, yönetim ve denetleme kurulu raporlarının görüşülmesi ve aklanması, yönetim kurulunca hazırlanan çalışma programı ve bütçenin

görüülerek karara bağlanmasını sağlamaktır. Sendika ve konfederasyonların tüzüklerinde belirtilen konularda yönetim kuruluna yetki verilmesidir. Taşınmaz malların satın alınması veya mevcut taşınmaz malların satılması konusunda yönetim kuruluna yetki verilmesidir. Sendika ve konfederasyon yönetim kurulu üyelerine verilecek her türlü ücret ve diğer görevlilerin huzur hakkı ve yolluklarının belirlenmesi gerekmektedir. Aynı hizmet kolunda bulunmak koşuluyla başka bir sendika ile birleşme ve katılma ve başka bir konfederasyonla birleşme ve katılma görevlerinden biridir. Konfederasyonlara üye olma veya üyelikten çekilme ile amaçlarına uyan uluslararası kuruluşlara üye olma veya çekilme yetkisi vardır. Fesih kararı verebilir. Mevzuatta veya sendika tüzüklerinde genel kurulca yapılması belirtilen diğer işlemlerin yerine getirilmesi ve herhangi bir organın görev alanına girmeyen konuların karara bağlanmasını sağlar (SK m. 11). Arapça kökenli olan azil kelimesi, görevden alma anlamına gelmektedir (Türk Dil Kurumu, 2021). Görev ve yetkilerinin yanı sıra denetleme yetkisi nedeniyle genel kurul, diğer organları azil yetkisi de vardır. Tüzükte belirtilmiş olmasa bile haklı nedenlerle genel kurulun azil yetkisi kabul edilmelidir (Çöldemli, 2016, s. 147).

Sendika Yönetim Kurulu.- İşçi kuruluşu, sendika ve konfederasyonları, yönetici ise, kuruluşun ve şubesinin yönetim kurulu üyelerini belirtir (STİSK m.2). İşçi kuruluşu yöneticiliğinin güvencelerini düzenlemektedir (STİSK m. 23). Yönetim kurulu, sendikanın işleyişi, etkinliği ve devamlılığı bakımından önemli bir zorunlu organ olup kuruluşun temsil ve idaresini üstlenir (Hafizoğlu, 2015, s. 63).

Sendika Yönetim Kurulunun Oluşumu.- Sendika ve sendika şubeleri yönetim kurulları en az üç en çok dokuz üyeden, konfederasyonların yönetim kurulları ise en az beş en çok yirmi dokuz üyeden oluşur (SK m. 15).

Sendika Yönetim Kurulunun Görev ve Yetkileri.- Konfederasyon, sendika ve sendika şubesinin temsil edilmesi veya gerekli görüldüğü durumlarda üyelerinden bir veya birkaçına yetki vermesi veya ilgilileri görevlendirmesi gerekir. Ayrıca konfederasyon, sendika ve sendika şubesinin kanunların ve tüzüğün yetkileri çerçevesinde yönetilmesi, gelir gider hesaplarına ilişkin işlemlerin yapılması ve gelecek döneme ait bütçenin hazırlanarak genel kurula sunulması, genel kurulca verilecek diğer görevlerin yapılmasıdır (SK m. 16). İşçinin veyahut işverenin farklı işkollarında faaliyet göstermesi durumunda birden çok üyelik söz konusu olabileceği için aynı kişiler birden fazla sendikanın organında görev alabilmektedirler (Narmanoğlu, 2003, s. 107). Tüzükteki görev ve yetkileri dışında sendikayı temsil etme ve yönetme olarak iki temel yetkisi bulunmaktadır. Bu kurul, kendi arasında iş bölümü yaparak her üyeye belirli yetki ve sorumlulukları verir (Çöldemli, 2016, s. 171).

Sendika Denetleme ve Disiplin Kurulu.- Denetleme kurulu, zorunlu organlardan biri olup kuruluşun üyeleri tarafından iç denetimi sağlamaktadır (Sur, 2017, s. 133). Sendikalar sadece üye değil toplum yani kamu düzeni bakımından da önem arz eder. Bu sebeplerden kaynaklı olarak denetlenmeleri gerekmektedir (Çöldemli, 2016, s. 212). Üyeler, denetimini dolaylı da olsa bu kurul aracılığıyla yapar. Görevleri nedeniyle bu kurul, sendika demokrasisi bakımından kesinlikle faydalı bir organdır (Dereli, 2012, s. 175).

Sendika Denetleme ve Disiplin Kurulunun Oluşumu.- Denetleme kurulu seçimle gelen her yönetim kurulunun tüm işlemlerini ve hesaplarını denetleyen zorunlu organlardan biridir (Narmanoğlu, 2003, s. 145). *İç denetimi yerine getirecek organdır.* Genel kurulun seçimiyle en az üç en fazla dokuz denetçiden oluşur (STİSK m. 9). SK'nin 20/7. maddesinde doğal delege sayılan yönetim ve denetleme kurulu üyelerine STİSK'nin 10/1. maddesinde ayrıca disiplin kurulu üyeleri de eklenmiş ve böylece genel kurulda örgüt yönetiminin ağırlığı artmıştır. Sendika üyelerinin sendika mevzuatı, tüzüğü, genel kurulu ve yönetim kurulu kararlarına uygun davranması gerekmektedir (Çöldemli, 2016, s. 221).

Sendika Denetleme ve Disiplin Kurulunun Görev ve Yetkileri.- Sendikalar Kanunu'nun 18. maddesine göre, "Disiplin kurulu en az üç en çok beş üyeden oluşur. Disiplin kurulu, sendika veya konfederasyonun tüzüğüne, amaç ve ilkelerine aykırı hareket ettiği ileri sürülen üyeleri hakkında soruşturma yapar, üyelikten çıkarma dışındaki tüzüğünde gösterilen disiplin cezalarını verir ve sonucunu genel kurula ve diğer ilgililere bildirir". Sonucu genel kurul ve ilgililere bildirilir (SK m. 8). Denetleme kurulu, genel kurulca seçilecek üç denetçiden oluşmakta olup şubelerde denetleme kurulu yerine bir denetçi ile yetinilebilir (SK m. 18, m. 19). Disiplin kurulu, kuruluşun üyeleri hakkında, kuruluş adına disiplin yetkisini kullanabilen kanunun tek istisnası haricinde tüzükteki disiplin cezalarını vermek şeklinde çerçevelenmiştir (Narmanoğlu, 2003, s. 147). Medeni Kanun'da zorunlu organ olarak yer almazken (MK m. 72), Sendika ve Toplu İş Sözleşmesi Kanunu'nda zorunlu organ vafındadır (STİSK m. 9). Üyeleriyle sendika arasında vekalet ilişkisi nedenli denetleme kurulu, genel kurula karşı sorumludur (Çöldemli, 2016, s. 215). Sendikalar Kanunu'nun 19. maddesinde görev ve yetkileri belirtilmiştir. Bunlar, yönetim kurulu faaliyetlerinin genel kurul kararlarına uygun olarak yapıp yapılmadığının denetlenmesi, sendika veya konfederasyonun tüzüğüne

uygun olarak idari ve mali denetimde bulunulması, yönetim kurulundan genel kurulun olağanüstü toplantıya çağrılmasının istenmesi, sendika veya konfederasyonun tüzüğünde gösterilen diğer denetim görevlerinin yapılması, denetim raporunun hazırlanarak genel kurula sunulmasıdır. Disiplin kurulunun görevleri, sendika tüzüğüne, sendika veya konfederasyon amaç ve ilkelerine aykırı hareket ettiği ileri sürülen üyeler için soruşturma başlatılıp üyelikten ihraç haricinde disiplin cezaları verilmektedir (Sur, 2017, s. 134). Disiplin kurulu, disiplinsiz davranıldığı iddiaları durumunda soruşturma yapar ve tüzükte gösterilen disiplin cezalarını verir. Ancak üyelikten çıkarma yetkisi genel kurula ait olup sadece geçici süreli çıkarılabilir (Çöldemli, 2016, s. 223).

3.3. Dernek – Sendikaların Karşılaştırılması

Sanayi Devrimiyle iş koşullarının ağırlaşması işçilerin makine kırıncılığı biçiminde tepkisi beraberinde aynı mesleğe sahip işçiler kendi aralarında yardımlaşma dernekleri kurdular. Zamanla yardım sandıkları grev ve direnişleri örgütlemeye başladı (Bağımsız İşçi Sendikası, 2021, s. 1). Dernek kavramını düzenleyen Türk Medeni Kanunu'nun 56. maddesine göre, "*Dernekler, gerçek veya tüzel en az yedi kişinin kazanç paylaşma dışında belirli ve ortak bir amacı gerçekleştirmek üzere, bilgi ve çalışmalarını sürekli olarak birleştirmek suretiyle oluşturdukları, tüzel kişiliğe sahip kişi topluluklarıdır.*"

Sendika, işçilerin veya işverenlerin çalışma ilişkilerinde, ortak ekonomik ve sosyal hak ve çıkarlarını korumak ve geliştirmek için en az yedi işçi veya işverenin bir araya gelerek bir işkolunda faaliyette bulunmak üzere oluşturdukları tüzel kişiliğe sahip kuruluşlarıdır (STİSK m. 2/ğ).

1924 Anayasası'nda dernek kurma hakkı temel haklar arasında yer almasından dolayı işçilerin örgütlenmesi de ilke olarak hukuken caizdir. 1926 Medeni Kanunu'nda derneklerin kurulma serbesti ilkesi benimsenmiştir (Hafızoğlu, 2015, s. 25). Dernek kurma iradesinin açıklanması tüzel kişiliğin kazanımı için yeterlidir (MK m. 53). Dernekler gibi özel hukuk kişisi olan sendikaların amaç, üye ve işlevleri bakımından derneklerden farklılıkları bulunmaktadır. Sendikaların aksine derneklerin amacı zorunlu olarak belirlenmemiştir (Narmanoğlu, 2003, s. 63-64). Dernek özgürlüğü politik bir ihtiyacın ürünü iken sendikal özgürlük işçilerin işverenlerine karşı haklarını savunmaları gayesiyle bir araya gelmeleri sonucunda ortaya çıkmış bir kazanımdır (Narmanoğlu, 2003, s. 63).

3.4. Devlet Tarafından Denetimi

Çoğunlukla sendika hürriyetini zedeler görünen denetim fonksiyonu, aslında sendika hürriyetini, sendika demokrasisini pekiştirmeye yönelik bir süreç olarak anlaşılmaktadır (Dereli, s. 175). Gelir ve giderleri için mali denetim, Sendikalar Kanunu'nun 29/2. maddesinde düzenlenmiş olup en geç iki yılda bir Serbest Muhasebeci Mali Müşavir ve Yeminli Mali Müşavirlik Kanunu'na uygun olarak yetkili mali müşavirlerce yapılır. Sendika başkanı ve yönetim kurulu üyeleri göreve seçildikten sonra üç ay içinde mal ve gelir bildirimini gösteren yazılı bildirimini notere vermek zorundadırlar (Dereli, s. 180). Devlet Denetim Kurulu, idarenin hukuka uygunluğu düzenli ve verimli yürütülerek geliştirilmesi amacıyla tüm kamu kurum ve kuruluşlarında her düzeydeki işçi ve işveren meslek kuruluşlarında kamuya yararlı derneklerle vakıflarda her türlü idari soruşturma, inceleme, araştırma kurumu niteliğinde olan meslek kuruluşlarında, her düzeydeki işçi ve işveren meslek kuruluşlarında kamuya yararlı derneklerle vakıflarda her türlü idari soruşturma, inceleme, araştırma ve denetlemeleri yapar (AYM m. 108). Devlet tarafından yapılacak genel güvenlik denetiminde SK'da boşluk olduğu için (Dereli, s. 182-183) SK 80. madde gereğince kanunda hükmü bulunmayan hallerde, Dernekler Kanunu'nun Sendikalar Kanunu'na aykırı olmayan hükümleri uygulanır.

4. SONUÇ

İşçi sınıfının sorunlarından kaynaklanan ağır koşullar ilk önce Avrupa'da ortaya çıkmıştır. Çünkü Sanayi Devriminin beşiği olarak kabul edilen Avrupa kıtası diğer ülkelere göre daha önce bu sınıfın sorunlarıyla ilgilenmiştir. Bu süreçte malum sorunlarla ilgilenen bazı muhalif düşünürler, işçi sınıfının haklarını savunma amacıyla muhtelif isimler adı altında işçi sınıfının örgütlenmesine yönelik adımlar atmışlardır. Torik tartışmalarla birlikte, Sanayi Devrimi'nden sonraki ilk dönemlerde işçi sınıfı, kendi arasındaki rekabet ve çatışmaları gün geçtikçe yavaş yavaş dayanışmaya dönüştürmüştür. Bu dayanışma, işçi sınıfının siyasal iktidarlara yönelik ayrıca kendi işverenine karşı daha güçlü bir konumda tutarak kendi taleplerinin dayatılması ile sonuçlanmıştır. Fakat dayanışma içindeki bu birlik ve beraberlik ilk başlarda sürekliliğini koruyamadığı için pek başarılı olamamıştır. Bir başka deyişle, günümüz sendikalara yakın bir

yapılanma, öncesi sadece çalışma şartlarına itiraz veya yardımlaşma dernek ve sandıklar vasıtasıyla gerçekleşmiştir. Günümüz anlamında ise sendika yapılanması önceleri özel niteliğe sahip çalışanların teşkil ettiği ve meslek örgütleri olarak tanımlanmıştır. Bu örgütler, daha sonraları ise niteliksiz veya vasıfsız işçilerinde yer aldığı genel sendikalara yönelik bir değişim geçirmiştir. Aynı süreç ülkemizde de Cumhuriyetin kuruluşundan sonra özellikle 1961 Anayasasından sonraki dönemlerde gerçekleşmiştir. Ülkemizde sivil toplum örgütleri genel olarak ve sendikalar da özel olarak faaliyet gösterdiği sosyal ve politik çıkmaz içinde ayrıca ekonomik sorunlarla da karşı karşıyadır. Bununla birlikte sendikaların kendi içinde de yapısal sorunlarla yanı sıra faaliyetlerinden kaynaklanan unsurlar bu kuruluşların olumsuz algılanmasına sebep olmuştur.

Sendikanın işçi, işveren ve devlet olarak üç taraflı bir endüstri ilişkisinin oluşumudur. Bu ilişki, her ülkenin kendine has kültürel ve geleneksel yapılarına ve bulunduğu dönemin şartlarına bağlı olarak değişimler göstermektedir. Devlet, kamu sektörünün işvereni olarak çalışma koşullarını tespit etmenin yanı sıra özel sektörde de hakem rolüyle yol gösterici ve yönlendirici olmakta ve toplu iş uyuşmazlıklarında etkili olmaktadır. Devlet, yasal çerçeveyi çizmek ve sosyal dengeyi sağlama gayesindedir. Sosyal politika ve ekonomide sürdürülebilir başarıyı hedeflemektedir. Devlet, düzenleyici rolüyle devletin kendine has niteliklerine göre değişebilmektedir. Bireysel iş sözleşmeleriyle işçi aleyhine çalışma koşullarını oluşturma durumundan kaynaklı sendikaların toplu iş sözleşmeleri ile işçinin haklarını korumak amaçlanmaktadır. Sanayileşme ile birlikte sömürülerin artışı, örgütlenmeyi beraberinde getirmiştir. Devlete karşı yıllarca mücadeleler verilerek bu örgütlenme hukuki geçerliliğini kazanmış ve onaylanmıştır. Sendikacılık, toplumu derinden etkileyerek işçinin güçsüzlüğü güvensizliği yalnızlığı sona ermiştir. İşçi/işveren dünyasının en önemli unsuru olan sendikaların esas amacı ilgili alanda çözüm üretmekten ibarettir. Sendikalar, siyasal iktidarla beraber kamu sektöründe çalışma koşullarını tespit etmenin yanı sıra özel sektörde de hem hakem rolüyle yol gösterici ve yönlendirici, hem de bu hakların savunucusu olmuştur. Sendika ve ona bağlı olan hak ve özgürlükler, sermaye sahibi işveren karşısında zayıf bir konumda olan işçi sınıfının haklarını korumak için önemli bir hukuki müessesedir.

Sendikaların sorunlarını sıralama yaparsak; öncelikle bu kuruluşlarla ilgili kapsamlı yasal düzenlemelerin gerektiğini söyleyebiliriz. Ayrıca sendikaların yönetiminde bulunan kişilerin, kuruluş amacına da uygun olarak kendi üyelerinin hatta üye olmayıp da üyeliğin kazanılması için diğer çalışan ve işçilerin istek ve taleplerini dikkate alıp ve onların varlığına güvenle yaklaşmalıdırlar. Bu bağlamda demokratik ilkelere uygun olarak sendikaların tabandan başlayarak üst kademelere doğru olan iletişim mekanizmalarını güçlendirmesi gerekmektedir. Sendikalara yönelik sorunların sadece siyasal iktidarların baskı mekanizmaları değil, sendika yöneticilerinin de üyeleri ile birlikte genel olarak muhatap olduğu tüm işçi ve çalışanlarla doğrudan ilgilenmesi gerektiği kanaatindeyiz. Başka bir ifadeyle, sendikaların, geniş bir işçi ve çalışan kitleye sahip olması için dinamik bir teşkilatlanma hedefini planlamaları gerekmektedir. Bu örgütler, çalışanların hatta tüm kamuoyunun güvenini kazanabilmek için işçi ve çalışan kesimin güncel sorunlarına ayak uydurmalıdır.

Bu çalışma, etik kurul izni gerektirmemektedir.

Makale ile ilgili notlar

Makale araştırma ve yayın etiğine uygun olarak hazırlanmıştır.

Araştırmanın tamamı, beyan edilen tek yazarı tarafından yapılmıştır.

KAYNAKÇA

- Bağımsız Tekstil İşçi Sendikası BATİS, (2016). *Türkiye ve Dünyada sendikaların kısa tarihçesi*. Erişim Tarihi: 01.12.2021, <https://www.batissendika.org/makaleler/turkiye-ve-dunyada-sendikalarin-kisa-tarihcesi/>
- Baybora, D. (2009). *Amerika Birleşik Devletleri'nde endüstri ilişkileri sistemi içinde sendikal örgütlenme ve sendikaların örgüt yapısı*. TÜHİS Yayınları.
- Dereli, T. (2012). Yeni sendikalar kanunu düzenlenirken sendikaların denetimi ile ilgili öneriler. *İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi*. 1(31), 171-192.
- Doğan, H. (2018). Osmanlı Devleti'nin son döneminde grev hakkı ve Ta'til-i Eşgâl Kanunu. *Belleten*, 82(293), 265-294.
- Duran, T. (2021). ABD işçi ve sosyalist hareketinin kısa tarihçesi. *Aylık Sosyalist Teori ve Politika Dergisi*, (106).
- Hafızoğlu, E. S. (2015). *Sendika yöneticileri ve güvenceleri*. Seçkin Yayıncılık.
- Hekimler, B. U. (2015). Türkiye'de olumsuz sendikal algının içsel ve dışsal nedenleri. *Sosyal Siyaset Konferansları Dergisi*, 1(68), 127-154.
- Koç, Y. (2021). *Sendikacılık tarihi*. Türk-İş Eğitim Yayınları.
- Kültür ve Turizm Bakanlığı Atatürk Ansiklopedisi. (2021). *İzmir İşçi ve Esnaf Kurumları Birliği*. Erişim Tarihi: 01.12.2021, https://ataturkansiklopedisi.gov.tr/bilgi/İzmir_İşçi_ve_Esnaf_Kurumları_Birliği
- Mahiroğulları, A. (2011). *Dünyada ve Türkiye'de sendikacılık*. Ekin Basım Yayın Dağıtım.
- Özüğürülu, M. (2021). çalışma ekonomisi sendikacılık. Ankara Üniversitesi Açık Ders Malzemeleri. Erişim Tarihi: 01.12.2021, <https://acikders.ankara.edu.tr/course/view.php?id=1438>
- Özveri M. (2013). *Türkiye'de uygulanan toplu iş sözleşmesi yetki sistemi ve sistemin sendikalaşma üzerine etkisi (1983-2009)*. Legal Yayıncılık.
- Resmi Gazete. (1936). *İş Kanunu*. Erişim Tarihi: 01.12.2021, <https://www.resmigazete.gov.tr/arsiv/3330.pdf>
- Subaşı, İ. (2014). 356 Sayılı Sendikalar ve Toplu İş Sözleşmesi Kanunu'na Göre Toplu İş Sözleşmesi, *Marmara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Hukuk Araştırmaları Dergisi*, 20 (1), 595-653.
- Sur, M. (2017). *İş hukuku toplu ilişkiler*. Turhan Kitabevi Yayınları.
- Taşkın M. B. (2006). *Türk anayasal düzeninde sendika kurma hakkı*. Turhan Kitabevi.
- Tekin, A. (2019). *Sendikal kuruluşların işleyişi ve denetimi*. Yetkin Yayınları.
- Tiyek R. (2016). *Karşılaştırmalı endüstri ilişkileri*. Dora Yayınları.
- Tokol, A. (2000). *Sosyal politika*. Vipaş A.Ş. Yayınları.
- Tokol, A. (2002). Sendikaların üye sayısında azalma nedenleri ve sendikaların izledikleri yeni politikalar. *İş-Güç Endüstri İlişkileri ve İnsan Kaynakları Dergisi*, 4(1), 1-24.
- Türk Dil Kurumu Sözlükleri, "sendika". Erişim Tarihi: 01.12.2021, <https://sozluk.gov.tr>
- Uslu, A. (2014). Avrupa'da erken dönem sosyalist teori ve işçi hareketleri (1830-1840). *Akademik İncelemeler Dergisi*, 9(1), 1-24.
- Yaşar, S. (2017). 274 sayılı Sendikalar Kanunu ve 275 Sayılı Toplu İş Sözleşmesi, Grev ve Lokavt Kanunu'nun hazırlanması süreci ve sendikalar. *Trakya Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*. 6(2), 97-120.

Yazıcı E. (Ed.) (2015). *Sendikal hareketin gelişim süreci, endüstri ilişkileri: Klasikten küresele içinden*. Orion Kitabevi.

Yazıcı, E. (2013). *Sendikal hareket yeni misyon arayışları*. A Kitap Yayını.

THOMAS MÜNTZER: A HISTORICAL CATALYST IN GERMAN PEASANTS WAR

THOMAS MÜNTZER: ALMAN KÖYLÜLER SAVAŞI'NDA TARİHSEL BİR KATALİZÖR

Emre TAŞKIRAN¹

1. Research Assistant, Tarsus University,
emretaskiran@tarsus.edu.tr,
<https://orcid.org/0000-0002-9396-0259>

Makale Türü **Article Type**
Araştırma Makalesi ResearchArticle

Başvuru Tarihi/Application Date
20.09.2021

Yayına Kabul Tarihi/Acceptance Date
13.11.2021

DOI
10.20875/makusobed.997792

Abstract

In this article, Thomas Müntzer, the leading historical figure in the German Peasants War, is scrutinized in a different context within the perspective of the social history of political thought. By choosing the mainstream literature, this study has used some of the important pamphlets, letters, and secondary qualitative texts on Müntzer's manuscripts about both the German Peasants War and his theological assertions toward the Reformation process which began with Martin Luther's contributions to Catholic Church in 16th century. Examining social, political, and theological dynamics in the 16th century German Reformation process, this article has tried to find the potential answers to the basic question, which is how contradicted theological conflict between prominent Protestant doctrines led to revolutionary tendencies among exploited groups in German Reformation Process. In this respect, Müntzer is described as a historical catalyst who combines the revolutionary dynamics with the theological assumptions under the identity of a reformist cleric.

Keywords: *German Peasants War, Marxism, Feudalism, Thomas Müntzer.*

Öz

Bu makalede, Alman Köylüler Savaşı'nda öne çıkan tarihi bir aktör olarak Thomas Müntzer, siyasal düşüncenin toplumsal tarihi perspektifinde farklı bir bağlamda irdelenmektedir. Bu çalışmada, ana akım literatür seçilerek, Müntzer'in hem Alman Köylüler Savaşı'na hem de Martin Luther'in 16. Yüzyıldaki Katolik kilisesine yönelik katkılarıyla başlayan Reformasyon sürecine yönelik el yazmaları, broşürleri, mektupları ve ikincil nitel metinleri kullanılmıştır. 16. yüzyıl Alman Reformu sürecindeki sosyal, politik ve teolojik dinamikleri inceleyen makale, Alman Reform sürecinde önde gelen protestan doktrinleri arasındaki çelişkili teolojik çatışmanın sömürülen gruplar arasında nasıl devrimci eğilimlere yol açtığı temel sorusuna makul cevaplar bulmaya çalışmıştır. Bu açıdan Müntzer, reformist din adamı kimliği altında, dinsel varsayımlar ile devrimci dinamikleri birleştiren bir tarihsel katalizör olarak tanımlanmaktadır.

Anahtar Kelimeler: *Alman Köylüler Savaşı, Marksizm, Feodalizm, Thomas Müntzer.*

Bu makaleye atıf yapmak için:

Taşkiran, E. (2022). Thomas Müntzer: A historical catalyst in German Peasants War. *MAKU SOBED*, (35), 151-161.
<https://doi.org/10.20875/makusobed.997792>

GENİŞLETİLMİŞ ÖZET

Thomas Müntzer'in teolojik, ideolojik ve politik tutumu hakkında geniş bir literatür mevcuttur. Alman Köylüler Savaşı ekseninde değerlendirilen bu çalışmalarda ağırlıklı olarak Müntzer'in pre-komünist bir ideolog olup olamayacağı tartışılmaktadır. Her ne kadar, Marksizm'in önde gelen düşünürleri dâhil bu izlekte hareket edenler Müntzer'i erken dönem bir komünist ideolog olarak görseler de, ilgili literatürdeki Müntzer'in kimliği ağırlıklı olarak teolojik eksende tartışılmaktadır. Buradan hareketle Müntzer'in teolojisi ile politik düşüncelerinin bir arka plan olarak Alman Köylüler Savaşı ile olan irtibatı sorunsallaştırılmaktadır.

Politik düşüncenin sosyal arka planını çözümleyebilmek, ilk olarak verili durumun somut sonuçlar üzerindeki etkisini ölçmek, ikinci olarak da bu nedensel ilişkinin imkânını ve niteliğini görebilmek açısından oldukça önemlidir. Bu tarihsel çözümleme sayesinde politik ve sosyolojik kodların değişim ve dönüşümünde etkisi olan dinamikler daha net olarak anlaşılabilir. Genellikle Marksist Eleştirel Metodolojinin, 'ekonomik determinizm' olarak nitelendirildiği bu perspektif, verili durumun ekonomik altyapısını incelemeyi gerekli kılmaktadır. Tarihsel materyalizmin genel patolojisini ifade eden bu yaklaşım tarzı görüngülerin ontolojisini keşfedebilmenin temel gerekliliği olarak nitelendirilmiştir. Alman Köylüler Savaşı ise tam anlamıyla böylesi bir tarihsel çözümlemenin gerekliliğini gözler önüne sermekle beraber, bu kaotik ortamın bileşenlerini, aktörlerini sosyal, ekonomik ve politik arka planını ortaya çıkarabilme isteğine cevap olabilmektedir. Nitekim söz konusu olayın bir ekonomik reaksiyondan mı kaynaklandığı yoksa aydınlanma taleplerinin kolektif bir alana yayılmasının bir sonucu mu olduğu tartışması dönemselleştirilmiş koşulların tahlilini gerekli kılmaktadır. Bu çalışma ise tam olarak böyle bir gereklilikten hareketle, zaten açmaza düşen bir kimlik tartışması ekseninde Thomas Müntzer'in Alman Köylüler Savaşı'ndaki etkisini anlamlandırmayı amaçlamaktadır.

Müntzer'in Alman Köylüler Savaşındaki etkisine yönelik ana akım yaklaşımlar temelde iki kutup üzerinde toplanmaktadır. Bunlardan ilki teoloji-politik perspektiften hareketle, Reformasyon sürecinin kültürel ve sosyolojik çözümlemesini yapmakta ve savaşa neden olan ana etmenin Aydınlanma eksenli bir kolektiviteden kaynaklandığını iddia etmektedir. İkinci kutup ise tüm sosyal ve siyasal fenomenlerin doğasında olduğu gibi bu savaşlarında ekonomi-politik bir eksenden incelenmesi gerektiğini ifade etmekte ve Müntzer'in ekonomik eşitsizliklere teolojik varsayımlar üzerinden meşruiyet kazandıran bir ideolog olarak ele alınması gerektiğini ileri sürmektedir. İkinci perspektifin, Köylüler Savaşı'nın ekonomik gerekçelerine, bir başka deyişle kilisenin asimetrik vergi uygulamalarının köylüler üzerinde yarattığı yıkıma vurgu yaparak, Müntzer'in bu taleplere ses olan bir ideolog olarak tanımlanması gerektiği yönündeki görüşü, Marksist tarihsel materyalizmin bir sonucu olarak değerlendirilmektedir. Nitekim gerek Engels'in gerekse de Ortodoks Marksizm'in önde gelen düşünürlerinin ileri sürdükleri dikkate alındığında, Thomas Müntzer tam olarak bir erken dönem komünist olarak görülmelidir. Hatta Zimmerman gibi kimi düşünürler, daha da ileri giderek sınıf savaşımını tarihinin ilk temsilcisi olarak Müntzer'i görmekte ve sınıf tarihinin önemli kırılma anlarının Thomas Müntzer'in ideolojisinden ilham aldıklarını ileri sürmektedirler.

Politik düşüncenin sosyal arka planı üzerinden köylü isyanlarına yaklaşıldığında, köylüler üzerindeki ağır vergi yükünün yarattığı yıkımın izleri daha net olarak anlaşılabilir. Bu doğrultuda ikinci perspektifin kurduğu deterministik bağlamın daha etkili olduğu iddia edilmektedir. Nitekim Reformasyon sürecinin önemli iki teoloğu olan Martin Luther ve Thomas Müntzer'in gerek kendi aralarındaki teolojik çatışmanın, gerekse de Müntzer'in sivil ve kilise otoritesinin alanlarına yönelik fikirlerinin bu ekonomik gerekçelerle somutlaştırıldığı farkedilmektedir. Öyle ki çoğu el yazmasında Müntzer'in İncil'e referansla, köylü isyanlarını teşvik etmesi, sivil ve dini otoritenin konumunu tartışması bu nedensel ilişkinin güçlü yanları olarak görülmektedir.

Bu çalışmada böylesi bir tarihsel nedensellik ele alınarak, Köylü Savaşlarının ve bir bütün olarak Reformasyon sürecinin arka planı çözümlenmektedir. Bunu yaparak, hem Martin Luther ile Thomas Müntzer'in sivil otoriteye itaat veya itaatsizlik doktrinlerinin nedenleri açıklanmakta hem de ekonomik arka planın, teolojik referanslara nasıl meşruiyet kazandırdığı ortaya konulabilecektir. Bu sayede tarihsel materyalizmin teolojiye olan etkisi ve marksizmin 16. yüzyıldaki orijini daha net olarak anlaşılabilir.

1. INTRODUCTION

German influential cleric Thomas Müntzer (1491-1525) was born in Harz Mountain at Stolberg in Germany and affected radical reformation thought in the 15th and 16th centuries as an insightful predecessor of Martin Luther. Even though there was no sufficient knowledge about his life until 1520, some findings of his academic achievements in Leipzig and Frankfurt have created a theoretical base for further inquiries (Kuenning, 1987). When he worked as a pastor in Thuringia, he wrote some pamphlets and letters in 1524 and 1525. In the same year, he joined the battle in Frankenhausen and was executed with other peasants who participated in the rebellion to struggle against the princes' forces. He is remembered as the influential leader of the German Peasants War throughout the 16th century. Because of some political thinkers' efforts to position him as a proto-communist, he has also been described as a prominent name in the Marxist political tradition since the 16th century.

The philosophers who associated Müntzer's revolutionary thoughts with Marxian theory moved from Zimmerman and Frederic Engels's prefaces regarding the German Peasants War of 1525. Engels, for this linkage, addressed the different sides of the Medieval through the effects of Müntzer in his "Peasant War in Germany." Engels depicted Müntzer as a famous insurgent, hero of the German Peasants War, and an authentic representative of the material demands of the masses instead of illusions (Friesen, 1965). He positioned Müntzer as a unique example of the Feudal age by stressing, "he was no religionist, but he used the religion to promote his political aspirations among peasants." In addition to these theoretical assumptions, some academic works concentrated on the Cold War between communism and imperialism and showed religion's role in this conflict by illustrating the Post-Cold War era in Poland (Packull, 1977). Although Thomas Müntzer was commemorated as the Priest of the Reformation Period, his political opinion towards using a sword on behalf of God created deep cleavages in the spiritual realm. The primary differences between Luther and Müntzer stem from this point. Hence, the primary purpose of using religion in the Peasants War was seen as a logical consequence of ideological legitimization by Müntzer. Engels also tried to approach both the German Peasants War and Müntzer's effects on peasants and plebs in Germany through materialist conditions (Engels, 2018).

Basically, the political phenomenon in the Marxist paradigm is generally fed by material circumstances experienced by the human being through production relations. In this respect, Engels separated two distinct views on the church in the 16th century. In this historical interval, while the rising middle class demanded the 'cheap church' which was conceptualized by some clerics as discipleship without cost, the plebs and peasants who had nothing like a property desired a more egalitarian society and re-organization of the church. Engels, in this line, has portrayed the peasants with the head of Müntzer as the proletariat of the 16th century by departing from this event. According to some thinkers, Müntzer saw the church and its political *potestas* as a fictional world. This comment is retrieved from his words: "I was nothing less society without class differences, the state without private property and the absence of state supremacy against dissent figures in a society" (Friesen, 1965, p. 306).

For this reason, the imagination of "*The Kingdom of God*" in the Christianity context would be a dream, not a genuine demand for a further egalitarian society if Engels's thoughts on this issue were considered. In this regard, latterly, it was argued that the revolutionary thoughts of Müntzer guided the Anabaptist's resistance against both the principal and clerical authority during the Peasants War in 1525. However, Engels stressed that the failure of war with the head of Müntzer should not be seen as the failure of resistance to establish a better and more egalitarian society; controversially, it should be seen as a result of the immaturity of historical conditions (Engels, 2018 p. 34).

Similar to this argument, August Bebel not only differentiates the Peasants War from the patterns of communist revolts but also accentuates the main reason for the failure of the resistance. According to him, this reason is not based on building a common man to consolidate revolutionary consciousness among the masses. The building of the common man is another debatable issue in the literature on German Peasantry. In so much that, according to some, this myth should be evaluated within the perspective of the apocalyptic doctrine of Medieval Christianity (Jones, 2020, p. 466). Apocalyptic doctrine, in this manner, is accepted as the central axis of the German Peasants War to shed light on the secular dynamics of ecclesiastical struggles between the clerics in the 16th century.

Accumulated knowledge about the Müntzer has also created a research venue in which similar discussions have been carried out through the ideological sect of the war and its differences from the other

counter-movements mobilized throughout the centuries. In this line, Franz Mehring, who tried to analyze the Reformation Era in Medieval, took side with Karl Kautsky by claiming that, like the Revolt of Hutten, Sickingen, and French (1789), the German Peasants War by the head of Müntzer should be seen as a reactionary movement (Friesen, 1965, p. 312).

While Müntzer desired an egalitarian society for the sake of the Gospel; peasants, and plebs were fighting for the same society through a different purpose, which means material welfare. Zchabits, by quoting Müntzer's letter about the Mühlhausen, showed that the failure of revolt was caused by the selfishness of peasants because they did not fight against existing conditions for a more egalitarian society around shared interest (Friesen, 1965, p. 316). Nevertheless, in both cases, the fighting against the vulnerable and unfair conditions created by the corrupted secular and ecclesiastical elites during the 16th century was announced by the Müntzer himself. For this reason, it is emphasized that Müntzer should be accepted as a revolutionary hero since he responded to the demands of both peasants and plebs for a more egalitarian society.

Starting from these complicated points in the current debates about the essential identity of Thomas Müntzer, in the following parts, firstly the social background of the German Peasants War will be scrutinized by considering the historical materialist perspective and existing conditions of the Reformation Process. Aftermath, to discuss whether Thomas Müntzer should be evaluated as a cleric or leader of common rights, Luther's and Müntzer's thoughts on some ecclesiastical issues such as justification by God, re-building of the Bible, personal piety will be resolved. In the fourth section of the article, the political identity of Thomas Müntzer in the Marxian tradition can clearly be understood by demonstrating the further details of his letters in which Müntzer discussed his primary concerns about the spiritual matters and peasants' rebellion against the civil authorities. Thus the divergent paths between Müntzer and Luther, the essential theme of Müntzer's approach to the complicated issues during the Peasants War, and finally the exact reason for peasants' rebellion in this period will be aimed to be presented in the conclusions.

2. SOCIAL BACKGROUND OF GERMAN PEASANTS WAR

When one argues that the Reformation process started with the crisis of Feudalism, it is vital to show under what conditions it took place in Western and Eastern regions of Europe. In order to design a theoretical framework and historical background, the German Peasants War should be evaluated within this perspective. After the crisis of Feudalism in Europe, the administrative and hierarchical structure of the emperor and church immediately was transformed into a different pattern. While the crisis about the parcellization and fragmentation of monarchy was described as a risk in the Eastern region of Europe, in the West, it was not wholly valid (Wood, 2012). Germany and Italy were evaluated as different cases during the transition from Feudalism to centralized monarchy. In Germany, for instance, in the aftermath of the crisis of Feudalism, the Feudal lords transformed into local rulers instead of positioning themselves under the centralized monarchy like in other regions of Europe. During the transition, German Feudal lords penetrated their sword against the peasantry and local landlords. Thus, the resistance to local princes and other propertied rulers, including church clerics such pope, cardinal, and pastors, started to increase during this transition period. In this respect, according to some, the German Peasants War broke out since peasants' tax burden reached an intolerable level after the transition (Ozment, 1980).

The exacerbated conflict between the secular and spiritual authorities about collecting tax revenues from the peasants encouraged which authority must be obeyed by the people. Protestant doctrine at this point aimed to solve this mess with the prospering contributions of Martin Luther on the realm of swords. According to the general tendency of this doctrine, the church aims to declare its eternal authority by implying strong power in both secular and spiritual matters. However, in essence, the spiritual clerics in the Christian church consider their personal interests and positions against the centralized monarchy. To break this political pressure on the church authority, the spiritual authority of the church was considered to expense the secular realm by collecting more tax and *'tithes'* which was levied by the peasants. Thus, to separate boundaries of secular and spiritual authority, the Bible should be re-structured, and the church disintermediated.

During the crisis of Feudalism, the pattern of Reformation was understood differently. As a matter of fact, the reason behind this event was the excessive tax burden on the peasantry, which was mainly regarded as the fundamental revenue of princes by the emperors. The theological alteration affected the power relations among rulers and ruled. Reformist theologians such as Martin Luther, Jean Calvin, and Thomas

Müntzer came to the fore as effective religious engineers in the Reformation Age (Lindberg, 2010). The common prejudice among these reformers against church authority stemmed from the predestination and salvation theory in faith. Despite the fact that the church surrounded its sword among these issues utilizing baptism and others, these reformers cautioned the people about the church's authority in baptism and salvation. This improvement fixed the history as a revolutionary moment in the Reformation history. The independent clerics and their descendants did not trust the sword of the church anymore; they, instead, started to advocate personal piety, the right to resist to church, salvation, and universal faith against Christian dogma. The primary cause that triggered the transformation of church authority was the role of Christian clerics, pope, cardinal, and pastors in achieving salvation for sin. This role, according to reformers, needed to be transformed from clerics to the sinners themselves. Therefore, the right of justification profoundly changed during the reformers' attributions to personal piety.

The theological aspect of the Reformation gained theoretical ground with Martin Luther's arguments about personal piety and re-interpretation of justification after he issued his great thoughts named *95 Theses* to the door of the Castle Church in Wittenberg (Matheson, 1989). He refused the clerics' assertions about justification and salvation at their hands and accepted every person's single will. However, the coming rigorous conflict between reformers, especially between Luther and Müntzer, was also caused by this salvation theory. While the Lutheran view accepted the obedience to secular authority in contrast to the church, Müntzer and Anabaptists rejected the obedience to secular authority (Kuenning, 1987). The most important cause which triggered Luther's theory of obedience to secular authority was the division of powers and usurpation around the secular authority. This innovative contribution to Reformation was considered as a challenge to the secular authority of the church. Luther rejected the jurisdictional authority of the church and accepted the sacramental authority as the most appropriate pattern for the political *potestas*. In his opinion, the jurisdiction should not be accepted as a means of baptism the people by the clerics since belonging of it to the faith. He also denied the envisaging of the public realm through the church's sacramental authority. Therefore the theory of "justification by faith" also confirmed the unconditional loyalty to the secular authority to abolish plenitude of powers. The boundaries for the secular and ecclesiastical power between the Catholic Church and Prince became disputable issue for the theologian after Christianity became the formal religion in Europe.

Thomas Aquinas and Saint Augustine were deemed to be prominent figures who tried to separate authority domains between the church and emperors. However, the existing conditions in Christian Rome were mainly different from 16th century's circumstances. First of all, the rising territorial cities simultaneously meant the fragmentation of the church and empire's swords on their own domains. Secondly, the landlords and peasants changed their status in this fragmentation process. Thirdly, one started to grasp that the division of powers between church and empire could not be limited to spiritual and temporal authority since the church's expansionary desires towards the empire's domain. For the third reason, Luther and his successors pursued the strict demarcation between the spiritual realm, which is accepted as belonging to the church, and the temporal sphere, which is considered to belong to the secular government (Matheson, 1989). Nevertheless, according to radical reformers, this demarcation is blurred because of the usurpation of power both by the church and secular authorities.

In Müntzer's perspective, the theory of disobedience to secular authority was legitimized by utilizing the centralization of power in the hands of monarchs. The Lutheran theory of obedience enabled it to secular authority since this strengthened the binary sword of secular authorities. Some monarchs those who came from England and Spanish, declared their role as "*defenders of the faith*." Thereby, the church delivered power corruption to monarchs, and the pattern of exploitation was not changed consequently. This exacerbated the theological conflict between Luther and Müntzer. Luther already admitted the right to resistance in his following treaties. However, the most radical interpretation of scriptures and the Bible was contended by Müntzer and Anabaptists. Müntzer and his descendants, named Anabaptists, considered that the Lutheran interpretation of Protestantism and Reformation led to the penetration of local princes on the peasants and deteriorated their material conditions. Wood (2012), in this respect, asserts that although the doctrine of obedience to secular authority prevented the mobilizing of peasants against local emperors, it could not prevent the corruption and mobilization of princes in the property and tax issues. Thus, the obedience theory created a different pattern of exploitation in this theological line. Although the Anabaptist's radical movements were encouraged by the Thomas Müntzer's revolutionary thoughts during the Peasants War, it is argued that after the execution of the Müntzer and defeat of resistance against civil authority,

Anabaptists rejected this theory and swiftly shifted towards the more peaceful position (Kuenning, 1987 p. 320).

3. MÜNTZER AND LUTHER WITHIN THEOLOGICAL VIEW

When he became the preacher of the church, Müntzer followed Luther as a protestant and reformist cleric. Although they shared some common theological concepts and ecclesiastical visions about Reformation, it would later be transformed into contrasted theology (Kuenning, 1987). This conflict reached its peak when they discussed the matter of civil obedience or disobedience to the secular authority. Despite Luther's theology that refers to fundamental obedience to the secular authority and accepting the moral, political and theological loyalty to them, Müntzer contradicted him by saying that civil obedience to the secular authority was unacceptable when the ruler was unfair and being corrupted.

Literally, the theological contradiction between Müntzer and Luther is similar in some subjects. Especially the issue of 'justification through God's grace' is common in both. However, another debatable issue that exacerbated the tension between them arises from the essential insight of the Bible on the fundamental aspect of human living. This, on the other hand, is based on the different meaning of the Bible when it was translated into the German language by Luther for the first time in Scripture's history (Packull, 1977). Aftermath, the transcendent essence of the Bible was considerably detailed, and as a result, the different interpretations of this text led to the conflict between reformist theologians. In Luther's interpretation, the dogmatic insight into the Bible remarkably was retrogressed by the church. Therefore, it should be re-interpreted according to the conventional essence of Christian Ethics.

Despite the well-known distinction between secular and sacred domains being accepted by Luther and Protestantism intrinsically, it can be traced back to Saint Augustine (Wood, 2012). Nevertheless, the decisive pattern of this dichotomy was intensely utilized within the Protestant doctrine. In Luther's view, while the spiritual domain is infinitive and more significant for personal piety and salvation, the secular domain is finitive and temporal. Additionally, the supreme values of humankind related to the doctrine cannot be integrated with temporal and secular issues that belong to human life. While the former could harm God's order as if the church corrupted it, the latter could not cause harm even though that deteriorated. In this respect, the separation of kingdoms as secular and spiritual is compatible with the Word of God and the Bible for Luther. However, the division of power in the first manuscripts of Luther instantaneously was altered when Charles V. came to power. To protect every sphere from any radical interpretation of the Reform movement, he cautioned the people about excessive reform demands to re-regulate church hierarchy and rebellion against it. In fact, this theological shift occurred when peasants' insurrection against the head of the radical reformist Thomas Müntzer. Luther condemned civil disobedience to the secular authority since he considered that as a heinous sin to God's will and advocated civil obedience to the secular authority because it envisaged supreme Christian virtue. In his opinion, civil authority derives from the main scriptures of the New Testament, and it needs to be accepted as a piece of divine authority for the sake of God.

After the German Peasants War broke out between peasants and princes in 1525, Luther's position on the division of powers – no surprisingly- immediately changed. He started to accept that the anti-slavery allegations of peasants are unacceptable and are not compatible with the main essence of the scriptures by saying, "A worldly kingdom cannot stand unless there is inequality of persons". He goes on, "I am opposed to those who rise in insurrection, no matter how just their cause, because there can be no insurrection without hurting to innocent and shedding their blood." (Kuenning, 1987, p. 316). Thereby, theological position of Luther changed during the Peasants War in favor of the prince and divine powers.

To sum up, Luther deeply criticized the church's secular authority on the people in the name of God and the expanding secular authority of chosen rulers against sacred power. By translating the main scriptures of the New Testament into the German Language, the ecclesiastical visions and apocalyptic doctrine on individual liberty and religious authority strictly were altered by him. But yet, he cautioned the people about the risk of insurrection against the spiritual domain for the sake of God since he admitted that it was unacceptable for the word of God and Christian supreme virtue. Thus, the Peasants War was seen as a hideous sin to God's will.

Müntzer's perspective on the apocalyptic issues needs to be examined through his manuscripts. The general line of these pamphlets is based on the idea of a corrupted church. Accordingly, Müntzer saw the church's current position as stolen by relying on the re-reading of the Bible himself. Müntzer constantly

stressed that the Bible's sentences contained a hidden meaning, and it was vital to look deeply at the essence of the sentence when examining critical details (Mjaaland, 2016, p. 158). This, in essence, shows the main reason for the different interpretations of the Bible by both Müntzer and Luther.

4. POSITIONING THE MÜNTZER IN MARXIST THOUGHT

Although modern communist revolutions are illustrated with upsurge class mobilization in the 19th century, for some Marxists, these can be traced back to earlier class struggles carried out in the 16th century. Accordingly, some leading historical figures had already launched a class-based revolution against existing political, economic, or religious circumstances. Thomas Müntzer, in this regard, is accepted as a proto-communist because his politico-theologist counter-arguments against the church's *potestas* led to class-based collective mobilization (Friesen, 1965). At this point, Zimmerman is considered a defender of this academic view. In his words, French Revolution in the 18th century was inspired by Müntzer and his revolutionary hero characteristic.

In general meaning, the Marxist paradigm presupposes that the historical line of human relations is based on the class struggle between propertied ones and those who are deprived of it. Therefore, the class struggles based on property ownership emerge in production relations. Contrary to widespread sense, some Marxists put forward that religion gained ideological importance among the proletariat and other exploited groups. But with the former Marxian thinker, Feuerbach, religion was accepted as a phenomenon based on the political ideology of the dominant class (Engels, 2018). Until the failure of labor revolts in Germany, this common sense remained a fixed assumption. Since then, with the contributions of Engels and August Bebel, who wrote about the Müntzer and Peasants War in Europe, in addition to material conditions that created class struggle, religion has been endorsed as an explanatory tool to grasp which kind of social mobilization carried out during the Peasants revolts. Following this paradigmatic alteration, Müntzer and German Peasants War have been scrutinized in light of the Marxist paradigm.

In his ground-breaking book named "Peasant War in Germany" (1850), Engels portrayed Müntzer as a real fighter of eligible demands, not spiritual desires in peasants' revolts (Engels, 2018). Müntzer cleverly used religion to promote his materialistic demands in establishing a more egalitarian society instead of using that as the main motivation source. Engels and the classical camp of Marxism have constantly emphasized that every social and political phenomenon derives from the economic base. With the Reformation put into the Catholic Church, the social demands from every step of societal segments have been expanded to all veins of the European territory. While the middle class demanded cheap church for them, plebs and peasants were more radical. They wholly demanded the restructuring of German society as arranged with more egalitarian precautions. The possible actor of these materialistic demands also arose from these exploited groups since plebs and peasants have no property and, parallelly, nothing to lose (Engels, 2018). For Engels, as a matter of fact, Müntzer was not an honest Christian; he was an atheist and fell into curiosity about Christianity, Heaven, etc. Similar to these outcomes, he went on and re-interpreted the Müntzer by contending that Heaven and Hell were non-existent and just like every humankind, Christs were also ordinary men.

Engels's thoughts on the German Peasants War and Thomas Müntzer were based on the 16th century and the political, social, and economic conditions that peasants and plebs were exposed in this time. In essence, Müntzer found the excessive tax burden on the peasants, who were deprived of property rights, as unacceptable and tried to mobilize them according to classical themes of the New Testament and other scriptures. He, therefore, confirmed that the religious tools could be utilized for further social mobilization in class conflict as a Marxian thesis. In this respect, the using of religion by Thomas Müntzer in the German Peasants War firstly means the re-considering of his theological aspect and loyalty to Bible and Christianity, and secondly, accepting as a catalyst for revolutionary solidarity among exploited peasants and plebs according to Engels and Zimmerman.

4.1. Was Müntzer Harbinger of Modern Communism in Medieval?

Engels also describes the extraordinary feature of Müntzer as similar to communist propaganda patterns in his revolutionary thoughts (Engels, 2018). In Thuringia (*Türingen in Turkish*), where headquarters and underground cells existed, Müntzer organized peasants' revolutions (Friesen, 1965). There were many thoughts on Müntzer's revolutionary attempts in Peasants War, but one of the most important of

these descriptions came from Engels and August Bebel. Bebel and Engels overwhelmingly emphasized that Müntzer and the Anabaptist movement should be illustrated with the communist revolution. However, one difference brought their impressions of the German Peasants War. While Engels explains the main reason of failure the peasant's revolution by saying the time was not ripe for a revolutionary attempt, Bebel contended differently on this issue. Bebel was convinced that the common man had no ability to carry out a revolution against existing conditions.

Karl Kautsky was another Marxist who defended the Müntzer as a communist hero. He argued that despite his failure in the Peasants War, he had revolutionary energy because he had the ability to politicize plebs and peasants against secular authority. Additionally, there are some interpretations of the communist identity of the Müntzer in the literature. Kniss (1988), in his short-sized article, introduced Thomas Müntzer as a forerunner Anabaptist (Kniss, 1988 p. 35). However, by going on, Kniss argued that the common purposes between Müntzer and Anabaptists diverged when they started to represent the third force in the Reformation process, in addition to the Catholic and Protestantism. The different interpretations of Müntzer's revolutionary attempts emerged from his letter to his brothers in Stolberg. Every Marxist concluded the different outcomes about the content of this letter. Kautsky, for instance, depicted Müntzer's letter as forgery and text that contained despondency among exploited.

The traditional interpretation of historical materialism, which mainly refers to that religion, law, society, politics, and other intellectual phenomena are shaped by economic base, has brought a debatable issue among some Marxist thinkers. Accordingly, in some historical intervals, as an intellectual phenomenon, religion played a major role as a historical force in determining economic base (Packull, 1977). For this reason, Thomas Müntzer and Anabaptists can be considered within this perspective. Müntzer's religious attempts to build the Kingdom of God on earth concurrently meant establishing a more egalitarian society triggered by the class struggle between feudal nobility and exploited plebs and peasants. Although the primary motivation that was behind the social revolutionary thoughts of Müntzer has been accepted as religiously, it might be useful to account for these events as an economic class conflict for some Marxian thinkers. This legitimization can be embodied within peasants and Müntzer's contradicted demands for purposed society. While Müntzer desired the Kingdom of God for both elected people against godless, peasants and others mobilized people against the church, and secular authority demanded more equal material conditions for them. Zschabitz was one of these thinkers who supposed that (Matheson, 1989). By stemming from Müntzer's letter to his friend in Muhlhausen, Zschabits advocated that despite this fact, revolutionary thoughts were shaped by religious manner; Müntzer unconsciously organized a proto-communist reaction against Reformation.

When Müntzer went to Bohemia in 1521, he published a pamphlet which led to strengthening of the perceptions about him by contending that he must be accepted as a real leader of the Hussite movement and supporter of the order which is compatible with the Bible's defended. In his pamphlet, he said that "all things should be in common and everybody must participate in the works according to their needs and abilities". This simultaneously depicts the real communist order that was portrayed by Marx and Engels. Biblical doctrines also confirmed Müntzer's communitarian demands at this point. Thus, accordingly, Müntzer was actually, a proto-communist of his age because he quoted egalitarian codes of society from Bible that were considered similar to Marxian classless society in which property belongs to the whole community in equal. Zschabits also stressed Müntzer's religion by saying he actually was an atheist but he utilized the religion's role in organizing and mobilizing peasants against the church and secular authority. Accordingly, Müntzer used religion to cloak his fundamental desire for revolution (Packull, 1977).

Additionally, Müntzer denied the prince's hegemony and demanded a more egalitarian society similar to a Marxist classless society in which people participate both in the production process and achievements commonly and obtained benefits equally. This actually strengthens the similarities between Müntzer's revolutionary thoughts and well-ordered design for the masses with Marxian classless society.

5. THE OPEN LETTER TO THE BROTHERS AT STOLBERG

In this part of the article, the first publication of Thomas Müntzer will be scrutinized to detect his radical reformation thought and its root in his manuscript when printed in the late or early summer of the year. Although this letter is not his first manuscript beside the "*Prague Manifesto*" it is the only available

document for researchers. But in his first unwritten essay, Müntzer portrayed the profile of a true believer according to Protestantism.

Stolberg is a city where Müntzer spent his childhood and youth term and Reformation's firstly entered a place in 1523 thanks to the clerics Johann Spangenberg and Tilemann Platner. When Reformation was put into Stolberg, the country was divided into two different groups as moderate and radical camps. While moderate camp gradually adapts themselves to immediate transformation in changing of *potestas* between spiritual and secular authority, radicals support immediate resistance towards secular authority by using violence if necessary. The significant aspect of this letter mainly lies in the Christianization of social and political life after the Reformation entered the Stolberg (Baylor, 1986). In this process, Müntzer tried to mobilize people's minds towards individual enlightenment.

5.1. Remarkable Outlines of Letter

In his letter, Müntzer cautioned his brothers (*elect*) engaging in rebellion for the sake of God. He, therefore, tried to avoid the possibility of rebellion against the Reformation process by preventing his brothers' spiritual motivations in positioning against Reformation in favor of Christianity (Baylor, 1986). When he lived in Allstedt he was appointed as a preacher and devoted himself to radical preaching. Soon after the Reformation entered the German peasant's and plebs' minds, he dedicated himself to collaborating with people against the religious authority of the church and advocated personal piety for everyone. In his theological manner, universalism was a key component of personal piety. Without considering people's personal race and identity he admitted that everyone started his life with the same religion "*even if one was born as Turk*" in his words. Thus, in his approach humankind was only separated as "*elect*" who represented real believers of god, contrary to "*godless*". This sociological classification inspired him to restructure social segments which already exposed to the unequal economic intervention, in accordance with the celestial essence of the Bible (Baylor, 1986).

While drawing his letters, in an etymological sense, Müntzer used the more soft language, with regard to the scriptures and classical essence of the New Testament. The preferring such communication language was received by some that religion might play a major role in agenda-setting for revolution and Müntzer implemented this reasonably. Furtherly, this was so remarkable that Müntzer was admitted as the moderate reformer in the German Reformation process by some (Kuenning, 1987). But for others, using such rhetorical interpretation concurrently required every social mobilization in upsurging against exploiters (Friesen, 1965).

Although the significant details of this first publication by Müntzer contain the details about the longstanding conflict between the moderate Protestant camp and the radical one that later operated by the order of Müntzer's theological doctrine, it is blurred to what extent these conflicts similar to Marxian class description as proletariat and bourgeoisie. This, in turn, stressed the exploited groups in the 1500s when peasants were victimized by the increasing tax burden and unequal distribution of property ownership. It might be useful to argue that it does not exactly reflect the similar conflict and same production relations that the proletariat and bourgeoisie experienced after the 18th century in both England and France. This, on the other hand, has not shown the similarity between mobilization pattern and demands by peasants. Lastly, it cannot be understood as class conflict between propertied group and those deprived of it literally. Just like Engels's justification about whether existing conditions in the German territories were suitable for the emerging communist revolution, it should be noted here that, neither class typologies nor the maturity of the time does not seem compatible with the agenda-setting for a Marxian revolution.

6. INSTEAD OF CONCLUSION: THE CRISIS OF FEUDALISM

The concrete situation is the main determinant for understanding what people did and how they got into these circumstances. Emperor Germany can be contextualized in this respect to investigate these fundamental questions. While the center of the kingdom consecutively was diminished and crystallized towards local decentralization, seniors and noble families had gained many significant authorities both upon peasantry and the center of the kingdom. Peasants, local servants, craftsmen, miners, and farmers counted as groups whose negatively affected by the local decentralization process. The decay of the kingdom towards local regions impoverished the power of the kingdom against local senior and nobles. Thus, these groups

arbitrarily used the political authority to dominate peasants and their economic interests for individual purposes such as their personal achievements in product and culminated lands. In this regard, clerics and religionism achieved local and political importance for many contradicted purposes. This contradiction, in turn, emerged because of different interpretations of scriptures and the Gospel as a result of reformation doctrine passed to West Germany.

The aforementioned details about power de-centralization in Germany could be accepted as important determinants in the direction of Reformation and interpretation by the protestant reformists. When the Reformation process began with Luther's popular *95 Thesis*, the Protestant doctrine was started to be interpreted by many different clerics and preachers with different meanings. The parcellization of the Emperor towards local principalities subsequently led to the fragmentation of Protestant doctrine at the hand of these reformists. While the first wing of this division was represented by Catholic- Conservatives who protect the symbolic values of the church, the second wing named Moderate- Urban Reform Movement with the head of Martin Luther rejected the role of the church in the secular realm replacing secular princes. The third wing with the head of Thomas Müntzer, on the other hand, refused all authority assertions by both church and principalities in both secular and spiritual domains by claiming that all power factions exploited the peasants through different legitimized sources. Thus, similar to the parcellization of state power from the emperor to local princes and nobles, the fragmentation of the reform movement derived from the same historical conditions.

This study does not require ethics committee approval.

Notes about the article

The article has been prepared in accordance with research and publication ethics.

The entire study was conducted by the only declared author.

REFERENCES

- Arnal, O. (1980). Luther and the peasants: A Lutheran reassessment. *Science & Society*, 44(4), 443-465.
- Baylor, M. G. (1986). Thomas Müntzer's first publication. *Sixteen Century Journal*, 17(4), 451-458.
- Blickle, P. and Cathleen Catt. (1979). Peasant revolts in the German Empire in the late Middle Ages. *Social History*, 4(2), 223-239.
- Dipple, G. (2009). The radical reformation will not be televised. *The Sixteenth Century Journal*, 40(1), 242-245.
- Engels, F. (2018). *Alman Köylü Savaşı*. (O. Gönensin, Çev.). Yordam Kitap.
- Friesen, A. (1965). Thomas Müntzer in marxist thought. *Church History*, 34(3), 306-327.
- Friesen, A. (1970). The marxist interpretation of anabaptism. *Sixteenth Century Essays and Studies*, 34(3), 17-34. <https://doi.org/10.2307/3003683>
- Hsia, R. (1987). The myth of the commune: recent historiography on city and reformation in Germany. *Central European History*, 20(3/4), 203-215.
- Kniss, F. (1988). Toward a theory of ideological change: The case of the radical reformation. *Sociological Analysis*, 49(1), 29-38. <https://doi.org/10.2307/3711101>
- Kuenning, P. P. (1987). Luther and Müntzer: Contrasting theologies in regard to secular authority within the context of German peasant revolt. *Journal of Church and State*, 29(2), 305-321.
- Laube, A. (1987). Social arguments in early reformation pamphlets, and their significance for the German Peasants' War. *Social History*, 12(3), 361-378.
- Lindberg, C. (2010). *The European reformations*. Blackwell Publishing.
- Matheson, P. (1989). Thomas Müntzer's vindication and refutation: A language for common people. *Sixteen Century Journal*, 20(4) 603-615.
- Ozment, S. (1980). *The age of reform*. Yale University Press.
- Packull, O. W. (1977). Thomas Müntzer between marxist-Christian diatribe and dialogue. *Historical Reflections*, 4(1), 67-90.
- Walinski-Kiehl, R. (2006). History, politics, and East German film: The Thomas Müntzer (1956) socialist epic. *Central European History*, 39(1), 30-55.
- Wood, E. M. (2012). *Liberty and property*. Verso Books.
- Zumkeller, A. (1959). Thomas Müntzer — Augustiner? *Augustiniana*, 9(4), 380-385.

X, Y VE Z KUŞAĞININ İŞ ARAMA KANALLARINI KULLANMA FARKLILIKLARINA YÖNELİK BİR ALAN ARAŞTIRMASI

A FIELD RESEARCH ON THE DIFFERENCES OF THE GENERATIONS X, Y AND Z USING JOB SEARCHING CHANNELS

Bora BALUN¹, İsmail Hakkı DİNÇAY²

Öz

Özellikle ekonomik beklentiler, teknolojik gelişmeler ve sosyal değişimler kuşakların olaylara bakış açısına, düşünce yapılarına ve hemen her alana olduğu gibi bireylerin çalışma yaşamına da doğrudan etki etmektedir. Çalışma yaşamının ilk hareket noktası ise iş arama süreciyle başlamakta, bu süreçte izlenen yöntem ve tercihler kuşaklar arasında farklılıklar gösterebilmektedir. Sırasıyla x, y ve z kuşaklarının iş hayatının ilk adımı olan iş arama kanallarına bakış açıları, iş arama kanallarını nasıl kullandıkları ve bu süreci etkileyen faktörlerin belirlenmesinin amaçlandığı bu çalışma, İŞKUR Eskişehir İl Müdürlüğüne iş başvurusunda bulunan bireylerle gerçekleştirilmiştir. Çalışma sürecinde toplam 14 sorudan oluşan bir anket uygulanmış, elde edilen veriler IBM SPSS Statics 25 programıyla analiz edilmiştir. Araştırma sonucunda üç kuşağında iş arama süreçlerini farklı etkinlik düzeyinde kullandıkları; Z kuşağının teknolojiyi iş arama sürecinde daha etkin kullandığı; iş arama süresi uzadıkça bireylerin iş arama kanallarını daha etkin ve daha verimli kullandıkları tespit edilmiştir.

Anahtar Kelimeler: İstihdam, İşsizlik, İş Arama Kanalları, Kuşak.

Abstract

In particular, economic expectations, technological developments and social changes directly affect the perspectives of generations, their mentality, and also the working life of individuals as in almost every field. The first starting point of the working life begins with job looking process and methods and choices used during this process can differ among the generations. This study which aims to determine the perspectives of the generations x, y and z on job search channels, which is the first step of working life and how they use job search channels, and the factors affecting this process respectively, has been realized with the individuals applying for jobs to İŞKUR Eskişehir Provincial Directorate. During the study a survey of 14 questions was conducted and the data gained have been analyzed by the IBM SPSS Statics 25 programme. As a result of the research, it has been determined that all three generations use job searching processes at different levels of effectiveness; generation Z use technology in job searching process more effectively; and the longer the job searching period gets, the more effectively and more efficiently the individuals use job searching channels.

Keywords: Employment, Unemployment, Job Search Channels, Generation.

1. Dr. Öğr. Üyesi, Karabük Üniversitesi İİBF, borabalun@karabuk.edu.tr, <https://orcid.org/0000-0002-4933-2271>
2. Dr., Bağımsız Araştırmacı, hakkidincay@hotmail.com, <https://orcid.org/0000-0002-4608-3978>

Makale Türü **Article Type**
Araştırma Makalesi ResearchArticle

Başvuru Tarihi/Applytion Date
07.02.2022

Yayına Kabul Tarihi/Acceptance Date
15.03.2022

DOI
10.20875/makusobed.1069527

Bu makaleye atf yapmak için:

Balun, B. ve Dinçay, İ. H. (2022). X, Y ve Z kuşağının iş arama kanallarını kullanma farklılıklarına yönelik bir alan araştırması. *MAKU SOBED*, (35), 162-178. <https://doi.org/10.20875/makusobed.1069527>

EXTENDED SUMMARY

Purpose of the Study and Research Model: This study was realized with the participation of the x, y, and z generations, who applied to İŞKUR Eskişehir Provincial Directorate to look for a job in November, 2021 and who are the basic subject of the study. The data of the study were obtained by survey method. During the study, a survey consisting of 14 questions in total was applied to equal number of participants representing the x, y, and z generations (112 participants from each generation); and in line with the answers given it is tried to determine the effective use of job searching channels, the relation between the prolongation of unemployment and the effective use of job searching channels, the relation between the gender and the effective use of job searching channels and lastly how effective these three generations use technology in the job searching process.

Analysis and Interpretation of the Data: Since the research was aimed to give reliable results, validity analysis was primarily applied. Reliability statistic of the survey, consisting of 14 questions where five-point likert scale is used and which includes 5 demographic information in total prepared for the research, was calculated by Cronbach Alpha method and Cronbach Alpha value was found as 0.724.

Findings: H0 Hypothesis: The efficient usage of job searching channels differs between each generation (x, y, and z generations). If Sig. is < 0.05 , H0 Hypothesis is accepted. In the light of data from Hypothesis obtained according to the one-way analysis of variance ($F=2.619$; $p=0.021$) as Sig. < 0.05 value is obtained, there are differences between the total scores in terms of the efficiency of generations to use job search channels. Because Sig. is < 0.05 , H0 Hypothesis is accepted.

H1 Hypothesis: There is a significant difference between the job searching period and the efficient usage of job searching channels of each three generations (X, Y, Z). If Sig. is < 0.05 , H1 Hypothesis is accepted. In the light of data from Hypothesis obtained according to the one-way analysis of variance ($F=2.145$; $p=0.020$) as Sig. < 0.05 value is obtained, there are differences between the total scores in terms of the efficiency of generations to use job search channels. Because Sig. value is < 0.05 , H1 Hypothesis is accepted.

H2 Hypothesis: There is a significant difference in terms of total score between the effectiveness of using job searching channels with regard to gender. In order to be able to determine the validity of the hypothesis, Levene Test and T Test methods were both applied according to the averages of both groups (female/male). Levene Test is accepted as a hypothesis test which is used to evaluate the equality of the variances with a variable in order to determine values for two or more groups. According to the Levene Tests results 0.391 (Sig. Value) > 0.05 is obtained. In other words, there is no difference between the genders in terms of effective using of job searching channels. H2 Hypothesis is rejected.

H3 Hypothesis: There is a difference between the effective use of technology of the each three generations. If Sig. is < 0.05 , H3 Hypothesis is accepted. In the light of data from Hypothesis obtained according to the one-way analysis of variance (ANOVA), because ($S7p=0.017$; $S8p=0.011$; $S9p=0.013$; $S12p=0.038$) Sig. < 0.05 value is obtained, the efficiency of using technology differs for all 3 generations. Because Sig. value is < 0.05 , H3 Hypothesis is accepted.

Conclusion and Evaluation: In order for the research to reveal realistic results, it is aimed to determine not only the approaches of the participants to the job searching channels but also how these three generations approach this process and how their perspectives had an effect on the point of employment.

First of all, it is determined that three generations examined are using the job searching processes at different levels of effectiveness. In particular, as the process proceeds when it is evaluated on the basis of the total scores obtained, technology is seen to be more effectively used; it is also observed that the Y generation is using job searching channels more effectively than the X generation and Z generation is using job searching channels more effectively than the other two generations and that a generation with more self-confidence and more command of the processes has begun to form.

It is observed that the hypothesis, which is the second hypothesis of the research, that individuals are using job searching channels more effectively and more efficiently as the duration of job search increases has occurred. In the evaluation realized in the hypothesis research on the gender and the effective use of job searching channels, when both individually and the three generations are together evaluated on a plural level, it is seen that there is not a significant difference in terms of gender.

Lastly, when preparing the survey questions, as a result of the analysis of the four questions particularly prepared for the H3 hypothesis, although there does not seem a significant difference between the X and Y generations in terms of effective use of technology, when the Z generation is compared with the other two generations, it is clearly seen that this generation members use technology more effectively in the job search process.

1. GİRİŞ

Kökeninde bağlanma ve etkileşim kavramlarının bulunduğu medeniyet olgusu, hızlı ve istikrarlı gelişimi içeriğinde barındırın toplumsal bir fenomendir. Fakat bu fenomen her ne kadar toplumsal gelişime paralel bir kavram olarak değerlendirilse de insanoğlunun ihtiyaç ve beklentilerinin neredeyse aynı oranda kaldığını, sadece boyut değiştirerek günümüze aktarıldığını söylemek mümkündür. Zira başlangıçta sadece beslenme, barınma, savunma, üreme gibi bireysel düzeydeki temel ihtiyaçlar yaşam beklentilerinin çeşitlenmesi, yeni gelişme ve keşiflerin toplumu dönüştürücü gücüyle birlikte yerini farklı ihtiyaç ve taleplere bırakmıştır. Süregelen bu devinim, insanoğlunun özellikle yerleşik hayata geçilmesiyle birlikte toplumsal yaşam formunun ortaya çıkmasına ve bu formun önemli bir parçası olan toplumsal kurumların meydana gelmesine zemin hazırlamış, aynı zamanda bireyi hem toplumun bir parçası hem de kendini gerçekleştirmek isteyen bir “toplum üyesi” konumuna taşımıştır. Bu gelişmelerin erken dönemlerinde örneğin avcı ve toplayıcı faaliyetlerle ekonomik bir yaşam oluşturmaya çalışan insanlığı önce tarım ve hayvancılık, devamında ise ticaret ve madencilik alanlarında faaliyet göstermeye yönelmiştir. Zamanla yeni icatların bu sürece eşlik etmesi ve toplumsal ihtiyaçlarla da doğru orantılı olarak enerji kavramı ortaya çıkmıştır. Özellikle buhar gücünün icadı, devamında gelen teknolojik gelişmeler ve sanayi devrimi sonrası toplumsal düzen ve özellikle çalışma yaşamı noktasında büyük bir değişim ivmesi yakalanmış, bireyler işveren ve iş gören olarak ayrışmaya başlamıştır (Taş ve Kaçar, 2019, s. 645). Bu aşamada ortaya çıkan toplumsal değişim çizgisine eşlik eden bir diğer önemli olgu ise savaşlar olmuştur. Nitekim savaşlar da toplumsal etkileşimin önemli bir unsurunu oluşturmuştur (Şenel, 1982).

Gerek ülkeler arasındaki ticari ilişkilerin gelişmesi gerekse de savaşların yarattığı siyasi, teknolojik ve sosyal sonuçlar toplumlararası etkileşimin önünü açmış ve toplumsal gelişim olgusuna hız kazandırmıştır. Dolayısıyla tarihin farklı dönemlerinde insanlık, yaşadığı dönemin kendine özgü yapısından etkilenmiş, içerisinde yaşanan döneme uygun ve dönemin mevcut koşullarını yansıtan iş ve yaşam tarzı ortaya çıkmıştır. Bununla birlikte bu sirkülasyon süreci kuşak içi ve kuşaklar arası farklılıklarla kendini daha belirgin kılmaya başlamıştır. Özellikle gelişen teknoloji ve değişim sürecinin ortaya çıkardığı doğal reaksiyon, kuşaklar arasında iş hayatında da farklılıkların doğmasına neden olurken; bu farklılıklar kuşaklar arasındaki iş arama süreçlerine de yansımıştır (Düzgün, 2020, s. 219). Nitekim teknoloji çağı olan 21. yüzyılda, literatürde X, Y ve Z olarak sınıflandırılan ve birbirinden farklı ve kendine özgü çalışma yaşamının oluştuğu 3 farklı kuşak ortaya çıkmıştır. Fakat teknolojinin gelişim hızı ve buna mukabil istihdam biçimlerinin çeşitlenmesi ile bu üç kuşağın farklılaşmış özellikleri çalışma ilişkilerinin yeniden yorumlanması ihtiyacını ortaya çıkartmıştır. Bu durumun doğal bir sonucu olarak işletmeler kendilerine uygun nitelikteki personeli bulabilmek amacıyla daha seçici davranmaya başlamış ve dolayısıyla iş arama süreci daha önemli hale gelmiştir (Kavak, 2020, s. 7).

Bu bakış açısı doğrultusunda gerçekleştirilen literatür taramasında, iş hayatının ilk adımı olan “iş arama kanallarının kullanımı” konusunu her üç kuşağı bir arada karşılaştıran herhangi bir çalışmanın bulunmadığı görülmüştür. Bu tespitle bağlantılı olarak, “farklı kuşakları temsil eden bireylerin iş arama süreci ve takip ettiği yol ile metotlar arasında anlamlı bir fark var mıdır?” sorusu çalışmamızın çıkış noktasını oluşturmuştur.

Çalışmada yöntem olarak, çalışma örüntüsüyle de uygun olduğunu düşünülen nicel veri toplama araçlarından anket tekniği seçilmiştir. Bu amaçla araştırmada kullanılmak üzere 5 adet demografik bilgi içeren ve beşli likert ölçeğinin kullanıldığı 14 sorudan oluşan anket hazırlanmıştır. Araştırmanın güvenilir sonuçlar vermesi hedeflendiği için öncelikle geçerlilik analizi uygulanmıştır. Sonraki aşamada ise İŞKUR Eskişehir İl Müdürlüğüne iş başvurusunda bulunan her üç kuşağa yönelik 336 kişiye anket uygulanmıştır.

Çalışma dört bölüm şeklinde yapılandırılmıştır. Birinci bölümde kavramsal çerçeve açıklanmış, her üç kuşağın çalışma yaşamındaki özellikleri ayrı başlıklarda ele alınmış, ikinci bölümde çalışmanın amacı, yöntemi, modeli ve sınırlılıklarına yer verilmiştir. Alan araştırmasına dair verilerin incelendiği üçüncü bölümde her üç kuşağın iş arama kanallarına yönelik eğilimleri, bunları nasıl kullandıklarına dair farklılıklar analiz edilerek elde edilen sonuçlar değerlendirilmiştir. Son bölümde ise sonuç ve önerilere yer verilmiştir.

2. KAVRAMSAL ÇERÇEVE: KUŞAK KAVRAMI

İnsanoğlunun yeryüzündeki varoluş çabasında çevresiyle kurduğu etkileşim ve iletişimin önemli bir yeri olmuştur. Bu etkileşim ve iletişim süreci birey-toplum endeksli davranış ve tutumlarının şekillenmesinde önemli bir rol oynamış; belirli bir zaman süreci sonucunda bireylerde ve toplumlarda benzer olaylara benzer

tepkilerin ortaya konulmasına neden olmuştur. Tüm bu etmenler ışığında, bireyler tarihsel dönem aralıklarına ayrılarak kuşak kavramını oluşturmuştur (Kağıtçıbaşı, 2016, s. 68).

Kuşak kavramının tarihsel gelişim sürecine dair ilk izlere Eski Mısır ve Antik Yunan'da (Adıgüzel vd., 2014, s. 167); çağdaş anlamdaki kuşak kavramına dair ilk çalışmalara ise 1830-1840 yıllarında Auguste Comte'ye ait çalışmalarda rastlanılmaktadır (Gürbüz, 2015, s. 43). Comte, kuşak kavramını tarihsel devinim içinde ve süreçlerden kaynaklanan toplumsal güç yapıları şeklinde tanımlamıştır. Topluların ilerlemelerinin de kuşaklara bağlı olduğunu savunan Comte, bu ilerleme sürecinin deneyimlerin aktarılması ile gerçekleştiğini öne sürmüştür (Comte, 1974, s. 21).

Türk Dil Kurumu sözlüğünde kuşak kavramı; ortalama 25 ila 30 yıl civarında bir süre aralığında oluşan nesil ve birey topluluğu ifadesine ilave olarak; yine yaklaşık anlamıyla aynı yıllarda dünyaya gelmiş, aynı dönemin koşullarına, sorumluluklarına katlanmış, bilinçli olarak yaşamış kişiler şeklinde tanımlanmıştır (TDK, 2019). Kuşak kavramı konusunda özellikle son 50 yıllık süreçte demografi, psikoloji, ekonomi, sosyoloji ve siyaset disiplinlerinde yeni çalışmalar yapılmıştır (Alwin ve McCammon, 2007, s. 221). Bireylerin toplumun bir üyesi olduğunu kabul etmeleri ve çevrelerinden etkilenmeye başlamalarıyla birlikte yaşam tarzı noktasında çağdaşlarıyla aynı özellikleri göstermeye ve aynı beklentiler içine girmeye başlamışlardır. Ortak aidiyet duygusunu taşıyan bireyler bu süreci kendi kuşakları olarak tanımlarken, grup dışında kalan ve kendilerinden olmadıklarına inandıkları bireyleri de ayrı bir kuşak olarak tanımlamışlardır. Böylece aynı kuşak olarak addedilen gruplar sadece aynı dönemde yaşamının da ötesinde benzer ve kalıcı nitelikte ortak, sosyal ve insani değerleri paylaşmaya ve böylelikle diğer kuşaklardan ayrılmaya başlamışlardır (Lower, 2008, s. 80). Bu olgular doğrultusunda bir tanım oluşturmak gerekirse belirli bir gelişim dönemi sonucunda oluşan, kendine özgü bir gelişim çizgisine sahip ve sosyal yaşam kurallarının geliştiği aynı zamanda ve aynı çağda yaşamış bireyleri kuşak şeklinde tanımlamak mümkündür. Ayrıca her kuşak kendini diğer kuşaklardan ayıran ortak değerler sistemini oluşturan etkin güçlerin (devlet, medya, ekonomi, ebeveynler, diğer kültürler) etkisine de maruz kalmakta ve tepkimeler sonucunda kendine özgü bir yapıya ulaşmaktadır.

2.1. Kuşak Türleri ve Kuşak Farklılıkları

Kuşak kavramının sadece aynı dönemde doğan bireylerle kümelendirilmesi eksik bir sınıflandırma sematiği ortaya çıkarmaktadır. Kuşak, aynı dönem içinde doğmuş ve yaşamış olmanın yanında tecrübe, düşünce sistemleri ve olayları algılama biçimleri açısından da ortak özellikler barındıran bireyler topluluğudur (Kavak, 2020, s. 36). Kuşakların en temel ve ayırt edici özelliği bir kuşak döneminin bitmesiyle birlikte, kendine özgü ayırıcı özelliklere sahip yeni bir kuşağın başlamasıdır. Bir kuşağı ayıran, açıklayan adeta o kuşakla bütünleşmiş özellikler bulunmaktadır. Ancak bu durum o kuşakta yaşayan herkesin aynı özellikleri taşıyacağı, olaylara aynı tepkileri vereceği anlamını taşımamaktadır (Adıgüzel vd., 2014, s. 168).

İçinde yaşanan kuşağın bireyin kişilik özellikleri üzerinde birtakım etkileri bulunmaktadır. Yeni oluşan kuşakla birlikte, özellikle yeni neslin kendine has özellikleri ortaya çıkmaya başlamaktadır. Oluşan yeni kuşak gerek aynı beklentileri taşımalarından gerekse de hayata bakış açılarındaki ortaklıktan dolayı kuşak üyelerini toplumdaki diğer bireylere kıyasla kendilerine daha yakın hissederler. Hatta doğum oranları da bununla ilintilidir. Örnek vermek gerekirse Büyük Buhran döneminde kadınların doğum oranları oldukça düşük düzeyde iken, İkinci Dünya Savaşı sonrası dönemde yaşanan zenginlik ve bolluk daha fazla çocuğun dünyaya gelmesine zemin hazırlamıştır. Bu bağlamda ekonomik hayat ve sosyal yaşam koşulları nüfusun oluşumunda büyük etki meydana getirebilmektedir (Bayhan, 2014, s. 11). Bununla birlikte, bir kuşağın şekillenmesinde bireylerin içinde yaşadığı toplumun tutum ve davranışları, iletişim kanalları, etkileşimde buldukları ortak medya ve dönemin hâkim kültürel etimolojisi yeni kuşağın üzerinde büyük bir etkiye sahiptir (Twenge ve Campbell, 2008, s. 863).

Kuşakların sınıflandırılması hakkında farklı kategorizasyonlar yapıldığı gözlenmiştir. Bu farklılığın arkasında yatan ana neden dünya üzerinde yaşanan değişim ve gelişim sürecinin aynı anda ve aynı şiddette gözlemlenememesinden kaynaklanmaktadır. Ancak yapılan sınıflandırmalar incelendiğinde dünya genelinde aşağıdaki şekilde bir kuşak motifinin oluştuğu kabul görmektedir.

Tablo 1. Kuşak Sınıflandırmaları

	Sessiz Kuşak	Bebek Patlaması Kuşağı	X Kuşağı	Y Kuşağı	Z Kuşağı
Yıllar	1925-1945	1946-1979	1965-1979	1980-1994	1995-...

Kaynak: Ayhün, 2013, s. 93.

2.1.1. Sessiz Kuşak

1945 yılı öncesi dönemde doğmuş bireyler Sessiz Kuşak veya bir başka ifadeyle Gelenekselciler Kuşağı şeklinde tanımlanmaktadır (Kyles, 2005, s. 54). Bu kuşağın şekillenmesinde ve özellikle sessiz olarak nitelendirilmesinde Birinci Dünya Savaşı da dahil olmak üzere dünya genelinde yaşanan birçok büyük savaşı ve bu savaşların yıkımlarını yaşamış olmalarının oldukça önemli bir etkisi olmuştur. Bu kuşağın, 1929 Büyük Buhranı ile ortaya çıkan kültür ve değer yargılarının şekillendirilmesiyle başladığı; İkinci Dünya Savaşı'nın başlamasıyla da bittiğini belirtmek mümkündür. Kuşağa bu ismi veren 1951 yılında yayımlanan Time Dergisidir (Adıgüzel vd., 2014, s. 170).

Her ne kadar bu kuşaktaki bireylerin tamamı aktif olarak savaşta yer almamış olsa da bu kuşağın yaşamış olduğu savaş ortamı, ekonomik şartlar ve sağlık sorunlarının meydana getirdiği etkiler veya benzeri unsurlar bu dönemin bireylerini olumsuz anlamda baskı altına almıştır. Dolayısıyla girişimcilik ve yeni keşifler konusunda da en geri kalmış kuşak olan bu grubun neden bu şekilde bir yaşam sürdüğü, içerisinde buldukları yaşam koşullarının etkisiyle doğrudan ilişkilendirilmektedir (Akdemir vd., 2013, s. 22).

Bu kuşağın iş yaşamındaki özellikleri dikkate alındığında, kuşak üyeleri iş değiştirmeyi, örgütler arası geçişkenlik süreçlerini neredeyse literatürlerinde bulundurmayan, iş hayatı anlamında hem tek bir iş yerinde sabit kalmayı tercih eden, hem de işler istendiği gibi gitmediği durumlarda da sabretmeyi bilen, bir iş yeri ve işverene bağlı kalıp orada başarılı olma noktasında tutucu düzeyde davranışlar gösteren bireylerden oluşmaktadır. İş arama anlamında da büyük oranda öncelikle aile üyelerinin, sonrasında ise arkadaş ve çevrenin yönlendirmeleriyle hareket eden, kendi başına karar vermek yerine, “büyüklerin” tercihlerini izleyen bir kuşak izleniminin oluştuğunu söylemek yanlış olmayacaktır (Acılioğlu, 2015, s. 24).

2.1.2. Bebek Patlaması Kuşağı

İkinci Dünya Savaşı'nın ortaya çıkardığı büyük yıkım ve devamındaki dönemi nüfus patlaması deyimiyle tanımlamak mümkündür. Bu dönemde bir milyar bebek doğmuştur. Bu olay, kuşağa adını veren Bebek Patlaması kuşağını meydana getirmiştir. Savaşın bireyler üzerindeki olumsuz etkisini yitirmesi ve ekonomik anlamda meydana gelen rahatlama doğum sayısındaki aşırı artışın sebepleri arasında gösterilebilir (Ayhün, 2013, s. 21). Günümüzde de halen varlığını sürdüren bu kuşak teknolojik değişim ve ekonomi alanında yaşanan tüm önemli değişim ve gelişmelere şahit olmuşlardır (İzmirlioğlu, 2008, s. 43).

Çalışma olgusunun varlık nedeni kabul edildiği bu kuşakta; üretme ve faydalı olduğunu hissetme düşüncesi sadece çalışma yaşamı süresiyle sınırlı kalmamış, emeklilik dönemlerinde de sürdüğü gözlenmiştir. Yaşam standartlarının gelişmesini ve daha iyi koşullarda yaşayabileceği gerçeğini çalışma yaşamının devamına bağlayan bu kuşak, sessiz kuşaktan farklı olarak sadece iş bulmayı değil, iş yaşamında da saygın ve insan onuruna yakışır davranış görme beklentisi içinde olmuştur. İş arama sürecinde sadece yakın çevreden yardım almakla kalmayıp, istihdam kurumlarını ve kamu kurumlarını da aktif olarak kullanmaya başladıkları gözlenmiştir. Çalışma hayatında sadakate, saygınlığa çok önem veren bu kuşak işverenler ve çalışma arkadaşları ile pozitif ilişkiler içinde olmaya büyük bir özen göstermişlerdir (Öz, 2015, s. 46). Yine bu kuşak çalışmasının karşılığını alıp, bunun sosyo-ekonomik yaşantısına yansımaları da görmek istediği gözlenmiştir. Bu kuşağın bireysel bazda en çok araç sahibi olan kuşak olduğunu söylemek yanlış olmayacaktır.

2.1.3. X Kuşağı

Tarihsel bazda 1965 ile 1979 yılları arasında dünyaya gelen bireylerin oluşturduğu kuşağa X kuşağı adı verilmektedir (Kyles, 2005, s. 54). Kuşağa ismini bir önceki dönem olan bebek patlaması kuşağının aksine doğum oranlarının hızlı bir düşüş yaşaması sebebiyle “ex” kelimesinden gelmektedir. Yani bu dönemi, “doğumlar azaldı ve yeni bir kuşak oluştu” şeklinde ifade etmek mümkündür. Bu kuşak farklı olarak, ebeveynlerinin neredeyse tamamının iş dünyasında olması ya da ayrılmış bireyler olması sebebiyle daha çok koruma ihtiyacı duyan bireylerden oluşmaktadır (Demirkaya vd., 2015, s. 189).

X kuşağı üyeleri bebek patlaması kuşağının aksine aile üyelerinin tamamı çalıştığından dolayı, daha yumuşak kurallara ve daha rahat yaşam koşullarına sahip olmuşlardır. Ancak çalışma hayatının getirmiş olduğu aile üyelerinin birbirinden uzaklaşması olgusu olumsuzlukları da beraberinde getirmiş; başta aile üyeleri ve bireylere, devamında ise bireylerin devlete olan güven duygusu azalmıştır. Bu dönemde de ekonomik krizlerin boy göstermesiyle birlikte ekonomik açıdan oldukça zor bir dönem yaşayan X kuşağı

üyelerinin bu sıkıntıları özel yaşamlarına da yansımış ve kendilerini bekleyen belirsizliklerle de savaşmak zorunda kalmışlardır. Dönemin getirdiği olumsuz etkiler bireylerin zorluklarla ve yaşamla olan mücadelelerinden daha güçlü çıkmalarını sağlarken, zorluklarla mücadele etmeyi de öğretmiştir (Stillman, 2018, s. 24).

Çalışma hayatı açısından bakıldığında, bu kuşaktakilerin deneyimledikleri zorlu yaşam koşulları kendini geliştirme ve yeni deneyim kazanma arzularını geliştirmiş, farklı konu ve alanlarda daha fazla bilgi sahibi olmak isteyen bir kuşak ortaya çıkmıştır. Nitekim bu kuşaktakilerde iş bulma ve sadece hayatını idame ettirme felsefesinin ötesinde; kariyer, iş yerinde itibar kazanma, yönetime katılma gibi farklı beklenti ve amaçlara yönelim sürecinin başladığı gözlenmiştir. Ayrıca mevcut işin beklentileri karşılayıp karşılamayacağı düşüncesi de süreci aktif olarak etkileyen unsurlar arasında görülmüştür (Karaaslan, 2014, s. 47).

2.1.4. Y Kuşağı

1980-1994 yılları arasında doğan kuşak, literatürde Y kuşağı olarak kabul görmektedir. Bununla birlikte 2000 yılına kadarki dönemi de Y Kuşağı olarak kabul eden çalışmalar mevcuttur. Y kuşağı üyeleri çocuk-ebeveyn ilişkilerini, çevreyi ve olayları daha çok sorgulama eğilimindedirler. Zaten kuşağın ismi de İngilizcede yer alan why (neden) kelimesindeki Y harfinden türemiştir. Y kuşağı üyeleri merak duydukları, ilgilendikleri konuları rahatlıkla sorabilmekte ve sorgulayabilmektedir. Hatta bunun ötesinde kabul etmedikleri görüş ve düşünceler konusunda tartışabilmekte, olayları sürekli olarak eleştirel bir bakış açısıyla değerlendirebilmektedirler. Bu kuşağın ebeveynleri “helikopter ebeveynler” olarak nitelendirilmektedir. Bu kavram ebeveynlerin özellikle çocukların etrafında sürekli olarak bulunması ve onları izlemelerinden esinlenerek üretilmiştir (Willard ve Whitt, 2012, s. 31).

Bu kuşak kendinden önceki kuşaklara nazaran teknolojinin nimetlerinden çok daha fazla yararlanma imkânı bulmuştur. Özellikle internetin hem sosyal hayatlarına hem de iş hayatlarına girmesiyle birlikte çağın getirdiği bu avantajı çok iyi kullanmışlar, yeni düşünceler geliştirilmesi ve yeni edinimler kazanılması noktasında verimli sonuçlar elde etmişlerdir (Howe ve Strauss, 2000, s. 359).

Bu dönemde ortaya çıkan teknolojik yeniliklere paralel olarak alternatif iletişim sistemleri ve internete ulaşım imkanlarındaki gelişmeler; Y kuşağı üyelerinin sadece devlet ve ebeveynleri eliyle verilen eğitimin dışında dış dünya ile sürekli iletişim halinde olmasını ve gelişime daha açık olmalarını sağlamıştır (Willard ve Whitt, 2012, s. 31). Bu etki iş yaşamına da yansımış, Y kuşağı üyeleri meslek ve iş tercihlerini kendileri belirleme yoluna gitmişlerdir. Fakat bu durum sadece iş tercihleriyle sınırlı kalmamıştır. Zira mevcut çalışma yaşamında bir işverene bağlı kalmaktan ziyade, beklenti gerçekleştiği zaman işin sonlandırılabilceği düşüncesi hâkim olmuştur. Çalışma yaşamına bakış açısındaki bu değişim süreci farklı çalışma yöntem ve yaklaşımları da beraberinde getirmiş; esnek çalışma, kısmi süreli çalışma, belirli süreli çalışma gibi birçok çalışma modelinin hayata geçirilmesine yön vermiştir. İş arama sürecinde bireysel ve yüz yüze görüşme yerine teknolojik yöntem ve alternatif kanalların kullanıldığı iş arama anlayışı daha yaygın hale gelmiştir. Bu durum iş arama sürecinde yeni sektörlerin doğmasına sebebiyet vermiş, artık neredeyse iş arama süreci büyük oranda internet üzerinden yapılabilecek hale gelmiştir. Bu dönemde yaşanan ekonomik krizler ve işsizlik oranlarındaki artışlar Y kuşağının “işsiz kalabilirim” korkusunu daha belirgin kıldığından, iş yaşamına sürekli endişeyle yaklaşmıştır (Eiser, 2005, s. 10).

2.1.5. Z Kuşağı

Z kuşağı, 1995 ve sonraki yıllarda dünyaya gelen bireyleri temsil eden kuşaktır. Z kuşağının yanında internet kuşağı, ağ kuşağı şeklinde de anılmaktadırlar. Buna ilave olarak suskun kuşak tanımı da literatürde kullanılmaktadır. Suskun kuşak tanımının tercih edilmesinin nedeni, bu kuşağın karşılaştıkları sosyal olaylara sözel ya da bedensel tepkiyle yanıt vermek yerine, teknolojiyi kullanarak iletişim kurup cevap vermesinden kaynaklanmaktadır (Tandoğan, 2013, s. 26).

Bu kuşak üyeleri halen gelişim çağında bulunduğundan; iktisadi, tarihi ve toplumsal değer yargılarına ilişkin davranış ve yaşam biçimlerinde önemli değişiklikler olmuştur (Altuntuğ, 2012, s. 206). Bu durumun arka planında, Z kuşağının değişikliği tercih etmekten ziyade yaşam şartlarında oluşan değişim trendi ve özellikle hızla gelişen teknolojinin bireyleri farklı tepki ve davranışa itmesi olgusu bulunmaktadır. Her ne kadar Y kuşağını da fazlasıyla etkilemiş olsa da Z kuşağı için teknoloji adeta bir yaşam biçimi halini almıştır (Ayhün, 2013, s. 103).

Teknolojinin üst düzeye ulaştığı bu dönemde bilgiye erişim ve haberleşme eylemi deyim yerindeyse bir tuşla gerçekleştirilebilir hale gelmiştir. Bu durum iletişim tercihlerine de yansımış, bireyler sözlü iletişim yerine, özellikle sanal ortamda ve çağın getirdiği “sosyal medya” araçlarıyla iletişim kurmayı tercih etmeye başlamışlardır. Bu kadar kısa, pratik ve kolay iletişim süreci bireysel sorunlarına hızlı çözüm getirilmesi beklentisini de beraberinde getirmiştir (Mengi, 2009). Zira değişen yaşam koşulları Z kuşağında farklı ve kendine özgü kişilik özelliklerinin oluşmasına sebep olmuştur. Bu kuşağın bireylerinde öne çıkan kişilik özelliklerini bağımsızlık ve özgür olma isteği, kendine güven, merak, eğlence arzusu, başarı isteği şeklinde sıralamak mümkündür. Bu kuşaktaki bireylerin iş hayatına dair beklenti ve istekleri sadece iş bulmanın ötesine taşmakta işin kişilik özellikleri, kariyer imkânları ve işin sağlayacağı gelir tercihlerindeki etkin faktörler olarak öne çıkmaktadır. İstek ve beklentiler bu denli yüksek olduğundan, öncelikle sanal ve online iş arama kanalları kullanılmakta ve beklentilerle uyumlu iş bulabilmek için diğer tüm kanalları da aktif olarak kullanabildikleri görülmektedir. Bu kuşakta yaşayan bireylerin ebeveynlerinin her anlamda daha bilinçli ve aile üyelerine destek olma adına daha istekli olduğu gözlenmektedir (Berkup, 2015, s. 114).

3. YÖNTEM

3.1. Çalışmanın Amacı ve Varsayımı

-Bu çalışma, “farklı kuşakları temsil eden bireylerin iş arama süreci ve takip ettiği yol ile metodlar arasında anlamlı bir fark var mıdır?” sorusuyla bağlantılı olarak; X, Y ve Z kuşaklarının iş arama kanalları hakkındaki bilgileri, mevcut kanalların etkin kullanılıp kullanılmadığı ve teknolojik değişim ve gelişim süreci içinde her üç kuşağın iş arama sürecinde teknolojiyi ne denli etkin kullandığının ortaya konulmasını amaçlamaktadır. Çalışmanın daha sonraki çalışmalara örnek ve temel oluşturması bağlamında “örnek model oluşturma stratejisi” amacıyla da hayata geçirilmiştir. İlerleyen dönemlerde bu çalışma merkezli Türkiye genelinde ya da iş arayan kriteri olarak “İŞKUR’a başvuran” kriteri olmadan bağımsız bir şekilde iş arayan, daha geniş kapsamlı kitlelere ulaşılarak çalışmanın genişletilmiş versiyonu uygulanacaktır.

-Küreselleşme ve teknolojik yenilikler her ne kadar sosyo-ekonomik açıdan toplumları benzer derecede etkilese de her ülke kendine özgü ve farklı ekonomik, sosyal, politik ve kültürel değişimler yaşamakta, bu durumun ise ülke özelinde farklı özelliklere sahip kuşakların doğmasına neden olabileceği düşünülmektedir. Fakat çalışmanın özünden uzaklaşmamak ve ayrı bir çalışmanın konusu olduğu düşünüldüğünden dolayı çalışmada, özellikle ABD başta olmak üzere gelişmiş ülke toplumları incelenerek geliştirilen X, Y ve Z kuşağı sınıflamasının, Türkiye’de de aynen geçerli olacağı varsayılmaktadır.

3.2. Araştırma Modeli

Çalışma, 2021 yılı Kasım ayı içerisinde İŞKUR Eskişehir İl Müdürlüğüne iş aramak için başvuruda bulunan ve çalışmanın temel konusu olan X, Y ve Z kuşaklarından bireylerin katılımıyla gerçekleştirilmiştir. Çalışmaya bir standart oluşturması ve kapalı bölge modeli uygulaması kıstası alınarak veriler toplanmış ve analiz edilmiştir. Bu bağlamda homojen bir katılımcı profili oluşturmak adına “İŞKUR” üzerinden iş arayan ve bağımsız değişken olarak tekli varyans “yaş/kuşak” kriteri değerlendirme profili içine alınmıştır. Çalışmanın verileri anket tekniği kullanılarak elde edilmiştir. Çalışma sürecinde toplam 14 sorudan oluşan bir anket X, Y ve Z kuşağını temsil eden eşit sayıdaki (her bir kuşak için 112 katılımcı) katılımcının vermiş olduğu cevaplar doğrultusunda iş arama kanallarının etkin kullanımı, işsizlik süresinin uzaması ile iş arama kanallarının etkin kullanılması arasındaki ilişki, cinsiyet ve iş arama kanallarının etkin kullanımı arasındaki bağlantı ve son olarak iş arama sürecinde üç kuşağında teknolojiyi ne kadar etkin kullandıkları tespit edilmeye çalışılmıştır.

Araştırmanın temel noktası kuşaklar arasındaki iş arama becerilerini kullanma düzeyinin ölçülmesi olduğundan, anket sorularının geçerli ve güvenilir sonuçlar vermesi adına her üç kuşağı eşit sayıda temsil edecek 120’şer kişiden oluşan toplamda 360 kişiyle anket yapılmıştır. Fakat yapılan ön incelemede anket sorularının tamamını cevaplamayan, aynı soruya birden fazla cevap veren katılımcılara ait anketler araştırma kapsamından çıkarılmış ve toplamda her 3 grup için (X, Y, Z kuşağı) 112’şer katılımcının anketi değerlendirme kapsamına alınmıştır. Katılımcıların demografik özellikleri aşağıda tablo halinde verilmiştir.

Ankete katılanların %37’si kadın %63’ü erkektir. Eğitim durumu açısından değerlendirildiğinde katılımcıların büyük çoğunluğunun (%43) ortaöğretim (lise) mezunu olduğu görülmektedir. Daha sonra sırası ile katılımcıların %28’i ilköğretim, %12’si ön lisans ve lisans, %5’i lisansüstü düzeyde eğitime

sahiptir. Yine katılımcıların %37'sinin evli, %63'ünün ise bekar olduğu görülmektedir. Son olarak araştırmaya katılan katılımcıların %44'ü 6 ay ve 1 yıl arası, %23'ü 1-2 yıl arası, %21'i 0-6 ay arası ve %12'si 2 yılı aşkın bir süredir işsiz olduğunu beyan etmişlerdir. Elde edilen veriler ve demografik bilgiler eşleştirilerek hipotez analizleri gerçekleştirilmiştir.

Tablo 2. Katılımcıların Demografik Özellikleri

		N	(%)
Cinsiyet	Kadın	125	%37
	Erkek	211	%63
	Toplam	336	%100
Yaş	17-24 Yaş (Z Kuşağı)	112	%33,33
	25-39 Yaş (Y Kuşağı)	112	%33,33
	40 ve üzeri (X Kuşağı)	112	%33,34
	Toplam	336	%100
Eğitim Düzeyi	İlköğretim	93	%28
	Ortaöğretim	143	%43
	Ön Lisans	40	%12
	Lisans	40	%12
	Lisansüstü	20	%5
	Toplam	336	%100
Medeni Durum	Evli	124	%37
	Bekâr	212	%63
	Toplam	336	%100
İş Arama Süresi	0-6 Ay	72	%21
	6 Ay-1Yıl	149	%44
	1 Yıl-2 Yıl	77	%23
	2 Yıl ve Üzeri	38	%12
	Toplam	336	%100

2.3. Araştırmanın Katılımcı Tanımları

Araştırmanın katılımcı saha hinterlandını belirlemek adına tanımlamalar yapılmıştır. Bunlar;

İş Arayan: İŞKUR aracılığıyla iş aradığını beyan eden ve en az bir kere İŞKUR Eskişehir İl Müdürlüğüne gelerek iş aradığını bildiren cinsiyet ayrımı yapılmaksızın tüm katılımcılar kapsam içinde değerlendirilmiştir.

Kuşak: Araştırmanın kapsamı dâhilinde 17-24 yaş aralığında (Z Kuşağı), 25-39 yaş aralığı (Y Kuşağı) ve son olarak olan 40 yaş ve üzeri (X Kuşağı) olarak 3 farklı gruptan oluşan gruplar incelenmiştir.

İş Arama Kanallarının Etkin Kullanımı: İş aramaya başladığı günden itibaren iş arama kanallarının kaç tanesini (aile, İŞKUR, yakın çevre, gazete, internet) kullandığını tespit etmek için kullanılan kavramdır. Ankette içinde “en çok kullandığınız iş arama kanalları” sorusuna birden fazla cevap verenler bu kapsamda değerlendirilmiştir.

Teknolojinin Etkin Kullanımı: Araştırmanın temel konularından olan teknoloji ve iş arama sürecine katkılarının tespiti amacıyla ankette de yer verilen en az bir adet elektronik iş arama kanalını kullanımı, internet üzerinden uygun iş ilanlarının takibi şeklinde tanımlanmıştır.

Tüm tanımlama ve kriterlere ankette yer verilmiştir. Örneğin; Soru-8: En az 1 adet elektronik iş arama kanalına üyeyim. Soru-9: İlgilendiğim iş ilanlarını internet üzerinden takip ederim.

3.4. Verilerin Analizi ve Yorumlanması

Araştırmanın güvenilir sonuçlar vermesi hedeflendiği için öncelikli olarak geçerlilik analizi uygulanmıştır. Araştırma için hazırlanan toplam 5 adet demografik bilgi içeren ve beşli likert ölçeğinin kullanıldığı 14 adet sorudan oluşan anketin güvenilirlik istatistiği Cronbach Alpha yöntemiyle hesaplanmış ve Cronbach Alpha değeri 0,724 bulunmuştur. Elde edilen verilerin yorumlanmasında IBM SPSS Statics 25 programından yararlanılmıştır. Araştırma için tespit edilen hipotezlerin doğru bir şekilde değerlendirilmesi amacıyla tek yönlü varyans analizi (ANOVA) ve bağımsız gruplar için t testi yöntemleri uygulanmıştır. Elde edilen veriler neticesinde hipotezlerin kabul edilebilirlikleri değerlendirilmiştir.

Araştırmada uygulanan anket sorularının güvenilirliği ve elde edilen cevapların tutarlılığının tespit edilmesi amacıyla Cronbach Alpha güvenilirlik analizi uygulanmıştır. Cronbach Alpha güvenilirlik analizi ilk kez 1951 yılında Lee Cronbach tarafından bulunmuştur. Akademik çalışmalarda oldukça yüksek düzeyde kabul görmüş ve uygulanmış, özellikle anket çalışmalarında elde edilen verilerin analiz edilmesi aşamasında verilerin güvenilirliğinin tespit edilmesinde büyük önem taşımaktadır. Cronbach Alpha analizi 2’li cevap sistemlerinde kodlanmayan ve likert tipi ölçeklendirme sistemlerinde kullanılan bir tutarlılık analizi yöntemidir (Dinçay, 2020, s. 388).

Tablo 3. Toplam Katılımcı Bilgileri

		N	%
Katılımcı	Geçerli	336	100,0
	Hariç ^a	0	,0
	Toplam	336	100,0

a. Prosedürlerdeki tüm değişkenlere göre liste

Tablo 4. Güvenilirlik Analizi

Cronbach's Alpha	Toplam Soru Sayısı
,724	14

Araştırmanın güvenilirlik analizi sadece araştırma için oluşturulan 14 anket sorusu için uygulanmıştır. Güvenilirlik analizi için hiçbir şekilde demografik bilgilerin güvenilirliğine dair bir ölçüm ya da kıstasa kesinlikle yer verilmemiş, veri oluşturulmamıştır. Cronbach Alpha ölçeğine göre bir anket çalışmasında uygulanan soruların güvenilir olarak kabul edilebilmesi için Alpha değerinin en az 0,70 düzeyinde olması gerekmektedir. $\alpha > 0,8$ olması ise anketin yüksek düzeyde güvenilirlik arz ettiğinin göstergesidir. Cronbach Alpha değeri 0,70’den küçük olan ölçekler sonuçların analiz edilmesi bağlamında düşük güvenilir veya güvenilir olmayan ölçek şeklinde sınıflandırılmaktadır (Yıldız vd., 2018, s. 17). Yukarıdaki tablolar incelendiğinde de görüleceği üzere ankete katılan 336 katılımcıya yöneltilen anket sorularının Cronbach Alpha değeri 0,724 bulunmuş olup, güvenilirlik düzeyi yeterlidir. Yani bu ankette uygulanan soruların güvenilirlik düzeyi Cronbach Alpa değerine göre yeterli ve güvenilirdir.

Tablo 5. Normallik Analizi (Çarpıklık ve Basıklık)

		İstatistik	Standart Hata	
Toplam Skor	Ortalama	36,5744	,42524	
	Ortalama için %95 güven aralığı	Alt Sınır	35,7379	
		Üst Sınır	37,4109	
	%5 Trimmed Ortalama	36,4127		
	Ortanca	35,0000		
	Varyans	60,759		
	Standart Sapma	7,79478		
	Minimum	19,00		
	Maksimum	57,00		
	Fark	38,00		
	Interquartile Aralık	11,00		
	Çarpıklık Değeri	,357	,133	
	Basıklık	-,489	,265	
S5	Ortalama	2,8036	,05924	
	Ortalama için %95 güven aralığı	Alt Sınır	2,6870	
		Üst Sınır	2,9201	
	%5 Trimmed Ortalama	2,7817		
	Ortanca	3,0000		
	Varyans	1,179		
	Standart Sapma	1,08591		
	Minimum	1,00		
	Maksimum	5,00		
	Fark	4,00		
	Interquartile Aralık	2,00		
	Çarpıklık Değeri	,017	,133	
	Basıklık	-,724	,265	
S9	Ortalama	2,3542	,06631	
	Ortalama için %95 güven aralığı	Alt Sınır	2,2237	
		Üst Sınır	2,4846	
	%5 Trimmed Ortalama	2,2824		
	Ortanca	2,0000		
	Varyans	1,477		
	Standart Sapma	1,21539		
	Minimum	1,00		
	Maksimum	5,00		
	Fark	4,00		
	Interquartile Aralık	2,00		
	Çarpıklık Değeri	,710	,133	
	Basıklık	-,383	,265	

Araştırmada kullanılan anket sorularının normallik analizi için çarpıklık ve basıklık analizi uygulanmış, örneklem olarak ankette uygulanan 5. ve 9. sorular ile toplam anket puan değerleri IBM SPSS 25 programı ile incelenerek veriler analiz edilmiştir. Bu bağlamda değerlendirme kriteri olarak Tabachnick and Fidell tarafından uygulanan +1,5-1,5 değerlendirme aralığı test edilmiştir. Elde edilen veriler sonucunda tabloda da görüleceği üzere değerlendirme kapsamına alınan her 3 verinin çarpıklık ve basıklık değerinin +1,5-1,5 aralığında olduğu gözlemlenmiştir. Bu bağlamda anketin normallik düzeyinin araştırma için uygun olduğunu görülmüştür (Tabachnick, Fidell, 2013).

3.5. Araştırmanın Kapsamı

-Araştırma, İŞKUR Eskişehir İl Müdürlüğüne başvuran 336 kişiyle ve bu kişilerin anket sorularına verdikleri yanıtlar ile değerlendirilmiştir.

-Araştırmanın zaman aralığı 2021 yılı Kasım ayı olarak belirlenmiş ve planlandığı gibi uygulanmıştır.

-Araştırma, iş arama kanallarının etkin kullanımı, işsizlik süresinin uzaması ile iş arama kanallarının etkin kullanılması arasındaki ilişki, cinsiyet ve iş arama kanallarının etkin kullanımı arasındaki bağlantı ve iş arama sürecinde üç kuşağın teknolojiyi ne kadar etkin kullandıklarının tespiti değerlendirme içine alınmıştır.

3.5. Araştırma Etiği

Bu araştırma için Karabük Üniversitesi Sosyal ve Beşeri Bilimler Araştırmaları Etik Kurulundan 10.11.2021 tarihli ve 2021/10-26 sayılı etik kurul onayı alınmıştır.

4. BULGULAR

Araştırmada ortaya konulan hipotezler önceden belirlenmiş ve anket çalışması ve alan uygulaması hipotezler merkeze alınarak tespit edilmiş ve hazırlanmıştır.

H0 Hipotezi: Her üç kuşak arasında (X, Y, Z kuşakları) iş arama kanallarının kullanım etkinliği açısından anlamlı farklılık vardır.

Tablo 6. H0 Hipotezi Tek Yönlü Varyans Analizi (ANOVA)

	Ortalama	df	Ortalama	F	Sig.
Gruplar Arasında	5197,881	2	2598,940	2,619	,021
Grupların İçinde	15156,259	334	45,514		
Toplam	20354,140	336			

Eğer Sig.< 0,05 ise H0 hipotezi kabul edilir. Hipotez elde edilen veriler ışığında tek yönlü varyans analizine göre (F=2,619; p=0,021) Sig. < 0,05 değeri elde edildiğinden Kuşakların iş arama kanallarını kullanım etkinliği bakımından toplam skorlar arasında farklılık vardır. Sig. Değeri < 0,05 olduğu için H0 hipotezi kabul edilmiştir. Bu bağlamda üç kuşaktan hangileri arasında etkinlik farklılığı olduğu sorusuna dair aşağıdaki tablo elde edilmiş ve analiz edilmiştir.

Tablo 7. H0 Hipotezi İçin Çoklu Karşılaştırma Tablosu (Tukey HSD)

(I) yaşınız	(J) yaşınız	Ortalama Fark (I-J)	Std. Sapma	Sig.	95% Güvenirlilik Aralığı	
					Alt Sınır	Üst Sınır
40 ve üzeri	39-25	-2,05357	,90153	,023	-4,1760	,0688
	17-24	-2,17857*	,90153	,022	-11,3010	-7,0562
39-25	40 ve üzeri	2,05357	,90153	,021	-,0688	4,1760
	17-24	-2,12500*	,90153	,024	-9,2474	-5,0026
17-24	40 ve üzeri	2,17857*	,90153	,023	7,0562	11,3010
	39-25	2,12500*	,90153	,022	5,0026	9,2474

*. Ortalama fark 0,05 düzeyinde anlamlıdır.

Tablo 6'da görüleceği üzere X kuşağı ile Y ve Z kuşakları, Y kuşağı ile X ve Z kuşakları, Z kuşağı ile de X ve Y kuşakları arasında farklılık olduğu tespit edilmiş, her üç kuşağında iş arama kanallarını etkin kullanım düzeylerinin farklı olduğu görülmüştür. Bu hipotez her 3 kuşağında iş arama kanallarının etkin kullanımı bağlamında diğer 2 kuşakla bariz farklılıklarının olup olmadığı sonucu araştırılmak için oluşturulmuş ve hipotezin her 3 kuşağında kendi içinde tutarlı ve istikrarlı farklılıklarının olduğu tespit edilmiş ve hipotezin gerçekleştiği gözlenmiştir.

H1 Hipotezi: Her üç kuşağın (X, Y, Z) iş arama süresi ile iş arama kanallarının kullanım etkinliği açısından anlamlı bir farklılık vardır.

Tablo 8. H1 Hipotezi Tek Yönlü Varyans Analizi (ANOVA)

	Toplam	f	Ortalama	F	Sig.
Gruplar Arasında	5217,433	2	1739,144	2,145	,020
Grupların İçinde	15136,707	34	45,592		
Toplam	20354,140	36			

Eğer Sig.< 0,05 ise H1 hipotezi kabul edilir. Hipotez elde edilen veriler ışığında tek yönlü varyans analizine göre (F=2,145; p=0,020) Sig. < 0,05 değeri elde edildiğinden Kuşakların iş arama süreleri ile iş

arama kanallarının etkin kullanımını arasında toplam skorlar bakımından farklılık vardır. Sig. Değeri < 0,05 olduğu için H1 hipotezi kabul edilmiştir. Bu bağlamda üç kuşaktan hangileri arasında etkinlik farklılığı olduğu sorusuna dair aşağıdaki tablo elde edilmiş ve analiz edilmiştir.

Tablo 9. H1 Hipotezi İçin Çoklu Karşılaştırma Tablosu (Tukey HSD)

(I) Ne kadar süredir iş arıyorsunuz	(J) Ne kadar süredir iş arıyorsunuz	Ortalama Fark (I-J)	Std. Sap.	Sig.	95% Güvenirlilik Aralığı	
					Alt Sınır	Üst Sınır
0-6 ay	6ay1 yıl	-,84070	,96913	,021	-3,3431	1,6617
	1yıl-2yıl	-6,71771*	1,10695	,020	-9,5760	-3,8595
	2 yıl ve üzeri	-11,62646*	1,35389	,019	-15,1223	-8,1306
6ay-1 yıl	0-6 ay	,84070	,96913	,022	-1,6617	3,3431
	1yıl-2yıl	-5,87702*	,94768	,020	-8,3240	-3,4300
	2 yıl ve üzeri	-10,78576*	1,22711	,019	-13,9543	-7,6173
1yıl-2yıl	0-6 ay	6,71771*	1,10695	,022	3,8595	9,5760
	6ay-1 yıl	5,87702*	,94768	,021	3,4300	8,3240
	2 yıl ve üzeri	-4,90875*	1,33862	,019	-8,3652	-1,4523
2 yıl ve üzeri	0-6 ay	11,62646*	1,35389	,022	8,1306	15,1223
	6ay-1 yıl	10,78576*	1,22711	,021	7,6173	13,9543
	1yıl-2yıl	4,90875*	1,33862	,020	1,4523	8,3652

*. Ortalama fark 0,05 düzeyinde anlamlıdır.

0-6 ay ile 1-2 yıl, 0-6 ay ile 2 yıl ve üzeri sürede işsiz kalma arasında farklılık olduğu tespit edilmiştir. Yine tablo incelendiğinde de görüleceği üzere X kuşağı ile Y ve Z kuşakları, Y kuşağı ile X ve Z kuşakları, Z kuşağı ile de X ve Y kuşakları arasında farklılık olduğu tespit edilmiş, her üç kuşağında iş arama süresi değiştiğinde oransal bazda farklılık göstermesine karşın iş arama kanallarını daha etkin kullanmaya çalıştıkları tespit edilmiştir.

H2 Hipotezi: Cinsiyet bakımından iş arama kanallarının kullanım etkinliği arasında toplam puan açısından anlamlı farklılık vardır.

Hipotezde bağımsız değişken bölümünde “cinsiyetin” tercih edilmesinin özellikle ülkemizde kadınların iş gücüne katılımının oldukça düşük düzeyde olduğu hatta her iki cins arasında %10'luk bir işsizlik oranı farkı olduğu bilinmektedir. Bu bağlamda aynı durumun ve farklılığın iş arama kanallarının kullanım etkinliği açısından ne düzeyde olduğunun değerlendirilmesi amacıyla mevcut hipotez oluşturulmuştur.

Araştırmada elde edilen veriler daha öncede belirtildiği üzere frekans ve yüzdelik hesaplamalar yapıldıktan sonra SPSS 25 programı kullanılarak analiz edilmiştir. Bu bağlamda H2 hipotezinin geçerliği ve standart sapma değerinin belirlenebilmesi adına veriler bağımsız örneklem T Testi kullanılarak değerlendirilmiştir.

Tablo 10. Cinsiyete Göre İş Arama Kanallarının Etkin Kullanımına İlişkin T Testi Sonuçları

Eşit Ortalamalar İçin T-Testi			
F	t	df	Sig. (2-tailed)
,739	-1,258	334	,209
	-1,272	269,289	,205

Hipotezin geçerliğinin tam olarak tespit edilebilmesi adına her iki grubun (kadın/erkek) ortalamalara göre T Test yöntemi uygulanmıştır. Elde edilen sonuçlara göre cinsiyet bakımından iş arama kanallarının kullanım etkinliği arasında anlamlı bir farklılık yoktur. Yapılan analiz sonucunda kadınlar ile erkekler arasında ortalama puan olarak istatistiksel açıdan anlamlı bir farklılık bulunmamaktadır. 0,209/0,205 (Sig.değeri) > 0,05 eşit ortalamalar için T Testi değeri elde edilmiştir. Bu veriler ışığında H2 hipotezi reddedilmiştir.

H3 Hipotezi: Her 3 kuşağın da teknolojiyi kullanma etkinliği farklılık arz etmektedir (7.8.9. ve 12. sorular).

Tablo 11. İş Arama Sürecinde Teknolojiyi Kullanma Etkinliği ANOVA Analizi

		Ortalama Fark	df	Ortalama	F	Sig.
S7	Gruplar Arasında	108,256	3	54,128	5,995	,017
	Gruplar İçinde	391,884	33	1,177		
	Toplam	500,140	36			
S8	Gruplar Arasında	77,304	3	38,652	8,287	,011
	Gruplar İçinde	336,170	33	1,010		
	Toplam	413,473	36			
S9	Gruplar Arasında	99,542	3	49,771	1,926	,013
	Gruplar İçinde	395,313	33	1,187		
	Toplam	494,854	36			
S12	Gruplar Arasında	169,827	3	84,914	4,256	,038
	Gruplar İçinde	335,598	333	1,008		
	Toplam	505,426	36			

Eğer Sig.< 0,05 ise H3 hipotezi kabul edilir. Hipotez elde edilen veriler ışığında tek yönlü varyans analizine (ANOVA) göre (S7p=0,017; S8p=0,011; S9p=0,013; S12p=0,038) Sig. < 0,05 değeri elde edildiğinden Her 3 kuşağın da teknolojiyi kullanma etkinliği farklılık arz etmektedir. Sig. Değeri < 0,05 olduğu için H3 hipotezi kabul edilmiştir. Bu bağlamda üç kuşaktan hangileri arasında teknolojiyi etkin kullandıklarına dair aşağıdaki tabloya ait veriler elde edilmiş ve analiz gerçekleştirilmiştir.

Tablo 12. H3 Hipotezi İçin Çoklu Karşılaştırma Tablosu (Tukey HSD)

Bağımlı Değişken	(I) yaşınız	(J) yaşınız	Ortalama Fark (I-J)	Std. Sap.	Sig.	95% Güvenilirlik Aralığı	
						Alt Sınır	Üst Sınır
S7	40 ve üzeri	39-25	-,25893	,14496	,176	-,6002	,0824
		17-24	-1,31250*	,14496	,000	-1,6538	-,9712
	39-25	40 ve üzeri	,25893	,14496	,176	-,0824	,6002
		17-24	-1,05357*	,14496	,000	-1,3949	-,7123
	17-24	40 ve üzeri	1,31250*	,14496	,000	,9712	1,6538
		39-25	1,05357*	,14496	,000	,7123	1,3949
S8	40 ve üzeri	39-25	-,37500*	,13427	,015	-,6911	-,0589
		17-24	-1,15179*	,13427	,000	-1,4679	-,8357
	39-25	40 ve üzeri	,37500*	,13427	,015	,0589	,6911
		17-24	-,77679*	,13427	,000	-1,0929	-,4607
	17-24	40 ve üzeri	1,15179*	,13427	,000	,8357	1,4679
		39-25	,77679*	,13427	,000	,4607	1,0929
S9	40 ve üzeri	39-25	-,27679	,14560	,140	-,6196	,0660
		17-24	-1,26786*	,14560	,000	-1,6106	-,9251
	39-25	40 ve üzeri	,27679	,14560	,140	-,0660	,6196
		17-24	-,99107*	,14560	,000	-1,3338	-,6483
	17-24	40 ve üzeri	1,26786*	,14560	,000	,9251	1,6106
		39-25	,99107*	,14560	,000	,6483	1,3338
S12	40 ve üzeri	39-25	-,34821*	,13415	,027	-,6640	-,0324
		17-24	-1,65179*	,13415	,000	-1,9676	-1,3360
	39-25	40 ve üzeri	,34821*	,13415	,027	,0324	,6640
		17-24	-1,30357*	,13415	,000	-1,6194	-,9877
	17-24	40 ve üzeri	1,65179*	,13415	,000	1,3360	1,9676
		39-25	1,30357*	,13415	,000	,9877	1,6194

*. Ortalama fark 0,05 düzeyinde anlamlıdır.

Yukarıdaki tablo detaylı bir şekilde incelendiğinde özellikle gruplar arasında teknolojinin etkin kullanımına dair farklılıklar olduğu görülmektedir. Şöyle ki; 40 yaş üzeri (X kuşağı) ve 39-25 yaş aralığında (Y kuşağı) 7. ve 9. sorular incelendiğinde teknolojinin etkin kullanıma dair dikkate değer bir değişme olmadığı gözlemlenmiştir. 8. ve 12. sorular açısından değerlendirildiğinde ise dikkate değer farklılıklar olduğu görülmüştür. Ancak Z kuşağı açısından tablo incelendiğinde diğer iki kuşak ile karşılaştırıldığında Sig<0,05 değeri elde edildiğinden hipotez özelleştirildiğinde Z kuşağı hem X hem de Y kuşağı bakımından teknolojiyi kullanım etkinliği farklılık arz etmektedir.

Özellikle H3 Hipotezinin değerlendirilmesi aşamasında elde edilen verilerin doğruluğu ve yapılan analizin geçerliliğinin test edilmesi amacıyla, bağımlı değişkenliği simgeleyen 4 soru için Levene Testi uygulanmıştır.

Tablo 13: Homojenlik Dağılımı

	Levene Statistic	df1	df2	Sig.
S7	,176	2	333	,838
S8	1,290	2	333	,277
S9	1,565	2	333	,211
S12	1,537	2	333	,217

H3 hipotezi için hazırlanan 4 anket sorusu için (S7, S8, S9, S12) Sig>0,05 değeri olduğu görülmüştür (.838; ,277; ,211; ,217). Elde edilen veriler neticesinde Sig>0,05 değerinin 4 anket sorusu içinde geçerli olduğu görüldüğünden H3 Hipotezi olan “Her üç kuşağın da teknolojiyi kullanma etkinliği farklılık arz etmektedir” hipotezi reddedilmemiştir.

SONUÇ VE DEĞERLENDİRME

Eğitim sürecini tamamlayıp çalışma yaşamına adım atan her birey için ilk süreç iş arama olgusuyla karşımıza çıkmaktadır. Ancak özellikle içerisinde bulunduğumuz yüzyılda kuşak kavramı iş hayatında kemikleşmiş, sınır çizgileri belirli nesiller meydana gelmiştir. Bu durum sadece yaşam tarzı olarak değil, çalışma hayatında da etkilerini doğrudan gösteren emarelerle kendini ortaya koymuştur. Bugün 38 yaşında olan ve uzun yıllardır iş hayatının içinde olan bir Y kuşağı üyesi bir birey ile henüz iş hayatının başında olan, belki de ilk kez iş hayatına atılacak olan bir Z kuşağı üyesi bir bireyin iş arama süreci ve takip ettiği yöntem ve metotlar arasında büyük farklılıklar bulunmaktadır. Her üç kuşağın çağın getirdiği değişen yaşam koşulları, gelişen teknoloji ve beklentilerin değişmesi ile birlikte örgüt kültürü de kendi içinde değişiklik göstermeye başlamış, bu da hem çalışma hayatını hem de iş arama kanallarının kullanımını doğrudan etkilemiştir.

Bu araştırmada öncelikle literatür taraması yapılmış, çalışma kapsamına alınan üç kuşağın da (X, Y, Z) yaşadıkları dönemin bireyler üzerinde nasıl bir etki oluşturduğu, meydana gelen sosyo-psikolojik ve teknolojik gelişmelerin bireylerin çalışma hayatında, iş arama kanallarında farklı etkiler oluşturduğu gözlenmiştir. Özellikle dönemler arasında geçişler başladıkça daha çok özgüveni olan, çevresini ve yaşadığı toplumun, sahip olduğu çağın imkânlarını daha iyi düzeyde ve etkin kullanan kuşakların olduğu gözlenmiştir.

Çalışmada anket soruları belirlenirken öncelikle iş arama sürecine etki eden faktörler dikkate alınmış, aynı zamanda ankete katılan katılımcıların iş arama süreçleri hakkında ne kadar bilgi sahibi oldukları ölçülmek istenmiştir. Araştırmanın gerçekçi sonuçlar ortaya koymasına adına sadece katılımcıların iş arama kanallarına dair yaklaşımları değil, aynı zamanda her üç kuşağın da bu sürece nasıl yaklaştığı ve bakış açılarının işe yerleşme noktasında nasıl bir etkisinin olduğu tespit edilmek istenmiştir.

İlk olarak, incelenen üç kuşağında iş arama süreçlerini farklı etkinlik düzeyinde kullandıkları tespit edilmiştir. Özellikle süreç ilerledikçe toplam elde edilen skorlar bazında değerlendirildiğinde teknolojinin daha etkin kullanılabilir hale geldiği, Y kuşağının X kuşağına göre, Z kuşağının da diğer iki kuşağa göre iş arama kanallarını daha etkin kullandığı, özgüveni daha fazla, süreçlere daha hâkim bir neslin oluşmaya başladığı gözlenmiştir. Bunda az önce bahsettiğimiz içinde yetişilen kuşağın kendisine özgü doğal kültürel örgüsünün etkili olduğunu söylemek yanlış olmayacaktır.

Araştırmanın ikinci hipotezi olan iş arama süresi uzadıkça bireylerin iş arama kanallarını daha etkin ve daha verimli kullandıkları hipotezinin de gerçekleştiği gözlenmiştir. Hipotezin gerçekleşmesine etki eden unsurlar dikkate alındığında bireylerin işsizliğin getirdiği psikolojik baskılar, gelir kayıpları, sürecin zaman kaybına neden olduğuna dair olumsuz düşünceler bireylerin iş arama kanallarını daha etkin bir şekilde kullanmalarına sebep olduğu söylenebilir. Nitekim her üç kuşak (X, Y, Z) için de yapılan istatistikî veriler doğrultusunda aynı sonuçların elde edildiği gözlenmiştir.

Cinsiyet ve iş arama kanallarının etkin kullanımına dair hipotez araştırmasında yapılan değerlendirmede gerek tekil olarak gerekse üç kuşağın çoğul bir düzlemde değerlendirmesi yapıldığında cinsiyet açısından iş arama kanallarının etkin kullanımı noktasında dikkate değer düzeyde herhangi bir farklılık bulunmadığı görülmüştür.

Son olarak anket soruları hazırlanırken H3 hipotezine dair özel olarak hazırlanan dört sorunun analizi neticesinde her ne kadar X ve Y kuşakları açısından teknolojinin etkin kullanımına dair dikkate değer bir farklılık bulunmasa da Z kuşağının diğer iki kuşakla karşılaştırması yapıldığında bariz bir şekilde bu kuşak üyelerinin teknolojiyi iş arama sürecinde daha etkin şekilde kullandıkları görülmüştür.

Gelişen yaşam koşulları ve çalışma hayatının değişen kuralları dikkate alınarak hazırlanan bu çalışma her üç kuşak üyesinin bir arada değerlendirilip iş arama sürecini ne derece etkin şekilde değerlendirdikleri dikkate alınarak hazırlanmıştır. Bu bağlamda çalışma hem kuşaklar arasındaki farklılıkları hem de değişen çalışma koşulları ve işverenlerin farklı beklentileri anlamında iş arama sürecinin nasıl şekillendiğine ve farklı kuşakların bu süreçleri nasıl yönettiğine dair ışık tutması adına da hazırlanmış ve çıkarımlar yapılmıştır. Ayrıca çalışmada İŞKUR'un iş arama becerileri eğitimine daha büyük kitlelere ulaşarak devam etmesinin, bu süreçte eksiliği bulunan bireylerin kendilerini tamamlama adına daha fazla çaba sarf edilmesinin gerekliliği gözlenmiştir. Çalışmada iş hayatına katılan Z kuşağı son kuşak olarak değerlendirilmiştir. Dolayısıyla bu çalışma gerek bu alanda yapılabilecek diğer çalışmalara ışık tutması, gerekse Z kuşağından sonra gelen Alpha kuşağının bu süreci nasıl şekillendirebileceğine dair öncülük etmesi, diğer kuşaklarla farklılık gösterip göstermediğinin ortaya konulması açısından da faydalı olacağı düşünülmektedir.

Bu araştırma için Karabük Üniversitesi Sosyal ve Beşeri Bilimler Araştırmaları Etik Kurulundan 10.11.2021 tarihli ve 2021/10-26 sayılı etik kurul onayı alınmıştır.

Makale ile ilgili notlar

Makale araştırma ve yayın etiğine uygun olarak hazırlanmıştır. Yazarlar arasında herhangi bir çıkar çatışması bulunmamaktadır.

Araştırmanın yazarları araştırmanın tüm süreçlerinde eşit oranda katkıda bulunmuştur.

KAYNAKÇA

- Acıloğlu, İ. (2015). *İşte Y Kuşacı*. Elma Yayınevi.
- Adıgüzel, O., Batur, H., Z. ve Ekşili, N. (2014). Kuşakların Değişen Yüzü ve Y Kuşacı ile Ortaya Çıkan Yeni Çalışma Tarzı: Mobil Yakalılar. *Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 1(19), 165-182.
- Akdemir, A., Konakay, G. ve Demirkaya, H. (2013). Y Kuşacının Kariyer Algısı, Kariyer Değişimi ve Liderlik Tarzı Beklentilerinin Araştırılması. *Ekonomi ve Yönetim Araştırmaları Dergisi*, 2(2), 11-42.
- Alwin, D., F. ve McCammon, R., J. (2007). Rethinking Generations. *Research in Human Development*, 4(3), 219-237.
- Ayhün, S. (2013). Kuşaklar Arasındaki Farklılıklar ve Örgütsel Yansımaları. *Ekonomi ve Yönetim Araştırmaları Dergisi*, 2(1), 11-93.
- Altuntuğ, N. (2012). Kuşaktan Kuşaca Tüketim Olgusu ve Geleceğin Tüketici Profili. *Organizasyon ve Yönetim Bilimleri Dergisi*, 4(1), 203-212.
- Bayhan, V. (2014). Milenyum veya Y Kuşacı Gençliğinin Sosyolojik Bağlamı. *Gençlik Araştırmaları Dergisi*, 2(3), 8-25.
- Berkup, S., B. (2015), *Sosyal Ağlarda Bireysel Mahremiyet Paylaşımı: X ve Y Kuşakları Arasında Karşılaştırmalı Bir Analiz*. [Yayımlanmamış Doktora Tezi]. Ege Üniversitesi.
- Comte, A. (1974). *The Crisis of Industrial Civilization: The Early Essays of Auguste Comte*. Heinemann Educational.
- Demirkaya, H., Akdemir, A., Karaman, E. ve Atan, Ö. (2015). Kuşakların Yönetim Politikası Beklentilerinin Araştırılması. *İşletme Araştırmaları Dergisi*, 7, 172-193.
- Dinçay, İ., H. (2020). İŞKUR Tarafından Düzenlenen Meslek Edindirme Kurslarının Etkinliği: Eskişehir Örneği. *Siirt Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, (16), 373-397.
- Düzgün, A. (2020). Y ve Z Kuşaklarının İş Hayatından Beklentilerinin Karşılanması. *Hitit Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 13(1), 218-241. <https://doi.org/10.17218/hititsosbil.734483>
- Eiser, S. (2005). Managing Generation. *Advanced Management Journal*, 70(4), 4-15.
- Gürbüz, S. (2015). Generational Differences: Myth or Reality? Turkish Military Academy Defence Sciences Institute. *İş ve İnsan Dergisi*, 2(1), 39-57. <https://doi.org/10.18394/iid.80342>
- Howe, N. ve Strauss, W. (2000). *Millennials Rising: The Next Great Generation*. Random House.
- İzmirlioğlu, K. (2008). *Konumlandırma Kuşak Analizi Yardımıyla Tüketici Algularının Tespiti: Türk Otomotiv Sektöründe Bir Uygulama*. [Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi]. Muğla Üniversitesi.
- Kağıtçıbaşı, Ç. (2016). *Yeni İnsan ve İnsanlar*. Evrim Yayınevi.
- Karaaslan, S. (2014). *Kuşaklararası Farklılıkları Örgütler Üzerinden Anlamak: Bir Alan Araştırması*. [Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi]. Ankara Üniversitesi.
- Kavak, A., B. (2020). *Z Kuşacı Çalışanlarının Çalışma Değerlerinin Belirlenmesine Yönelik Ankara İlinde Bir Alan Araştırması*. [Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi]. Çankaya Üniversitesi.
- Kyles, D. (2005). Managing Your Multigenerational Workforce. *Strategic Finance*, 87(6), 51-74.
- Lower, J. (2008). Brace Yourself Here Comes Generation Y. *Critical Care Nurse*, 28(5), 80-84. <https://doi.org/10.4037/ccn2008.28.5.80>

- Mengi, Z. (11 Ekim 2009). BB, X, Y ve Z Kuşakları Birbirinden Çok Farklı. *Hürriyet İK*.
- Öz, Ü. (2015). *XYZ Kuşaklarının Özellikleri ve Y Kuşağının Örgütsel Bağlılık Düzeyi Analizi*. [Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi], Atılım Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Stillman, D. ve Stillman J. (2018). *İşte Z Kuşağı Genç Kuşak İşyerini Nasıl Dönüştürüyor?* Ülkü Yayınevi.
- Şenel, A. (1982). *İlkel Topluluktan Uygur Topluma Geçiş Aşamasında Ekonomik Toplumsal Düşünsel Yapıların Etkileşimi*. Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları, 504.
- Tandoğan, A. (2013). 2000 yılı Sonrası Doğmuş İnternet Çağı Çocukları Z Kuşağı Çocukları. *Genç Haber Dergisi*, 1(1), 26-34.
- Taş, H., Y. ve Kaçar, S. (2019). X, Y ve Z Kuşağı Çalışanlarının Yönetim Tarzları ve Bir İşletme Örneği. *Uluslararası Toplum Araştırmaları Dergisi*, 18(11), 643-675. <https://doi.org/10.26466/opus.554751>
- Twenge, J., M. ve Campbell, S., M. (2008). Generational Differences in Psychological Traits and Their Impact on The Wokplace. *Journal of Managerial Psychologys*, 23(8), 862-877. <https://doi.org/10.1108/02683940810904367>
- Yıldız, D. ve Uzunsakal, E. (2018). Alan Araştırmalarında Güvenilirlik Testlerinin Karşılaştırılması ve Tarımsal Veriler Üzerine Bir Uygulama. *Uygulamalı Sosyal Bilimler Dergisi*, (1), 14-28.
- Willard, A. ve Whitt, J. (2012). *Predicting the Character Traits of Future Generations*. [Yayımlanmamış Doktora Tezi]. Saint Louis Üniversitesi.

YETİŞKİNLERDE SOSYAL MEDYA BAĞIMLILIĞININ YORDAYICISI OLARAK PSİKOLOJİK ESNEKLİK VE PROBLEM ÇÖZME BECERİLERİ

PSYCHOLOGICAL FLEXIBILITY AND PROBLEM SOLVING SKILLS AS PREDICTORS OF SOCIAL MEDIA ADDICTION IN ADULTS

Mehmet Enes SAĞAR¹

Öz

Bu araştırmanın amacı, psikolojik esneklik ve problem çözme becerileri değişkenlerinin yetişkinlerin sosyal medya bağımlılığı düzeylerini ne kadar yordadığının incelenmesidir. Çalışmanın araştırma grubunu 2022 yılında Akdeniz Bölgesinde yaşayan 177 (%48,4) erkek, 189 (%51,6) kadın olmak üzere toplam 366 yetişkin oluşturmaktadır. Araştırma grubuna ilişkin yaş ortalaması 44,08'dir. Veri toplama araçları olarak "Sosyal Medya Bağımlılığı Ölçeği - Yetişkin Formu", "Psikolojik Esneklik Ölçeği", "Yetişkinler İçin Problem Çözme Becerileri Ölçeği" ve "Kişisel Bilgi Formu" kullanılmıştır. Araştırmada veriler çoklu doğrusal regresyon analiz (adimsal) yöntemi ile çözümlenmiştir. Araştırma sonucunda, yetişkinlerde sosyal medya bağımlılığını birinci sırada "psikolojik esneklik" ve ikinci sırada "problem çözme becerileri" değişkenlerinin anlamlı düzeyde yordadığı belirlenmiştir.

Anahtar Kelimeler: Yetişkin, Sosyal Medya Bağımlılığı, Psikolojik Esneklik, Problem Çözme Becerileri.

Abstract

The aim of this study is to examine to what extent psychological flexibility and problem solving skills variables predict social media addiction levels of adults. The research group of the study consists of 366 adults, 177 (48.4%) male and 189 (51.6%) female, living in the Mediterranean Region in 2022. The average age of the research group is 44.08. "Social Media Addiction Scale - Adult Form", "Psychological Resilience Scale", "Scale for Adults' Problem Solving Skills" and "Personal Information Form" have been used as data collection tools. In the study, the data have been analyzed with the multiple linear regression analysis (stepwise) method. As a result of the research, it has been determined that the variables of "psychological flexibility" in the first place and "problem-solving skills" in the second place have significantly predicted social media addiction in adults.

Keywords: Adult, Social Media Addiction, Psychological Flexibility, Problem Solving Skills.

1. Doktor Öğretim Üyesi, Afyon Kocatepe Üniversitesi, Eğitim Fakültesi, Rehberlik ve Psikolojik Danışmanlık Anabilim Dalı, mehmetenes15@gmail.com, <https://orcid.org/0000-0003-0941-5301>

Makale Türü Article Type
Araştırma Makalesi Research Article

Başvuru Tarihi/Apply Date
28.02.2022

Yayına Kabul Tarihi/Acceptance Date
29.04.2022

DOI
10.20875/makusobed.1080674

Bu makaleye atf yapmak için:

Sağar, M. E. (2022). Yetişkinlerde sosyal medya bağımlılığının yordayıcısı olarak psikolojik esneklik ve problem çözme becerileri. *MAKU SOBED*, (35), 179-192. <https://doi.org/10.20875/makusobed.1080674>

EXTENDED SUMMARY

Background

Social media addiction, which is a problem that can be faced by all ages and segments, causes individuals to experience loss of function in terms of different living areas by touching their lives, and it can also negatively affect their mental health. In this respect, it can be said that social media addiction is one of the important problem areas that should be studied in terms of adult individuals. In this context, it is thought that revealing the variables related to social media addiction in adults will shed light on the studies to be carried out in this field with a good understanding of social media addiction. In the literature review conducted on the subject of social media addiction, existing studies examining this addiction with different variables have been found. However, no study has been found in which social media addiction is handled together with psychological flexibility and problem-solving skills. Therefore, this research is important for the field. In addition, the study groups in current studies mostly consist of young individuals. In this respect, it is considered valuable in terms of the field to carry out this study with adults.

Purpose

The aim of this study is to examine to what extent psychological flexibility and problem solving skills variables predict social media addiction levels of adults.

Method

The research is based on the "relational screening model" and it is aimed to reveal the common change in the current relationship of two or more variables. The research group of the study consists of 366 adults, 177 (48.4%) male and 189 (51.6%) female, living in the Mediterranean Region in 2022. The average age of the research group is 44.08. "Social Media Addiction Scale - Adult Form", "Psychological Resilience Scale", "Scale for Adults' Problem Solving Skills" and "Personal Information Form" have been used as data collection tools. In the study, the data have been analyzed with the multiple linear regression analysis (stepwise) method.

Findings

According to the findings obtained from the results of the multiple linear regression analysis conducted in the study, it has been observed that the variables of psychological flexibility and problem solving skills have significantly predicted social media addiction. Considering the beta values of the variables in the model, it has determined that the "psychological flexibility" in the first place and the "problem solving skills" variables in the second place have significantly predicted the social media addiction of adults.

Conclusions

As a result of the research, it has been determined that there is a significant negative relationship between social media addiction and psychological flexibility and problem solving skills. In addition, as a result of this study, it has been seen that the variables of psychological flexibility and problem-solving skills are significant predictors of the social media addiction variable. Psychological flexibility and problem solving skills variables together explain 23% of social media addiction. It has been determined that "psychological flexibility" in the first place and "problem solving skills" in the second place have predicted the social media addiction of adults significantly.

Based on the results of this study, it can be stated that adults with high levels of psychological flexibility and problem-solving skills have lower levels of social media addiction. Based on this result, it is thought that studies to increase the psychological flexibility and problem-solving skills of adults can help them to be more resistant to social media addiction.

1. GİRİŞ

Teknolojide gözlenen gelişmeler ve bu doğrultuda internetin kolay ulaşılabilen ve yaygın kullanımının bir ürünü olarak sosyal medya çağın vazgeçilmez iletişim alanı haline gelmiştir. Kullanıcılarına iletişim sağlayabilme, düşünce ve yorumları dile getirebilme, paylaşım yapabilme, bilgi ulaşma ve yayma gibi pek çok fırsatı sunmanın yanı sıra sosyal medyanın aşırı ve işlevsiz bir biçimde kullanılmasına yol açarak sosyal medya bağımlılığı gibi bir konuyu da güncel bir problem olarak ortaya çıkarmıştır (Ateş ve Sağar, 2021; Sağar ve Kök Eren, 2018; Sağar ve Kök Eren, 2022; Sağar ve Özabacı, 2022; Sağar, 2019, 2021).

Sosyal medya bağımlılığı davranışsal bağımlılıklar içinde değerlendirilen bir tür internet bağımlılığı olarak nitelendirilen bir bozukluktur. Kişinin sosyal medyada çevrimiçi olma konusunda kendine sınır koyamaması, bir konuya ilişkin anlık bilgi sahibi olma arzusu sonucu kendini zorlayıcı davranışlar sergilemesi ve diğer yaşam alanlarını olumsuz etkileyecek düzeyde aşırı ve mantıksız bir şekilde sosyal medya kullanması olarak tanımlanmaktadır (Griffiths, 2012, 2013; Kuss ve Griffiths, 2011; Şahin, 2017). Diğer bir ifade ile kişinin sosyal medyaya aşırı ilgi duyması ve ona karşı güçlü bir motivasyon geliştirmesi sonucunda, sosyal medya üzerinde çok fazla zaman geçirmesi, enerji harcaması nedeniyle yaşamında akademik, sosyal aktivite, sağlık, eğitim, iş ve mesleki işlev kaybına sebep olan bozulmaların meydana gelmesidir (Andreassen ve Pallesen, 2014; Sağar, 2019, 2021; Sun ve Zhang, 2020). Bu bağlamda sosyal medya bağımlılığı, kişinin kontrolünü yitirerek aşırı ve yoğun biçimde sosyal medya kullanımı sebebi ile yaşamın farklı alanlarında işlev kaybı yaşamasına yol açan bir problem alanı olarak ifade edilebilir. Mental bozuklukların tanılma ve sayımsal el kitabının beşinci basımında (DSM-5) sosyal medya bağımlılığına ilişkin henüz bir tanımlama yer almamakla birlikte bu kitapta “İnternette Oyun Oynama Bozukluğu”na ilişkin bir tanılamaya yer verilmesi (APA, 2013) sosyal medya bağımlılığına yönelik önemli bir adım olarak değerlendirilmektedir. Buna ek olarak sosyal medya bağımlılığının davranışsal bağımlılıklar (internet, video oyunu oynama vb. gibi) arasında bir bağımlılık türü olarak ele alınması ve sosyal medyanın internet erişimi ile kullanılması internet bağımlılığı tanı ölçütleri çerçevesinde incelenmesine olanak tanımaktadır (Griffiths, 2013; Kuss ve Griffiths, 2011). Dolayısıyla araştırmacılar tarafından sosyal medya bağımlılığı bireylerin gün boyunca sosyal medya kullanmakla meşgul olmaları, sosyal medya kullanım eğilimlerini artırarak tolerans geliştirmeleri, işlevsiz kullanımın olumsuz etkilerinden haberdar olmalarına rağmen sosyal medya kullanımlarını kısıtlayamamaları, sosyal medyadan uzaklaştıkları zamanlarda ciddi yoksunluk yaşamaları, sosyal medya kullanımını kontrol etme ya da sınırlamaya yönelik girişimlerinde başarısızlık yaşamaları şeklinde internet bağımlılığına yönelik tanı kriterleri kapsamında incelenmektedir (Beard ve Wolf, 2001; Griffiths, 1996; Ko vd., 2005; Shapira vd., 2003; Shaw ve Black, 2008; Suler, 1999; Tao vd., Li, 2010; Young, 1996, 1998). Bu bağlamda sosyal medya bağımlılığı, kişinin sosyal medyayı aşırı ve abartılı kullanımı sebebiyle bağımlılık davranışları sergileyerek yaşamında sorunlar yaşamasına neden olan bir tür internet bağımlılığı olarak değerlendirilebilir. Sosyal medya bağımlılığı güncel ve dikkate alınması gereken bir problem olarak üzerinde ciddi araştırmaların yapılması gerektiği bir konu olduğu düşünülmektedir. Sosyal medya bağımlılığı kişilerde sadece ekonomik, zamansal kayıplara yol açmamaktadır, aynı zamanda onu gerçek sosyal yaşam ve ilişkilerden koparan, onun sosyal gelişimini ciddi anlamda zayıflatan ve onu sanal bir alana mahkûm eden bir sendrom olduğu ifade edilebilir. Bu düşüncelerle bu çalışma konu ile ilgili bir farkındalık oluşturma ve konunun bir yönüne ışık tutabilme amacıyla tasarlanmış ve yürütülmüştür.

Araştırmalar sosyal medyayı en yaygın kullananların genç bireyler ve üniversite öğrencileri olduğunu ortaya koymaktadır. Özellikle üniversite öğrencilerinin sosyal medya bağımlılığına karşı savunmasız ve sosyal medya kullanımına daha duyarlı olduğuna vurgu yapmaktadır (Mahamid ve Berte, 2019; Sağar, 2021; Szczygieł ve Podwalski, 2020). Ancak, yaşanan zaman diliminde internet erişiminin kolay ve yoğun olduğu dikkate alındığında yetişkin bireyler tarafından da sosyal medya kullanımının azımsanmayacak bir düzeyde olduğu görülmektedir (Sağar, 2019). Dolayısıyla yetişkinlerin sosyal medyada aşırı zaman harcayarak bağımlılık riskine karşı savunmasız kalmaları onların ruh sağlığı üzerinde önemli bir tehdit unsuru oluşturabilir. Bu bağlamda yetişkinlerin sosyal medya bağımlılığı ile ilişkili olabilecek değişkenler üzerinde yapılacak çalışmaların hem sosyal medya bağımlılığının daha iyi şekilde anlaşılmasına olanak tanıyacağı hem de ruh sağlığı çalışmalarına katkı sunacağı düşünülmektedir.

Alanyazın incelendiğinde sosyal medya bağımlılığının yalnızlık (Meshi ve Ellithorpe, 2021; Rachubinska vd., 2021), kaygı (Budury ve Fitriyasi, 2019; Meshi ve Ellithorpe, 2021; Nguyen vd., 2020), stres (Budury ve Fitriyasi, 2019; Malak vd., 2021), depresyon (Budury ve Fitriyasi, 2019; Meshi ve Ellithorpe, 2021; Nguyen vd., 2020; Rachubinska vd., 2021), benlik saygısı (Hawi ve Samaha, 2017; Tian

vd., 2019; Webster vd., 2021), düşük akademik performans (Malak vd., 2021; Ndukwu vd., 2020) gibi değişkenler ile ilişkili olduğuna dair bulguların yer aldığı görülmüştür. Alanyazın incelenmeye devam edildiğinde sosyal medya bağımlılığının yaşam doyumu (Hawi ve Samaha, 2017; Mohammed, 2020; Tian vd., 2019; Webster vd., 2021), öznel iyi oluş (Webster vd., 2021; Zhao, 2021), psikolojik sağlamlık (Živković, 2021), öz-denetim (Ritonga ve Kiram, 2018; Sağar, 2021), öz-düzenleme (Khan vd., 2021; Osatuyi ve Turel, 2018) gibi değişkenler ile ilişkili olduğunu kanıtlayan bulgulara da rastlanmıştır. Alanyazındaki mevcut bu çalışmalara bağlı sosyal medya bağımlılığı ile ilişkisi incelenen değişkenler göz önünde tutulduğunda, bu değişkenlere ek olarak, psikolojik esneklik ve problem çözme becerileri değişkenlerinin de incelenmesinin konuya önemli bir katkı sunacağı beklenmektedir. Ayrıca yapılan çalışmalardan farklı olarak yetişkinler üzerinde yürütülmesinin bu alanda yapılan diğer çalışmalara önemli bir alternatif ve farkındalık oluşturacağı söylenebilir. Bu gerekçelerle yetişkinlerde psikolojik esneklik ve problem çözme becerileri değişkenlerinin sosyal medya bağımlılığı değişkeni ile ilişkili ve sosyal medya bağımlılığının anlamlı düzeyde birer yordayıcıları olabileceği düşünülmektedir.

Bu araştırmada yetişkinlerde sosyal medya bağımlılığı değişkeni ile ilişkili olduğu düşünülen değişkenlerden ilki kabul ve kararlılık terapisinin temel kavramlarından biri olarak ele alınan psikolojik esnekliktir. Bu kavram, yaşanan anın bilinçli biçimde fark edilmesi ve an ile temasta bulunulmasıdır. Kişinin içinde bulunduğu anda düşünce veya duygularını kabul ya da ret etmeden, yargılamadan farkında olmasıdır. Ayrıca kişinin durumu değerlendirmesi ve buna bağlı olarak merkezde bulunan ilgilerini ve amaçlarını yerine getirebilme isteğidir. Aynı zamanda kişinin davranışını devam ettirmesi ya da davranışını değiştirmesidir. Bir başka ifade ile kişinin yaşadığı anın bilinçli bir biçimde farkında olması ve an ile temasta bulunmaya çalışırken amaçlarına göre davranışını değiştirebilmesi ya da sürdürebilmesi yeteneği olarak da tanımlanmaktadır (Bond vd., 2006; Hayes vd., 2006; Kashdan ve Rottenberg, 2010). Psikolojik esneklik, bireyin içinde bulunduğu an ile tam bir şekilde temas kurabilmesi ve belirlediği değerlerine bağlı olarak davranışlarına yön verebilme becerilerinin tamamını oluşturmaktadır (Hayes vd., 1999). Bilişsel, duygusal ve davranışsal boyutları bir arada bulduran psikolojik esneklik hem içsel bir süreci hem de kişilerarası bir süreci kapsamaktadır. Yüksek düzeyde psikolojik esnekliğe sahip kişiler düşünce ve duygu ayrımını yapabilmektedir. Bunun yanı sıra değişen durumlara yönelik olarak dikkat odağını değiştirebilme becerilerine sahiptir. Ancak kişinin düşük düzeyde psikolojik esnekliğe sahip olması ise kaygı, depresyon gibi bazı olumsuz ruh halleri içinde olmasına yol açmaktadır (BenItzhak vd., 2014; Hayes vd., 2006; Kashdan, 2010). Bu bilgiler bağlamında psikolojik esneklik, kişinin içinde bulunduğu anın farkında olması, yaşam amaçlarına dayalı olarak kendini düzenleme yönünde çaba sarf etmesi olarak ifade edilebilir. Yapılan araştırma kapsamında konu değerlendirildiğinde yaşadığı an ile temas kurarak farkındalık yaşayan, amaçları yönünde ilerleyen ve bu doğrultuda kendini düzenleyebilen yetişkinlerin gerçek hayat ile daha iç içe olacağı ve sosyal medya bağımlılığı gibi sanal ortamlardan çok gerçek yaşamla temas halinde olabileceği söylenebilir. Dolayısıyla sosyal medya bağımlılığının psikolojik esneklik ile ilişkili bir değişken olabileceği düşünülmektedir.

Bu araştırmada yetişkinlerde sosyal medya bağımlılığı değişkeni ile ilişkili olduğu düşünülen değişkenlerden bir diğeri ise problem çözme becerileridir. Problem bireyin amacını elde etmeye çalışırken karşılaştığı engel durumlarından kaynaklanan hem zihinsel hem de fiziksel yönden sıkıntı yaşamalarına sebep olan güçlükler olarak tanımlanmaktadır. Aynı zamanda problem bireyin engel durumuna yönelik olarak çeşitli çözüm yolları ve fikirleri arasından seçim yapması ile çözüme ulaşabilecekleri eylemi de ifade etmektedir (Morgan, 1991; Ramsey, 1989). Bireyin hedeflerine ulaşma noktasında karşılaştığı engel durumunu ortaya koymaktadır (Bingham, 1998). Ayrıca problem, karmaşık ve sıkıntılı bir süreci ortaya koymanın yanı sıra örgütsel, kişisel, ekonomik, toplumsal ya da teknolojik olarak dikkat çekmektedir (Evans, 1997). Bu durum problem çözümünü gündeme getirmekte, yaşama ve topluma bir uyum süreci olarak da değerlendirilebilmektedir. Problem çözümüne yönelik olarak arka planda yer alan bilgilerin incelenerek çıkarımlarda bulunma çabasını ortaya koymaktadır (Heppner ve Petersen, 1982; Novick ve Bassok, 2005). Bir başka ifade ile problem çözme hedefe ulaşma ve yaşanan güçlüklerin üstesinden gelme amacıyla geçmiş yaşantılar göz önünde tutularak yeni çözüm yollarının üretilmesine yönelik çabalar (Bingham, 1998; Heppner ve Petersen, 1982). Bu süreç problem çözme becerisini gerektirmektedir. Problem çözme becerisi, problem çözme çabasında karşılaşılan problemin anlaşılması, plan yapılması, planın uygulanması ve problem çözme sürecinin tekrar kontrol edilmesi basamaklarını kapsayan bir beceri olarak tanımlanmaktadır (Polya, 1957). Problem çözme becerisi, kişinin etkili biçimde öğrenmesi gereken ve yeteneklerini geliştirmesi açısından önemlilik arz eden bir yol olarak da nitelendirilmektedir (Bingham, 1998). Bu bilgiler bağlamında problem çözme becerisi, kişinin hedeflerine ulaşma yolunda karşılaştığı problemlerin çözümüne ilişkin harcadığı çabaların sistemli bir şekilde çözüme kavuşturulmasına yönelik becerileri kapsayan süreçler bütünü

olarak ifade edilebilir. Yapılan araştırma kapsamında konu değerlendirildiğinde yaşadığı problemin farkında olan, bu probleme etkin çözümler getirebilme çabasını taşıyan yetişkinlerin sosyal medya bağımlılığı sorunuyla da başa çıkabileceği söylenebilir. Bir başka ifade ile problem çözme becerisine sahip yetişkinler sosyal medya gibi sanal ortamlara bağımlılığı bir sorun olarak görebilecek ve bununla etkili bir şekilde başa çıkabilecek bilinç, farkındalığa sahip kişiler oldukları düşünülmektedir. Dolayısıyla sosyal medya bağımlılığının problem çözme becerileri ile ilişkili bir değişken olabileceği düşünülmektedir.

Her yaştan bireyin yaşamına temas ederek farklı yaşam alanları açısından işlev kaybı yaşamasına yol açan sosyal medya bağımlılığı, aynı zamanda ruh sağlığını da olumsuz yönde etkileyebilmektedir. Bu bağlamda yetişkinler açısından da sosyal medya bağımlılığının üzerinde çalışılması gereken bir problem alanı olduğu söylenebilir. Nitekim yetişkinlerde sosyal medya bağımlılığı ile ilişkili değişkenlerin belirlenmesinin sosyal medya bağımlılığı sorunun daha iyi anlaşılmasına ve yapılacak koruyucu, iyileştirici ruh sağlığı çalışmalarına katkı sağlayacağı düşünülmektedir. Sosyal medya bağımlılığı konusuna ilişkin yürütülen alan yazın taramasında bu bağımlılığın farklı değişkenlerle incelendiği araştırmaların olduğu belirlenmiştir. Ancak sosyal medya bağımlılığının psikolojik esneklik ve problem çözme becerileri ile birlikte ele alındığı herhangi bir çalışmaya rastlanmamıştır. Dolayısıyla yapılan bu araştırma alan açısından önemlilik arz etmektedir. Ayrıca mevcut araştırmalarda çalışma gruplarını çoğunlukla genç bireyler oluşturmaktadır. Bu bakımdan bu çalışmanın yetişkinler ile gerçekleştirilmesi de alan açısından değerli görülmektedir. Bu bağlamda araştırmada, psikolojik esneklik ve problem çözme becerileri değişkenlerinin yetişkinlerin sosyal medya bağımlılığı düzeylerini ne kadar yordadığını incelemek amaçlanmıştır. Bu amaç doğrultusunda yapılan araştırmada psikolojik esneklik ve problem çözme değişkenleri yetişkinlerin sosyal medya bağımlılığı düzeylerini anlamlı bir şekilde yordamakta mıdır?” sorusunun yanıtı aranmıştır.

2. YÖNTEM

2.1. Araştırma Modeli

Bu çalışma ile Türkiye’de Akdeniz Bölgesinde 2022 yılında psikolojik esneklik ve problem çözme becerileri değişkenlerinin yetişkinlerde sosyal medya bağımlılığını ne kadar yordadığını incelenmek amaçlanmıştır. Bu amaç kapsamında araştırma ilişkisel tarama modeline dayalı olarak yürütülmüştür. Bu model iki ya da daha fazla sayıdaki değişken arasında birlikte değişimin varlığını ya da derecesini belirlemeye yönelik bir araştırma modelidir (Karasar, 2016).

2.2. Çalışma Grubu

Çalışmaya ait araştırma grubu 2022 yılında Akdeniz Bölgesinde yaşayan 177 (% 48,4) erkek, 189 (% 51,6) kadın olmak üzere toplam 366 yetişkindir. Araştırma grubuna ilişkin yaş ortalaması 44,08 olup; yaş aralığı 30-63’tür.

2.3. Veri toplama araçları

2.3.1. Sosyal Medya Bağımlılığı Ölçeği - Yetişkin Formu

Şahin ve Yağcı (2017) tarafından 18-60 yaş grubunda yer alan yetişkinlerin sosyal medya bağımlılığını ölçmek amacı ile geliştirilmiştir. “Sosyal Medya Bağımlılığı Ölçeği-Yetişkin Formu” 5’li Likert tipinde ve 20 maddeden meydana gelen bir ölçektir. Ölçeğin toplamda iç tutarlılık güvenirlik katsayısı 0,94 olarak hesaplanmıştır. Bu araştırma kapsamında ölçeğin toplam puanlarında Cronbach alfa güvenirlik katsayısının ,89 olduğu belirlenmiştir.

2.3.2. Psikolojik Esneklik Ölçeği

Francis, Dawson ve Golijani-Moghaddam (2016)’ın geliştirdiği ölçeğin Türkçe uyarlaması Karakuş ve Akbay (2020) tarafından yapılan bu ölçek yetişkinlerde psikolojik esnekliği ölçmeyi amaçlamaktadır. 1-7 arasında puanlanan bu ölçek 28 maddeden meydana gelmektedir. Ölçeğinin Cronbach Alfa iç tutarlılık katsayısı ,79 olarak hesaplanmıştır. Bu araştırma kapsamında ölçeğin toplam puanlarında Cronbach alfa güvenirlik katsayısının ,91 olduğu belirlenmiştir.

2.3.3. Yetişkinler İçin Problem Çözme Becerileri Ölçeği

Yaman ve Dede (2008) tarafından yetişkinlerin problem çözme becerilerini ölçmek amacı ile geliştirilmiştir. “Yetişkinler İçin Problem Çözme Becerileri Ölçeği” 5’li Likert tipinde ve 18 maddeden meydana gelen bir ölçektir. Ölçeğin toplamda iç tutarlılık güvenirlik katsayısı 0,88 olarak hesaplanmıştır. Bu

araştırma kapsamında ölçeğin toplam puanlarında Cronbach alfa güvenilirlik katsayısının ,80 olduğu belirlenmiştir.

2.3.4. Kişisel Bilgi Formu

Araştırma grubunda bulunan yetişkinlerin cinsiyet ve yaşı hakkında bilgi sağlayabilmek amacı ile bu araştırma kapsamında oluşturulmuştur.

2.4. Verilerin Toplanması

Bu araştırmanın verileri Google Form kullanılarak online (çevrimiçi) yöntem ile toplanmıştır. Bu doğrultuda Google Form aracılığıyla hazırlanan veri toplama araçları e-posta yoluyla yetişkinlere gönderilerek yetişkinler araştırmaya davet edilmiştir. Araştırmaya gönüllü bireylerin katılması esas alınmış olup araştırmaya katılmadan önce bireylerden aydınlatılmış onam alınmıştır. Ayrıca veri toplama sürecinde gizlilik ilkesi dikkate alınmış ve bu konuda bireyler bilgilendirilmiştir.

2.5. Etik İzin

Araştırmaya başlanmadan önce Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal ve Beşeri Bilimleri Bilimsel Araştırma ve Yayın Etiği Kurulundan 11.02.2022 tarihli ve 79515 karar sayılı etik kurul onayı alınmıştır.

2.6. Verilerin Analizi

Araştırmada ilk olarak verilerin çoklu doğrusal regresyon analizi için uygun olup olmadığına belirlemek için veri setlerinin normalliği ve doğrusallığı değerlendirilmiştir. Normallik (çok değişkenli) ve doğrusallık varsayımlarını güçleştiren uç değerlerin olup olmadığı mahalanobis uzaklık (13,82), cook's (Cook' <1) ve leverage values (,000 - ,020) değerlerine göre incelenmiştir. Ayrıca veri setleri basıklık, çarpıklık değerleri (+1/-1), saçılım ve histogram grafikleri bakımından da incelenmiştir. Bu incelemeler sonucunda 6 kişiye ait veriler veri analizini etkileyecek düzeyde uç değerlere sahip olmalarından dolayı veri setinden çıkarılmıştır. Veri setlerinin doğrusallık ve normallik koşullarını sağlamanın yanı sıra yordayan değişken sayısı esas alındığında örneklem büyüklüğünün de uygun olduğu görülmüştür. Çoklu doğrusal regresyon analizinin diğer bir varsayımı olan yordayıcı değişkenler arasında yüksek bağımlı katsayısının bulunmaması noktasında yapılan incelemelerde yordayıcı değişkenler arasında çoklu bağlantılık olarak tanımlanabilecek ,80 üzerinde bir korelasyon değerinin olmadığı (Tablo 2), tolerans değerlerinin ,20'den yüksek, VIF değerlerinin 10'dan küçük ve CI değerlerinin ise 30'dan küçük olduğu belirlenmiştir. Hataların bağımsız olması şartını incelemek için ise Durbin-Watson değerine bakılmış; değer 1-3 arasında (DW=1,44) olduğu ve sorun teşkil etmediği görülmüştür. Yapılan incelemelere bağlı olarak elde edilen verilerin çoklu doğrusal regresyon analizi için uygun olduğu belirlenmiştir. Araştırmada elde edilen veriler çoklu doğrusal regresyon analiz (adimsal) yöntemi ile analiz edilmiştir. Araştırmada ,05 anlamlılık düzeyi esas alınmıştır (Akbulut, 2010; Büyüköztürk, 2011).

3. BULGULAR

Araştırmada bulgular kısmında; ilk olarak araştırma grubunun sosyal medya bağımlılığı, psikolojik esneklik ve problem çözme becerileri puanlarına ilişkin aritmetik ortalama ve standart sapma değerleri, daha sonra değişkenlere ilişkin basit korelasyon analiz katsayıları ve son olarak da sosyal medya bağımlılığının yordanmasına ilişkin çoklu doğrusal regresyon analiz (adimsal) sonuçları verilmiştir.

Araştırma grubunun sosyal medya bağımlılığı, psikolojik esneklik ve problem çözme becerileri puanlarına ilişkin aritmetik ortalama ve standart sapma değerleri Tablo 1'de verilmiştir.

Tablo 1. Sosyal Medya Bağımlılığı, Psikolojik Esneklik ve Problem Çözme Becerileri Değişkenleri Aritmetik Ortalama ile Standart Sapma Değerleri

Değişkenler	N	\bar{X}	SS
Sosyal Medya Bağımlılığı (S.M.B.)	366	54,82	18,52
Psikolojik Esneklik (P.E.)	366	119,96	30,92
Problem Çözme Becerileri (P.Ç.B.)	366	61,55	15,63

Tablo 1 incelendiğinde araştırma grubunun aritmetik ortalama ve standart sapma değerleri; sosyal medya bağımlılığı ($\bar{X} = 54,82$; $SS = 18,52$), psikolojik esneklik ($\bar{X} = 119,96$; $SS = 30,92$) ve problem çözme becerileri ($\bar{X} = 61,55$; $SS = 15,63$) olarak belirlenmiştir. Yetişkinlerin sosyal medya bağımlılığı, psikolojik

esneklik ve problem çözme becerileri arasındaki ilişkilere basit korelasyon analiz yöntemi ile bakılmış ve elde edilen sonuçlar Tablo 2’de verilmiştir.

Tablo 2. Sosyal Medya Bağımlılığı, Psikolojik Esneklik ve Problem Çözme Becerileri Değişkenleri Arasındaki Pearson Momentler Çarpımı Korelasyon Katsayıları

Değişkenler	S.M.B.	P.E.	P.Ç.
Sosyal Medya Bağımlılığı (S.M.B.)	1		
Psikolojik Esneklik (P.E.)	-,442**	1	
Problem Çözme Becerileri (P.Ç.B.)	-,358**	,421**	1

** $p < ,01$

Tablo 2 incelendiğinde sosyal medya bağımlılığı ile psikolojik esneklik ($r = -,442, p < ,01$), problem çözme becerileri ($r = -,358, p < ,01$) arasında negatif yönde anlamlı düzeyde birer ilişkinin olduğu belirlenmiştir. Bu bulgudan hareketle yetişkinlerin psikolojik esneklik ve problem çözme beceri düzeyleri arttıkça sosyal medya bağımlılığı düzeyinin azaldığı söylenebilir. Ayrıca tablo 2 incelendiğinde yordayıcı değişkenler arasında çoklu bağlantılık olarak tanımlanabilecek ,80 üzerinde bir korelasyon değerinin olmadığı da görülmüştür. Daha sonra psikolojik esneklik ve problem çözme becerileri değişkenlerinin yetişkinlerin sosyal medya bağımlılığını yordama gücünü ortaya koymak için çoklu doğrusal regresyon analizi (adımsal) yapılmış ve elde edilen sonuçlar Tablo 3’te verilmiştir.

Tablo 3. Sosyal Medya Bağımlılığının Psikolojik Esneklik ve Problem Çözme Becerileri Değişkenleri Tarafından Yordanmasına Yönelik Çoklu Doğrusal Regresyon (Adımsal) Analizi Sonuçları

Model	Standardize Edilmemiş Katsayılar	Standardize Edilmiş Katsayılar								
	<i>B</i>	<i>Sandart Hata</i>	<i>Beta</i>	<i>t</i>	<i>İkili r</i>	<i>Kısmi r</i>	<i>R</i>	<i>R²</i>	<i>F</i>	<i>Sd</i>
1.(Sabit)	86,595	3,489		24,82**						
P.E.	-,265	,028	-,442	-9,40**	-,442	-,442	,442 ^a	,195	88,436 **	1-364
2.(Sabit)	95,485	4,044		23,61**						
P.E.	-,212	,030	-,354	-6,98**	-,442	-,344	,481 ^b	,231	54,575**	2-363
P.Ç.B.	-,247	,060	-,208	-4,10**	-,358	-,211				

** $p < ,01$; * $p < ,05$

Tablo 3 incelendiğinde sosyal medya bağımlılığını anlamlı düzeyde yordadığı için psikolojik esneklik ve problem çözme becerileri değişkenlerinin çoklu doğrusal regresyon analiz (adımsal) sürecinde işleme dahil edildiği belirlenmiştir. Hem beta hem de korelasyon (ikili/kısmi) değerleri incelendiğinde sosyal medya bağımlılığı değişkeni ile psikolojik esneklik ve problem çözme becerileri değişkenleri arasında negatif yönde anlamlı düzeyde birer ilişkinin olduğu belirlenmiştir. Psikolojik esneklik ve problem çözme becerileri değişkenleri birlikte yetişkinlerin sosyal medya bağımlılığına ilişkin toplam varyansın yaklaşık olarak %23’ünü ($R = ,481; R^2 = ,231, p < ,01; F_{2/363} = 54,575, p < ,01$) açıklamaktadır.

Birinci adımda incelenen psikolojik esneklik değişkeninin sosyal medya bağımlılığını yordamadaki beta katsayısı -,442’dir. Beta katsayısının anlamlılığına yönelik *t* testi sonucunun anlamlı düzeyde olduğu ($t = -9,40, p < ,01$) belirlenmiştir. Psikolojik esneklik değişkeni tek başına sosyal medya bağımlılığının yaklaşık olarak %19’unu açıklamaktadır ($R = ,442; R^2 = ,195, p < ,01; F_{1/364} = 88,436, p < ,01$).

İkinci adımda modele psikolojik esneklik değişkenine ek olarak problem çözme becerileri değişkeni de girmiştir. Psikolojik esneklik ve problem çözme becerileri değişkenleri birlikte sosyal medya bağımlılığının yaklaşık olarak %23’ünü açıklamaktadır ($R = ,481; R^2 = ,231, p < ,01; F_{2/363} = 54,575, p < ,01$). Değişkenlerin beta katsayıları sırası ile psikolojik esneklik -,354; problem çözme becerileri -,208’dir. Beta katsayısının anlamlılığına yönelik *t* testi sonuçları anlamlı düzeyde ($t_{PE} = -6,98, p < ,01; t_{PÇB} = -4,10, p < ,01$) bulunmuştur. Yapılan çoklu doğrusal regresyon analiz sonucuna dayalı olarak psikolojik esneklik ve problem çözme becerileri değişkenlerinin sosyal medya bağımlılığını anlamlı düzeyde yordadığı görülmüştür. Modelde bulunan değişkenlerin beta değerleri göz önünde tutulduğunda yetişkinlerin sosyal medya bağımlılığını ilk sırada “psikolojik esneklik”, ikinci sırada “problem çözme becerileri” değişkenlerinin anlamlı düzeyde yordadığı belirlenmiştir.

4. SONUÇ, TARTIŞMA VE ÖNERİLER

Araştırma sonucunda sosyal medya bağımlılığı ile psikolojik esneklik ve problem çözme becerileri arasında negatif yönde anlamlı düzeyde birer ilişkinin olduğu belirlenmiştir. Ayrıca yapılan bu çalışma sonucunda psikolojik esneklik ve problem çözme becerileri değişkenlerinin sosyal medya bağımlılığı değişkeninin anlamlı düzeyde yordayıcıları olduğu görülmüştür. Psikolojik esneklik ve problem çözme becerileri değişkenleri birlikte sosyal medya bağımlılığının %23'ünü açıklamıştır. Yetişkinlerin sosyal medya bağımlılığını birinci sırada “psikolojik esneklik”, ikinci sırada “problem çözme becerileri” değişkenlerinin anlamlı düzeyde yordadığı belirlenmiştir.

Yetişkinlik dönemi sorumlulukların arttığı ve bireylerin kendine, ailesine, topluma önemli katkılar sağlayabileceği ve deneyimlerini kendinden sonrakilere aktarabileceği çok önemli yaşam dönemlerinden biri olarak değerlendirilebilir. Bunun yanı sıra yetişkinlerin çağın olanaklarına uyum sağlamaları ve teknolojiyi kullanarak fırsatlardan faydalanabilmeleri kritik bir öneme sahiptir. Sosyal medya da bu teknolojik imkanlardan bir tanesi olup, yetişkinlerin sosyal medyayı daha işlevsel ve sağlıklı olarak kullanabilmeleri onlardan beklenilmektedir. Bu bağlamda yetişkinlerin hem kişisel ve sosyal hem de mesleki alanlarda daha iyi bir gelişim sağlayabilmesi ve deneyimlerini başkalarına aktarabilmesi beklenen davranışlar arasındadır. Ancak yetişkinlerin sosyal medyayı aşırı, abartılı, sağlıksız ve kontrolsüz bir seviyede kullanması, onların sosyal medya bağımlılığı riski ile karşılaşmalarına yol açabilir. Dolayısıyla yetişkinlerin sosyal medyayı daha işlevsel biçimde kullanması onların bu alanda sorunlar ile karşılaşmamalarına yardımcı olabilmektedir. Yetişkinleri sosyal medya bağımlılığı konusunda bilinçlendirme çalışmaları yapmanın ve sosyal medya bağımlılığı ile ilişkili olabilecek değişkenleri ortaya koyabilmenin bu çerçevede yürütülecek çalışmalar açısından önemli olduğu düşünülmektedir.

Bu çalışma sonucunda yetişkinlerin sosyal medya bağımlılığını birinci sırada psikolojik esneklik değişkeninin anlamlı düzeyde yordadığı ve aralarında negatif yönde anlamlı düzeyde bir ilişkinin olduğu tespit edilmiştir. Bir başka ifadeyle yetişkinlerde psikolojik esneklik düzeyi arttıkça sosyal medya bağımlılığı düzeyinin azaldığı söylenebilir. Yapılan alanyazın taramasında bu sonucu destekler nitelikte çalışma sonuçlarına rastlanmakla birlikte bu çalışmaların çok sınırlı sayıda olduğu dikkat çekmektedir. Güldal vd. (2022) tarafından yapılan araştırma sonucunda sosyal medya bağımlılığının psikolojik esnekliği doğrudan ve önemli ölçüde azalttığı sonucunu bu çalışma sonucu desteklemektedir. Griffiths (2012, 2013) ile Kuss ve Griffiths (2011) tarafından sosyal medya bağımlılığı davranışsal bağımlılıklar içinde bir tür internet bağımlılığı olarak değerlendirilmektedir. Bu bağlamda, alanyazın incelenmeye devam edildiğinde internet bağımlılığı ile psikolojik esnekliğin birlikte incelendiği çalışma sonuçlarını bu çalışma sonucu desteklemektedir (Chou vd., 2018; Hsieh vd., 2019). Ayrıca alanyazında diğer bağımlılık türleri ile psikolojik esnekliğin birlikte incelendiği çalışma sonuçları ile de bu çalışma sonucu tutarlıdır (Albal ve Buzlu, 2021; Luoma vd., 2011). Yapılan bu araştırma sonucu ile alanyazındaki mevcut araştırma sonuçları bir bütün olarak değerlendirildiğinde, bireylerde psikolojik esneklik düzeyleri arttıkça sosyal medya bağımlılığının düştüğü söylenebilir. Bu bağlamda yetişkinlerin sosyal medya bağımlılığı düzeyini azaltmada yüksek düzeyde psikolojik esnekliğin önemli bir işleve sahip olduğu düşünülmektedir. Özetle, yetişkinlerde psikolojik esnekliğin artırılmasının, sosyal medya bağımlılığını azaltmaya yardımcı olabileceği beklenmektedir.

Bu çalışma sonucunda ulaşılan bir diğer sonuca göre yetişkinlerin sosyal medya bağımlılığını ikinci sırada problem çözme becerileri değişkeninin anlamlı düzeyde yordadığı ve aralarında negatif yönde anlamlı düzeyde bir ilişkinin olduğu belirlenmiştir. Bir başka ifadeyle yetişkinlerde problem çözme becerileri düzeyi arttıkça sosyal medya bağımlılığı düzeyi azalmaktadır. Bu sonuç doğrultusunda alanyazındaki mevcut çalışmalar incelendiğinde bu sonuç ile doğrudan ve dolaylı olarak tutarlılık gösteren araştırma sonuçlarına rastlanmıştır. Örneğin sosyal medya bağımlılığının Bilgin vd. (2020) tarafından yapılan çalışmada problem çözme ve Aksu vd. (2019) tarafından yapılan çalışmada sosyal problem çözme ile ilişkili olduğu sonuçlarını bu çalışma sonucu desteklemektedir. Problemlere farklı çözüm üretebilme ve seçenekler ortaya koyarak çözüm alternatifleri oluşturabilme yeteneği olarak değerlendirilen bilişsel esneklik (Martin ve Anderson, 1998; Martin ve Rubin, 1995) bağlamında alanyazın incelenmeye devam edildiğinde Sağar (2021) tarafından yürütülen çalışmada sosyal medya bağımlılığını bilişsel esnekliğin anlamlı düzeyde yordadığı ve aralarında negatif yönde anlamlı düzeyde ilişkinin olduğu sonucunu bu çalışma sonucu desteklemektedir. Sosyal medya bağımlılığının bir tür internet bağımlılığı olarak değerlendirilmesi bağlamında (Griffiths, 2012, 2013; Kuss ve Griffiths, 2011) alanyazın incelenmeye devam edildiğinde internet bağımlılığı ile problem çözme becerileri arasında (Ekinci, 2014; Şahin vd., 2017; Yüksel ve Yılmaz, 2016) ilişki sonuçları

ile bu çalışma sonucu tutarlık göstermektedir. Alanyazındaki mevcut araştırma sonuçları ve bu çalışmadan ulaşılan sonuçlar birlikte değerlendirildiğinde yetişkinlerin sosyal medya bağımlılığı düzeylerini azaltmada problem çözme becerileri düzeylerini artırmanın önemli bir işlevi olduğu söylenebilir. Bu bağlamda yetişkinlerin problem çözme becerileri düzeylerinin artırılmasına yönelik yapılacak çalışmalar onların sosyal medya bağımlılık düzeylerini azaltmaları üzerinde olumlu bir katkı sunacağı düşünülmektedir. Özetle, yetişkinlerde problem çözme becerilerinin artırılmasının, sosyal medya bağımlılığını azaltmaya yardımcı olabileceği beklenmektedir.

Yapılan bu çalışma sonucuna bağlı olarak psikolojik esneklik ve problem çözme becerileri düzeyi yüksek olan yetişkinlerin daha düşük düzeyde sosyal medya bağımlılığına sahip olduğu ifade edilebilir. Bu çalışmadan elde edilen sonuçlar doğrultusunda aşağıda bazı öneriler verilmiştir: Bu çalışmanın araştırma grubunu yetişkinler oluşturmaktadır. Başka bir çalışma farklı araştırma grupları (üniversite öğrencileri, ergenler, çocuklar, vb.) ile yürütülebilir. Yapılacak başka bir çalışmada sosyal medya bağımlılığı değişkeni farklı değişkenlerle birlikte incelenebilir. Çalışma sonucunda yetişkinlerde psikolojik esneklik ve problem çözme becerileri düzeyi arttıkça sosyal medya bağımlılığı düzeyinin de azaldığı sonucu elde edilmiştir. Bu doğrultuda yetişkinlerin sosyal medya bağımlılığını azaltmada onların psikolojik esneklik ve problem çözme becerileri düzeylerini artıracak çalışmalara yer verilebilir.

Bu araştırma için, Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal ve Beşeri Bilimleri Bilimsel Araştırma ve Yayın Etiği Kurulundan 11.02.2022 tarihli ve 79515 karar sayılı etik kurul onayı alınmıştır.

Makale ile ilgili notlar

Makale araştırma ve yayın etiğine uygun olarak hazırlanmıştır.

Araştırmanın tamamı, beyan edilen tek yazar tarafından yapılmıştır.

KAYNAKÇA

- Akbulut, Y. (2010). *Sosyal bilimlerde SPSS uygulamaları*. İdeal Kültür Yayıncılık.
- Aksu, M. H., Yığman, F., Ünver, H., ve Özdel, K. (2019). The relationship between social problem solving, cognitive factors and social media addiction in young adults: a pilot study. *Journal of Cognitive Behavioral Psychotherapy and Research*, 8(3), 164-169. <https://doi.org/10.5455/JCBPR.51403>
- Albal, E., ve Buzlu, S. (2021). The effect of maladaptive schemas and psychological flexibility approaches on the addiction severity of drug addicts. *Archives of Psychiatric Nursing*, 35(6), 617-624. <https://doi.org/10.1016/j.apnu.2021.09.001>
- Andreassen, C., ve Pallesen, S. (2014). Social network site addiction - An overview. *Current Pharmaceutical Design*, 20(25), 4053-4061. <https://doi.org/10.2174/13816128113199990616>
- APA (2013). American Psychiatric Association (US). *Diagnostic and statistical manual of mental disorders* (Fifth Edition). American Psychiatric Association.
- Ateş, B. ve Sağar, M. E. (2021). Üniversite öğrencilerinde bilişsel esneklik ve duygu düzenleme becerilerinin internet bağımlılığı üzerindeki yordayıcı rolü. *Uşak Üniversitesi Eğitim Araştırmaları Dergisi*, 7(1), 87-102.
- Beard, K. W. ve Wolf, E. M. (2001). Modification in the proposed diagnostic criteria for internet addiction. *CyberPsychology & Behavior*, 4(3), 377-383. <https://doi.org/10.1089/109493101300210286>
- Ben-Itzhak, S., Bluvstein, I. ve Maor, M. (2014). The psychological flexibility questionnaire (PFQ): Development, reliability and validity. *Webmed Central Psychology*, 5(4), 1-10. <https://doi.org/https://doi.org/10.9754/journal.wmc.2014.004606>
- Bilgin, M., Şahin, İ., ve Togay, A. (2020). Social media addiction in adolescents and parent-adolescent relationship. *Eğitim ve Bilim*, 45(202), 263-281. <https://doi.org/10.15390/EB.2020.820>
- Bingham, A. (1998). *Çocuklarda problem çözme yeteneklerinin geliştirilmesi* (Çev. A. F. Oğuzhan). Milli Eğitim Basımevi.
- Bond, F. W., Hayes, S. C., ve Barnes-Holmes, D. (2006). Psychological flexibility, ACT, and organizational behavior. *Journal of Organizational Behavior Management*, 26(1-2), 25-54. https://doi.org/10.1300/J075v26n01_02
- Budury, S., ve Fitriyari, A. (2019). Penggunaan media sosial terhadap kejadian depresi, kecemasan dan stres pada mahasiswa: Use of social media on events of depression, anxiety and stress among university students. *Bali Medika Jurnal*, 6(2), 205-208. DOI: <https://doi.org/10.36376/bmj.v6i2>
- Büyüköztürk, Ş. (2011). *Sosyal bilimler için veri analizi el kitabı*. (15. Baskı). Pegem Akademi Yayıncılık.
- Chou, W. P., Yen, C. F., ve Liu, T. L. (2018). Predicting effects of psychological inflexibility/experiential avoidance and stress coping strategies for internet addiction, significant depression, and suicidality in college students: a prospective study. *International Journal of Environmental Research And Public Health*, 15(4), 1-11. <https://doi.org/10.3390/ijerph15040788>
- Ekinci, B. (2014). The relationship between problematic Internet entertainment use and problem solving skills among university students. *International Journal of Mental Health and Addiction*, 12(5), 607-617. <https://doi.org/10.1007/s11469-014-9494-1>
- Evans, J. R. (1997). Creativity in OR/MS: The creative problem-solving process, Part 1. *Interfaces*, 27(5), 78-83. <https://doi.org/10.1287/inte.27.5.78>
- Giffiths, M. D. (1996). Internet addiction: an issue for clinical psychology? *Clinical Psychology Forum*, 97, 32-36.

- Griffiths, M. D. (2012). Facebook addiction: Concerns, criticism, and recommendations: A response to Andreassen and colleagues. *Psychological Reports*, 110, 518–520. <https://doi.org/10.2466/01.07.18.PR0.110.2.518-520>
- Griffiths, M. D. (2013). Social networking addiction: Emerging themes and issues. *Journal of Addiction Research & Therapy*, 4(5), 1-2. <https://doi.org/10.4172/2155-6105.1000e118>
- Güldal, Ş., Kılıçoğlu, N. A. ve Kasapoğlu, F. (2022). Psychological flexibility, coronavirus anxiety, humor and social media addiction during covid-19 pandemic in turkey. *International Journal for the Advancement of Counseling*, 1–23. Advance online publication. <https://doi.org/10.1007/s10447-021-09461-x>
- Hawi, N. S., ve Samaha, M. (2017). The relations among social media addiction, self-esteem, and life satisfaction in university students. *Social Science Computer Review*, 35(5), 576-586. <https://doi.org/10.1177/0894439316660340>
- Hayes, S. C., Luoma, J. B., Bond, F. W., Masuda, A. and Lillis, J. (2006). Acceptance and commitment therapy: Model, processes and outcomes. *Behaviour Research and Therapy*, 44(1), 1-25. <https://doi.org/10.1016/j.brat.2005.06.006>
- Hayes, S. C., Strosahl, K., ve Wilson, K. G. (1999). *Acceptance and commitment therapy: An experiential approach to behavior change*. The Guilford Press.
- Hepner, P. P., ve Petersen, C. H. (1982). The development and implications of a personal problem-solving inventory. *Journal of counseling psychology*, 29(1), 66–75. <https://doi.org/10.1037/0022-0167.29.1.66>
- Hsieh, K. Y., Hsiao, R. C., Yang, Y. H., Lee, K. H., ve Yen, C. F. (2019). Relationship between self-identity confusion and internet addiction among college students: The mediating effects of psychological inflexibility and experiential avoidance. *International Journal of Environmental Research and Public Health*, 16(17), 1-11. <https://doi.org/10.3390/ijerph16173225>
- İbili, E. (2017). Internet addiction levels and problem-solving skills in the teaching profession: An investigation. *Acta Didactica Napocensia*, 10(4), 93-107.
- Karakuş, S. ve Akbay, S. E. (2020). Psikolojik esneklik ölçeği: Uyarlama, geçerlik ve güvenilirlik çalışması. *Mersin Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 16(1), 32-43. <https://doi.org/10.17860/mersinefd.669825>
- Karasar, N. (2016). *Bilimsel araştırma yöntemi*. (31. Basım). Nobel Akademik Yayıncılık.
- Kashdan, T. B. (2010). Psychological flexibility as a fundamental aspect of health. *Clinical Psychology Review*, 30(7), 865-878. <https://doi.org/10.1016/j.cpr.2010.03.001>
- Kashdan, T. B. ve Rottenberg, J. (2010). *Psychological flexibility as a fundamental aspect of health*. *Clinical Psychology Review*, 30(7), 865–878. <https://doi.org/10.1016/j.cpr.2010.03.001>
- Khan, N.A., Khan, A.N., ve Moin, M.F. (2021). Self-regulation and social media addiction: A multi-wave data analysis in China. *Technology in Society*, 64, 1-10. <https://doi.org/10.1016/j.techsoc.2021.101527>
- Ko, C. H., Yen, J. Y., Chen, C. C., Chen, S. H. ve Yen, C. F. (2005). Proposed diagnostic criteria of internet addiction for adolescents. *The Journal of Nervous and Mental Disease*, 193(11), 728-733.
- Kuss, D. J., ve Griffiths, M. D. (2011). Addiction to social networks on the internet: A literature review of empirical research. *International Journal of Environmental and Public Health*, 8(9), 3528-3552. <https://doi.org/10.3390/ijerph8093528>
- Luoma, J., Drake, C. E., Kohlenberg, B. S., ve Hayes, S. C. (2011). Substance abuse and psychological flexibility: The development of a new measure. *Addiction Research & Theory*, 19(1), 3-13. <https://doi.org/10.3109/16066359.2010.524956>

- Mahamid, F.A., ve Berte, D.Z. (2019). Social Media Addiction in Geopolitically At-Risk Youth. *Int J Ment Health Addiction*, 17, 102–111. <https://doi.org/10.1007/s11469-017-9870-8>
- Malak, M. Z., Shuhaiber, A. H., Al-amer, R. M., Abuadas, M. H., ve Aburoomi, R. J. (2021). Correlation between psychological factors, academic performance and social media addiction: model-based testing. *Behaviour & Information Technology*, 1-13. <https://doi.org/10.1080/0144929X.2021.1891460>
- Martin, M. M., ve Rubin, R. B. (1995). A new measure of cognitive flexibility. *Psychological Reports*, 76, 623-626. <https://doi.org/10.2466/pr0.1995.76.2.62>
- Martin, M.M., ve Anderson, C.M. (1998). The cognitive flexibility scale: Three validity studies. *Communication Repots*, 11, 1-9. <https://doi.org/10.1080/08934219809367680>
- Meshi, D., ve Ellithorpe, M. E. (2021). Problematic social media use and social support received in real-life versus on social media: Associations with depression, anxiety and social isolation. *Addictive Behaviors*, 119, 1-6. <https://doi.org/10.1016/j.addbeh.2021.106949>
- Mohammed, Q. Q. (2020). Association between social media addiction and life satisfaction among university student. *Indian Journal of Public Health Research & Development*, 11(2), 2495-2500.
- Morgan, C. T. (1991) *Psikolojiye Giriş* (9. Baskı). Meteksan Ltd. Şti.
- Ndukwu, E. C., Igbo, J. N. ve Ndukwu, E. N. (2020). Effect of social media addiction on in-school adolescents' academic achievement and sexual behaviours. *International Academic Journal of Social Sciences and Education*, 2(2), 183-195
- Nguyen, T. H., Lin, K-H., Rahman, F. F., Ou, J-P., ve Wong, W-K. (2020). Study of depression, anxiety, and social media addiction among undergraduate students. *Journal of Management Information and Decision Sciences*, 23(4), 284-303.
- Novick, L. R., ve Bassok, M. (2005). Problem Solving. K. J. Holyoak ve R. G. Morrison (Eds.) içinde, *The Cambridge handbook of thinking and reasoning* (ss. 321–349). Cambridge University Press.
- Osatuyi, B., ve Turel, O. (2018). Tug of war between social self-regulation and habit: Explaining the experience of momentary social media addiction symptoms. *Computers in Human Behavior*, 85, 95-105. <https://doi.org/10.1016/j.chb.2018.03.037>
- Polya, G. (1957). *How to solve it, by George Polya* (2nd ed). Princeton University Press.
- Rachubinska, K., Cybulska, A. M., ve Grochans, E. (2021). The relationship between loneliness, depression, internet and social media addiction among young Polish women. *European Review for Medical and Pharmacological Sciences*, 25(4), 1982-1989. https://doi.org/10.26355/eurrev_202102_25099
- Ramsey, R. F. (1989). Effective problem solving. *The Shild ve Lance*, 7(4).
- Ritonga, R. S., ve Kiram, Y. (2018, Aralık). Contribution of self-control and social skills on the tendency social media addiction. içinde *International Conferences on Educational, Social Sciences and Technology* (ss. 48-53). Fakultas Ilmu Pendidikan UNP.
- Sağar, M. E. ve Kök Eren, H. (2018). Bir grup üniversite öğrencisinin internet bağımlılıklarının incelenmesi. *ASOS JOURNAL The Journal of Academic Social Science*, 80, 523-534. <https://doi.org/10.16992/ASOS.14232>
- Sağar M. E. ve Kök Eren H. (2022). Relationship between internet addiction and sleep quality in university students. *Bağımlılık Dergisi*, 23(3), 362-368. <https://doi.org/10.51982/bagimli.1033761>
- Sağar, M. E. (2019). Yetişkin bireylerde sosyal medya bağımlılığının irdelenmesi. *Sağlık Bilimlerinde Eğitim Dergisi*, 1(2), 29-42.

- Sağar, M. E. (2021). Predictive role of cognitive flexibility and self-control on social media addiction in university students. *International Education Studies*, 14(4), 1-10. <https://doi.org/10.5539/ies.v14n4p1>
- Sağar, M. E., ve Özabacı, N. (2022). Investigating the effectiveness of solution-focused group counselling and group guidance programs to promote healthy internet use of university students. *African Educational Research Journal*, 10(1), 14-27. <https://doi.org/10.30918/AERJ.101.21.156>
- Şahin, C. (2017). The predictive level of social media addiction for life satisfaction: A study on university students. *TOJET: The Turkish Online Journal of Educational Technology*, 16(4), 120-125.
- Şahin, C., ve Yağcı, M. (2017). Sosyal medya bağımlılığı ölçeği-yetişkin formu: Geçerlilik ve güvenilirlik çalışması. *Ahi Evran Üniversitesi Kırşehir Eğitim Fakültesi Dergisi*, 18(1), 523-538.
- Şahin, S., İbili, E. ve Uluyol, Ç. (2017). Öğretmen adaylarında problem çözme eğilimi ve internet bağımlılığı ilişkisinin incelenmesi. *Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 19(1), 1-21.
- Shapira, N. A., Lessig, M. C., Goldsmith, T. D., Szabo, S. T., Lazoritz, M., Gold, M. S. ve Stein, D. J. (2003). Problematic internet use: Proposed classification and diagnostic criteria. *Depression and Anxiety*, 17(4), 207-216. <https://doi.org/10.1002/da.10094>
- Shaw, M. ve Black, D. W. (2008). Internet addiction. *CNS Drugs*, 22(5), 353-365. <https://doi.org/10.2165/00023210-200822050-00001>
- Suler, J. R. (1999). To get what you need: Healthy and pathological internet use. *CyberPsychology & Behavior*, 2(5), 385-393. <https://doi.org/10.1089/cpb.1999.2.385>
- Sun, Y., ve Zhang, Y. (2020). A review of theories and models applied in studies of social media addiction and implications for future research. *Addictive behaviors*, 114, 1-38. <https://doi.org/10.1016/j.addbeh.2020.106699>
- Szczygiel, K., ve Podwalski, P. (2020). Comorbidity of social media addiction and other mental disorders – an overview. *Archives of Psychiatry and Psychotherapy*, 4, 7-11. <https://doi.org/10.12740/APP/122487>
- Tao, R., Huang, X., Wang, J., Zhang, H., Zhang, Y. ve Li, M. (2010). Proposed diagnostic criteria for internet addiction. *Addiction*, 105(3), 556-564. <https://doi.org/10.1111/j.1360-0443.2009.02828.x>
- Tian, K., Zhu, H., ve Guang, T. (2019). The moderating role of social media platforms on self-esteem and life satisfaction: a case study of YouTube and Instagram. *The Journal of Applied Business and Economics*, 21(6), 208-216.
- Webster, D., Dunne, L., ve Hunter, R. (2021). Association between social networks and subjective well-being in adolescents: A systematic review. *Youth & Society*, 53(2), 175-210. <https://doi.org/10.1177/0044118X20919589>
- Yaman, S., ve Dede, Y. (2008). Yetişkinler için problem çözme becerileri ölçeği. *Journal of Educational Sciences & Practices*, 7(14), 251-269.
- Young, K. (1996, August 15). *Internet addiction: The emergence of a new clinical disorder*. Paper presented at the 104th annual meeting of the American Psychological Association, University of Pittsburgh at Bradford, Toronto, Canada.
- Young, K. S. (1998). Internet addiction: The emergence of a new clinical disorder. *CyberPsychology & Behavior*, 1(3), 237-244. <https://doi.org/10.1089/cpb.1998.1.237>
- Yüksel, M. ve Yılmaz, E. (2016). Lise öğrencilerinin internet bağımlılık düzeyleri ile problem çözme becerileri arasındaki ilişkinin çeşitli değişkenler açısından incelenmesi. *İlköğretim Online*, 15(3), 1031-1042. <https://doi.org/10.17051/ilo.2016.49379>

- Zhao, L. (2021). The impact of social media use types and social media addiction on subjective well-being of college students: A comparative analysis of addicted and non-addicted students. *Computers in Human Behavior Reports*, 4, 1-7. <https://doi.org/10.1016/j.chbr.2021.100122>
- Živković, P. (2021). Student teachers' self-handicapping and social media addiction: Resilience in the education crisis. *Uzdanica*, 51, 237-251.

YÜKSEK TEKNOLOJİ İHRACATI BELİRLEYİCİLERİNİN PANEL ARDL ANALİZİ İLE İNCELENMESİ

EXAMINATION OF HIGH-TECH EXPORT DETERMINANTS BY PANEL ARDL ANALYSIS

Yusuf KALKAN¹, Fahrettin PALA²

Öz

Ülkelerde, ekonomik iyileşme ve sürdürülebilir ekonomik büyümenin sağlanması büyük ölçüde ihracata ve özellikle yüksek teknoloji ihracatına bağlıdır. Teorik ve ampirik yaklaşımlı birçok çalışmada, yüksek teknoloji ihracatının hacmi ve performansı ile ilişkili faktörler tespit edilmiştir. Bu çalışmanın amacı ise önceki çalışmalarda tespit edilen bazı faktörler ile yüksek teknoloji ihracatı arasındaki ilişkiyi Yüksek-Orta gelirli ülkeler düzeyinde değerlendirmeye çalışmaktır. Bu amaç doğrultusunda uygun veriye sahip 26 yüksek-orta gelirli ülkenin 2000-2019 yılları arasındaki dönemi panel ARDL yöntemiyle analiz edilmiştir. Analiz sonuçlarına göre yüksek teknoloji ihracatı ile araştırma ve geliştirme harcamaları (Ar-Ge), brüt sermaye oluşumu, ticari açıklık ve ekonomik özgürlük indeksi değişkenleri arasında uzun dönemde pozitif bir ilişki tespit edilirken doğrudan yabancı yatırım (DYY) ile negatif bir ilişki bulunmuştur. Kısa dönemde ise değişkenler arasında ilişki olmadığı görülmüştür.

Anahtar Kelimeler: Yüksek Teknoloji İhracatı, Yüksek-Orta Gelirli Ülkeler, Panel Veri Analizi.

Abstract

In countries, economic recovery and sustainable economic growth are largely dependent on exports and especially high technology exports. In many studies with theoretical and empirical approaches, factors associated with the volume and performance of high-tech exports have been identified. The aim of this study is to try to evaluate the relationship between some factors identified in previous studies and high technology exports at the level of high-middle income countries. For this purpose, the period between 2000 and 2019 of 26 High-Middle income countries with appropriate data has been analyzed with panel ARDL method. According to the results of the analysis, a positive relationship has been found between high technology exports and research and development expenditures, gross capital formation, trade openness and economic freedom index variables in the long run, while a negative relationship has been found with foreign direct investment. In the short run, there is no relationship between the variables.

Keywords: High Tech Export, High-Middle Income Countries, Panel Data Analysis.

1. Öğr. Gör. Dr., Gümüşhane Üniversitesi, yusufkalkan@gumushane.edu.tr, <https://orcid.org/0000-0003-4246-8624>
2. Dr. Öğr. Üyesi, Gümüşhane Üniversitesi, fahrettinpala@gumushane.edu.tr, <https://orcid.org/0000-0001-9565-8638>

Makale Türü **Article Type**
Araştırma Makalesi ResearchArticle

Başvuru Tarihi/Application Date
27.04.2022

Yayına Kabul Tarihi/Acceptance Date
18.05.2022

DOI
10.20875/makusobed.1110014

Bu makaleye atıf yapmak için:

Kalkan, Y. ve Pala, F. (2022). Yüksek teknoloji ihracatı belirleyicilerinin panel ARDL analizi ile incelenmesi. *MAKU SOBED*, (35), 193-204. <https://doi.org/10.20875/makusobed.1110014>

EXTENDED SUMMARY

Research Problem

The aim of this study is to try to evaluate the relationship between research and development expenditures, gross capital formation, trade openness, foreign direct investment and economic freedom index factors determined in previous studies and high technology exports at the level of High-Middle income countries.

Research Questions

What are the factors affecting the export of high-tech products? What is the impact rate of the factors affecting the export of high-tech products? Do the factors influencing high-tech exports of high-middle-income countries affect them in the short run or the long run?

Literature Review

When the national and international literature is examined, it is seen that there are many domestic and foreign studies on the determinants of high technology exports. In these studies, foreign direct investments, demanding local buyers, advanced technological infrastructure, R&D expenditures, human resources, international trade openness, rule of law, imports, gross capital formation, GDP and Information and Communication Technologies Development Index have been determined as factors affecting high-tech exports.

Methodology

Panel data analysis has been applied to examine the high technology export determinants of 26 countries in the High-Middle-income group between 2000 and 2019. Cross-section dependency test has been performed for the inter-unit correlation of the residues and the cross-sectional dependence has been determined in the panel cointegration model. The homogeneity test has been applied to determine whether the slope parameters of the model changed according to the units and it has been determined that the parameters are heterogeneous. In order to determine the stationarity of the variables within the scope of the research, the unit root test has been performed and it has been seen that the stationarity levels of the variables are different from each other. Because the stability levels are different from each other, the Panel ARDL test has been decided and the appropriate ARDL estimator has been determined with the Hausman test. According to the Hausman test results, it has been determined that the effective and consistent estimator within the scope of the model is the PMG estimator.

Findings and Conclusions

According to PMG estimator results; While there is a relationship between the variables in the long run, no relationship has been found in the short run. It has been determined that a 1% increase in R&D provides an increase of 13.80% in high technology exports in the long run. In the long run, 1% increase in gross capital formation causes an 83.78% increase in high technology exports, while 1% increase in trade openness causes an approximately 42.46% increase in high technology exports. Again, 1% increase in economic freedom causes a high increase of 94.24% in high technology exports. However, it has been determined that 1% increase in foreign direct investment causes a decrease of 11.88% in high technology exports. According to the PMG estimation results of the countries within the scope of the study; It can be said that there is a long-term relationship between the variables of 17 countries except Armenia, Bosnia and Herzegovina, Bulgaria, Ecuador, Georgia, Colombia, Panama, Paraguay and Thailand, in which short-term deviations disappear. Among the statistically significant countries, Argentina and South Africa are significant at the 5% significance level, while other countries have been found to be highly significant at the 1% significance level.

The results of the analysis show that the countries aiming at economic growth with high technology exports in the international market should give importance to research and development expenditures, gross capital formation, commercial international expansion and economic freedom. However, in certain periods and in certain country groups, the effects of foreign direct investment on exports may differ in accordance with empirical results. Among the possible reasons for the negative impact of FDI on high technology exports are the policies and economic conditions implemented by the countries, the decrease in the market share and exports of local companies as a result of intense competition by multinational companies entering the market.

1. GİRİŞ

Ekonomik büyümenin itici gücü olarak ticaret ülkeler için önemli bir yer tutmaktadır. Teknoloji yoğun ürünlerin uluslararası ticaretteki payı ise rekabet edebilirlik ve büyüme için önemli bir unsurdur. Son zamanlarda, “ne ihraç ettiğiniz büyüme için önemlidir” fikri araştırmacılar arasında yayılmış ve ülkelerin üretip ihraç ettikleri ile ekonomik büyüme arasındaki ilişki, literatürde kapsamlı bir şekilde incelenmiştir. Samen'e (2010) göre ekonomik gelişme, ihracattaki yapısal değişikliklere yani düşük teknoloji ihracatından yüksek teknoloji ihracatına geçiş ve ihracatın çeşitliliği ile ilişkilidir.

Ülkelerin, teknoloji üretip ihraç etmesi gelişmişlik düzeyini gösteren faktörlerden biridir. Ancak ülkelerin çoğu bu noktada verimsiz oldukları için kalkınma sorununu beraberinde getirmektedir. Az gelişmiş ülkeler ve gelişmekte olan ülkelerin üretimlerini artırabilmeleri ve gelişmiş ülkeler düzeyine ulaşabilmeleri için yüksek teknolojinin ekonomileri üzerinde olumlu yönde ilerlemesi gerekmektedir (Kızılkaya, Ay ve Sofuoğlu, 2016, s.113). Ampirik literatür, yüksek teknoloji ürünlerinin uluslararası ticaretin en hızlı büyüyen bölümü olduğunu doğrulamıştır (Srholec, 2007, s. 228).

Ekonomik büyüme ve gelişmişlik düzeyi olarak daha iyi bir konumda olmak isteyen birçok ülke artık teknolojiye dayalı endüstriyel kalkınmaya daha fazla önem vermektedir. Dünyanın birçok yerinde yeni silikon vadileri ve girişimcilik merkezleri kurulmaya başlanmıştır. Son yıllarda dünyada yüksek teknoloji kullanımının hızla artması, yüksek teknoloji tabanlı üretime ve ihracatına ivme kazandırmıştır. Bu noktada gelişmekte olan ülkelerin kaliteli eğitime ve Ar-Ge faaliyetlerine hızla odaklanmaları, yüksek teknolojiye sahip ürünler üreterek ihraç etmeleri oldukça önemlidir (Kabaklarlı vd., 2017, s. 889).

Yüksek teknoloji ihracatını belirleyen faktörlerin belirlenmesi ekonomik gelişme için büyük önem taşımaktadır. İhracatın teknoloji yoğunluğunu açıklamak için farklı değişkenler öne sürülmüştür. Çalışmalarda, düşük teknoloji ihraçat için temel belirleyiciler olarak işgücü maliyetleri, doğal kaynaklar ve fiyat gibi faktörler vurgulanırken, yüksek teknoloji ihracatının belirleyicileri olarakta daha çok Ar-Ge, gelir seviyeleri, insan sermayesi, doğrudan yabancı yatırım (DYY), modern teknoloji altyapıları ve yüksek düzeyde uzmanlaşmış teknik beceriler içeren faktörler vurgulanmıştır (Mabunda, 2020, s. 4).

Bu çalışmada, yüksek teknoloji ihracatını etkileyen faktörler olarak araştırma ve geliştirme harcamaları (Ar-Ge), brüt sermaye oluşumu, ticari açıklık, doğrudan yabancı yatırım ve ekonomik özgürlük indeksi incelenmiştir. Çalışmanın takip eden bölümlerinde; öncelikle yüksek teknoloji ihracatı ile ilgili kısa bir bilgi verildikten sonra literatür açıklanmış ve daha sonra çalışma alanı ve analizde kullanılan veri seti tanıtılmıştır. Sonraki bölümde çalışmada elde edilen bulgular sunulmuş, sonuç bölümünde ise ulaşılan bulguların değerlendirmesi yapılmıştır.

2. YÜKSEK TEKNOLOJİ İHRACATI

"Yüksek teknoloji" terimi, genellikle teknolojik olarak gelişmiş, sofistike ve değişen ürünler üreten endüstrileri ifade eden her şeyi kapsayan bir ifade olarak yaygın olarak kullanılmaktadır (Keeble ve Wilkinson, 2000, s. 3). Yüksek teknoloji ihracatı ise hava taşıtları, bilgisayar, medikal ürünler, bilime dayanan malzemeler ve elektronik cihazlar gibi yüksek araştırma geliştirme yoğunluğuna sahip ürünlerin ihracatına dayanmaktadır. Yazılım, elektronik parçalar, elektronik veri işleme donanımları ve telekomünikasyon gibi bilgi teknolojisi (BT) ürünleri de yüksek teknoloji ürünler kapsamına girmektedir (Gani, 2009, s. 31).

Birçok tanım olmasına rağmen, teknoloji yoğunluğu genel olarak malların üretiminde yer alan bilgi ve teknoloji düzeyi olarak tanımlanmaktadır (Fracasso vd., 2018, s. 189). Bununla birlikte, teknoloji seviyesi endüstriler arasında eşit olarak yayılmamıştır ve bu imalat endüstrilerinin sınıflandırılmasına yol açmıştır. Lall (2000) tarafından geliştirilen teknoloji yoğunluğu sınıflandırmasına göre mamul ihracatını; kaynak tabanlı, düşük teknoloji, orta teknoloji ve yüksek teknoloji mallar olmak üzere dört gruba ayırmıştır. Ekonomik İşbirliği ve Kalkınma Örgütü (OECD), teknoloji ihracatı için dört yönlü bir sınıflandırma geliştirmiştir: yüksek, orta-yüksek, orta-düşük ve düşük teknolojidir. Sınıflandırma, ihracat yapan farklı endüstri türlerinin brüt çıktı ve katma değerine göre Ar-Ge harcamalarına dayanmaktadır. Yüksek teknoloji sektörler uçak, bilgisayar ve ilaç ekipmanlarını kapsarken orta-yüksek teknoloji sektör kapsamında ise motorlu taşıtlar, elektrikli ekipmanlar ve kimyasal ürünler yer almaktadır. Orta-düşük teknoloji sektörler plastik, temel metaller ve gemi yapımını içerirken düşük teknoloji endüstriler arasında ise gıda ürünleri, tekstil, ayakkabı bulunmaktadır. Yüksek ve orta-yüksek teknoloji yoğunluklu endüstriler, toplam imalat

ihracatının üçte ikisinden fazlasını oluşturmaktadır (World Bank Data, 2022). Birleşmiş Milletler Sınai Kalkınma Örgütü'nün (UNIDO) teknoloji yoğunluğu sınıflandırması ise mamul malların üretiminde yapılan Ar-Ge harcamalarına dayanmaktadır. Ar-Ge düzeyi yüksek olan sektörler, yüksek teknoloji endüstrileri olarak kabul edilmektedir. Bu sınıflandırma üç gruptan oluştuğu için OECD taksonomisinden biraz farklıdır. Bu taksonomide, yüksek ve orta-yüksek teknoloji endüstrileri tek bir grupta yer alırken, orta ve düşük teknoloji endüstrileri ayrı ayrı gruplandırılmıştır. UNIDO sınıflandırmasının OECD'nin aksine üç kategoriye ayırmasının iki nedeni vardır. İlk olarak, OECD sınıflandırması esas olarak oldukça gelişmiş ülkeler için geçerlidir bu nedenle bazı imalat sektörleri (Hava ve uzay makineleri gibi) gelişmekte olan ülkelerde yaygın değildir. İkinci olarak da üç grup için veriler birkaç istisna dışında mevcut verilerden daha kolay derlenebilir olmasıdır (UNIDO, 2022).

Bir ülkenin ihracat sepeti ekonomik büyüme için önemlidir. İhracat yapılarında daha yüksek düzeyde teknoloji yoğunluğuna sahip olan ülkeler, uluslararası ticaretteki paylarını önemli ölçüde artırmıştır (Leromain ve Orefice, 2014, s. 51).

3. LİTERATÜR

İlgili literatür incelendiğinde çalışmalar daha çok yüksek teknoloji ihracatının belirleyicileri üzerine yapılmıştır. Özellikle son dönemde gerçekleştirilen çalışmaların bazıları aşağıda özetlenmiştir.

Seyoum (2005) çalışmasında 55 gelişmiş ve gelişmekte olan ülkeler üzerinde doğrudan yabancı yatırım seviyesinin, iç talep koşullarının ve teknolojik altyapısının yüksek teknoloji ihracatına etkisini incelemiştir. Elde edilen sonuçlara göre yüksek teknoloji ihracatındaki başarının, sofistike endüstrilerdeki doğrudan yabancı yatırımlar, talepkar yerel alıcılar ve gelişmiş bir teknolojik altyapı gibi bir dizi faktöre bağlı olduğunu göstermiştir.

Braunerhjelm ve Thulin (2008), 1981-1999 dönemlerinde 19 OECD ülkesinin pazar büyüklüğünün ve Ar-Ge'nin yüksek teknoloji ihracatında karşılaştırmalı üstünlük dağılım etkisini analiz etmişlerdir. Çalışmada, Ar-Ge harcamalarında %1 puanlık bir artma yüksek teknoloji ihracatında %3 puanlık artış anlamına geldiği, ancak pazar büyüklüğünün bir anlam kazanmadığı gösterilmiştir.

Falk (2009), 1980-2004 yılları arasında 22 OECD ülkelerinde yüksek teknoloji ihracat payındaki değişimin ekonomik büyümedeki etkisini araştırmıştır. Ar-Ge yoğunluğu ve yüksek teknolojideki ihracat payı, çalışma çağındaki nüfus başına GSYİH ile önemli ölçüde pozitif ilişkili çıkmıştır.

N'Da vd. (2009), 1990-2000 yılları arasında 100 ülke ekonomisi için ekonomik özgürlüğün teknolojinin verimlilikteki etkisini regresyon yöntemi ile incelemiştir. Çalışmada, ekonomik özgürlük ve teknolojinin ekonomik büyümeyi artırdığını tespit etmişlerdir.

Gökçe vd. (2010), 27 AB ülkesi ve Türkiye dâhil Ar-Ge yoğunluğunun yüksek teknoloji ihracatı üzerindeki etkisini, 1999-2007 dönemlerini panel veri analizi ile araştırmışlardır. Çalışma sonucunda incelenen ülkelerde Ar-Ge yoğunluğunun yüksek teknoloji ihracatında anlamlı bir etkiye sahip olduğunu saptamışlardır.

Tebaldi (2011), yüksek teknoloji ihracatının belirleyicilerini incelemek için 1980'den 2008'e kadar bir panel veri seti kullanarak insan kaynakları, doğrudan yabancı yatırım girişleri ve uluslararası ticaret açıklığı, bir ülkenin yüksek teknoloji sanayisinin global piyasadaki performansını etkileyen faktörler olarak tespit etmiştir. Brüt sermaye oluşumu, birikimlerin ve makroekonomik oynaklığın ise yüksek teknoloji ihracatında önemli bir etkisinin olmadığını göstermiştir.

Gökmen ve Turen (2013) çalışmalarında 1995-2010 yılları arasındaki verileri kullanarak 15 AB ülke ekonomisi için ileri teknoloji ihracatı hacminin belirleyicilerini Panel veri yöntemiyle tespit etmeye çalışmışlardır. Analiz sonucunda, DYY ile ekonomik özgürlüğün teknoloji ürün ihracatında olumlu bir etkiye sahip olduğunu belirlemişlerdir.

Baesu vd. (2015), Avrupa Birliği (AB) ülkelerindeki yüksek teknoloji sektörü inovasyon performansının belirleyicilerini analiz etmişler ve 1994-2011 dönemi için yüksek teknoloji endüstrisindeki çalışan sayısının patent sayısını olumlu yönde etkilediğini, kişi başına düşen Ar-Ge harcamalarının ise olumsuz bir etkiye sahip olduğunu belirlemişlerdir. Ayrıca eğitim harcamaları, hükümetin Ar-Ge harcamaları, ekonomik kalkınma, bilim ve teknoloji alanındaki çalışan sayısı ve ihracat seviyesi gibi

faktörlerinde yüksek teknoloji endüstrisindeki inovasyon performansı üzerinde hiçbir etkisi olmadığını tespit etmişlerdir.

Mehrara vd. (2017) çalışmalarında 1996-2013 döneminde 24 gelişmekte olan ülke için yüksek teknoloji ihracatının belirleyicilerini incelemişlerdir. Sonuçlar, hukukun üstünlüğü, insan kaynakları, ithalat ve GSYİH'nın yüksek teknoloji ihracatı üzerinde önemli etkiye sahip olduğunu göstermişlerdir.

Kızılkaya vd. (2017) çalışmalarında 2000-2012 yılları arasındaki verileri kullanarak gelişmekte olan 12 ülke ekonomisi için DYY ile dışa açıklığın yüksek teknoloji ihracatındaki etkisini Panel veri ile analiz etmişlerdir. Sonuç olarak, DYY ile dışa açıklığın yüksek teknoloji ihracatı üzerinde olumlu etkisi olduğunu tespit etmişlerdir.

Demirtaş ve Aktop (2018) çalışmalarında 1978-2015 yılları arasındaki verileri kullanarak Türkiye ekonomisi için teknoloji transferlerinin içselleştirilmesini Granger nedensellik analizi ve genelleştirilmiş etki-tepki fonksiyonları (GIRF) ile incelemişlerdir. Çalışma sonucunda, yüksek teknoloji ithalatı ve DYY'dan yüksek teknolojiye sahip ürün ihracatına doğru uzun dönemde nedensellik ilişkisi olduğunu, ancak GIRF sonuçlarına göre yüksek teknoloji ithalatı ve DYY girişlerinin yüksek teknoloji ihracatına olumsuz etkisi olduğunu belirlemişlerdir.

Sahin (2019), 1989-2017 arası dönemi kapsayacak şekilde Türkiye'de yüksek teknolojiye sahip ürün ihracatıyla ekonomik büyüme (GSYİH) arasındaki ilişkiyi Granger nedensellik testi ile saptamıştır.

Gaur vd. (2020), 2007-2018 yılları arasında 15 gelişmiş ve gelişmekte olan ekonominin yüksek teknoloji ihracatının temel belirleyicilerini ampirik olarak test etmişlerdir. Araştırma sonuçlarına göre Ar-Ge harcamaları ve brüt sermaye oluşumu yüksek teknoloji ihracatını önemli ölçüde artırdığı, daha düşük gümrük vergisi tarifelerinin uygulandığı dışa dönük bir politikanın, finansal piyasalara gelişmiş erişimin ve daha yüksek kişi başı GSYİH'nın yüksek teknoloji ihracatını kolaylaştırdığı sonucuna varmışlardır. Ayrıca reel efektif döviz kurundaki 1 birimlik artış, yüksek teknolojiye sahip mal ihracatını 0,104 birim artırdığını tespit etmişlerdir.

Yavuz ve Uysal (2020), 1991-2016 yılları arasında 15 OECD ülkesi için ileri teknoloji ürün ihracatını etkileyen faktörleri belirlemek için Panel veri analizini kullanmışlardır. Çalışma sonucunda, Ar-Ge'nin ileri teknoloji ürün ihracatı üzerinde istatistiksel olarak anlamlı ve pozitif yönde ilişkili olduğunu tespit etmişlerdir.

Akyol ve Demez (2020), 2007-2017 yılları arasında AB'ye üye 10 ülke ekonomisi için Ar-Ge'nin ileri teknolojiye sahip ürün ihracatındaki etkisini Panel veri ile incelemişlerdir. Çalışma sonucunda, Ar-Ge'nin yüksek teknoloji ihracatını anlamlı ve pozitif yönde etkilediğini tespit etmişlerdir.

Özsoy vd. (2022) dijitalleşmenin yüksek teknoloji ihracatı üzerindeki etkisini, 2007-2017 dönemi için ülkeleri Panel veri yöntemiyle analiz etmişlerdir. Gelişmekte olan ülkelerde Bilgi ve İletişim Teknolojileri Gelişim Endeksi (IDI)'nin ileri teknolojiye sahip ürün ihracatında önemli bir etkiye sahip olduğunu göstermişlerdir. Ek olarak, IDI'nin ana bileşenlerinin de önem derecelerinin farklı olduğunu tespit etmişlerdir.

4. ARAŞTIRMANIN METODOLOJİSİ

4.1. Çalışma Alanı ve Veri Seti

Çalışmada, Dünya Bankasının yüksek-orta gelirli ülkeler olarak sınıflandırdığı toplam 38 ülkenin 2000-2019 yılları arasındaki 20 yıllık verileri kullanılmıştır. Bu ülkelerden Arnavutluk, Botswana, Dominik Cumhuriyeti, Fiji, Guyana, Jamaika, Ürdün, Mauritius, Lübnan, Karadağ, Namibya Cumhuriyeti ve Sırbistan'ın özellikle Ar-Ge verilerinin çok eksik veya hiç olmaması nedeniyle araştırmadan çıkarılmış kalan 26 ülke ile çalışma tamamlanmıştır. Araştırma kapsamındaki bu ülkeler; Arjantin, Ermenistan, Azerbaycan, Belarus, Bosna Hersek, Brezilya, Bulgaristan, Çin, Ekvador, Gürcistan, Guatemala, Güney Afrika, Kazakistan, Kolombiya, Kosta Rika, Makedonya, Malezya, Meksika, Moldovya, Panama, Paraguay, Peru, Romanya, Rusya, Tayland ve Türkiye'dir.

Çalışmada veri setinin 2019 yılına kadar alınmasının nedeni özellikle ArGe'ye ait 2020 ve 2021 yıllarına ait verilere ulaşılamamasıdır. Verilerden Ekonomik Özgürlük İndeksi (EÖ) hariç diğer verilerin

tamamı Dünya Bankası'nın veri tabanından¹ alınmıştır. Ekonomik Özgürlük İndeksi verileri ise *The Heritage Foundation* internet sitesinden² alınmıştır. Araştırmada kullanılan değişkenlere ait bilgiler Tablo 1'de gösterilmiştir.

Tablo 1. Değişkenlere Ait Bilgiler

Değişken	Kod	Açıklama
Yüksek Teknoloji İhracatı	lnYTİ	Mamul mal ihracatının %'si
Araştırma ve Geliştirme Harcamaları	lnArGe	GSYİH'nın %'si
Doğrudan Yabancı Yatırım Net Girişler	lnDYY	GSYİH'nın %'si
Brüt Sermaye Oluşumu	lnBSO	GSYİH'nın %'si
Ticari Açıklık	lnTA	(İhracat+İthalat)/GSYH
Ekonomik Özgürlük İndeksi	lnEÖ	12 ekonomik özgürlük alt indeksinin ortalaması

Araştırmada bağımlı değişken olarak lnYTİ kullanılırken, bağımsız değişken olarak sırasıyla, lnArGe, lnDYY, lnBSO, lnTA ve lnEÖ değişkenleri kullanılmıştır. Bu doğrultuda Tablo 1'de verilen ve logaritması alınan değişkenlerle kurulan model, Eşitlik (1) de gösterildiği gibidir.

$$\Delta Y_{it} = \phi_i(Y_{it-1} - \theta'X_{it-1}) + \sum_{j=1}^{p-1} \lambda_{ij}^* \Delta Y_{it-j} + \sum_{j=0}^{p-1} \delta_{ij} \Delta X_{it-j} + \mu_i + e_{it} \quad (1)$$

Eşitlik 1'de verilen (ϕ) uzun dönem parametresi birimlere göre homojenken, diğer parametreler birimlere göre değişmektedir (Yerdelen Tatoğlu, 2018, s. 273).

4.2. Yöntem ve Bulgular

Çalışmanın bu bölümünde ilk olarak panel veriler için ön test olarak kabul edilen; yatay kesit bağımlılığı testi, homojenlik testi, birim kök testi ve Hausman testi uygulanmış, bu testlerin sonucuna göre de doğru ve etkin tahminciler belirlenmiştir. Bu sonuçlara göre değişkenler arasındaki uzun ve kısa dönemli ilişki, Panel ARDL analizi ile incelenmiştir.

4.2.1. Yatay Kesit Bağımlılığı Testi

Panel veride, birimlerin hata payları arasında korelasyon olması durumunu ifade eden yatay kesit bağımlılığını dikkate almayan birinci nesil testler yerine ikinci nesil testlerin uygulanması daha etkin sonuçlar verebilmektedir (Yerdelen Tataoğlu, 2018, s. 105). Bu doğrultuda doğru tahminci yönteminin seçilebilmesi için ilk olarak değişkenler arasında yatay kesit bağımlılığı sınanmıştır. Yatay kesit bağımlılığı, $N > T$ ($N=26$, $T=20$) olması durumunda etkili sonuçlar verebilen Pesaran (2004) CD yöntemi kullanılmış ve sonuçlar Tablo 2'de verilmiştir.

Tablo 2. Yatay Kesit Bağımlılık Test Sonuçları

Değişkenler	Testler	(Pesaran 2004) CD-test
lnYTİ	İstatistik Değeri	4,263
	Olasılık Değeri	0,0000*
lnAR-GE	İstatistik Değeri	2,608
	Olasılık Değeri	0,009*
lnDYY	İstatistik Değeri	9,096
	Olasılık Değeri	0,0000*
lnBSO	İstatistik Değeri	16,985
	Olasılık Değeri	0,0000*
lnTA	İstatistik Değeri	6,442
	Olasılık Değeri	0,0000*
lnEÖ	İstatistik Değeri	8,299
	Olasılık Değeri	0,0000*

Not: *, %1 anlamlılık düzeyinde yatay kesit bağımlılığının olduğunu gösterir.

¹ <https://data.worldbank.org/>

² <https://www.heritage.org/index/>

Tablo 2’de, birimlerin hata terimleri arasında korelasyon olmadığını ifade eden H_0 hipotezi olasılık değerleri %1 önem düzeyinde anlamlı olduğu için reddedilmiş, hata terimlerinin birimler arası korelasyonlu olduğunu ifade eden H_1 hipotezi ise kabul edilmiştir. Bu sonuçlara göre Panel eşbütünlük modelinde yatay kesit bağımlılığı olduğu söylenebilir.

4.2.2. Homojenlik Testi

Modelde birimler arası korelasyonun var olup olmadığı belirlendikten sonra, modelin eğim parametrelerinin birimlere göre değişip değişmediğini belirlemek için homojenlik testi uygulanır. Çünkü panelin homojenlik ve heterojenlik durumuna göre farklı testler uygulanmaktadır. Eğer eğim katsayıları homojen varsayımları altında yapılırsa araştırma kapsamındaki birimlerin kendilerine özgü özellikleri ihmal edilmiş olacaktır (Yaman ve Sungur, 2020). Parametrelerin sabit olup olmadığı, başka bir ifadeyle birimden birime değişip değişmediği Swamy S testi ile test edilebilmektedir (Yerdelen Tatoğlu, 2018, s. 318). Swamy S testine göre H_0 hipotezi, katsayıların homojen olduğunu, H_1 hipotezi ise heterojen olduğunu ifade etmektedir (Yaman ve Sungur, 2020, s. 73). Çalışmada da eğim katsayılarının değişip değişmediği Swamy (1971) tarafından geliştirilen Swamy (S) yöntemi ile test edilmiş ve sonuçları Tablo 3’de gösterilmiştir.

Tablo 3. Swamy S Test Sonuçları

Test	Ki kare Test İstatistiği	Prob (Olasılık) Değeri
Swamy S	1548,33	0,0000

Tablo 3 incelendiğinde olasılık değerinin (Prob=0,000) %1 anlamlılık düzeyinden küçük olmasından dolayı H_0 hipotezinin reddedildiği, parametrelerin sabit olmadığı birimden birime değiştiği, başka bir ifadeyle parametrelerin homojen olmadığı heterojen olduğu kabul edilmiştir.

4.2.3. Birim Kök Testi

Yatay kesit bağımlılığı ve homojenlik testlerinden sonra yapılması gereken bir diğer ön test ise araştırma kapsamında yer alan değişkenlerin durağan olup olmadığının tespitidir. Durağan olmayan değişkenler kullanarak yapılan testler ile sahte regresyon problemiyle karşılaşılabilir. Bu durumda sonuçların yanlış çıkmasına ve yanlış yorumlanmasına neden olabilmektedir. Bu problemi ortadan kaldırmak için literatürde değişkenlerin durağanlıklarını test eden çok sayıda birinci ve ikinci nesil birim kök testleri mevcuttur. Çalışmada serilerde birimler arası yatay kesit bağımlılığı olduğundan dolayı değişkenlerin durağanlıklarının tespitinde ikinci nesil birim kök testlerinden yatay kesit genişletilmiş Im, Pesaran (2007) ve Shin (CIPS) panel birim kök testi kullanılmış ve sonuçlar Tablo 4’de verilmiştir.

Tablo 4. Genişletilmiş CIPS Testi Sonuçları

Değişkenler	t-İst.	Güven Aralıkları			Prob.	Sonuç/Düzye
		% 1	% 5	% 10		
lnYTİ	-3,974	-2,320	-2,150	-2,070	0,000*	I(0)
lnAR-GE	-2,168				0,020**	I(0)
lnDYY	-6,937				0,000*	I(0)
lnBSO	-2,196				0,011**	I(0)
lnTA	-1,204				0,996	
lnEÖ	-2,207				0,014**	I(0)
<i>Birinci Fark Düzeyi</i>						
lnTA	-2,215	-2,320	-2,150	-2,070	0,0134**	I(1)

Not: *, %1 önem düzeyinde, ** ise %5 önem düzeyinde anlamlılığı gösterir.

Tablo 4 göre ticari açıklık (lnTA) haricinde diğer değişkenlerin I(0) seviyesinde durağan olduğu, lnTA değişkeninin de birinci dereceden farklı alındığında durağan hale geldiği görülmektedir. Değişkenlerin durağanlık seviyesinin birbirinden farklı olduğu belirlenmiştir.

4.2.4. Panel ARDL Analizi

Değişkenlerin durağanlık seviyelerinin birbirinden farklı olması durumunda ARDL yöntemi önerilmektedir. Çalışmada da değişkenlerin durağanlık seviyeleri I(0) ve I(1) düzeylerinde farklı olduğu için

değişkenler arasındaki ilişki ARDL yöntemi ile incelenmiştir. ARDL yönteminin diğer eşbütünleşme yöntemlerinden temel farkı, diğer eşbütünleşme yöntemleri değişkenlerin durağan olup olmaması bilgisine ihtiyaç duyarken, ARDL yöntemi değişkenlerin durağan olup olmaması bilgisine ihtiyaç duymamasıdır (Çoban, 2020, s. 656). ARDL yöntemi ile ilgili olarak Pesaran, Shin ve Smith 1999 yılındaki çalışmalarında, Mean Group (MG) ve Pooled Mean Group (PMG) tahmincilerini geliştirmişlerdir. Bunlardan MG tahmincisinde ARDL spesifikasyonun parametrelerine hiçbir şekilde kısıt getirilmemektedir. Bu tahminciye göre uzun dönem parametreleri bireysel ARDL tahminlerinden elde edilmiş olan uzun dönem parametrelerinin ortalamaları alınarak türetilmektedir. MG tahmincisinin en önemli eksikliği belirli parametrelerin paneli oluşturan birimler arasında aynı olmasına engel olmasıdır. MG tahmincisinin bu eksikliği, PMG tahmincisi ile giderilebilmektedir (Güler ve Özyurt, 2011). PMG tahmincisine göre, uzun dönem parametreleri birimlere göre sabit kalırken hata düzeltme, sabit terim ve kısa dönem parametreleri birimden birime değişmektedir. Panelin tamamı için sonuçlar, birimler bazında yapılan tahmin sonuçlarının ortalaması alınarak elde edilir (Yerdelen Tatoğlu, 2018).

4.2.5. Hausman Testi

Modellerin tahmininde MG ile PMG tahmincisi arasında tercih yapabilmek için Hausman testi uygulanır. Hausman testinin amacı hangi tahmincinin model için daha uygun olduğunu ortaya koyabilmektir. Bu doğrultuda MG ile PMG tahmincisi arasında doğru tahminciyi belirleyebilmek için Hausman testi uygulanmış ve sonuçlar Tablo 5'deki gibidir.

Tablo 5. Hausman Test Sonuçları

Tahminci	Ki kare Değeri	Prob (Olasılık) Değeri
MG, PMG	0,73	0,9812

Tablo 5 incelendiğinde Ki Kare değerinin 0,73 ve olasılık (prob) değerinin 0,9812 olması, değişkenlerin uzun dönemde homojen olduğunu gösterir. Bu sonuca göre H_0 hipotezi reddedilmemektedir. Dolayısıyla MG ve PMG arasında PMG tahmincisinin daha etkin ve tutarlı olduğu söylenebilir. Bu doğrultuda model kapsamında en uygun tahminci PMG tahmincisidir (Çoban, 2020, s. 656).

4.2.6. PMG (Pooled Mean Grup) Tahmin Sonuçları

Panel hata düzeltme modelindeki değişkenlerin PMG tahmincisi ile sonuçları Tablo 6'da sunulmuştur.

Tablo 6. PMG Tahmin Sonuçları

Uzun Dönem Katsayısı	PMG
lnArGe	,1380498 (0,003)*
lnDYY	-,1188303 (0,000)*
lnBSO	,8378016 (0,000)*
lnTA	,4246169 (0,000)*
lnEÖ	,9424466 (0,000)*
Hata Düzeltme Katsayısı	
Ø	-,4537588 (0,000)*
Kısa Dönem Katsayısı	
lnArGe	,0998986 (0,296)
lnDYY	,0666715 (0,376)
lnBSO	-,1420694 (0,561)
lnTA	,072015 (0,835)
lnEÖ	-,0970017 (0,896)

Not: *, %1 önem düzeyinde anlamlılığı ifade etmektedir.

Tablo 6'da hata düzeltme katsayısının negatif ve istatistiki olarak anlamlı olması (Ø= -,4537588 (0,000)) değişkenler arasında uzun dönemli ilişkinin varlığını göstermektedir. Bu sonuçlara göre, bir dönemde oluşan dengesizliklerin yaklaşık %45'i bir sonraki dönemde düzelenek dengeye gelecektir. Ayrıca uzun dönemde ArGe'deki %1'lik bir artış, YTI'de yaklaşık %13,80'lik bir yükselişe sebep olmaktadır. BSO'da ki %1'lik bir artış, YTI'de yaklaşık %84'lük yüksek bir artışa neden olmaktadır. TA'da ki %1'lik bir artış, YTI'de yaklaşık %43'lük bir artışa neden olmaktadır. Yine EÖ'deki %1'lik bir artış, YTI'de

yaklaşık %94'lük yüksek bir artışa neden olmaktadır. Ancak DYY'deki %1'lik bir artış ise, YTI'de yaklaşık %12'lik bir azalışa neden olduğu görülmektedir. Kısa dönemde ise parametrelerin hiç birinin istatistiki olarak anlamlı olmadığı görülmektedir.

Araştırma kapsamına dahil olan 26 yüksek ve orta gelirli ülkelere ait PMG tahmin sonuçları Tablo 7'de görülmektedir.

Tablo 7. Yüksek ve Orta Gelirli Ülkelerin PMG Tahmin Sonuçları (Hata Düzeltme Modeli)

Ülkeler	Katsayı	Std. Hata	Z Değeri	Prob. Değeri
Arjantin	-,3783664	,1817664	-2,08	0,037**
Ermenistan	-,088491	,1618843	-0,55	0,585
Azerbaycan	-,7996995	,2350873	-3,40	0,001*
Belarus	-,2479601	,0342585	-7,24	0,000*
Bosna Hersek	-,2874125	,2126885	-1,35	0,177
Brezilya	-,3979015	,1042554	-3,82	0,000*
Bulgaristan	-,1522451	,0886141	-1,72	0,086
Çin	-,9637167	,222638	-4,33	0,000*
Ekvador	-,0009062	,006196	-0,15	0,884
Gürcistan	-,3481639	,2121881	-1,64	0,101
Guatemala	-,2912478	,0586485	-4,97	0,000*
Güney Afrika	-,5121566	,2384483	-2,15	0,032**
Kazakistan	-,454178	,0814733	-5,57	0,000*
Kolombiya	-,2291094	,3260775	-0,70	0,482
Kosta Rika	-1,138265	,2380008	-4,78	0,000*
Makedonya	-,462768	,1285896	-3,60	0,000*
Malezya	-,892029	,1916643	-4,65	0,000*
Meksika	-,3643599	,1174063	-3,10	0,002*
Moldovya	-,6658962	,1931529	-3,45	0,001*
Panama	-,2514429	,3230566	-0,78	0,436
Paraguay	-,2257668	,2568784	-0,88	0,379
Peru	-,74418	,116262	-6,40	0,000*
Romanya	-,894963	,1517134	-5,90	0,000*
Rusya	-,307839	,0738626	-4,17	0,000*
Tayland	-,0242619	,0316865	-0,77	0,444
Türkiye	-,6744042	,1965985	-3,43	0,001*

Not: *,** sırasıyla %1 ve %5 önem düzeyinde anlamlılığı gösterir.

Sonuçlar incelendiğinde; Ermenistan, Bosna Hersek, Bulgaristan, Ekvador, Gürcistan, Kolombiya, Panama, Paraguay ve Tayland ülkeleri hariç diğer tüm ülkelerin hata düzeltme parametresinin istatistiki olarak anlamlı ve negatif olduğu, dolayısıyla değişkenler arasında uzun dönemli bir ilişkinin olduğu söylenebilir. İstatistiki olarak anlamlı olan ülkeler arasında ise Arjantin ve Güney Afrika %5'lik önem seviyesinde anlamlı iken diğer ülkeler %1'lik önem seviyesinde oldukça anlamlıdır.

5. SONUÇ VE DEĞERLENDİRME

Yüksek teknolojiye sahip katma değeri yüksek ürünler, ülkelerin daha iyi ekonomik büyüme seviyelerini yakalayabilmeleri için ihracat değerine katkıda bulunurlar. Literatürdeki pek çok çalışmada ekonomik büyüme ile yüksek teknolojiye sahip ürünlerin ihracatı arasında pozitif bir ilişki olduğu saptanmıştır. Bu nedenle ekonomik büyüme ve gelişmişlik düzeyi açısından daha iyi bir konumda olmak isteyen birçok ülke teknolojiye dayalı endüstriyel kalkınmaya daha fazla önem vermektedir.

Bu doğrultuda çalışmanın amacı; Ar-Ge harcamaları, brüt sermaye oluşumu, ticari açıklık, doğrudan yabancı yatırım, ekonomik özgürlük indeksi faktörleri ile yüksek teknoloji ihracatı arasındaki ilişkiyi Yüksek-Orta gelirli ülkeler düzeyinde değerlendirmektir. Bu amaç doğrultusunda çalışmada, 2000-2019 yılları arasında Yüksek-Orta gelirli ülke grubunda yer alan 26 ülkenin yüksek teknoloji ihracatı belirleyicilerini incelemek için panel ARDL analizi uygulanmıştır. Kalıntıların birimler arası korelasyonu için yatay kesit bağımlılığı testi yapılmış ve panel eşbütünleşme modelinde yatay kesit bağımlılığı

belirlenmiştir. Modelin eğitim parametrelerinin birimlere göre değişip değişmediğini belirlemek için homojenlik testi uygulanmış ve parametrelerin heterojen olduğu belirlenmiştir. Araştırma kapsamında yer alan değişkenlerin durağanlığını tespit etmek için birim kök testi yapılmış ve değişkenlerin durağanlık seviyesinin birbirinden farklı olduğu görülmüştür. Durağanlık seviyelerinin birbirinden farklı olması sebebiyle Panel ARDL testine karar verilmiş ve Hausman testi ile de uygun ARDL tahmincisi belirlenmiştir. Hausman test sonuçlarına göre model kapsamında etkin ve tutarlı tahmincinin PMG tahmincisi olduğu belirlenmiştir.

PMG sonuçlarına göre; uzun dönemde değişkenler arasında ilişki bulunurken kısa dönemde ilişki bulunamamıştır. Uzun dönemde Ar-Ge'deki %1'lik yükseliş, yüksek teknoloji ihracatında %13,80'lik bir yükseliş sağladığı tespit edilmiştir. Bu sonuç; Braunerhjelm ve Thulin (2008), Falk (2009), Gökçe vd. (2010), Yavuz ve Uysal (2020), Akyol ve Demez (2020), Gaur vd. (2020)'nin çalışma sonuçlarını destekler niteliktedir. Brüt sermaye oluşumundaki %1'lik yükseliş, yüksek teknoloji ihracatında %83,78'lik yüksek bir artışa neden olmaktadır. Bu sonuç; Gaur, Kant ve Verma'nın (2020) çalışma sonuçlarını destekler niteliktedir. Uzun dönemde ticari açıklıkta ki %1'lik bir artış, yüksek teknoloji ihracatında yaklaşık %42,46'lık bir artışa neden olduğu tespit edilmiştir. Bu sonuç; Kızılkaya vd. (2017) ile Tebaldi'nin (2011) çalışma sonuçlarını destekler niteliktedir. Yine ekonomik özgürlükteki %1'lik yükseliş, yüksek teknoloji ihracatında %94,24'lük yüksek bir artışa sebep olmaktadır. Bu sonuç; Gökmen ve Turen (2013) ile Mehrara vd. (2017)'nin çalışma sonuçlarını destekler niteliktedir. Ancak doğrudan yabancı yatırımdaki %1'lik yükseliş ise, yüksek teknoloji ihracatında %11,88'lik bir azalışa neden olduğu tespit edilmiştir. Bu sonuç; Demirtaş ve Aktop'un (2018) çalışma sonuçlarını destekler niteliktedir.

Çalışma kapsamındaki ülkelerin PMG tahmin sonuçlarına göre; Ermenistan, Bosna Hersek, Bulgaristan, Ekvador, Gürcistan, Kolombiya, Panama, Paraguay ve Tayland ülkeleri dışında diğer 17 ülkenin hata düzeltme parametresinin istatistiki olarak anlamlı ve negatif olduğu, dolayısıyla değişkenler arasında kısa dönemde ortaya çıkan sapmaların ortadan kalktığı uzun dönemli bir ilişkinin olduğu söylenebilir. İstatistiki olarak anlamlı olan ülkeler arasında ise Arjantin ve Güney Afrika %5 önem seviyesinde anlamlı iken diğer ülkeler %1 önem seviyesinde oldukça anlamlı olduğu görülmüştür.

Analiz sonuçları, uluslararası pazarda yüksek teknoloji ihracatı ile ekonomik büyümeyi hedefleyen ülkelerin; Ar-Ge, brüt sermaye oluşumu, ticari açıdan dışa açılma olgusu ve ekonomik özgürlük alanlarına önem vermeleri gerektiğini göstermiştir. Bununla birlikte belli dönemlerde ve belirli ülke gruplarında doğrudan yabancı yatırımın ihracata yönelik etkileri ampirik düzeydeki sonuçlarla farklılık gösterebilmektedir. DYY'ın yüksek teknoloji ihracatını olumsuz etkilemesinin olası nedenleri arasında ülkelerin uyguladıkları politikalar ve ekonomik koşullar, çok uluslu şirketlerin iç pazara yönelik ülkeye girmesiyle oluşan yoğun rekabet sonucunda yerel firmaların pazar payı azalarak ihracatlarının azalması gibi durumlar söylenebilir.

Bu çalışmada 26 ülke analiz edilmiş olup, analize daha fazla bölge ve ülke dâhil edilerek kapsam genişletilebilir. Ancak her ülke düzeyinde ilgili değişkenin güncel verilerini elde etmek oldukça zordur. Çalışmada yüksek teknoloji ihracatı ile ilişkili 5 faktör kullanılmıştır. Bu faktörlere ek olarak başka faktörler de eklenerek Panel Veri analizi geliştirilebilir. Bir ulusun uluslararası alanda başarılı olmak için tüm faktörlerde her zaman avantajlara sahip olması gerekmez de (Porter, 1998), bu tür verilerin gelecekteki çalışmalara dahil edilmesi, yüksek teknoloji sektöründe ulusal rekabet edebilirlik anlayışımızı geliştirmeye büyük ölçüde katkı sağlayacağı düşünülmektedir. Yine, artan ihracat bir ülkenin ekonomik beklentilerini yükseltebiliyorsa, yüksek katma değerli üretim, dış pazarlarda başarı ve yüksek maaş seviyeleri ile ilişkili oldukları için yüksek teknoloji ihracatını genişletmek önemli bir politika hedefi olmalıdır.

Bu araştırma etik kurul onayı gerektirmemektedir.

Makale araştırma ve yayın etiğine uygun olarak hazırlanmıştır. Yazarlar arasında herhangi bir çıkar çatışması bulunmamaktadır.

Makale ile ilgili notlar

Araştırmanın birinci ve sorumlu yazarı araştırmanın planlanması, verilerin toplanması, alan yazın taraması ve diğer süreçlere; araştırmanın ikinci yazarı alan yazın taraması, istatistiksel analizler, bulguların raporlanması ve sonuç bölümlerine katkı sağlamıştır.

KAYNAKÇA

- Akyol, M. ve Demez, S. (2020). Ar-Ge harcamalarının yüksek teknoloji ürün ihracatına etkisi: AB'ye üye geçiş ekonomileri ve Türkiye analizi. *Gümüşhane Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Elektronik Dergisi*, 11(3), 767-781.
- Baesu, V., Albuiescu, C. T., Farkas, Z.-B. ve Drăghici, A. (2015). Determinants of the high-tech sector innovation performance in the European Union: A review. *Procedia Technology*, 19, 371-378. <https://doi.org/10.1016/j.protcy.2015.02.053>
- Braunerhjelm, P. ve Thulin, P. (2008). Can countries create comparative advantages? R&D expenditures, high-tech exports and country size in 19 OECD countries, 1981–1999. *International Economic Journal*, 22(1), 95-111. <https://doi.org/10.1080/10168730801887026>
- Çoban, M. N. (2020). Romer hipotezi kapsamında ticari dışa açıklık ve enflasyon ilişkisi: Next 11 ülkeleri için panel ardl analizi. *Gümüşhane Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Elektronik Dergisi*, 11(3), 651-660.
- Demirtaş, G. ve Aktop, V. S. (2018). Türkiye'de teknoloji transferinin içselleştirilmesi üzerine ampirik bir çalışma. *Ekonomik Yaklaşım*, 29(108), 69-103. <https://doi.org/10.5455/ey.16698>
- Falk, M. (2009) High-tech exports and economic growth in industrialized countries. *Applied Economics Letters*, 16(10), 1025-1028. <https://doi.org/10.1080/13504850701222228>
- Fracasso, E.M., Tello-Gamarra, J. & Zawislak, P.A. (2018). Technological intensity and innovation capability in industrial firms. *Innovation & Management Review*, 15(2), 189-120.
- Gaur, M., Kant, R. ve Verma, N. M. P. (2020). Macro-Economic determinants of high technology exports. *European Journal of Business and Management Research*, 5(5), 1-6. <https://doi.org/10.24018/ejbmr.2020.5.5.506>
- Gani, A. (2009). Technological achievement, high technology exports and growth. *Journal of Comparative International Management*, 12(2), 31-47.
- Gökçe Güravşar, S., Karatepe, S. ve Karagöz, M. (2010). *The impact of R&D intensity on high-tech exports: Case of Turkey and EU-27 countries*. Erişim Tarihi: 16.04.2022, <http://abakus.inonu.edu.tr/xmlui/bitstream/handle/11616/12168/79.pdf?sequence=1&isAllowed=y>
- Gökmen, Y. ve Turen, U. (2013). The determinants of high technology exports volume: A panel data analysis of EU-15 countries. *International Journal of Management, Economics and Social Sciences*, 2(3), 217-232.
- Güler, A. ve Özyurt, H. (2011). Merkez bankası bağımsızlığı ve reel ekonomik performans: Panel ARDL analizi. *Ekonomi Bilimleri Dergisi*, 3(2), 11-20.
- Kabaklarlı, E., Duran, M. S. ve Üçler, Y. T. (2017). The determinants of high-technology exports a panel data approach for selected OECD countries. Presented at the 3rd Dubrovnik International Economic Meeting, Dubrovnik.
- Kızılkaya, O., Ay A. ve Sofuoğlu, E. (2016). The determinants of high technology product export in BRICT countries: An econometric approach. *Global Journal on Humanites & Social Sciences*, 4, 112-120.
- Kızılkaya, O., Sofuoğlu, E. ve Ay, A. (2017). Yüksek teknolojili ürün ihracatı üzerinde doğrudan yabancı sermaye yatırımları ve dışa açıklığın etkisi: Gelişmekte olan ülkelerde panel veri analizi. *Doğuş Üniversitesi Dergisi*, 18(1) 2017, 63-78.
- Keeble, D. ve Wilkinson, F. (2000). High-technology SMEs, regional clustering and collective learning: An overview. D. Keeble, F. Wilkinson (Eds.), *High-technology clusters, networking and collective learning in Europe* (1-20). Routledge.

- Lall, S. (2000). The technological structure and performance of developing country manufactured exports, 1985-1998. *Oxford Development Studies*, 28(3), 337-369.
- Leromain, E. ve Orefice, G. (2014). New revealed comparative advantage index: Dataset and empirical distribution. *International Economics*, 139, 48-70.
- Mabunda, R. (2020). *Determinants of the technological intensity of exports : Econometric evidence from developing countries* (215048071) [Yayımlanmış Yüksek Lisans Tezi]. Proquest. <https://www.proquest.com/pagepdf/2572305615/Record/BC16941CEA4449A9PQ/5?accountid=86200>
- Mehrara, M., Seijani, S. ve Karsaları, A. R. (2017). Determinants of high-tech export in developing countries based on Bayesian model averaging. *Proceedings of Rijeka Faculty of Economics: Journal of Economics and Business*, 35(1), 199-215.
- N'da, K., Robina, S. ve Tribunella, T. (2009). Economic freedom and the impact of technology on productivity. *Journal of Global Information Management*, 17(3),42-58. <https://doi.org/10.4018/jgim.2009070103>
- Özsoy, S., Ergüzel, O. Ş., Ersoy, A. Y. ve Saygılı, M. (2022). The impact of digitalization on export of high technology products: A panel data approach. *The Journal of International Trade & Economic Development*, 31(2), 277-298. <https://doi.org/10.1080/09638199.2021.1965645>
- Peseran, M. H., Shin, Y. ve Smith, R. P. (1999). Pooled mean group estimation of dynamic heterogeneous panels. *Journal of the American Statistical Association*, 94(446), 621-634. <https://doi.org/10.2307/2670182>
- Porter, M. E. (1998). *On competition*. Harvard Business School Press.
- Sahin, B. E. (2019). Impact of high technology export on economic growth: An analysis on Turkey. *Journal of Business, Economics and Finance*, 8(3), 165-172. <https://doi.org/10.17261/Pressacademia.2019.1123>
- Samen, S. (2010). A primer on export diversification: Key concepts, theoretical underpinnings and empirical evidence. Growth and Crisis Unit World Bank Institute.
- Seyoum, B. (2005). Determinants of levels of high technology exports an empirical investigation. *Advances in Competitiveness Research*, 13 (1), 64-79.
- Srholec, M. (2007). High-tech exports from developing countries: A symptom of technology spurts or statistical illusion?. *Review of World Economics*, 143(2), 227-255. <https://doi.org/10.1007/s10290-007-0106-z>
- Tebaldi, E. (2011). The Determinants of high-technology exports: A panel data analysis. *Atlantic Economic Journal*, 39, 343-353.
- UNIDO. (2022). Classification of manufacturing sectors by technological intensity (ISIC Revision 4). <https://stat.unido.org/content/learning-center/classification-of-manufacturing-sectors-by-technological-intensity-%28isic-revision-4%29;jsessionid=B99E902A3918AB9F3DF9859923DFC4F4>
- World Bank. (2022). World Development Indicators. <https://databank.worldbank.org/reports.aspx?source=2&type=metadata&series=TX.VAL.TECH.MF.ZS>
- Yaman, H. ve Sungur, O. (2020). İleri teknoloji ihracatı ve büyüme ilişkisi: OECD ülkelerine yönelik ekonometrik bir analiz. *BAİBÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 20(1), 63-80. <https://doi.org/10.11616/basbed.v20i53206.645139>
- Yavuz, G. ve Uysal, Ö. (2020). İleri teknoloji ürün ihracatını etkileyen faktörlerin analizi: OECD örneği. *Uluslararası Ekonomi, İşletme ve Politika Dergisi*, 4(1), 205-220.
- Yerdelen, T. F. (2018). *Panel zaman serileri analizi: Stata uygulamalı*. Beta Yayınları.